

**Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaság-tudományi kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola**

Társadalmi kultúra és sikeresség az európai makrórégiókban

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Készítette: Polyánszky-Tamási Zoltán

Témavezető: Dr. Faragó László

Pécs, 2013

TARTALOM

BEVEZETÉS (5)

I. ELMÉLETI ALAPOK ÉS FOGALMI KERETEK (9)

I.1. A DISSZERTÁCIÓ HELYE A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN (9)

I.1.1. Filozófiai alapvetés – a térfelfogásnak és a tudomány szerepének ismeretelméleti megközelítése (9)

I.1.2. Léteznek-e a mentális terek? (11)

I.1.3. Az értekezésben használt régiófogalom meghatározása (12)

I.1.3.1. A régió fogalmának változásai (12)

I.1.3.2. A makrorégiók mibenlétéről és gyakorlati jelentőségéről (14)

I.2. FEJLŐDÉS, FEJLETTSÉG, SIKERESSÉG (15)

I.2.1. A fejlődés és a fejlettség fogalma (15)

I.2.2. A fejlődés-gazdaságtan főbb eszmeáramlatai (16)

I.2.3. A fejlődés hatótényezői és a tágabb értelemben vett kultúra szerepe (18)

I.2.4. A fejlettség mérése (21)

I.2.5. A sikeresség és a fejlettség (fejlődés) fogalmainak elhatárolása (22)

I.3. A TÁRSADALMI KULTÚRA ÉS KUTATÁSÁNAK FŐBB MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI (24)

I.3.1. A kultúrakutatás történetének főbb elméleti vonulatai (24)

I.3.2. A kultúra fogalma (25)

I.3.3. A kultúrakutatás főbb módszertani kérdései (26)

I.3.3.1. A „sávszélesség” problémája (26)

I.3.3.2. A mediátorok (és a katalizátorok) szerepe (27)

I.3.3.3. Moderátorok (28)

II. KIMENETI VÁLTOZÓK: 31 EURÓPAI ORSZÁG SIKERESSÉGI TÉRKÉPE (29)

II.1. BEVEZETÉS ÉS MÓDSZERTAN (29)

II.2. SIKERESSÉG NÉGY DIMENZIÓ MENTÉN – „KEMÉNY” ADATOK (31)

II.2.1. Jövedelem és egyenlőtlenség (31)

II.2.2. Egészség (33)

II.2.3. Demográfia (34)

II.2.4. Környezet (35)

II.2.5. Összegzés a „kemény” mutatók alapján (36)

II.3. SIKERESSÉG HAT DIMENZIÓ MENTÉN – „KEMÉNY” ÉS „PUHA” ADATOK (37)

II.3.1. Jövedelem és egyenlőtlenség (37)

II.3.2. Egészség (37)

II.3.3. Demográfia (39)

II.3.4. Környezet (42)

II.3.5. Szubjektív jólét (44)

II.3.6. Versenyképesség (45)

II.3.7. Összegzés a „kemény” és „puha” mutatók alapján (46)

II.4. ÖSSZESÍTETT ÉRTÉKELÉS (47)

II.4.1. Területi egyenlőtlenségek (49)

II.5. AZ NSI BELSŐ HOMOGENITÁSÁNAK VIZSGÁLATA (51)

II.6. REGIONÁLIS TÁVOLSÁGOK A SIKERESSÉGBEN (53)

II.6.1. Módszertan (53)

II.6.2. A sikerességi változók regionális próbája (55)

II.6.3. A régiók közötti távolság és az eredmények regionális értelmezése (58)

III. AZ ELEMZÉS LOGIKAI-PSZICHOLÓGIAI MODELLJE (61)

III.1. ELEMZÉSI KERET (61)

III.1.1. Részleges magyarázat (62)

III.1.2. Reverzibilitás (62)

III.1.3. Részleges feltárás (62)

III.1.4. Holisztikus–dinamikus megközelítés (62)

III.2. A TÁRSADALMI KULTÚRA HÁTTÉRTÉNYEZŐI ÉS FORMÁLÓDÁSÁNAK MECHANIZMUSAI (63)

III.2.1. Háttértényezők (63)

III.2.2. Transzmissziós csatornák (65)

III.3. A MAGYARÁZÓ ÉS FÜGGŐ VÁLTOZÓK OKSÁGI KAPCSOLATÁNAK KEZELÉSE (68)

IV. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK – REGIONÁLIS KULTÚRÁK ÉS KULTURÁLIS TÁVOLSÁGOK EURÓPÁBAN (69)

IV.1. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK FORRÁSA ÉS NÉHÁNY ELŐZETES MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉS (69)

IV.1.1. A magyarázó változók forrása és a kialakított dimenziók (69)

IV.1.2. Előzetes módszertani jegyzetek az adatok megbízhatóságáról (70)

IV.2. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK DIMENZIÓNKÉNTI BEMUTATÁSA – FAKTORANALÍZIS ÉS KLASZTERELEMZÉS (72)

IV.2.1. Bizalom (73)

IV.2.2. Családszemlélet (77)

IV.2.3. Életmód és időbeosztás (84)

IV.2.4. Munkakultúra és a sikerhez való viszony (86)

IV.2.5. Kedélyállapot és énkép (92)

IV.2.6. Politikai érdeklődés, államfelfogás és közéleti kérdések (96)

IV.2.7. Viselkedés, tolerancia és néhány további érték (99)

IV.2.8. A kultúravizsgálat érvényességének egy további bizonyítéka: az összes változó bevonásával végzett kultúravizsgálat (102)

IV.3. A REGIONÁLIS KULTÚRÁK JELLEMZŐI (103)

IV.4. KAPCSOLAT A DIMENZIÓK KÖZÖTT (104)

IV.4.1. A főváltozók kapcsolatai (104)

IV.4.2. Egyes változók kapcsolatai (106)

IV.4.2.1. Munkához kapcsolódó értékek (107)

IV.4.2.2. Munkakultúra és egyéb, munkához kötődő változók (108)

IV.4.2.3. Önellenség (108)

IV.4.2.4. Hagyományőrzés és tolerancia (108)

IV.4.2.5. A 158. változó: a megtakarítási ráta (109)

IV.5. REGIONÁLIS TÁVOLSÁGOK A KULTÚRÁBAN (111)

IV.5.1. A kulturális változók regionális próbája (111)

IV.5.1.1. A főváltozók (111)

IV.5.1.2. További, elemzett változók (114)

IV.5.1.3. Kieső változók (115)

IV.5.2. A régiók közötti távolság (117)

V. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG KAPCSOLATA (120)

V.1. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG STATISZTIKAI KAPCSOLATÁNAK BEMUTATÁSA (120)

V.1.1. A főváltozók kapcsolatai (120)

V.1.2. További kulturális változók kapcsolatai a sikerességgel (121)

V.1.2.1. Munkával kapcsolatos értékek kapcsolata a sikerességgel (121)

V.1.2.2. További változók kapcsolata a sikerességgel (123)

V.1.3. Összegzés (124)

V.2. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE (125)

V.2.1. Bizalom (126)

V.2.2. Politikai érdeklődés és az állam szerepének megítélése (127)

V.2.3. Munkakultúra: a munkahelyi döntések szabadsága (128)

V.2.4. Vállalkozást segítő tulajdonságok: nyitottság, rugalmasság, felelősségvállalás (129)

V.2.5. A saját sors alakításába vetett hit jelentősége (130)

V.2.6. Személyes sikeresség-érzet (130)

V.2.7. A „kemény munkára való képesség” mint gyermektulajdonság fontossága (131)

V.2.8. Párkapcsolatszemplélet (131)

V.2.9. A közösségi és a civil élet intenzitása (133)

V.2.10. A tolerancia és a képzelőerő mint fontos gyermektulajdonságok (133)

V.2.11. Munkához kapcsolódó eredmények (133)

V.2.12. Megtakarítási ráta (134)

V.2.13. Tradíciók és szokások követése (134)

VI. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS NÉHÁNY TÁRSADALOMPOLITIKAI KÖVETKEZTETÉS (135)

VI.1. AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB ELMÉLETI KIINDULÓPONTJAI ÉS MEGÁLLAPÍTÁSAI (135)

VI.2. A KIMENETI (FÜGGŐ) VÁLTOZÓKKAL KAPCSOLATOS EREDMÉNYEK (136)

VI.3. A BEMENETI (FÜGGETLEN) VÁLTOZÓKKAL KAPCSOLATOS EREDMÉNYEK (138)

VI.3.1. Kistükör: Magyarország kultúrájának néhány jellegzetes vonása (140)

VI.4. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG KAPCSOLATÁRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK (141)

**VI.5. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK FELHASZNÁLHATÓSÁGA –
TÁRSADALOMPOLITIKAI KÖVETKEZTETÉSEK (142)**

ZÁRSZÓ (145)

HIVATKOZOTT IRODALOM (146)

A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI (148)

FÜGGELÉKEK (149)

F1. FÜGGELÉK A II. FEJEZETHEZ (149)

F2. FÜGGELÉK AZ IV. FEJEZETHEZ (153)

ABSZTRAKT

A „Társadalmi kultúra és sikeresség az európai makrorégiókban” című disszertáció az európai nagytérségek közötti sikerességbeli különbségek közvetlen okokon túlmutató, társadalmi kultúrában rejlő magyarázatait keresi. A sikerességet egy, a dolgozatban részletesen közölt módszertannal kialakított, komplex mutatószámmal, a társadalmi kultúrát nagymintás, európai összehasonlítást lehetővé tévő adatbázisok nyers adatainak elemzésével kialakított változókkal közelíti. A magyarázó és független változók közötti kapcsolatot alkalmazott statisztikai eszközökkel és logikai-pszichológiai okfejtés útján teremti meg. A változókban rejlő információk strukturálása és a változók közötti statisztikai kapcsolatok kimutatása a korrelációs számítástól a faktorelemzésen és a varianciaanalízisen át a klaszterelemzésig az alkalmazott statisztikai módszerek széles körét öleli fel. Az eredmények alkalmasak a skandináv térség európai átlagot jelentősen meghaladó, valamint a mediterrán és a kelet-közép-európai makrorégió európai átlag alatti sikerességének hátterében álló karakteres kulturális jellemzők felmutatására. A statisztikailag robusztus eredmények a bizalom, a saját sors alakításában mutatott aktivitás, a nyitottság, a teljesítményelvárásokhoz való viszonyulás és az általános kedélyállapot társadalmi szinten is markánsan mérhető különbségeiben ragadják meg a makrorégiók sikerességének különbségeit befolyásoló kulturális tényezőket. A szerző hangsúlyozza, hogy a kulturális tényezők önmagukban nem alkalmasak a társadalmi sikeresség teljes körű magyarázatára, valamint egy ilyen vizsgálat a kulturális háttértényezők teljes körének feltárását sem tűzheti ki célul. Ugyanakkor a sikeresség hátterében álló ezen tényezők vizsgálata híján a sikeresség okstruktúrája nem érthető meg, sőt, a vizsgált kulturális tényezők bizonyos fajta alakulása hiányában a sikeresség nem érhető el. Rámutat arra is, hogy a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetnek kétirányúak, valamint hogy a társadalmi kultúra mindennapi interakciói, a szociális öröklés és az állami szerepvállalás önerősítő folyamatai e vizsgált háttértényezők hatásait holisztikus kontextusba helyezik. A disszertáció eredményei – tekintettel a kultúraformálás lehetséges csatornáira – elsősorban az oktatáson és a (politikai) tömegkommunikáción keresztül érvényesülhetnek, a szerző oktatáspolitikai javaslatai elsősorban az iskola nevelési funkcióinak ideológiamentes újraértelmezésén, a tanulásmódszertanra helyezett nagyobb hangsúlyon és a tantárgyszerkezet változtatásán keresztül célozzák a társadalmi kultúra módszeres formálását. Az értekezést Polyánszky-Tamási Zoltán készítette, témavezető: Prof. dr. Faragó László.

Kulcsszavak: társadalmi kultúra, fejlettségmérés, makrorégió, Skandinávia, KKE-térség

BEVEZETÉS

Disszertációnk két alapvető európai problémából merítette inspirációját: az egyik Európa világgazdasági felzárkózásának, illetve versenyben maradásának képessége és lehetőségei (ideértve a háttérben álló olyan tényezőket is, mint az előregedés), a másik a volt szocialista országok és köztük hazánk által formált keleti blokk felzárkózásának képessége és lehetőségei Európa „boldogabbik” feléhez.

Az európai állampolgárok második otthonának számító integráció, illetve a tervezett (Izland) és remélt (pl. Svájc, Norvégia) bővítéseket figyelembe véve a tágabb európai térség (a továbbiakban: E-31) jelentős kihívást tűzött maga elé: 2010-re szeretett volna a világ legversenyképesebb térségévé válni, azaz behozni lemaradását az Egyesült Államokkal és megelőzni várható lemaradását egyes ázsiai országokkal szemben. Mindezt úgy, hogy a társadalmi kohézió előmozdításának céljáról, a szolidaritás elvéről nem mond le, továbbá a Göteborgi Stratégiában megfogalmazottak szerint gazdaságát fenntartható módon fejleszti.¹ Arról ugyan elméleti iskolák feszülnek egymásnak, hogy mit nevezünk versenyképességnek, és tény, hogy a környezettel való viszonyra, valamint a társadalompolitikára (szociális piacgazdaság fenntartására) az európai térség lényegesen nagyobb figyelmet fordít, mint az USA, ám a szakmai közvélemény abban mindenképpen egységes, hogy a Lisszaboni Stratégia kudarcnak tekinthető (lásd pl. Wyplosz 2010, de emlékeztetsek Reinfeldt és Zapatero miniszterelnökök 2009-es, egyértelmű nyilatkozataira is).

Az Egyesült Államokkal folytatott versenyben való lemaradás okai között jellemzően szerepelnek a termelékenységbeli különbségek, a demográfiai mutatók, az adó- és járulékszintek, az innovációra fordított források aránya, a munkaerő-mobilitás különbségei stb. Természetesen előnyt jelent az is, hogy a tengeren túl egységes a nyelv, lényegesen alacsonyabbak a szociális védelem és a környezetvédelem kiadásai (általánosan alacsonyabb az újraelosztási szint). Ezen felül a demokrata gazdasági kolonializmust a „fejlett világ” keresetlen hittérítőjeként zászla alá tűző Egyesült Államok gazdasága zárt és nyersanyagban gazdag (noha további importra szorul), valutája egységes és egyben a legjelentősebb tartalékvaluta, a hadiiparon keresztül bármikor stimulálni tudja gazdaságát, továbbá a hadiipar fejlesztése következtében megszerzett nemzetközi pozíciókról is csak kivételes esetekben volt elmondható, hogy veszteségesek lettek volna stb. Ezek közül a csak példálózó jelleggel felsorolt faktorok közül Európa jó néhányal nyilvánvalóan nem is kíván versenyezni. Hasonlóképpen azt a berendezkedést sem kívánjuk magunknak, amelynek segítségével például Kína gyors ütemű felemelkedésnek indult (emberi és politikai jogok, társadalmi kultúra sajátosságai, államforma, életszínvonal stb.). Azaz Európa „mennyiségileg” olyan szeretne lenni, mint az USA, vagy a feltörekvő Kína, de minőségileg nem szeretne azonosulni velük. Jelenti ez azt, hogy az európai versenyképességbeli felzárkózás eleve lehetetlen, hiszen a minőségnek ára van? Tény: érdemes számot vetni azzal, milyen áron tudna Európa felzárkózni az amerikai vagy a kínai termelékenységi színvonalhoz, és hogy a fizetendő árat figyelembe véve valójában érdemes-e egyáltalán a teljes felzárkózást minden területen kitűzni. Ez gyakorlatilag a fejlettség fogalmának és ezen keresztül a társadalmi értékeknek a vitájához is elvezet. Például a jóléti szociális háló lebontása, az állami nyugdíj kivezetése és a munkaórák számának jelentős emelkedése az európai emberek többségével nehezen lenne elfogadtatható. Gondoljunk csak a skandináv jóléti rendszerhez, az ezer eurós portugál minimál nyugdíjhoz vagy a francia szakszervezeti aktivitáshoz szokott állampolgárokra – nem beszélve az öngondoskodáshoz kapcsolódó értékeket évtizedeken át elfelejteni kényszerült kelet- és közép-európai régióról, vagy akár arról az oktatáshoz kapcsolódó értékről, amelynek köszönhetően Európában a fiatalok lényegesen később kezdenek el dolgozni (termelni), mint a tengeren túl.

¹ „... hogy a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává váljon, fenntartható növekedéssel, jobb minőségű munkahelyekkel és nagyobb társadalmi kohézióval” – olvasható (például) az Eurostat honlapján a Lisszaboni Célok elérésének méréseire kialakított strukturális indikátorokról szóló oldalon.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/structural_indicators/introduction (2–4. sorok).

Az abszolút különbségek mellett a felzárkózást nehezítik az európai országokon belüli és még inkább az azok közötti egyenlőtlenségek. Ha csak az egy főre jutó GDP-t vesszük, mind az EU-28-nak, mind a fent említett E-31 csoportnak nagyobb a szórása, mint az USA tagállamai között. A kompenzációs politikát nem folytató Egyesült Államokban az egy főre jutó GDP tekintetében a tagállamok kevesebb mint 5%-a esik 1 szóráson kívül, míg ugyanez a százalékérték az E-31 csoportnál közel 30%. Ha pedig túllépünk a GDP-n és a sikeresség vizsgálatába bevonunk egészségi, demográfiai stb. mutatókat, világosan kirajzolódik, hogy az európai országok közötti különbségek messze nem csak gazdasági természetűek.

Itt kapcsolódik be Kelet- és Közép-Európa problémája. A vizsgált E-31 csoporton belüli egyenlőtlenségek túlnyomó része a keleti blokk történelmi lemaradásából adódik. A nyugati országok azonban úgy döntöttek, hogy e keleti csoporttal közös integrációban képzelik el Európa világgazdasági versengését, amiből következően megítélésünk szerint az EU egyik legégetőbb problémája keleti régiójának felzárkóztatása kellene hogy legyen. Az Európai Tükörben megjelent írásunkban (Polyánszky 2010) már foglalkoztunk azzal a paradoxonnal, miszerint egyrészt a nyugati államoknak értelemszerűen nem érdekük velük azonos erejű versenytársakat kinevelni a volt szocialista országokból, másfelől viszont a különbségek szinten tartása az EU világgazdasági versenyképességének egyik leg súlyosabb ballasztja.

Bár a fent említett „közös európai értékekben” lehet termelékenységi deficit, és komoly érvek hozhatók fel amellett is, hogy a „négy gazdasági szabadság” akkor hoz nem csak kölcsönös, de hasonló mértékű előnyöket is a feleknek, ha nincsenek óriási különbségek a tőkével való ellátottságban és a technológiai fejlettségben, mégsem mondhatjuk, hogy Európa világgazdasági versenypozíciója hosszú távon nem fenntartható, vagy hogy az EU keleti régiójának a felzárkóztatása kilátástalan. Figyelemre méltó módon ugyanis vannak Európában olyan országok, illetve van olyan régió, amelynek eredményei igazolják: a világgazdasági versenyképességnek, vagy a sikeresség egyéb mutatóinak jó szinten tartása a fontos, ún. „európai értékek” megőrzése mellett is lehetséges, továbbá láttuk, hogy Ausztria vagy Finnország hogyan zárkózott fel Európa legfejlettebbjeihez.

Hipotézisünk szerint azonban ahogyan a nemzetek és régiók közötti különbségek messze nem csak gazdasági természetűek, úgy a sikerességbeli különbségek okai sem elsősorban azok. Vagyis legyen szó a sikeresség akármilyen mércéjéről, annak a gazdasági szférában fellelhető okai legfeljebb a közvetlen kiváltó okok. A külkereskedelmi mérlegnek, az árfolyampolitikának, az adósság szintnek, a termelékenységnek vagy a tőkével való ellátottság mértékének vannak további, kisebb részben megváltoztathatatlan, nagyobb részben azonban megváltoztatható okai. Ezek a végső és a nemzetek, illetve régiók sikerességét hosszú távon meghatározó okok a földrajzi elhelyezkedésen (természeti adottságokon) túl a történelem alakulásában/alakításában, valamint a társadalmak és a politikai irányítás működési mechanizmusában, egyszóval a társadalmi és intézményi kultúrában, illetve a (gazdaság)politikai döntésekben lelhetők fel. A 2006-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Edmund Phelps (2008) ennél is messzebb megy, és a gazdasági változók mellett még az intézményeket és a demográfiai szempontokat is másodlagosnak nevezi:

„[...] a gazdasági fejlettséget csak másodsorban határozza meg az intézményrendszer fejlettsége, a demográfiai jellemzők és a makrogazdasági környezet [...] ezeknél is lényegesebbek az adott ország kulturális sajátosságai: a személyes és társadalmi szabadság foka, a nyitottság, vagy a vállalkozókészség [...] nem is olyan rég értettük meg, hogy mekkora szerepe van a kulturális attitűdnek a gazdaság szempontjából.”

Ebből következően azt feltételezzük, hogy a kiemelkedően sikeres régiók, illetve a sikeresen felzárkózó országok eredményeinek magyarázatában is e tényezőknek van alapvető szerepük. Az egyes régiók földrajzi helyzetén nem tudunk változtatni, és a történelem múltbeli alakulásában is legfeljebb a tudomásulvétel az osztályrészünk, a társadalmi kultúra jelene és jövője olyan terület, amelynek a vizsgálatán keresztül jobban feltárható a sikeresebb felzárkózás és a magasabb versenyképesség okstruktúrája, így elemzésünk a sikerességbeli különbségek végső okait kutatva járulhat hozzá a tárgyalt két alapvető európai probléma kedvezőbb kimenetéhez.

Disszertációnkban először megmutatjuk a jó példákat, majd megkísérülünk statisztikai és logikai magyarázatot adni a kultúra és a sikeresség alakulása közötti kapcsolatokra. Fontos elemezni, hogy a feltárt sikertényezők elsősorban adottságokból fakadnak, amelyeket nem lehet „utánozni”, vagy elsősorban olyan tényezők együttállásából, amelyeket erős elhatározással, elkötelezettséggel és megfelelő oktatás-, társadalom- és gazdaságpolitikai döntésekkel a kevésbé fejlett és/vagy lassabban fejlődő régiók is reprodukálhatnak.

Az elemzéshez vezető első fontos kérdés azonban az, hogy mit értünk régión, fejlettségen, sikerességen. Az *I. fejezet* áttekinti a témához kapcsolódó releváns irodalmat, egyrészt a fogalmak tisztázása, másrészt a kutatás témájának, illetve az empirikus elemzés szempontrendszerének legitimálása végett. Részint az irodalomra, részint felvállaltan szubjektív, de érvekkel alátámasztott értékítéletre alapozva a *II. fejezetben* meghatározzuk az elemzés kimeneti (függő) változóinak körét és megalkotunk egy összetett sikerességi indexet is. A sikerességnek a GDP-t és a versenyképességet meghaladó értelmezéséhez az a többszöri személyes megfigyelés és benyomás adta az alapot, miszerint a skandináv országok a periférikus elhelyezkedés, a kedvezőtlen éghajlati és ezáltal termelési viszonyok, valamint a pszichikai betegségek és az alkoholfüggőség magas aránya ellenére mind gazdaságilag, mind társadalmilag „jóll működnek”, azaz:

- magas árak mellett is stabil valutákat és versenyképes gazdaságot tartanak fenn, magas hozzáadott-értékű szektorokkal;
- nagyon figyelnek és sokat költenek a környezetre, sőt élen járnak a megújuló energiaforrások felhasználásának technológia-fejlesztésében (pl. holdenergia hasznosítása a tengeren keresztül Norvégiában, geotermikus energia Izlandon);
- aktív öregkort élnek meg;
- a női szerep általában liberális felfogása és viszonylag alacsony vallásosság ellenére az európai átlagnál kedvezőbb demográfiai mérleggel rendelkeznek;
- tanultak és kiegyensúlyozottak (utóbbi magas szubjektív boldogság-indexekben is tükröződik);
- kiemelkedő imázsuk van a diplomáciában;
- alacsonyak a jövedelemkülönbségek, szegénység szinte egyáltalán nincs stb.

Ezeket a tényezőket a siker összetevőinek, jellemzőinek tekintjük, kvázi „ilyenek szeretnénk lenni mi is.” A *II. fejezetben* a siker különböző aspektusait kvantifikáljuk, azaz rögzítjük az összehasonlító elemzést lehetővé tévő változókat, amelyeken megvizsgálhatjuk, hogy például a fentiek valóban skandináv jellegzetességek-e, illetve hogy vannak-e az adatok alapján más, markánsan elkülönülő régiók is Európában (pl. mediterrán, KKE). E változók később mint függő változók szerepelnek az elemzésben, hiszen a sikerességet kívánjuk kulturális magyarázattal illetni és nem fordítva. Természetesen az vita tárgya lehet, hogy ezek valóban csak függő változóként értelmezhetőek-e, vagy némelyikük egy máshogyan felépített modellben éppenséggel magyarázó változóként is megállná a helyét. Nem célunk bebizonyítani, hogy az adott indikátorok minden körülmények között csak függő változók lehetnek. Az a célunk, hogy igazoljuk: a jelen modellben függő változóként való szerepeltetésük logikailag megalapozott döntés. Éppen ebből a kérdésből indul ki a *III. fejezet*, amely nem zárja ki, hogy a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolat kétirányú. Rögzíti, hogy célunk a kultúra sikerességre gyakorolt hatásának statisztikai és logikai igazolása függetlenül attól, hogy az ellenkező irányú folyamat is elképzelhető. Hiába igaz ugyanis például az, hogy a GDP növekedés nyomán bekövetkező életszínvonal-növekedés önmagában is hatással van a társadalmi kultúrára, ettől még például ha a vállalkozói kultúra abban az országban lényegesen elterjedtebb lett volna, akkor éppen ez a GDP-növekedés sokkal gyorsabban, más országokat vagy térségeket megelőzve következett volna be. A *III. fejezetben* először tehát tisztázzuk a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetséges irányát, természetét és erősségét, majd bemutatjuk az elemzés logikai-pszichológiai modelljét, a társadalmi kultúra formálódásának főbb mechanizmusait és transzmissziós csatornáit, végül pedig a statisztikai eredmények mögötti okság problémájának a kezelési módját rögzítjük.

Az értekezés legkiterjedtebb fejezete a *IV. fejezet*, amelyben a regionális kultúravizsgálat végbemegy. A fejezet elején ismertetjük a vizsgálatba vont kulturális (független, magyarázó) változók körét. A társadalmi kultúrával kapcsolatos, nemzetközi összehasonlításra alkalmas (vagyis azonos módszertannal felvett) és hozzáférhető adatok köre korlátozott. Az ez irányú kutatásokat éppen az nehezíti meg, hogy a Phelps professzor által a fent idézett interjúban említett „szabadság” vagy „vállalkozókészség” nagyon nehezen kvantifikálható, illetve az erre kísérletet tevő kérdőíves felmérések rendszerint nem gyűjtenek elegendő országban adatokat. Az egyik legjelentősebb ilyen felmérést Geert Hofstede végezte, 64 országban, akinek a kutatási eredményeire a disszertációban több helyütt kitérünk, de az ő kutatásának alapjául szolgáló adatok nem hozzáférhetőek. Elemzésünket a European Values Survey, a World Values Survey és a European Social Survey adatbázisaira alapoztuk. Mivel így magyarázó változóink kérdőíves felmérések adatai, a *IV.1.2.* alfejezetben módszertani jegyzet keretében gyűjtöttük össze a kérdőíves adatok hitelességének vizsgálatával kapcsolatos legfontosabb szempontokat. A fejezet ezek után bemutatja a változókat, azok földrajzi eloszlását. Az adatokat a jobb kezelhetőség érdekében megkíséreltük tömörített változóba szervezni főkomponens-, illetve faktorelemzés segítségével – ahol erre statisztikailag lehetőség mutatkozott. A földrajzi eloszlást lehetőség szerint szemléltetjük a hierarchikus klaszterezés fadiagramjával is. A fejezet a regionális kultúrák és a közöttük lévő távolság bemutatásával zárul. Egyúttal igazolja, hogy a sikerességet befolyásoló kulturális különbségek Európában a nemzetállamnál magasabb, de az integrációnál alacsonyabb szinten, a makrorégiók szintjén relevánsak.

Az *V. fejezet* először röviden bemutatja a kultúrakutatás eredményeinek a sikeresség vizsgálatával való statisztikai kapcsolatát, majd változónként értelmezi a kultúra és a sikeresség logikai-pszichológiai kapcsolatát. A *VI. fejezet* végül rögzíti a disszertáció főbb elméleti kiindulópontjait és megállapításait, majd a statisztikai számításokon alapuló kutatási eredmények egy strukturált összefoglalását adja. Az értekezést az eredmények alapján megfogalmazható, elsősorban oktatáspolitikai ajánlások zárják.

I. ELMÉLETI ALAPOK ÉS FOGALMI KERETEK

I.1. A DISSZERTÁCIÓ HELYE A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN

I.1.1. Filozófiai alapvetés – a térfelfogásnak és a tudomány szerepének ismeretelméleti megközelítése

Térértelmezések című cikkében Faragó László felhívja a figyelmet, hogy a szakemberek többsége a tér fogalmát és a hozzá kapcsolódó fogalmakat egyfajta axiómáknak tekinti, amelyek „nem igényelnek különösebb kifejtést”, és csak kevesen vállalkoznak az értelmezés bonyolult feladatára (Faragó 2012: 6). Mi magunk is úgy gondoljuk, hogy értekezésünk alkalmazott régiófogalmának meghatározásához, vagy a régiók közötti kulturális távolság megragadásához mondanunk kell valamit térértelmezésünkről. Sőt, ennél messzebb megyünk, azt állítva, hogy egy effajta tudományos dolgozatban legalább egy pár gondolatot szükséges közölni arról, mit várhatunk a tudománytól általában. Álláspontunk szerint mind a térfogalomnak, mind általában a tudomány szerepének a megragadásához az első lépés a ismeretelméleten keresztül vezet. E disszertáció szerzője az episztemológiai agnoszticizmus talaján áll. Nem hisz a világmagyarázat megismerhetőségében. Az agnoszticizmust a szótárak rendszerint „a világ megismerhetetlenségébe vetett hit”-ként definiálják, ez azonban félrevezető, mert az agnoszticizmus *nem a megismerés* (pl. az érzékelés) valóságosságának a kritikáját, illetve vizsgálatát tűzi ki céljául (mint például a szkepticizmus, a karteziánus kételkedés vagy a husserli fenomenológia), *hanem a megértés* kritikáját. Mint filozófiai irányzat elsősorban vallási kérdésekre, ezen belül is Isten megismerhetetlenségére koncentrált. Isten megismerhetetlenségének állítása pedig nem azt a problematikát jelentette az agnoszticisták számára, hogy tapasztalásunk, megismerésünk szubjektív-e, avagy objektív, azaz „tényleg a valóságot” ismeri-e meg, hanem azt, hogy Isten megismerhetetlensége okán nem tudunk és nem is tudhatunk magyarázatot adni arra, mi miért van úgy a világban, ahogy van. Azaz: nem tudunk választ adni az alapvető filozófiai kérdésekre, nem tudjuk feltárni a végső ok-okozati viszonyokat. Az agnoszticizmus tehát nem a tapasztalás valóságosságát, hanem a megismerés megértését tagadja.

Másfelől ez azt is jelenti hogy az érzékelés szubjektivitása/objektivitása körüli vitát a karteziánus kételkedéstől Husserl fenomenológiáján át napjaink posztmodern kísérleteiig zárójelbe teszi. David Hume bár önmagát inkább szkeptikusként mint agnosztikusként tartotta számon, nagyon találóan leírja, hogy míg saját érzéseinket, gondolatainkat stb. egészen komoly részletességgel meg tudjuk figyelni és működésüket meg is tudjuk érteni, arra, hogy ezek honnan, miből erednek, nem tudunk magyarázatot adni. Olyan – írja – mint mikor egy színpadon jeleneteket látunk, de a színpad anyagáról, mibenlétéről, amelyen ezek lezajlanak, semmit nem tudunk mondani. Ugyanez nem csak az introspekcióra, hanem a külvilág megismerésére is érvényes: álláspontunk szerint értelmetlen arról elmélkedni, hogy érzékelésünkkel valamiféle objektív valóságot találunk-e el, vagy azok csak szubjektív emberi képzetek, hiszen az agnoszticista kiindulópont szerint *éppen ezt soha nem fogjuk tudni megítélni*. Érzékelünk, gondolkodunk és érzünk, számunkra az a valóság, hiszen magának a valóság koncepciójának a megalkotása is emberi agyszülemény, amely pontosan az érzékelésen, a gondolatokon és az érzéseken alapul. Akkor hát mi más lenne a valóság, mint amit érzékelünk, gondolunk és érzünk? Természetesen érdekes probléma a Husserl által nagyra becsülendő igényességgel tárgyalt interszubjektivitás. Ha el is fogadjuk, hogy önnön megismerési és megértési korlátaink miatt a valóság nem több és nem kevesebb annál, mint amit érzékelünk, gondolunk és érzünk, mit kezdünk azzal, amikor két személy valóságérzékelése (azaz: valósága) eltér. Hiszen míg érzékelésünk (eltekintve a fogyatékoságoktól, a szintévesztéstől és egyéb apró különbségektől) nagyjából hasonló, vagyis általában ahol én egy épületet látok, ott mások is azt látják, gondolataink és érzéseink individuális valóságokként jelennek meg. Ezért használjuk a nyelvet, hogy ezeket az individuális valóságokat közelítsük, megosszuk egymással (ideértve nem csak a beszélt és írott nyelven, hanem a művészetben és a szimbólumokon keresztüli kommunikációt is). Érzékelésünk

hasonlóságának és gondolat-, illetve érzésközvetítésünk megfelelőségének azonban nincs valamiféle végső igazolása. Egyetlen gyakorlati próbája az, hogy hogyan tudjuk működtetni a világot. Filozófiai megközelítésünk szerint semmiféle elméleti álláspontra nem kell eljutni a valóságot, a megismerés szubjektivitását/objektivitását vagy az interszubjektivitást illetően. Emberként mindössze annyit tehetünk, hogy az érzékelés hasonlóságára és a nyelvi közlésre hagyatkozva működtetünk dolgokat, és ha sikerült, például megfelelő időben felszállt egy repülő az összes utassal és csomaggal, vagy egy okos pedagógiai programmal jobb eredményeket érnek el másokhoz hasonló intelligenciahányadosúnak mért diákjaink, akkor azt mondhatjuk: ez jól működik, legközelebb is így járunk el.

Mindebből adódóan a megismerésnek és ezen keresztül a tudománynak sem az a célja, hogy végső magyarázatot adjon a minket körülvevő világ működésének hátterében álló okokra, hanem egyetlen célja az lehet, hogy jól használható gyakorlati eredményekre jusson, amelyekkel az emberek életminőségét jobbra teheti. Gyógyszerkutatás, környezethasználat javítása, gyorsabb közlekedési módok kitalálása, termelési hatékonyság növelésével a nagyobb anyagi jólét feltételeinek megteremtése stb. Ezzel mindazok a térről szóló elméleti fejtegetések is teljesen feleslegessé válnak, amelyek nem jutnak gyakorlati következtetésekre. Faragó László *A regionalizmus hajóerői Magyarországon* című 2004-es cikke jó példája annak, amikor egy gondolatmenet a tér filozófiai megközelítésétől logikus következtetéseken keresztül eljut a gyakorlathoz. Megemlíti az „önmagában vett tér” mint üres forma és a „lét-tér” mint sosem üres tér kettősségét, de azonnal ötvözi is a „számunkra adódó tér” fogalma alatt (Faragó 2004: 9. o.). Azonosulunk ezzel, hiszen természetesen képesek vagyunk absztrahálni a tér fogalmát, de nem megyünk vele semmire, másfelől pedig kár lenne a teret mint valami objektív, tőlünk független valóság megjelenését tekinteni, amely csak az által létezik, hogy vannak benne dolgok, hiszen megállapítani mindössze annyit tudunk, hogy mi, emberek térben és időben szemléljük a dolgokat (pontosabban: bizonyos módon szemléljük a dolgokat, és a két, számunkra jól elkülöníthető szemléleti keretet térnek és időnek neveztük el). Épp ezért a „számunkra való tér” egyébiránt kellemesen heideggeri ízű fogalma tökéletesen reprezentálja az agnoszticizmus általunk képviselt álláspontját. Faragó cikke röviddel e fogalom bevezetése után említi a posztstrukturalista/posztmodern, majd a nyelv téralkotó képességét hangsúlyozó filozófus csoportok lényeglátónak tűnő, de a valóságban igencsak leszűkítő elképzeléseit, majd rámutat:

„A mindennapi használat során ezek a szavak dekódolhatóak, értelmezhetőek, és arra is alkalmasak, hogy *segítségükkel új térhasználatokat definiáljunk*, magyarázzunk és fogadtassunk el, sőt a valóságban létre is hozzuk azokat. De a térkategóriákat jelölő szavaknak *nincs egyértelmű metakód érvényük*, nem bírnak mindenhol azonos előíró értelemmel, csak a praxisban kialakult sajátos használatának megfelelő olvasatuk, értelmezésük létezik” (*ibid.*, 10. o.).

És e ponton érkezik meg az elméleti felvetés a hasznosítható gyakorlatba:

Tehát egy olyan országban, mint Magyarország, ahol az embereknek nincsenek személyes regionális tértapasztalataik, nincs regionális identitásuk, a tudományos érvelés és a politikai akarat (intencionalitás) által vezérelt nyelvi kommunikáció segítségével alakul ki bennünk a „régió” jelentése/tartalma és megy át a „valóságba”, mint intézmény [...] Jelenleg nem diskurzus folyik a régióról, hanem egyirányú kommunikáció sarkall egy idea gyakorlati adaptációjára, így e folyamat nem vezethet interszubjektíven osztott tudáshoz és közös meggyőződéshez” (*ibid.*, 10. o.)

Összességében tehát úgy gondoljuk, hogy a térről csak annyit lehet mondani, amennyit biztosan tudunk: a világ elménk számára adott a priori szemléletmódjainak egyike, amellyel akaratunkon kívül rendelkezünk. Álláspontunk szerint önmagában a térről ennél többet senki másnak sem kellene mondania, hiszen a tér csupán egy szemléleti keret (ahogyan a történészek sem pazarolják arra az energiájukat, hogy az idő fogalmáról komplikált elméleti fejtegetésekbe bonyolódjanak), míg viszont

az események térbeli elrendeződése, a tér felosztása mindenképpen gyakorlati relevanciával bíró elemzési területeket jelölnek ki.

I.1.2. Léteznek-e a mentális terek?

Témánk jellegéből fakadóan felmerül a „kulturális tér” fogalmának elméleti körüljárása is, ezért az alábbiakban kitérünk a „földrajzi” és az ún. „mentális” terek különbözőségeinek problémájára. E területnek meglepően széles az irodalma, ami jól mutatja, milyen könnyű tartósan nyelvjátékok csapdájába esni. Az alábbiakban amellet érvelünk, hogy a politikai tér, a gazdasági tér, a kulturális tér stb. vizsgálatát nem szabadna a tértudományi elemzések körébe sorolni, mert az e terekben zajló eseményeknek a térbeliséggel való kapcsolata nem a mentális terek tér jellegéből fakad.

Szavainknak gyakran adunk átvitt értelmű jelentést, sőt egész metaforákat alkalmazhatunk különböző jelenségek absztrakt hasonlóságának bemutatására, de ebből még nem következik, hogy az átvitt értelmű használatot értelmes dolog együtt elemezni az eredeti használattal. Például tisztán értjük, mit jelent az, amikor valaki sakkozik, és azt is értjük, amikor valaki azt mondja egy bűnügyi regényben, hogy „a felügyelő végül kisakkozta, ki a gyilkos”. Senki nem gondolja azonban, hogy ettől a bűnügynök és a sakknak közös tudományos elemzési pontjai lennének. Vagy például Szókratész „kibábáskodta” fejtegetéseinek a végeredményét az által, hogy beszélgetőpartnereiből húzta ki a válaszokat irányított kérdésekkel, de ennek semmi köze nincs a biológiai szüléshez, ahol adott esetben bábák ténykednek, noha kétségtelenül mindkét folyamatnak van hossza, nehezebb és könnyebb szakaszai és számos olyan közös pontja, amely elvonatkoztatás útján látszólag összehasonlíthatóvá teszi. A tér fogalmának elvonatkoztatott használata esetében annyi különbség van, hogy elménk a priori beállítottsága miatt minden, ami az érzékszerveink számára megjelenik, térben és időben jelenik meg, vagyis minden, ami történik, térben is történik, érzékszerveink számára *a térbeli szemlélet akaratunkon kívül adott*. Ettől azonban még például a politikai tér fogalma egy elvonatkoztatás útján nyert fogalom. A politikai pártok által képviselt nézetekről, a politikai folyamatokról azt mondjuk, hogy a politikai térben értelmezendők, és értjük, hogy ez mit jelent, de *a politikai tér az csak annyiban tér, amennyiben a nyomozás sakkozás, vagy a beszélgetőpartner faggatása bábáskodás*. Jól megragadható a különbség az által, hogy a politikai tér helyett akár „a politikai szféra” vagy „a politika területe” kifejezést is használhatjuk, mert csak átvitt értelemben tér, míg ha az érzékelésünk számára való teret akarnánk szférává vagy területté átnevezni, rögtön azt éreznénk, hogy meghamisítjuk a jelentést vagy egyszerűen teljesen másról beszélünk. A mentális terek nem lényegük szerint, hanem a mi akaratunk szerint terek. Voltaképpen gondolatartalmak és események valamilyen módon összetartozó közösségét képezik, amelyet mi absztrakcióval élve „tér”-nek hívunk. Tehát léteznek, de ettől még *egyáltalán nem olyan fajta létezők*, mint az érzékelésünk számára akaratunkon kívül adott tér. Súlyosbítja a helyzetet, hogy nem pusztán az alapvető elnevezésekkel játszunk, hanem a térbeliség egyéb jellemzőit is kiterjesztjük ezekre a területekre, például használjuk a kulturális tér szegmentáltságának vagy politikai távolságnak a fogalmát is. Azonban ezek helyett nyugodtan beszélhetnénk a kulturális jellemzők csoportosíthatóságáról vagy politikai különbségekről. Nem baj, hogy párhuzamokat vonunk, sőt, az értekezésben mi magunk is használni fogjuk a kulturális távolság fogalmát, de fontos tudatosítani, hogy ebben a vonatkozásban a távolság nem tértudományi kategória.

Teljesen más kérdés, hogy például a politika eseményei, a döntések, a vélemények megformálása, és főleg a döntések következményei természetesen térben (és időben) zajló folyamatok, és további ilyen folyamatokat idéznek elő. Ezek *a térben zajló politikai események*. De itt nagyon szigorúan határoljuk el a *térben zajló, a térhasználatra kiható, a térfelosztást megváltoztató politikai események* fogalmát a *politikai térben zajló események* fogalmától. Az előbbi megközelítésben van értelme a térbeliség és a politikai események közös elemzési zónájáról beszélni, és azt a tértudományok elemzési területévé tenni, hiszen térbeli változásokról van szó, az utóbbi esetben azonban nem, mert ott a „tér” szó használatának önmagában semmi köze a tényleges térbeliséghez. Akár mást is mondhatnánk helyette és ugyanazt jelentené!

Ebből adódóan, bár az értekezés témájából látszólag kézenfekvő lenne a „földrajzi tér” és a „kulturális tér” különbségéről okoskodni, álláspontunk szerint ez teljesen értelmetlen volna. Olyan, mint ha macskák célpontjául szolgáló egér és a számítógéphez csatlakoztatott egér összehasonlítását végeznénk el. Érdemes azonban a kulturális, gazdasági, politikai és egyéb folyamatok gyakorlati, konkrét térbeliségéről, térbeli különbségeiről, a térhasználatra, térfelosztásra vagy a bizonyos szempontok által lehatárolt terület egységek közötti különbségek növelésére/csökkentésére gyakorolt hatásairól beszélni. A disszertációban ezt tesszük. Olyan, gazdasági, kulturális és politikai folyamatok által kialakított térbeli struktúrákra mutatunk rá, amelyek Európában a makroregionális tagoltságra és a makrorégió mint területi elemzési szint relevanciájára mutatnak rá.

1.1.3. Az értekezésben használt régiófogalom meghatározása

Az *1.1.1. alfejezetben* közölt ismeretelméleti és tudományfelfogásunk értelmében alkalmazott régiófogalmunk kizárólag funkcionista és pragmatikus lehet. A régió, hasonlóan minden más terület egységhez, a számunkra külvilágként adott valóság egy valamilyen szempontok szerint elkülönített szelete. A külvilágban természetes határolóknak tartjuk a természeti elemeket, és ilyen módon beszélünk például a Kárpát-medence térségéről, leggyakrabban azonban valamilyen társadalmi-gazdasági szempont alapján daraboljuk a külvilágot annak érdekében, hogy jobban megragadhassuk az összetartozó folyamatokat/jelenségeket. Az effajta lehatárolásokat a város, ország, régió stb. fogalmakkal közelítjük. Szavaink használatának azonban története van, és ahogyan az ország (még korábban: urország) a magyar nyelvben nem mindig jelentette az egységes államot, úgy a régió igen fiatal fogalma is változásokon esik át. Értekezésünkben olyan régiófogalmat kívánunk használni, amely illeszkedik a fogalom eddigi használatának egyik áramlatához, sőt, az Európai Unió nagyrégiós elképzeléseinek igen funkcionista megközelítéséhez is. A következőkben először reflektálunk a régió fogalmának és a regionális tudomány vizsgálódási körének történeti változásaira, majd a régiók gyakorlati jelentőségének tárgyalásán keresztül rögzítjük saját régiófogalmunkat.

1.1.3.1. A régió fogalmának változásai

A regionális tudományok köre a XX. század közepe óta jelentősen kiszélesedett. A gazdasági tervezés és a különböző korai térgazdaságtani elméletek, valamint a városnál nagyobb, de a nemzetállamnál kisebb terület egységek gazdaságának kölcsönzött figyelem nyomán önállósodott regionális tudományok az idők során gazdagodtak többek között a területfejlesztés, a vidékfejlesztés, a(z új) gazdaságföldrajz, az agglomerációs elméletek, valamint kiemelten a korábban nem létezett regionális politika és az annak háttérül szolgáló regionális elemzés gyakorlati területeivel. Utóbbiak a gazdaság- vagy társadalomtudományi elemzés területi vetületeit, azaz konkrét terület egységek gazdasági vagy társadalmi folyamatainak vizsgálatát is a regionális tudományok területére sodorták. Ezeket a legkülönbözőbb diszciplínákkal rokon, vagy inkább azok részeinek is tekinthető tudományelemeket a regionális tudomány be is fogadta, amit nehéz tagadni, ha fellelőzzük a *Journal of Regional Science*, a *Regional Science and Urban Economics*, a *Regional Studies*, vagy a *Journal of Regional Analysis and Policy* folyóiratok legutóbbi számait. Ez egyúttal annak az elfogadottságát is jelenti, hogy a regionális tudományban immár nem minden elemzés és eredmény lép fel a tértudományokhoz való elméleti hozzájárulás igényével.

Ezzel párhuzamosan a régió fogalma is sokat változott és gazdagodott. Tértudományi megközelítésben a régió fogalma mindig inkább a nemzetállamnál kisebb területekre vonatkozott, míg a nemzetállamnál nagyobb terület egységeket inkább a külpolitika és a makrogazdaságtan nevezte régióknak. A regionális politika, azaz bizonyos, a nemzetállammal nem azonos méretű terület egységek fejlesztése és irányítása Európában különleges hangsúlyt kapott az Európai Közösség, majd az Európai Unió fejlesztési alapjainak tevékenysége nyomán. Az Unióban a regionális politika és a kohéziós politika kifejezéseket gyakorlatilag rokon értelemmel használják, ami jól kifejezi a

szándékot: a közösségi regionális politika célja a területi egyenlőtlenségek mérséklése. Ennek a regionális/kohéziós politikának a célkitűzése azonban már kettős: éppen úgy célozza a tagállamokon belüli területi különbségek mérséklését, mint a nemzetállamok, illetve a makrorégiók közötti különbségek csökkentését. A 80-as években csatlakozott mediterrán tagállamok és a 2000-es években csatlakozott kelet- és közép-európai, illetve balkáni országok felzárkóztatása egyértelműen a közösségi regionális politikának egy nemzetállami kereteket meghaladó, de a Közösség egészénél kisebb területet érintő feladata, azaz: makroregionális léptékű feladat.

Mindettől függetlenül a Közösség hosszú ideig tartotta azt a látszatot, mint ha a regionális politika elsősorban a nemzetállamoknál kisebb egységeket célozná, annak ellenére, hogy a kohéziós források túlnyomó részét teljes nemzetállamok felzárkóztatására fordították. Természetesen mindenhol előírták a regionális fejlesztési tervek megalkotásának kötelezettségét, de nehéz volt nem észrevenni, hogy a fő feladat bizonyos nagytérségek felzárkóztatása volt. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna fontos, a nemzetállamnál kisebb területeket érintő iniciatívák – elég, ha Dél-Olaszországra vagy egyes kelet-német területekre gondolunk, illetve természetesen minden országon belül is megvannak a területek közötti fejlettségbeli eltérések, sajátos problémák. Az 1990-es évek régió-eufóriáját emellett fűtötte Belgium 1992-es föderalizálódása is, amelyről ma már inkább azt gondolhatjuk, hogy az első komoly lépés volt a dezintegráció irányában. Látható tehát, hogy a tagállamon belüli és az annál nagyobb régiók egyaránt a regionális politika fókuszát képezték. Ez a politika az új évezred első évtizedére tulajdonképpen kudarcot vallott, hiszen bár Dél-Olaszországban a munkanélküliségi rátát sikerült lényegesen csökkenteni, a GDP-ben mért fejlettségbeli különbségek tekintetében sem a kelet-német, sem a görög vagy a portugál felzárkózás nem tekinthető sikertörténetnek, de a spanyol és az ír eset hátterének értékelése sem elsősorban az uniós kohéziós politika sikerei irányába mutat. Annyi mindenképpen elmondható, hogy az Unió regionális politikája önmagában nem volt elegendő segítség, a nemzeti kormányok működésén lényegesen több múlt, és ezzel az Unió nem kellőképpen számolt, amikor a források odaítélésének feltételrendszerét kialakította (erről részletesebben lásd: Polyánszky 2008).

Talán ennek az eredménytelenségnek is köszönhető az a legújabb fejlemény, hogy az újtúra indított és tervezett uniós makroregionális stratégiák (pl. Balti Stratégia, Duna Stratégia) immár definíciójuk szerint is a nemzetállamnál nagyobb fejlesztési területet jelölnek ki céljukként, és nem a nemzetállamokon belüli decentralizációtól és területi politikától, hanem a nemzetállamok makroregionális összefogásától várják *ugyanolyan fejlesztéspolitikai célok teljesülését*, mint amilyen célokat eleddig a kohéziós politika maximum nemzeti szinten kezelt. Ez a gyakorlati fejlemény egyrészt kimondatlanul azt célozza, hogy a fejlesztéspolitika végrehajtásában eredményes államok közvetlen felügyelete alatt kerüljön sor a menedzsmentet kevésbé eredményesen kivitelező államok területén esedékes beruházásokra, és így a források hatékonyabb felhasználását lehessen várni. Másrészt viszont azt üzeni, hogy noha a klasszikus tértudományi diszciplínák számára a régió fogalma elsősorban továbbra is a nemzetállamnál kisebb terület egységek folyamatairól való teoretikus gondolkodást jelenti, a regionális tudomány érdeklődésére mindenképpen számot tartó regionális politika, illetve a regionális gazdaság- és társadalmi elemzés régiófogalma már korántsem korlátozódik a nemzetállamokon belüli terület egységek vizsgálatára. Ez a változás annál is inkább lehetségessé vált, mert ahogyan Keating (1997: 396. o.) megjegyzi: „A régiók feltalálása egy sporadikus, részleges folyamat nem pedig egy Európán végigsöprő hullám, amely egységesen megváltoztatná a területi politika szerkezeti alapjait.” Ebből adódik gyakorlati következtetése is, miszerint „Nincs semmilyen új területi hierarchia, amely helyettesítené a régit, mindössze a területi cselekvés szerteágazó új formáiról beszélhetünk” (*ibid.*, 383. o.).

A nemzetállamnál nagyobb régió mint releváns elemzési keret az elmélet felől közelítve is igazolható. Ha ügyeinket a helyi önkormányzatokban és a nemzeti kormányok szintjén intézve arra lettünk figyelmesek, hogy bizonyos folyamatokat és magyarázatokat a kettő közötti szinten lehet a legértelmesebben megragadni, akkor egy integrációban, ahol a nemzeti szintű feladatok egy részének központosításával van dolgunk, szintén lehetnek és vannak is olyan folyamatok és magyarázatok, amelyek megragadására a nemzetállam és az integráció közötti szint a legalkalmasabb. És valóban, például egy nagytérség közlekedésfejlesztése, vagy korábbi birodalmak

dezintegrációja után a létrejövő kisebb államokon túlmutató közös problémák kezelése automatikusan a nemzetállamnál nagyobb területegységet jelöl ki az elemzés és a beavatkozás számára.

Mindezen szempontokból is merítve helyeztük elemzésünk középpontjába a *makrorégiókat*, hiszen értekezésünkben olyan, a nemzetállamnál nagyobb területen érzékelhető, de az integráció egészére nem vonatkoztatható kulturális jellemzőket keresünk, amelyek az állami/társadalmi önmenedzsment, illetve sikeresség nagytérségek között mérhető különbségeit magyarázzák. Elemzésünk eredményeivel tehát egyúttal azt az álláspontot is igazolni kívánjuk, miszerint a nemzetállam és az integráció szintje között elhelyezkedő makrorégiók vizsgálata nem kevésbé tartozik a regionális tudományhoz, mint a település és a nemzetállam közötti szintű folyamatok vizsgálata.

1.1.3.2. A makrorégiók mibenlétéről és gyakorlati jelentőségéről

Magának a makrorégióknak a Régiók Bizottsága által adott definíciója is illeszkedik a régiófogalom fentiekben bemutatott funkcionalista megközelítéséhez. A Régiók Bizottsága szerint a makrorégió „olyan térség, amely több országból vagy régióból foglal magában területeket, amelyek egy vagy több közös jellemzővel vagy közös kihívással rendelkeznek” (idézi: Dangerfield 2010). A definíció legfontosabb jellemzőjét abban látjuk, hogy semmilyen utalást nem tesz az intézményekre. Vagyis a makrorégió eszerint nem hogy közigazgatási, de még tervezési/területfejlesztési karakterrel sem kell hogy rendelkezzen. Egy makrorégióknak tekinthetünk bármilyen területet akár egyetlen közös kihívás, vagy egyetlen közös jellemző alapján. Másfelől a meghatározás indirekten rámutat: a *makrorégió gyakorlati jelentősége abban áll, hogy a releváns területi szinten ragadjuk meg a vizsgálandó folyamatokat, akár csak elemzési céllal*.

Disszertációnk éppen ezt teszi. Az elemzés előtt földrajzi és részben történelmi alapon meghatározunk négy nagyrégiót, amelyekkel kapcsolatban azzal a feltevessel élünk, hogy a sikeresség és a kultúra vonatkozásában statisztikailag kimutathatóan különbözően viselkednek. Ezután országonkénti bontásban rendelkezésre álló adatokat elemzünk, és az elemzés eredményeit e négy régióra vonatkozóan összesítjük, majd szigorú statisztikai feltételek mellett változónként megvizsgáljuk, hogy az adott változó vonatkozásában van-e szignifikáns különbség a négy makrorégió között. Voltaképpen tehát nem úgy vizsgáljuk a kérdést, hogy mit tekintünk makrorégióknak, hanem hogy az általunk makrorégiókként lehatárolt területek közötti különbségek relevánsak-e, azaz ésszerű-e az általunk lehatárolt makrorégiókat elemzési és/vagy beavatkozási területegységeknek tekinteni, és ha igen, milyen vonatkozásban? Célunk egyrészt az, hogy felmérjük, bizonyos kihívások milyen területi szinten jelentkeznek Európában, és ennek következtében milyen területi szinten kell gondolkodni a megoldásukban, másrészt hogy kimutassuk a kultúra mint makroregionális hatótényező szerepét a társadalmi sikerességben. Utóbbi törekvésünkben támogatva érezzük magunkat Martin Dangerfield professzor gondolata által, aki a Régiók Bizottságának 2010. április 13-i fórumán azt vetette fel, vajon

„az északi együttműködés, a kooperáció modellje miatt sikeres, vagy azért, mert viszonylag homogén, gazdag országokat foglal magában, ahol jó a kormányzás, erős a civil társadalom, maga szintű a társadalmi és a gazdasági közösség, erős az együttműködés kultúrája, és hasonlóak az együttműködés érdekei? És ezzel összefüggésben vajon a fekete-tengeri gazdasági együttműködés azért gyenge, mert nem megfelelő modellre épül, vagy mert heterogén, kevésbé gazdag államokat tömörít, ahol rossz a kormányzás, gyenge a civil társadalom és eltérnek a részvételi érdekek?” (Dangerfield 2010).

Összességében tehát értekezésünkben a makrorégiót mint elemzési egységet tételezzük intézményi vonatkozások nélkül és azt a kérdést tesszük fel, hogy a sikeresség és a kultúra vonatkozásában releváns elemzési egység-e Európában? Ha erre igenlő választ tudunk majd adni, abból az uniós

beavatkozások új, makroregionális hullámának tartalmára nézve is adódhatnak hasznos következtetések.

I.2. FEJLŐDÉS, FEJLETTSÉG, SIKERESSÉG

A fejlődés és a fejlettség fogalmaival annak ellenére részletesen foglalkozunk, hogy az elemzés a regionális kultúra és a regionális sikeresség között keresi a kapcsolatot, mivel a sikerességnek jelenleg még messze nincs olyan kiterjedt irodalma, hogy azt felhasználva megfelelően alátámaszthatnánk a disszertáció kimeneti változóinak létjogosultságát. Ugyanakkor a fejlődésre, illetve a fejlettségre vonatkozó irodalom erre tökéletesen alkalmas, hiszen a fejlődés nem csupán gazdasági karakterének bemutatása, illetve a fejlettség alakulásában a kultúra szerepének alátámasztása éppúgy vonatkozik a sikerességre is. A sikeresség és a fejlődés, illetve a fejlettség fogalmainak elhatárolását más szempontból tartjuk fontosnak, amire e fejezet végén térünk ki.

I.2.1. A fejlődés és a fejlettség fogalma

Míg a növekedéssel és a versenyképességgel foglalkozó elméletek arra törekszenek, hogy végső soron a gazdaság képességéről, helyzetéről és alakulásáról mondjanak valamit, a fejlődés és a fejlettség fogalma vonatkozásában az irodalom már megosztott. Az eredetileg az elmaradottságot (vagy Frank későbbi, szebb kifejezésével a „gyengén fejlettséget”) vizsgáló fejlődés-gazdaságtan területén alkotó szerzők szinte mindegyike hangsúlyt fektet arra, hogy a fejlődést, illetve a fejlettséget ne szűkítsék a gazdaság fejlődésének és fejlettségének elemzésére. Ez a megközelítés egyezik a sajátunkkal, amennyiben a fejlődés céljaként nem a gazdaság alakulását jelöli meg, hanem a gazdaságot mint eszközt tekinti az emberek boldogulásának javításához, azaz a gazdaság fejlődésének nem tulajdonít saját értéket.

A „másik oldalt” körülírni sem szükséges, hiszen a mindennapos híradásoktól az Európai Unió különféle anyagaiig rendkívül elterjedt a fejlettségi szintről és a fejlődésről csak a gazdaság és/vagy a jövedelmek vonatkozásában beszélni, továbbá a fejlettséget egyetlen mérőszámmal: az egy főre eső GDP-vel mérni. Amikor például az Unió „fejlettebb” és „fejletlenebb” régiók közötti GDP-különbségekről beszél, nem azt érti alatta, hogy valami más alapján megalapozottan fejlettnak vagy fejletlennek nevezett régiók között egyébként megadjuk a GDP-beli különbségeket is, hanem magát ezt a különbséget tekinti a fejlettségbeli különbségnek. Ezt a – világszerte naponta több ezer újságcikkben is – bevett szóhasználatot betudhatjuk pongyolaságnak, a tudományos és a hétköznapi fejlődésfogalom természetes különbségének, vagy annak is, hogy az adott szerző nem ért egyet a fejlődés általános definiálhatóságával és csak bizonyos konkrét vonatkozásokban, leszűkítve tartja használhatónak a fejlődés és a fejlettség fogalmát. Akárhogy is van, ez a megközelítési mód és szóhasználat nem illeszkedik a disszertáció koncepciójához, ezért áttérünk azon meghatározások vizsgálatára, amelyek a megítélésünk szerint helyes(ebb) irány(ok)ból közelítenek.

A *Világbank* 1992-es World Development Reportja a fejlődés fogalmát így határozta meg:

„A fejlődés az emberek jólétének javulásáról szól. Az életszínvonal emelkedése és az oktatás, egészségügy javulása, valamint az esélyegyenlőség mind lényeges komponensei a gazdasági fejlődésnek. A politikai és polgári jogok biztosítása egy szélesebb fejlődési cél. A gazdasági növekedés lényeges eszköze ugyan a fejlődésre való képességnek, de önmagában egy föltöttebb tökéletlen helyettesítője a haladásnak” (Világbank 1992: 34).

Hasonlóképpen Szentes (2005: 22) is úgy összegzi az elmúlt évtizedek fejleményeit, mint amelyek „nyomán világossá és mind szélesebb körben felismertté vált a fejlődés

- (a) nem-gazdasági (társadalmi, politikai, intézményi, kulturális, technikai és egyéb) aspektusainak és tényezőinek, nem utolsósorban természeti feltételeinek fontossága, továbbá és általában

- (b) emberi (humán) tartalmának, céljának és meghatározottságának jelentősége,
- (c) „fenntarthatóságának”, vagyis jövőbeli folyamatossága biztosításának, a jövő generációk számára és érdekében (tehát az idő dimenziójának összefüggésében) gazdasági, társadalmi és természeti feltételei megőrzésének, illetve javításának szükségessége, valamint
- (d) globális és regionális (tehát térbeli) dimenziója és kontextusa, azaz a „nemzetek” fejlődési folyamatának összefüggése a globális (és regionális) fejlődési folyamatokkal.”

Schumacher (1974: 171) meghatározása szerint „a gazdasági fejlődés sokkal tágabb és mélyebb fogalom annál, semhogy beleférjen a közgazdaságtanba, nem beszélve az ökonometriáról.”

A volt brazil elnök Cardoso szerint „a fejlődés egy dinamikus és sokoldalú folyamat, amely nem egy véges modellt, hanem sokkal inkább egy utat jelent a társadalom átalakulásához. E folyamat három fő dimenzióját a társadalmi egyenlőség, a demokratikus intézményi reformok és a fenntartható növekedés különböző alternatívái adják” (idézi: Simon 2006: 64).

Seers (1972) meghatározása szerint „egy ország fejlődésével kapcsolatban három kérdést kell feltenni: Mi történt a szegénységgel? Mi történt a munkanélküliséggel? Mi történt az egyenlőtlenségekkel? Ha az utóbbi időben mindhárom vonatkozásban javulás mutatkozott, akkor az kétséget kizáróan egy fejlődési időszak volt”.

Ezek a meghatározások jól mutatják, hogy létezik a fejlődésnek egy, a gazdaság fejlődésénél tágabb, több megfogalmazásban láthatóan az emberek életminőség-javulását és a környezettel való bánásmódot figyelembe, illetve célba vevő megközelítése. Mindezeket a szempontokat fel fogjuk használni a sikeresség elemzésünkben használt fogalmainak körülírásához.

1.2.2. A fejlődés-gazdaságtan főbb eszmeáramlatai

A kutatás szempontjából érdemes áttekinteni a fejlődés-gazdaságtan (development economics) főbb eszmeáramlatait, hogy megjelölhessük: vizsgálódásunk milyen megközelítésekhez csatlakozik. Az áttekintéshez Szentes (2005) szempontrendszerét vesszük alapul. Eszerint a „fejlődés gazdaságtana” kifejezés voltaképpen a hidegháború eufemisztikus terméke, mert maga a „fejlődő ország” fogalma az 1950-es évektől a fejletlen, de nem a szocialista blokkhoz tartozó országok átkereszteléseként jött létre – ennek megfelelően a fejlődés gazdaságtana, amely ezekkel az országokkal foglalkozott, nem a fejlődés, hanem az elmaradottság okait kutatta. A fejlődés-gazdaságtan első két évtizedét leginkább a Rostow nevéhez fűződő unilineáris fejlődés koncepciója jellemezte, amely a nemzetek fejlődését az egymásra gyakorolt külgazdasági hatások nélkül értelmezte. Elmélete szerint minden ország lényegében ugyanazon az öt fázison keresztül jut el a fejlettséghez, azaz a fejlődésnek *csak belső okai* vannak. Magát a fejlődés folyamatát Rostow és szellemi örökösei mindenekelőtt és elsősorban gazdasági folyamatként értelmezték (innen az „ökonomista developmentalizmus” kifejezés – amely egy kisebb erőszak a magyar nyelven). Noha vizsgálódásunk nem elmaradott országokra vonatkozik, a szempontrendszer lehetséges gazdagítása végett érdemes felsorolni, hogy a fejlődés-gazdaságtan korai főárama rendszerint a természeti feltételekre, a népesedés alakulására, a munkaerő minőségére, általában a népesség magatartására és gondolkodásmódjára (hagyományaira, vállalkozó készségére), a tőkével való ellátottság mértékére és a belső piac nagyságára vezette vissza a fejletlenség okait. Noha természetesen nem értünk egyet a fejlődés külkapcsolatok nélküli értelmezésével (ami napjainkban már nonszensznek is számít), illetve dolgozatunk módszertana szempontjából fontosnak tartjuk Szentes észrevételét, miszerint e szempontok némelyike „inkább következménye vagy csupán tünete, mintsem oka a gazdaság elmaradottságának”, megítélésünk szerint ezek a szempontok a fejlődés endogén tényezőinek magyarázatához hozzájárulhatnak. A külkapcsolatok nélküli megközelítés tarthatatlansága az 1960-as évek végére felszínre hozta a nemzetközi gazdasági függőséggel, a gazdasági kolonizációval, kizsákmányolással, vagy később már kanonizáltabb módon: az aszimmetrikus interdependenciákkal kapcsolatos nézeteket, amelyek az 1970-es évekre radikális formában is megjelentek, *kizárólag külső tényezőkkel magyarázva* egyes országok szegénységét, illetve szegénysorban maradását. Hasonlóképpen túlkapásokként

értékelhetők Singer és Wallerstein nézetei, akik a minden külső kapcsolat nélküli nemzetállam rostowi koncepciójával szemben *a nemzetgazdaság fiktív voltát* állították, vagyis azt, hogy csak egyetlen globális világgazdaság létezik.

Szentes egyfajta szintézisre törekszik, amikor az alábbi három állítást fogalmazza meg:

- „A jólét megteremtésének éppúgy van gazdasági, mint attól el nem választandó szociális, kulturális, politikai és természeti (környezeti) feltétele” [amelyek nyilvánvalóan belső feltételek – PTZ] (*op.cit.*, 46).
- [Napjainkra a régi elmélet helyébe] mindinkább a fejlődés komplex, multidimenzionális és a világ egészére, a fejlett gazdaságokra is vonatkoztatott, vagy legalábbis interdependens folyamatként való értelmezése lépett, a legutóbbi időkben pedig az ezt kifejezni kívánó „fenntartható fejlődés” (sustainable development) fogalma és koncepciója (*op.cit.*, 22).
- Valójában *egyetlen* olyan ország sem ismételte, ismételhette meg az előtte járó fejlődésútját, amelynek sikerült a felzárkózás, illetve élre törés a világgazdaságban. A nemzetek fejlődésének, világgazdasági élre törésének vagy felzárkózásának belső és külső feltételei, követelményei ugyanis *nem* maradtak azonosak a világgazdaság eddigi történelme során (*op.cit.*, 45).

Ez az összegzés elfogadja mind a belső, mind a külső tényezők jelentőségét és a fejlődési folyamat gazdaságon túlmutató jellegét, de egyszersmind tagadja az uniformizálható fejlődési szakaszok létét. Ezt a megközelítést maradéktalanul elfogadhatjuk, azzal a hangsúllyal kiegészítve, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező európai országok számára a külgazdasági dependenciák voltaképpen csak két szempontból meghatározóak: a nyersanyagfüggőség, és válság vagy recesszió idején a külső kereslet tekintetében. Azért írjuk azt, hogy „csak”, mert megítélésünk szerint a nyersanyagimport diverzifikálása, az alternatív erőforrások fejlesztése létező lehetőségek, illetve ez a problémakör a versenytársakat ugyanúgy érinti, a válságidőszakoktól eltekintve pedig a külső keresletben is vannak kihasználatlan szegmensek, azaz a kelet- és közép-európai országok felzárkózását, illetve Európa nemzetközi versenyben betöltött szerepének javulását elsősorban nem külgazdasági determinációk szorítják keretek közé.

Másfelől Kelet- és Közép-Európát illetően a belső tényezők alakulása és alakíthatósága nem mentes a történelmi terhekről. A tranzitológia irodalma Claus Offe (1992) nyomán nem is említi már egy lapon az 1990 körüli eseményeket a más országokban tapasztalt korábbi átmenetekkel. Offe hangsúlyozza, hogy a kelet- és közép-európai átmenet különleges két szempontból is:

- Egyrészt mert nem egydimenziójú, mint az a többi esetben volt, hanem hármas: itt nemcsak a demokráciába, hanem a kapitalizmusba való átmenetről is szó van, amihez a térség számos országában még hozzáadódott területi kérdések rendezésének a problémája is.
- A másik szempont, hogy szemben a háború utáni olasz, német és japán átmenettel, illetve a 70-es évekbeli spanyol, görög és portugál átmenettel, továbbá szemben a teljes nyugat-európai világgal az *eredeti tőkefelhalmozás* Kelet-Európában nem történt meg a predemokratikus időkben, hanem annak a demokráciába való átmenettel együtt kellett volna végbemennie, ami az átmenetet igen megnehezíti.

Ennek ellenére nem kívánjuk azt sugallni, hogy a történelmi esetlegességek önmagukban végzetes hatásúak és hogy Kelet-Európa a tőkefelhalmozódás tekintetében kizárólag a kommunizmus áldozata. Érdemes tanulmányozni Ausztria és Finnország meggazdagodását: *Finnországban* mind az ipari, mind a humán tőke fejlesztésének egy tudatos állami tőkésítési politika állt a háttérben. A finn állam az 1950-es évektől kezdődően bankokkal és piaci koordinációs szervezetekkel összefogva eszközölt beruházásokat. A közsféra ezen felül jelentős (az 1950-es és 60-as években az összes megtakarítás 30%-ára rúgó) saját megtakarításait is hazai privát beruházások támogatására és egyes kulcs-iparágakban állami vállalatok létrehozására fordította (Jäntti – Vartiainen 2009). Ezt követően „bár a finn cégek a nyugati piacokon is képesek voltak terjeszkedni, a siker legfőbb mozgatórugójának

a bilaterális alapokon nyugvó szovjet–finn kereskedelem bizonyult” (Gallai 1998: 166). Utóbbi a szabályozott és a mindkét fél előnyeinek megfelelően testre szabott kereskelempolitika sikerességének egy kiváló példája. A háborús pusztítást, majd bizonytalan helyzetet követő figyelemreméltó *osztrák fejlődés* is jelentős tőkeinjekciókkal és állami beavatkozással indult. Az osztrák ipart államosították és 1980-ig állami kézben tartották, továbbá a beruházások 20–30%-át kitevő Marshall-segély és a jelentős bankkölcsönök adták a rekonstrukció alapját (Eigner 2005).

Ehhez képest szinte egész Közép- és Kelet-Európában sikerült megtalálni azokat a politikusokat, akiken keresztül a régió népe előkóstolás nélkül megehelette az állami gazdasági szerepvállalás leépítésének feltétlen helyességéről és a minél nagyobb liberalizáció kölcsönös előnyeiről szóló főáramú lobbiszöveget. Ennek és a politikai elitek korrumpálhatóságának, valamint konszenzusos politikára való kisszerű képtelenségének köszönhetően az elvileg felzárkózó kelet- és közép-európai tagállamok, illetve régiók

„fejlődésben elért sikerének, illetve perspektíváinak és a fejlesztéspolitika követelményeinek elemzésében – a belső viszonyok vizsgálata mellett – különös figyelmet kell szentelni azoknak a „külsőviszonyokban” kialakult *interdependenciáknak*, amelyek [...] a beruházási tőkék áramlásában és a külföldi, illetve külföldön beruházott tőkék felhalmozott állományában, valamint a tőke tulajdonviszonyaiban, különösen a transznacionális társaságoknak (a kereskedelem áru- és földrajzi szerkezetét is és az egyéb külsőviszonyokat is mindjobban meghatározó) tulajdonosi és ellenőrzési pozícióiban [...] nyilvánulnak meg” (Szentés 2005: 28).

1.2.3. A fejlődés hatótényezői és a tágabb értelemben vett kultúra szerepe

Jelen elméleti fejezet témánkhoz legszorosabban kapcsolódó részét az képezi, hogy az irodalom mit mond a fejlődés (vagy lemaradás) mögötti hatótényezőkről. Ezek a szempontok nagyban hozzájárulhatnak mérési módszertanunk kialakításához, illetve igazolják az ún. puha faktorok keresésének létjogosultságát. Az már a fejlődés definíciójából világossá vált, hogy a fejlődési folyamatot nem minden szerző tekinti csak egy gazdasági cél elérési eszközének. Még inkább jellemző a nem-gazdasági faktorok szerepe, ha a fejlődés mögött álló okokat, hatótényezőket vizsgáljuk. A disszertáció nem foglalkozik az irodalom azon részével, amely kizárólag, vagy nagyrészt gazdasági szempontokkal magyarázza a fejlődést, mivel kitűzött célja a kultúra és a sikeresség kapcsolatának elemzése. Azokkal az alább is citált véleményekkel értünk egyet, amelyek szerint még a csupán gazdasági értelemben vett fejlődés sem magyarázható meg kizárólag gazdasági változókkal², továbbá úgy véljük, hogy míg a gazdasági faktorok szerepének értékelése túlsúlyozott a fejlődés magyarázatában, addig a puha tényezőket legszívesebben csak megemlítik, de a konkrét, számszerű elemzésekből azok nehéz kvantifikálhatósága miatt kényelmesen kihagyják őket, ebből fakadóan a valódi kihívást az e tényezők befolyásáról való ismereteink szélesítése jelenti.

Ez ugyanakkor természetesen nem jelenti azt, hogy ne kívánnánk figyelembe venni a gazdasági folyamatok vagy a gazdaságpolitika hatását, hiszen az nyilvánvalóan egy teljesen abszurd hipotézis, hogy egy ország fejlődésében a gazdaság nem játszik lényeges szerepet. Nehéz lenne viszont vitatni, hogy a gazdaságpolitikai döntések tartalmában, következetességében megjelennek a szaktudás, az elkötelezettség vagy a rövid/hosszú távú gondolkodás szempontjai, illetve a politikai kultúra adott országban jellemző mechanizmusai is. Csaba (2006: 40) például Spanyolország sikerének elemzésénél leírja, hogy „[a spanyol] kormány 1996 és 2004 között végig kitartott az

² A pontosság kedvéért adunk egy példálózó jellegű felsorolást arról, hogy miket tekintünk gazdasági változóknak: gazdasági növekedés, akkumuláció, beruházások, megtakarítások, külföldi tőke, multinacionális vállalatok tevékenysége, EU-transzferek, külső és belső makrogazdasági egyensúly s ezek finanszírozása, eladósodottság, gazdasági nyitottság, világgazdasági alkalmazkodás, világgazdasági mozgástér, világgazdasági integrálódás, függőségi viszonyok, illetve azok felszámolása, struktúraváltás, mikroszintű változások, privatizáció, külső és a belső verseny, termelékenység, reálbérek stb.

árstabilitás és a kiegyensúlyozott államháztartás mellett, miközben a növekedés éveit szerkezeti reformokra (és a vesztesek kárpótlására) fordította”. Hasonlóképpen Kiss (2001) megemlíti:

„Finnországban például egyetértés alakult ki, hogy a kezdődő gazdasági növekedés minél nagyobb részét oktatásra fordítsák a jólét gyorsabb növelése helyett. [...] Írországban a költségvetési többletet – az államadósság finanszírozása mellett – a jövő számára tartalékolt nyugdíjalapokba fektetik. Észtországban a privatizációs bevételeket egy Stabilizációs Tartalékalapba különítik el, amelyből a reformokat, illetve a hosszú távú beruházásokat finanszírozzák.”³

Vagy a társadalmi mentalitással például közvetlenül kapcsolatba hozható az a szempont is, hogy egy ország lakossága mibe fekteti megtakarításait. Csaba (2006: 201) írja, hogy Magyarországon a megtakarítások 1%-a van részvényekben, az emberek túlnyomórészt ingatlanba fektetnek, ami beruházási szempontból halott tőke.

Fő célunk azonban ehelyütt a „puha tényezők” szerepének irodalmi alátámasztása, amelyet az alábbi szöveghelyek citálása hivatott teljesíteni.

Csaba László (2006) szerint a felzárkózó országok fejlődésbeli eltéréseinek okai között „megemlíthető a – hosszú távú – pályafüggőség, a kultúra, a gazdaságpolitika eredményessége és az erre adott társadalmi válasz, a földrajzi helyzet, az intézményépítés stb.” (30.o.), míg a lemaradás okai között az alábbiakat említi: „Növekedés hiánya, szerkezeti lemaradás, foglalkoztatás alacsony szintje, gyenge központi állam (végre nem hajtott törvények + korrupció), külföldi tőke korlátozott szerepe, nyersanyagfüggőség, informális intézmények túlsúlya” (37. o.). Ugyanakkor rámutat arra is, hogy nem csak a fejlődésnek, de már a növekedésnek is számít a minősége: „Ide tartozik az emberi előrehaladás mutatók (HDI) teljes köre, a létrejövő munkahelyek száma és jellege, a jövedelemeloszlás méltányossága stb.” (62. o.).

Végül – szintén *A fölemelkedő Európa* című művében – egy igen lényeges megállapítást tesz a társadalmi egybetartozásról (kohézióról), amelyet a fenntartható és részvételen alapuló fejlődés peremfeltételének nevez (201.o.):

„A társadalmak jelentős része nem tud és akar az életmódok és stratégiák/esélyek sokszólamúságával, valamint az egyenlőtlenségek (vagyon, életstílus, távlatok, státus) növekedésével együtt élni. Közös értékek szükségesek: oktatási rendszerből, tömegtájékoztatás, egyházak, társadalmi szervezetek, illetve a társadalom elitje által megélt magatartásformák is mintaadók.”

Ez a megállapítás egybecseng a Kiss Judit által vezetett, 8 országot érintő, 2001-ben lezárult kutatás egyik eredményével is, miszerint a másoknál sikeresebben felzárkózó országokban a társadalmi kohézió meghatározó faktornak bizonyult. A lengyel gazdaságpolitikából is részét jócskán kivévő Kolodko professzor *Megatrendek* című monográfiájában mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy

„A fejlődés (vagy hanyatlás) reálfolyamatában a változások azért alakulnak úgy és nem másképp, mert más, természetüket tekintve nem csupán gazdasági vagy pénzügyi, de egyben politikai és kulturális jellegű események, jelenségek és esetek egymásutánjának bonyolult összességét feltételezik” (Kolodko 2008: 55. o.)

Ezzel a fejlődés szükségszerűen összetett voltát és elemzési szükségletét rögzíti, hozzátéve, hogy a fejlődés megértéséhez a tér (földrajz) és az idő (történelem) figyelembevételre, valamint

³ Hozzátehetjük: Magyarországon a privatizációs bevételeket hivatalosan nem lehet költségvetési lyukak betömésére használni, áttételesen azonban igen: a privatizáció hiányában adósságszolgálatra fordítandó összegeket át lehet csoportosítani, ahogyan ez többször meg is történt – ez a tartós bevételt termelő állami vagyon értékének rövid távú felhasználásához vezet, mindennemű társadalmi konszenzus vagy stratégiai szemlélet nélkül.

interdiszciplinaritás szükséges (*op.cit.* 56. o.). A kultúra jelentőségét azonban talán mindenki másnál hangsúlyosabban kiemeli:

„Amikor végigtekintünk a gazdasági fejlődés és hanyatlás történetén, azt láthatjuk, hogy a történelem egy dologra világosan megtanít bennünket: döntő szerepe a kultúrának van. [...] Ez azért van így, mert a kultúra keretében olyan, más körülmények találkoznak, amelyek együttesen meghatározó jelentőséggel bírnak az ember vállalkozókedve és a termelékenység szempontjából” (*op.cit.* 298. o.).

Ezt leginkább úgy értelmezhetjük, hogy álláspontja szerint a gazdasági, intézményi és egyéb tényezők mögött is ott húzódik mögöttes okként a tágabb értelemben vett kultúra. A már sokat idézett Szentes Tamás álláspontja is ehhez a megközelítéshez áll közel, amikor az ún. *kulturális távolságról* ír a következőképpen:

„a világ gazdaság történetének minden korszakában a sikeres igazodás és felzárkózás, valamint a vonzerő szempontjából nagy előnyt jelentett, ha az adott társadalom egészének magatartása, nyelvtudása, vallási és etikai beidegződése, hagyományai, a munkavállalók és a vállalkozók indítékai és reagálásai, nem utolsósorban pedig az elit réteg morálja és viselkedése hasonló, közelálló, illetve könnyen igazítható a mindenkori fejlett centruméhoz, az ott megszokott és elvárt „kulturális” normákhoz” (Szentes 2005: 48. o.)

Ezt az álláspontot ha lehet még markánsabbá teszi az emberi tényezőről írott alábbi rész, amely szerint a fejlődési folyamatok megértésében az emberi tényező figyelembevétele elengedhetetlen,

„Mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy milyen az ország munkaerejének fizikai és szellemi állapota, termelékenysége és relatív bérszínvonala, fegyelmezettsége, együttműködési hajlama és kreativitása, hanem abban a szélesebb értelemben is, hogy tudniillik mennyire kulturált az egész társadalom, milyen annak a viselkedése, reagáló képessége, gondolkodásmódja, nyelvtudása, újításokra és eredményes tudományos kutatásokra való képessége, továbbá megbízhatósága, értékrendje, törvénytisztelete, és nem utolsósorban: milyen annak politikai és gazdasági elitrétege. Mindez meghatározza a fejlettebb országokhoz mért, illetve viszonyított (már említett) *‘kulturális távolságot’*”.

„Ezeknek a tényezőknek és körülményeknek, valamint a nemzetközi politikában és diplomáciában játszott szerepnek, az ország nemzetközi reputációjának, „imázsának” a gazdasági ügyekben szerzett *alku-, illetve tárgyalási pozíció* szempontjából is jelentősége van. (Közismert tény, hogy könnyebben ér el kereskedelmi kedvezményeket az az állam, illetve könnyebben jutnak külföldi megrendelésekhez és beruházási lehetőségekhez annak az országnak a vállalatai, amelynek diplomáciája és nemzetközi politikája a partner országok számára rokonszenves) (*op.cit.* 122-123. o.)”

Elemzési szempontrendszerünk alátámasztásához talán ennyi is elegendő lenne, de érdemes még megemlíteni Gunnar Myrdalnak a már 1968-ban megfogalmazott kritikáját a korábbi modellek túlzott termelés és jövedelem-orientáltságával szemben, hangsúlyozva a fejlődés nem-gazdasági faktorainak jelentőségét, különös tekintettel a munkával és az étellel kapcsolatos attitűdökre, valamint a politikai és kulturális–társadalmi intézmények szerepére. Hasonlóképpen kiemelést érdemelnek a következő szerzők (Simon 2006 alapján):

- John Friedmann, aki az új évezred első évtizedének közepén a háztarások fejlődésben játszott szerepét vizsgálta (erről Kołodko is hosszan értekezik idézett művében).
- Ester Boserup, aki komoly kutatómunkát szentelt a népesség, a családstruktúra, a nők helyzete, a nemzeti kultúra és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolatok feltárásának.
- Peter Bauer, aki megkísérelte a növekedési kilátásokat különböző etnikai csoportok kultúrájával összefüggésbe hozni.

- Charles Kindleberger, aki a gazdasági fejlődés feltételeként jelölte meg az erős középosztály létét (összegezve Kiss 2001 empirikus eredményeivel a sikerrel felzárkózók társadalomszerkezetéről).
- Adadeji, aki az afrikai felzárkózás kapcsán a hátrányok között hangsúlyosan említette a rabszolgaság és a kolonizáció által romba döntött egyéni és kollektív önbizalom hiányát.

És nem mulasztható el Mahatma Gandhi hét pontja sem, aki már-már vallási színezetű szempontokat vet fel, amikor *a fejlődés hét legfőbb akadályát* az alábbiakban azonosítja:

- (a) Fogyasztás lelkiismeret nélkül (azaz fogyasztás a tulajdonszerzés önértékéért, a hataloméért vagy a presztízisért).
- (b) Tudás erkölcsi alapok nélkül
- (c) Jólét munkavégzés nélkül (utalva a jövedelmi szakadék növekedésére és megítélésünk szerint érdekes lehetséges implikációkkal például a tőzsdei jövedelemszerzés megítélésére)
- (d) Üzlet morális tartás nélkül
- (e) Vallási tevékenység áldozatok nélkül (individualizmus, egoizmus, és önzés)
- (f) Tudomány emberség nélkül
- (g) Politika elvek nélkül

Mindezek a nézetek megítélésünk szerint kellőképpen alátámasztják a későbbiekben alkalmazott mutatóink létjogosultságát, és nagyban hozzájárulnak megválasztásukhoz is. A következő alfejezetben a fejlettség mérésére tett eddigi kísérletek közül vázoljuk fel a lényegesebbnek ítélteteket.

I.2.4. A fejlettség mérése

A fejlődés fogalmát vagy a fejlődés mögött álló hatótényezőket tárgyaló alfejezetekhez hasonlóan a fejlettség mérésével kapcsolatban sem tárgyaljuk azokat a nézeteket, amelyek a fejlettséget egyetlen mutatószámmal mérik. A fejlettség mérésének első komolyabb lépése a GDP-vel vagy GNI-vel (korábban GNP-vel) való fejlettségmérés kitágítása volt az UNRISD által. Az ENSZ-szervezet 1966-ban egy hét mutatóból, 1970-ben pedig egy 18 mutatóból álló fejlettségmérő indikátorszettet alakított ki. A korábbiakban a táplálkozás, a lakásellátottság, az oktatás, a pihenés, az egészség-helyreállítás és a biztonság mellett még a létminimum fölötti szükségletek kielégítését biztosító jövedelmek szerepeltek. A későbbi lista nem tartalmazza az utóbbi négyet, az első három felül azonban beépítésre kerültek a várható élettartam, a városi lakosság aránya, a napilapok példányszáma, a telefon- és rádiókészülékek száma, a munkaerő szektorok közötti megoszlása, illetve egyes ágazatok termelékenysége és külkereskedelmi részaránya, a külkereskedelem volumene, továbbá bizonyos energiafogyasztási mutatók. Szentés (2005: 59) említi, hogy a Kuznets nevéhez fűződő „fordított U” hipotézissel kapcsolatos kritikák egyre inkább a fejlettség mérésének az egyenlőtlenség mérésével való összekapcsolódása irányába mutattak.⁴ Ennek megfelelően egyre inkább bevonásra kerültek szociális, közegészségügyi és táplálkozási, valamint kulturális mutatószámok. Az egyenlőtlenséget mérő „szociális” mérőszámok között a leglényegesebbek a Gini-index és egyéb szegénységi, illetve deprivációs mutatók, valamint a jövedelmi kvantilisok közötti különbségeket mérő indexek. A demográfiai mutatók közül leggyakrabban a halálozási és születési ráta, valamint a csecsemőhalandóság, az egészségügyi mutatók közül a kalóriaelfogyasztás és a várható élettartam, illetve az ezer főre jut kórházi ágyak száma fordul elő, míg a kulturális mutatók legfőképpen az oktatás egyes indexeire szorítkoztak. Ezek a mutatók azonban nem terjedtek el általánosan, inkább csak 1–1 szervezet vagy szerző újításai voltak (a már említett UNRISD mellett például még Seers 1970-es évekbeli kísérletei, hogy társadalmi fejlettséget mérő jelzőszámokat alakítson ki – Simon 2006: 226). Ezzel szemben az Amartya Sen 1970-es évektől fennálló törekvéseinek nyomán az UNDP keretében kifejlesztett HDI (Emberi Fejlődés Index) igen népszerűvé és elterjedté is vált – manapság a

⁴ Kuznets szerint a fejlődés első szakaszában szükségképpen növekednek a társadalmi egyenlőtlenségek, és csak egy bizonyos pont után csökkennek újra.

fejlettség mérésében szinte már a GDP-vel egyenrangúan hivatkoznak rá. A mutató az egy főre jutó GDP mellett az iskolázottsági szintet és az átlagos élettartamot is figyelembe veszi. Ezek mellett számos, a HDI-hez hasonló alternatív fejlettségmérő index látott napvilágot (pl. NEW, ISEW).

Az alternatív elképzelések között megemlíthetjük a bhutáni uralkodó, Jigme Singhe Wangchuk megközelítését, aki a fejlett nyugati világnak a fejlődéshez való jellemzően anyagiasságra reagálva rámutatott: nem a fejlettséget, hanem az emberek boldogságát kellene megmérni, mert az a végső cél. Ennek megfelelően megalkotta a bruttó hazai boldogság mutatóját (GNH index), amelynek 4 pillére:

- igazságos és tartós társadalmi–gazdasági fejlődés;
- kulturális értékek védelme és gondozása;
- természeti környezettel való törődés;
- jó kormányzás (gazdaság és közügyek helyes irányítása).

A boldogság mérésére azóta többféle kísérlet is történt, de a két legismertebb mutató: a New Economics Foundation által közzétett Happy Planet Index (HPI) és a Leicesteri Egyetem által kidolgozott „Satisfaction with Life Index” (és az annak nyomán elkészült a World Map of Happiness) igen eltérő országgrangsorokat eredményez. Ennek oka elsősorban abban van, hogy a HPI-ben meghatározó szerepe van az ökológiai lábnyomnak, ami magas jövedelemtermelésük és energiaigényük miatt még a fajlagos energiafogyasztásban legtakarékosabb fejlett országokat is kiszorítja a lista első 40–50 helyéről.

A két gondolkodásmód közötti összhangot szándékozik megteremteni Kołodko (2008: 263) javaslata, aki szerint a HDI, a GNH és a Gini mutatók összevonásával kellene egyfajta Integrált Siker Indexet létrehozni (a Gini mutató bevonását a jövedelemegyenlőtlenségek mérése miatt tartja elengedhetetlennek). A mutató elemei az alábbiak lennének:

- (1) Egy főre eső GDP
- (2) Közérzet: egészség, elégedettség foka, leélt életkor és előttünk álló időszak értékelése, iskolai végzettség, közélet minősége
- (3) Természeti környezet
- (4) Szabadidő és kulturális értékek értékelése

A mutató elemeit nem specifikálja kellőképpen, de megközelítése tartalmi és fogalmi okokból is lényeges számunkra.

1.2.5. A sikeresség és a fejlettség (fejlődés) fogalmainak elhatárolása

Kołodko javaslatában a „sikeresség” kifejezést használja a fejlettség (illetve a fejlődés) helyett. Indoklása szerint „A siker jobb kifejezés nemcsak a termelésnél vagy fejlődésnél, hanem a jólétnél és a boldogságnál is. A siker olyan kategória, amelyet szélesebb körben értelmezünk, mint a boldogságot és ami a gazdasági aktivitás kiszámított eredményét is magában foglalja” (*ibid.*). Ez a mondat akár a mottója is lehet a disszertáció fogalomhasználatának, mert bár a fejlődés fogalmát lényegesen alkalmasabbnak tartjuk az országok (és az emberiség) kedvezőnek tartott folyamatainak megragadására, mint a növekedést vagy a versenyképességet, mégis, a fejlődés fogalmának használata azt jelentené, hogy elfogadjuk: kedvező folyamataink az emberiség számára fejlődésként értékelhetők. E disszertáció szerzője nem tekinti fejlődésnek, hogy

- *egyre többen éheznek*, noha kétségtelen, hogy ez az orvostudomány „fejlődéséből” fakad, amely miatt lényegesen kevesebben halnak meg, mint korábban, és így van lehetőségük tömegesen éhezni;

- *egyre nagyobb a különbség a szegények és a gazdagok között*, noha a gazdag országok oldalán a maguk részéről ez bizonyára „fejlődésnek” tűnik, ügyet sem vetve annak az árára;
- *a környezetünkbe való nyakló nélküli beavatkozás* miatt a természeti katasztrófák megsokszorozódtak, illetve az energiaforrások elapadásának kockázatáról kell beszélnünk évtizedek óta, noha nyilvánvalóan „fejlettebbnek” tűnik repülővel közlekedni, mint konflissal, sőt, a repülés révén a Föld zugainak egyre több ember számára lehetővé váló megismerése kétségkívül korábban nem létezett műszaki találmányoknak köszönhető, és ezt lelkiismeret-furdalás nélkül nevezhetjük „műszaki fejlődésnek”;
- *a tömegpusztító fegyvereket* tökélyre fejlesztették, noha tény, hogy ezek visszatartó ereje is hozzájárult a XX. század két gyorsan egymást követő világháborúja után a harmadik elmaradásához (vagy elhalasztásához);
- *a globalizáció* térhódítását, amely a világ majd’ minden zugába közvetíti a teljesen értelmetlen folyamatok nyomán kialakuló pénzügyi válságok hatásait, illetve megágyaz a nemzetközi terrorfenyegetettségnek, noha nyilvánvaló, hogy mindemellett például az internet nagyon hasznos, korábban nem használt eszköz, amely egyértelműen a fejlődés érzetével tölti el használóit.

Mindezek alapján nem kívánom azt állítani, hogy a technikai haladás és az ennek nyomán (az azokból profitálni képes, rendszerint fejlettebb országokbeli polgárok számára) jelentkező jelentős élménygazdagság-növekedés ne lenne kedvező fejlemény, vagy ha úgy tetszik: *a világ változásainak „fejlődési” oldala*. Csupán azt rögzítem, hogy *egyrészt* a fejlődésnek tekintett eredményeink csak az érem egyik oldalát jelenítik meg, *másrészt* még ez az oldal is egészen máshogy fest az emberiség túlnyomó részét kitevő „harmadik világ” szempontjából. Jól tudjuk, hogy a fejlett világ a legtöbb harmadik világbeli társadalomra gyakorolt annyi hatást, hogy szétzilálja a tradicionális társadalmi berendezkedést, szokásokat, életmódot stb., ugyanakkor nem lendített akkorát rajtuk a „nyugati életminőség” irányába, amiért valóban érdemes feladni a környezettel békében élő, kiszámítható, tradicionális magatartásformákban gazdag, bár nyugati értelemben véve szegény életet. Minden marxista vagy rousseau-i felhang nélkül kiváló példája ennek Pápua és Új-Guinea, ahol a természetben élő törzsek továbbra is kiváló kedélyállapotban és élelembőségben élnek, társadalmi hierarchiájuk működik és általánosan elfogadott, míg a városokba települt, az ipari termelésből megélni kívánó népesség nagy része nyomornegyedekben tengődik és éheznek. Egy szóval: *A fejlődési folyamatok és a velük szemben álló, azokkal együtt létrejövő jelenségek aránya nem jól mérhető, csak azt látjuk, hogy a mérleg mindkét serpenyőjében nagyon fajsúlyos tényezők szerepelnek, és ez elég ok arra, hogy fejlődés (és ennek nyomán a fejlettség) fogalmát óvatosan kezeljük, és helyette inkább a filozófiai/evolucionista tartalmat nem hordozó sikeresség fogalmát preferáljuk.*

Összességében úgy gondoljuk, hogy míg a fejlődés értelmezése mélyebb vitákat is maga után von, lelkiismeret-furdalás nélkül nevezhetjük sikeresnek azt a társadalmat, amely

- szubjektíven általánosságban jól érzi magát,
- életszínvonala oly módon magas, hogy közben
 - környezetével való kapcsolata hosszú távon fenntartható,
 - életminőségének fenntarthatósága az ön- és fajfenntartás mutatóik (élettartam és szaporulat) kedvező alakulásában is megmutatkozik, és
- mindezek mellett még lépést is tud tartani a kapitalista gazdasági paradigma által támasztott versennyel.

A következő részben bemutatott kimeneti (függő) változók megválasztásánál elsősorban e szempontokat vettük figyelembe.

I.3. A TÁRSADALMI KULTÚRA ÉS KUTATÁSÁNAK FŐBB MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Amikor a fejlődés-gazdaságtan jeles szerzői a kultúra és a gazdaság közötti kapcsolatáról beszélnek, rendszerint nem határozzák meg a kultúra fogalmát. Eltekintve a művészeti tevékenységek gazdasági hasznának kvatifikálására tett vitatható kísérletektől, a kultúra és a gazdaság kapcsolatának vizsgálata során nem a magaskultúra fogalmát használjuk, hanem a társadalmi kultúra ennél sokkal tágabb kategóriáját. Az előző fejezetben a kultúrával kapcsolatban több idézetet is közöltünk, amely művekben a kultúra nagyon sokféleképpen értelmezhető fogalmának rögzítése az adott mű egyéb oldalain sem lelhető fel. Mindaddig, amíg általánosságokban beszélünk, ez nem kifogásolható, hiszen mindenki ért valami általánosat az alatt, hogy társadalmi kultúra, és felfogja, milyen jellegű összefüggésről van szó. Ha azonban a társadalmi kultúrát mint a gazdasági sikerpotenciál egyik alapját részleteiben elemezzük, mi több, a kultúra gazdaságra gyakorolt befolyásának hatásmechanizmusát kívánjuk felmutatni, elengedhetetlen, hogy rögzítsük a kultúra valamilyen meghatározását. Ezért a következőkben megvizsgáljuk, mértékadó források hogyan írják körül a kultúra rendkívül tág kategóriáját, hogy ezek nyomán meghatározhassuk a disszertáció kultúrafogalmát. Ehhez segítségül hívjuk a kultúrakutatás történetének legkiemelkedőbb személyiségeit, akiknek elképzelésein keresztül rámutatunk a kultúra gyökereire, megalapozandó a disszertáció majdani független változóinak létjogosultságát.

I.3.1. A kultúrakutatás történetének főbb elméleti vonulatai

A kultúrakutatás a pszichológia, az antropológia és a szociológia határterületén helyezkedik el. Sokáig nem volt önálló diszciplínának tekinthető, legnevesebb szerzői az attitűdök, az értékek és a személyiségjellemzők kultúrákon átívelő komparatív vizsgálatai által váltak „kultúrakutatókká”. Komolyabb, nemzeteken átívelő kérdőíves felmérések csak az 1960-as évektől jelentek meg. Ennek megfelelően az 50-es évek meghatározó érték- és attitűdkutatói elsősorban elméleti munkásságuk nyomán méltathatók, és őket leginkább a kultúrakutatás őseinek tekinthetjük. Közéjük tartoznak például

- Inkeles és Levinson pszichológusok, akik a kultúrák közötti eltérések okait keresve azt a kérdést tették fel: „Mik azok a közös emberi, természeti és/vagy társadalmi problémák, amelyekre az egyes kultúrák egymástól eltérő megoldási módozatokat kínáló értékrendszereket fejlesztettek ki.”
- Kluckhohn és Strodtbeck 1961-es modellje volt az első modellek egyike, amely rámutatott, hogy a kultúrákat megfelelő dimenziók mentén össze lehet hasonlítani, és hogy ezek alapján következtetéseket lehet levonni egy csoport domináns értékeire, felfogására vonatkozóan, amely azonban nem kötelezően érvényes minden egyénre a csoporton belül. Kutatási eredményeik hatása hosszú időn át nyomon követhető más kultúrakutatók munkásságában is (pl. Trompenaars, Globe);
- Charles Morris filozófus, aki az elsők egyikeként ellenőrizte egy hat országot vizsgáló teszttel, hogy a kultúrák közötti különbségek mérhetően nagyobbak, mint a kultúrán belüli, a személyiségjegyekből, életkörülményekből stb. fakadó eltérések. Az értékkülönbségek fő meghatározójaként a nemzeti kultúrát jelölte meg.

Az 1970-es években azután az érték kutatás jelentős lendületet kapott. Milton Rokeach amerikai szociológus politikai értékrendszert vizsgáló kérdőívét Varga Károly (2003: 158) úgy jellemzi mint „az attitűd-korszak fél évszázada után az érték-korszak indulását”. Az első gyakorlati áttörést pedig Geert Hofstede 64 különböző országban készített felmérése hozta, amely az első igazán átfogó összehasonlító értékvizsgálatnak tekinthető. A kérdőíveket az IBM-alkalmazottai körében töltötte ki, mintegy 88.000 személlyel, és Hofstede e kérdőívek elemzése nyomán alakította ki a

kultúraelemzésben mára megkerülhetetlenné vált négy⁵ kulturális dimenzióját, amelyeket először 1980-ban publikált, *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* címmel. A mű hatását nehéz lenne túlbecsülni, amit jól mutat az is, hogy 2006-ban Kirkman és szerzőtársai 40 folyóirat 200 olyan tanulmányának kvalitatív elemzését vállalták, amelyek Hofstede dimenzióival foglalkoztak (Kirkman et al. 2006), 2010-ben pedig Taras és szerzőtársai egy még ambiciózusabb meta-elemzést végeztek, amelynek keretében 598 szakirodalmi tétel alapján vizsgálták felül kvantitatív módszerekkel a Hofstede-dimenziók előrejelző-erejét (Taras et al. 2010).

Hofstede elméletének mindemellett akadnak kihívói, akik között Inglehart, Schwartz és Trompenaars nevét kell mindenképpen megemlíteni. Ronald Inglehart már 1977-ben máig jelentősnek tekintett művet publikált a társadalmi értékváltozásokról, 40 ország értékvilágát összehasonlítva, de kiemelkedő jelentőségű a World Values Survey hatalmas adatbázisa alapján 1997-ben közreadott két dimenziója, az önkifejezés vs. túlélés tengely és a tradicionális vs. szekularizált-rationális értékek tengelye mentén közölt kutatási eredményei is. Shalom Schwartz szintén negyven országot vizsgálva rögzített 56 különböző értéket, amelyek struktúrájáról 1994-es könyvében Hofstede-vel is vitatkozott (a vita tartalmáról a kultúrakutatás tartalmi részében említünk bővebben). Ő emellett a European Values Survey adatainak feldolgozásában is komoly munkát végzett. Végül Trompenaars szintén az 1990-es években adta közre híres, Hampden-Turnerrel közösen szerzett könyvét a kapitalizmus hét kultúrájáról, de hasonlóan tartalmas *Riding the Waves of Culture* című, 1997-es művük is.

Érdemes még említést tennünk az érték alapú kultúrakutatás ma is legfőbb vetélytársáról, a „személyiségföldrajzról”. E témakörben Allik és McCrae (2004) 36 ország, Schmitt et al. (2007) pedig 56 ország jellemzőit elemezte, és lényegében véve az egyének személyiségjegyeinek domináns különbözőségein keresztül kísérel meg magyarázatot adni a kultúrák különbségeire – az értékmeggyőződések félretételével vagy másodlagosnak tekintésével. A vita kuriózuma az a 2004-ben megjelent Hofstede–McCrae cikk, amely a személyiségjellemzők és a kulturális jellemzők közötti kapcsolatokat és az egymásra hatások lehetséges irányát tárgyalja oly módon, hogy a cikk során a két szerző egymással is vitatkozik.

1.3.2. A kultúra fogalma

Az előző alfejezetben a kultúrakutatás vázlatos története keretében bemutattuk a terület mértékadó szerzőit, akiknek állásfoglalására alapozható a kultúra fogalmának körülírása. Az alábbiakban részben meghatározásokat, részben az elméletekből kiolvasható megközelítési módokat közlünk.

Geert Hofstede a kultúrát meglehetősen általánosan határozza meg, amikor úgy definiálja, mint „a gondolkodás közös programozottságát, amely megkülönbözteti egy adott csoport tagjait egy másik csoport tagjaitól”. Schwartz ennél részletesebben fogalmaz. Számára a kultúra „a társadalomban az emberek között érvényben lévő jelentések, meggyőződések, gyakorlatok, szimbólumok, normák és értékek gazdag komplexuma” (2004). Ronald Inglehart (1990) számára a kultúra

- egyrészt egy történelmi folyamatok során kialakult, viszonylag stabil és általános jellemzője a társadalomnak, szemben például a specifikus és változékony politikai attitűdökkel;
- másrészt leginkább az egyének személyiségének olyan aspektusai alkotják, amelyek a korai szocializációban alakulnak ki – ez a nemzedékek közötti hatások vizsgálatára indít;
- harmadrészt rögzíti, hogy a kultúra, a politika és a gazdaság egymásra hatása ugyanakkor nem determinisztikus, hanem kölcsönös befolyásolás eredménye.

⁵ Ma már 6 dimenzió fűződik nevéhez. A Hatalmi Távolság, Az Individualizmus/Kollektívizmus, a Maszkulinitás/Femininitás és a Bizonytalanságkerülés társadalmi indexei Hofstede kutatásainak előrehaladásával kiegészültek először a Hosszú Távú Orientáció, majd 2010-ben az Engedékenység versus Szigor indexekkel.

Már ezekből a körülírásokból is látható, hogy a kultúra leginkább egy összetett következmény, amelynek okai legnagyobbbrészt az értékekkel kapcsolatos meggyőződésekben és az attitűdök mögött álló pszichikai meghatározottságokban lelhetők fel. Ennek megfelelően két logikai következtetést kiemelten fontosnak tartunk rögzíteni:

- (1) A gazdasági/társadalmi/politikai folyamatok magyarázatában nem állhatunk meg a kultúra jellemzőinek elemzésénél, mivel azok csupán valaminek a kifejeződései, manifesztációi. A végső magyarázatot a kultúra mint befolyásoló tényező háttérében álló okok elemzésével találhatjuk meg. Ez azt jelenti, hogy megkülönböztetjük a kultúrát annak okaitól, azaz vitatkozunk Schwartz megközelítésével, aki a mindennapi gyakorlatot és annak okait szét nem választva írta körül a kultúra fogalmát, ugyanakkor egyetértünk Steel és Taras (2010) tanulmányával, amelyben hangsúlyozzák „a kultúra mint következmény” témájának jelentőségét.
- (2) Ez a szétválasztás azért is fontos, mert Inglehart megközelítését elfogadva úgy gondoljuk, hogy a kultúra okainak csak egyik ága az adott kultúrát alkotó és alakító egyének lélektani és axiológiai vizsgálata. A kultúra a gazdasági és politikai folyamatokkal kölcsönviszonyban áll, vagyis a gazdasági és politikai események is hatnak a kultúrára, azaz ha meggyőződésünk szerint nem is olyan mértékben, mint a lélektani és axiológiai faktorok, de szintén okai a kultúra alakulásának.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kultúrát mint a magyarázat közbenső láncszemét félre lehetne tenni, mert a magyarázatban központi jelentősége van a kultúrát meghatározó okok találkozási módjának, vagyis az interakciónak, amely sokszor egymást erősítő, holisztikus folyamatokat eredményez. Pusztán az emberekben rejlő meggyőződések, értékorientációk, pszichikai állapotok még nem jelölnek ki egy kultúrát. Kultúra attól lesz, hogy az emberek cselekszenek, valamint kapcsolatba lépnek egymással valamilyen módon, és a gazdaságra gyakorolt hatás is ennek, nem pedig a kultúra okainak közvetlen következménye.

A továbbiakban ennek megfelelően *társadalmi kultúrának a cselekvésekben, megnyilvánulásokban, illetve az ezektől való tartózkodásban vagy ezek elmulasztásában megjelenő típusosságot nevezünk*. Ez legközvetlenebbül az egyén szokásait és az interperszonális kapcsolatokban tanúsított magatartásának jellemzőit takarja.

I.3.3. A kultúrakutatás főbb módszertani kérdései

A Hofstede munkásságát feldolgozó, illetve az arra reflektáló kortárs szakirodalom számos fontos kérdést felvet a kultúrakutatás módszertanát illetően. Ezek közül a három legfontosabbat, a „sáv szélesség” problémáját, valamint a „mediátorok” és a „moderátorok” szerepét mutatjuk be.

I.3.3.1. A „sáv szélesség” problémája

Az imént említett tanulmány több fontos módszertani kérdést érint, közülük először a „sáv szélességgel” foglalkozunk. Taras és szerzőtársai (2010: 10) helyesen állapítják meg, hogy a „szélessávú (broadband) előrejelzők általános kimeneteket jobban előrejeleznek, mint specifikus kimeneteket, és fordítva”, illetve jogosan idézik fel, hogy Rokeach (1973) szerint a kultúra mint prediktor elég szélessávú kategória. Maga Hofstede (1980) is rögzíti, hogy dimenziói csak a nemzeti szintű kultúra elemzésében használhatók, ennek ellenére a Taras és szerzőtársai által megvizsgált tanulmányok túlnyomó többsége a Hofstede-indexek egyéni munkahelyi magatartásmintákra és teljesítményekre vonatkozó előrejelző-erejét vizsgálta. Különös módon, imént idézett állításuk dacára a meta-elemzés készítői a szöveg egy másik pontján már nem értenek egyet Hofstede megkövetésével, mondván, hogy a Hofstede-kérdőívek egyéni preferenciákat mértek fel, a kérdések nem feltétlenül nemzeti szintű jelenségekre vonatkoznak (Taras et al. 2010: 25 és 56). A magunk részéről elutasítjuk ezt az érvelést, hiszen a nemzeti kultúra jellemzéséhez nem csak úgy lehet eljutni, hogy véleményteszket kérdezzünk, amelyekben sokszor az elvárt válaszokat adják a megkérdezettek,

hanem olyan személyiség- és preferencia-felmérő tesztek révén is, amelyekből pszichológiai szakismeret útján lehet eljutni a nemzeti kultúra társadalom-lélektani jellegzetességeihez. Sőt, Hofstede megkötelezése annál is inkább jogosnak tűnik, mivel a kultúra rendkívül szerteágazó elemzési terület, és a válaszoknak az adott országon belül is lehet egy jelentős szórása. Így a nemzeti szintű pontszámok egyénekre vagy kisebb csoportokra való előrejelzése során könnyen juthatunk ún. ökológiai tévkövetkeztetésre. Elemzésünkben ezzel összhangban makroregionális szintű jelenségek kapcsolatát keressük a kultúrával, így a sávszélesség problémáját elkerüljük.

1.3.3.2. A mediátorok (és a katalizátorok) szerepe

Amikor egy hatásmechanizmust tárunk fel, a végső okoktól a végső következményekig sokszor több lépcsőn át vezet az út. A hatásmechanizmus ezen közbenső láncszemei a mediátorok, amelyek a elemzésünk során kiemelt jelentőséggel bírnak majd. A kultúra és a sikeresség kapcsolatának magyarázatában ugyanis egyrészt a kultúra okaitól a kultúráig, másrészt a kultúrától a sikeresség mérőszámaiig is jelentős mennyiségű mediátorral van dolgunk. Példát rengeteget lehet hozni, mi itt három példát mutatunk be.

Milton Rokeach a kulturális különbségek mögött álló érték- és attitűdbeli tényezők hierarchiájára reflektál, amikor azt állítja, hogy a kevés érték nagyságrendileg több attitűd révén áll kapcsolatban a magatartással. Később pedig azt állapítja meg, hogy

„Az értékek ugyan megnyilvánulnak a cselekvésben, de nem konstitutív elemei a cselekvésnek ... Más szóval az értékek be vannak ágyazva egyéb dolgokba, mint például a gondolkodásmódok, cselekvésmódok, ítéletek, döntések, attitűdök, magatartás és hasonlók. Fogalmilag természetesen ki lehet őket emelni ezek közül, de valós megnyilvánulásukban ezek nélkül nem léteznek és nem kutathatók” (Rokeach 1976: 109–177).

Hofstede kulturális dimenzióinak különböző kultúrákban megfigyelt egyének lélektani jellemzőire vonatkozó előrejelző-hatását vizsgálva Taras és szerzőtársai (2010) pedig beszámoltak arról, hogy a kulturális értékek előrejelző ereje az érzelmek vonatkozásában volt a legnagyobb, ezt követték az attitűdök, majd a viselkedési elemek, végül pedig a munkahelyi teljesítmény. Ez egyébként egybecseng saját elméleti modellünkkel: a lélektani hatótényezőknek a sikerességben betöltött szerepét vizsgálva arra jutottunk, hogy az út a legalapvetőbb lélektani hatótényezőtől (általános kedélyállapot, önkép, önbizalom, meggyőződések stb.) a személyiség jellemzőin és a gondolkodásmódon keresztül, néha pedig közvetlenül vezet az interperszonális és életvezetési (magatartási) jellemzőkhöz, azaz a viselkedéshez és a cselekvésekhez, amelyek végül közvetlenül meghatározzák a sikerességet (Polyánszky 2011a).

Harmadikként ismét a kultúra interaktív karakterére mutatunk rá, amely interakciók maguk is mediátorok a kultúra alakulásában. Itt tehát nem egy lineáris, hanem egy iteratív folyamatban végbemenő közvetítésről van szó, vagyis arról, hogy a mindennapi tapasztalatok, magának a kultúrának a megtapasztalása is tovább alakítja a kultúrát. Nagyon hétköznapi módon megfogalmazva például ha egy alapvetően segítőkész ember sokkal több segítőkész emberrel találkozik, mint ahány közönyössel vagy elutasítóval, akkor neki sem megy el a kedve a segítőkészségtől, míg fordított esetben előbb utóbb ő is elkezd csak a saját érdekét és kényelmét nézni, sőt ha kellően elkeseredik, majd erre neveli a gyerekeit is. Más példával, de ennek a mechanizmusnak a jelentőségét támasztja alá például Varga Károly is, amikor felidézi az értékek interaktív társadalmi dinamikájáról szóló modell. Eszerint van Deth és Scarbrough (1995) az értékek és a politikai realitás kapcsolatát elemző értékhatás-modelljükben arra jutottak, hogy „a társadalom makroszintű változásainak észlelése (kognitív aktus) hozza létre az egyéneken maguknak az értékeknek azt a megváltozását, ami azután politikai orientációik és politikailag releváns magatartásuk vonatkozásában is új helyzetet (majd innen tovább szocietális módosulást) teremt” (Varga 2003: 110). Azt is mondhatjuk tehát, hogy a társadalmi interakció nem csak hogy mediátor, hanem katalizátor szerepet is betölthet.

A kultúra, a gazdaság és a politika Inglehart által is említett kölcsönhatása e vonatkozásban is kiemelést érdemel, sőt követel. Az interakció exponenciális esete ugyanis az állam működése, amelynek irányítóit egyetlen szavazat urnába helyezésével választjuk ki, majd viszont szabályozó szerepén, gazdálkodási gyakorlatán, intézményeinek működési minőségén és politikai kommunikációján keresztül komoly közvetítő szerepe lehet olyan értékvonatkozásokban, mint a tisztesség, a takarékoság, a (nemzeti) önbecsülés, a viselkedés, az életmód, vagy az együttműködési készség. Emellett kiterjedt foglalkoztatási tevékenységén keresztül, a bérversenyen és a munkahely biztonságán kívül az érdem szerinti karrierlehetőségek megteremtése és bizonyos szervezetszociológiai szempontok vonatkozásában is hatással lehet a munkaerőpiac jellemzőire, a cégek és magánszemélyek munkakultúrájára. Természetesen azonban az is igaz, hogy a politikai szereplők és az állam alkalmazottai nem máshonnan, mint az adott kultúrából kerülnek ki- illetve megválasztásra, ami azt is jelenti, hogy a sokat kárhozott politikai és állami szféra kulturális értelemben kínálatvezérelt.

1.3.3.3. Moderátorok

Moderátorok alatt olyan tényezőket értünk, amelyek az oknak az okozatra gyakorolt hatását a hatásmechanizmus szempontjából külsőnek tekinthető tényezőként befolyásolják. Elnevezésük nem arra utal, hogy ez a befolyás mindenképpen az adott hatás mérséklésével jár, hanem arra, hogy az oksági viszonyban mindenképpen csökkentik az eredeti okok magyarázóerejét.

Steel és Taras (2010: 216) például arra mutatnak rá, hogy a kulturális értékek nemzeti és individuális jellemzőit meghatározhatják olyan mikro-jellemzők, mint az életkor, a nem, az iskolázottság, vagy a társadalmi státusz, sőt Taras et al. (2010: 11–12) kimutatták, hogy a kulturális értékeknek erősebb az előrejelző erejük a férfiak, az idősebbek és az iskolázottabbak körében. Mivel disszertációmban nem individuális, hanem egész régiók társadalmait, illetve gazdaságát érintő, makroadatokkal leírható kimenetek magyarázatát keressük, ezek a mikro-jellemzők számunkra irrelevánsak.

Érdekesek ugyanakkor az olyan makro-moderátorok, mint amilyen a jólét, a szabadság vagy a gazdasági adottságok, amelyek egyrészt magának a kultúrának az alakulására is hatással vannak, másrészt a nyilvánvalóan befolyásolják a sikerpotenciált, illetve a sikerességet, azaz a kultúra sikerességben betöltött szerepét valamelyest relativizálják. Hasonlóan érdekes szempont az irodalomban *a kultúrák szorosságáról/lazaságáról* szóló felvetés, amelyet legtöbbször Gelfand és szerzőtársai (2006) nevéhez kötnék, holott már megjelenik Triandis 1996-os tanulmányában is. Ez a megközelítés egyrészt azt vizsgálja, hogy mennyire erősek a társadalmi normák egy adott országban, másrészt az ettől eltérő magatartással szembeni toleranciát méri. Ez által magyarázatot ad arra, hogy egy adott ország állampolgárainak válaszai alapján feltárt kulturális jellemzők miért érvényesülnek gyengébben annak az országnak a mindennapjaiban, mint egy másik ország kulturális jellemzői a másik ország mindennapjaiban – azaz lényegében egy nemzeti szintű moderátor szerepet tölt be. Nem esik messze ettől a kérdéstől az a probléma, hogy a kérdőíves felméréseknél a válaszadók mennyire őszinték, illetve mennyire az elképzelt elvárásoknak megfelelően válaszolnak („*acquiescence*”). Lélektani tényezők vizsgálatakor ezért sok esetben szerencsésebb olyan magyarázó változókat választani, amelyek nem a konkrét válaszokon, hanem az azokból pszichológiai szakismeret útján levonható következtetéseken alapulnak.

Eredményeink értékelésénél mindezeknek megfelelően figyelembe fogjuk venni az életszínvonal, a szabadságtudat és a konformizmus jelentőségét is, mivel mintánkban igen eltérő fejlettségű országok szerepelnek, amelyek egy része évtizedeket töltött tekintélyuralmi rendszerek nyomása alatt, továbbá a Gelfand-féle felmérés eredményei a konformizmus eltéréseinek feltételezésére is okot adnak.

II. KIMENETI VÁLTOZÓK: 31 EURÓPAI ORSZÁG SIKERESSÉGI TÉRKÉPE

II.1. BEVEZETÉS ÉS MÓDSZERTAN

E fejezetben a sikeresség fentiekben vázolt fogalmát próbáljuk közelíteni egy szakirodalomra, illetve saját kutatói meggyőződésünkre támaszkodó mérőszámokosár felhasználásával. A vizsgálathoz előzetesen körvonalaztunk négy makrorégiót, amelyek eredményeit csoportosíthatónak (hasonlónak) feltételezzük (lásd a *II.1. táblázat*ot). A kiválasztott függő változókat először négy, majd hat dimenzió mentén vizsgáljuk meg, ezután a kapott eredményeket egy további kiegészítő szemponttal, az országon belüli területi különbségekkel árnyaljuk. A vizsgálathoz azonos módszertannal gyűjtött statisztikai adatokat használunk fel, ahol ettől eltérünk, azt a fejezethez csatolt függelékben minden esetben jeleztük.⁶ A vizsgált *négy, illetve hat dimenzió* a következő:

- jövedelem
- demográfia
- egészség
- környezet
- (szubjektív életminőség)
- (versenyképesség)

A négy dimenziót alkalmazó vizsgálat csak olyan mutatókra épít, amelyek esetében sem az adatok tartalma, sem az adatgyűjtés módszertana nem vitatott (ún. „kemény” adatok). Ide tartoznak a következők:

- a vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső bruttó hazai termék (jövedelem dimenzió)
- a legfelső és a legalsó jövedelmi ötöd közötti különbség (jövedelem dimenzió)
- a születéskor várható átlagos élettartam (egészség dimenzió)
- egészségben eltöltött évek száma (egészség dimenzió)
- szaporodási ráta (demográfia dimenzió)
- környezeti teljesítmény mutató (környezet dimenzió)

Az elemzés első felében az e mutatók szerinti eredményeket mutatjuk be. Ezek után áttérünk egy, a megközelítésünket jobban tükröző (de egyúttal az elemzés számára nagyobb kihívást is jelentő) bővebb mutatószám-rendszer szerinti elemzésre, amelyhez a *fentiek felül* a következő mutatókat vontuk be:

- öngyilkosságok és szándékos önkárosítások aránya (egészség dimenzió)
- az egyszülős gyermekes háztartások összes gyermekes háztartáshoz viszonyított aránya (demográfia dimenzió)
- az egyszemélyes háztartások aránya (demográfia dimenzió)
- a házasságkötések és a válások egymáshoz viszonyított aránya (demográfia dimenzió)
- ökológiai lábnyom (környezet dimenzió)
- élettel való elégedettség mutatója (szubjektív életminőség dimenzió)
- szubjektív egészség-megítélés (szubjektív életminőség dimenzió)
- a World Economic Forum globális versenyképességi indexe (versenyképesség dimenzió)

⁶ Az azonos szervezettől beszerzett adatokat azonos módszertannal gyűjtött adatoknak tekintjük, noha természetesen nem tudjuk ellenőrizni, hogy a nemzeti adatszolgáltatók betartották-e az adott adatgyűjtő szervezet előírásait az adatszolgáltatás során. Ez a hibalehetőség azonban semmilyen átfogó elemzés esetén nem zárható ki.

E mutatókat azért tartottuk szükségesnek valamelyest elkülöníteni, mert bár megítélésünk szerint fontosak, adatfelvételi, számítási vagy tartalmi szempontból lehetséges felhasználásuk ellen is érvelni, így ezeket mint „puha” adatokat tartjuk számon. Az e mutatókkal kapcsolatos esetleges bizonytalanságokról az adott mutató tárgyalásánál is említést teszünk majd.

Az elemzés eredménye mindkét esetben egy országonkénti sikerességi pontszám lesz, amely alapján elkészülhet az elemzésbe vont országok sikerességi térképe. Az összetett mutatók kiszámításának módszertana, illetve az adatok beszerzési forrásainak listája és indoklása, valamint az eltérő forrásokból származó adatok „kockázati besorolása” sokszor terjengős részletek közlését igényli, ezért ezeket – a dolgozat főszövegét nem terhelendő – az *F1. függelékben* közlöm.

Az eredeti mutatókat minden esetben standardizáltuk. A standardizálás megőrzi az eloszlás jellemzőit, miközben lehetővé teszi a különböző skálakon és mértékegységekben mért adatok, illetve adatsorok összehasonlítását. El kell ugyanakkor azt is mondani, hogy a standardizálással elvesz az adatok abszolút értéke. Vagyis ha például egy mutató vonatkozásában minden ország viszonylag magas értéket ér el (pl. más kontinensek országaihoz viszonyítva), a standardizált adatsorban ez esetben is lesznek negatív értékek. Ez azt jelenti, hogy a standardizált adatok alapján kialakított országsorrendek önmagukban, az eredeti adatok „visszavizsgálása” nélkül semmilyen abszolút értékítélet megfogalmazására nem adnak alapot, csupán a vizsgált országcsoporton belüli relatív pozíciót fejezik ki. A standardizálást, illetve a számítási műveleteket SPSS-ben és Excelben végeztük el.

II.1. táblázat. Országcsoportok és színkódok

Régió	Országok	Térség	Országok
Északi országok és Hollandia "ÉSZAK"	Dánia	Nyugat-Európa "NYUGAT"	Luxemburg
	Finnország		Nagy-Britannia
	Hollandia		Németország
	Izland		Svájc
	Norvégia		
	Svédország		
Mediterrán országok "DÉL"	Ciprus	Volt szocialista országok "KELET"	Bulgária
	Görögország		Csehország
	Málta		Észtország
	Olaszország		Horvátország
	Portugália		Lengyelország
	Spanyolország		Lettország
Nyugat-Európa "NYUGAT"	Ausztria		Litvánia
	Belgium		Magyarország
	Franciaország		Románia
	Írország		Szlovákia
			Szlovénia

Megjegyzés: A táblázatban a színkitöltések megegyeznek az adott országcsoport összes következő táblázatbeli jelölésével a II. fejezetben.

Forrás: Saját szerkesztés.

Ahogy arra már a bevezetőben is utaltunk, *hipotézisünk szerint*

- az északi országcsoport több szempontból jól körülhatárolható karakterjegyeket visel, és egyúttal a sikeresség mintáját adhatja az európai térségnek. Nyitott kérdés ugyanakkor, hogy

- az északi csoporthoz sorolt Finnország és a számos elemzés⁷ szerint oda sorolt Hollandia mennyiben mutat majd hasonlóságot a skandinávokkal.
- További előzetes körvonalaink a mediterrán térség, a korábbi „második világbeli” kelet- és közép-európai országok, valamint az így „maradék” elven képződött nyugati országok csoportját határolták le. Ezekkel kapcsolatban explicit hipotézisekkel nem élünk, ellenben vizsgálni kívánjuk majd, hogy vajon vannak-e belső törésvonalak e csoportokon belül (pl. a szláv országok, vagy bármilyen más csoport elkülönülten „viselkedik-e” a keleti csoporton belül, azaz mennyire homogén a gazdasági lemaradás hatása; van-e törésvonal a mediterránon belül a latin és nem-latin országok között; mutatnak-e önálló karakterjegyeket az angolszász vagy az ún. északi latin országok (Franciaország és Belgium), illetve általában véve milyen a kapcsolat a földrajzi elhelyezkedés és a sikeresség között).

II.2. SIKERESSÉG NÉGY DIMENZIÓ MENTÉN – „KEMÉNY” ADATOK

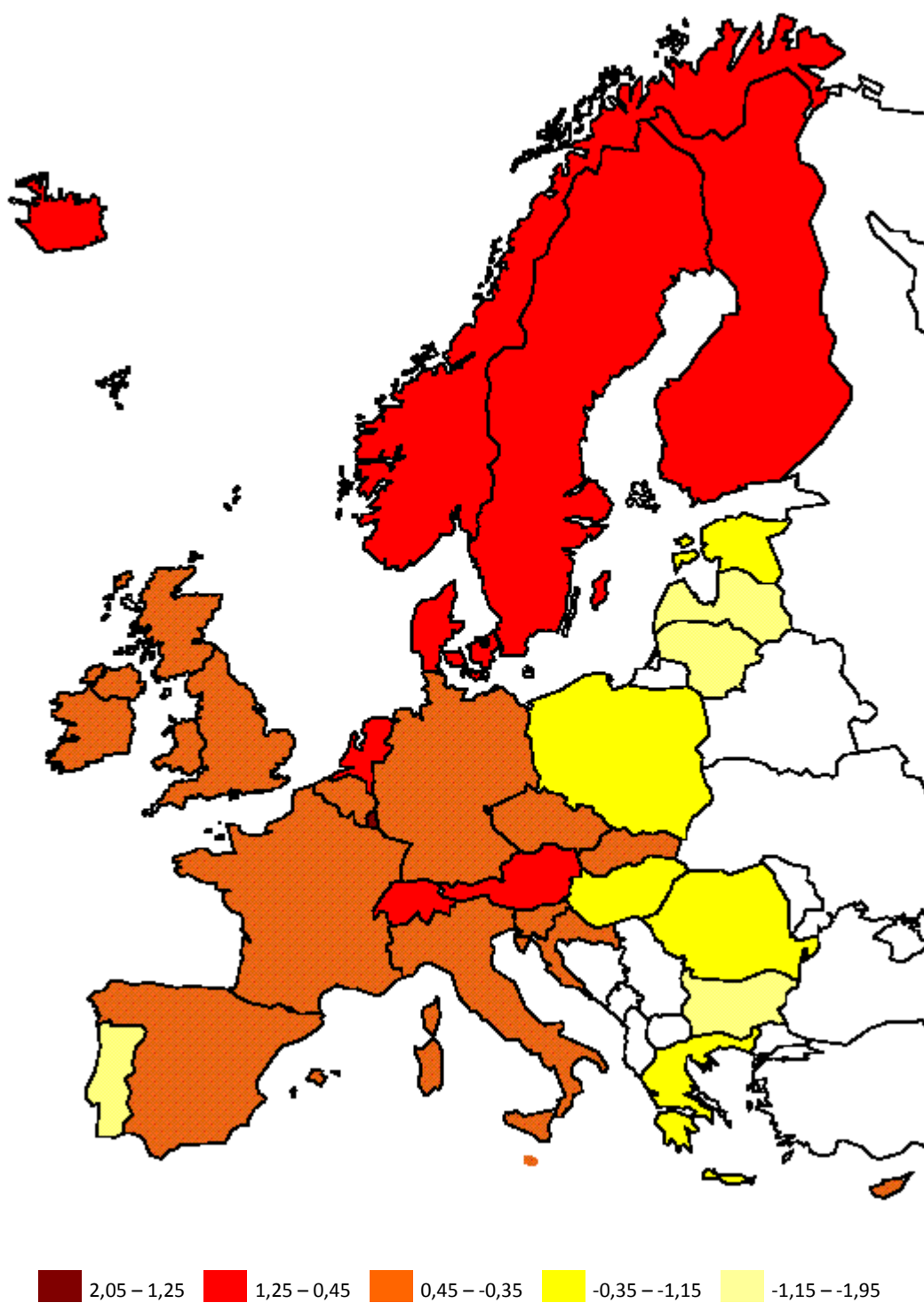
II.2.1. Jövedelem és egyenlőtlenség

Ebben a dimenzióban a gazdasági fejlettség mérésére legelterjedtebb mutatószámot: a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó hazai terméket (a továbbiakban: GDP), valamint a legfelső és legalsó jövedelmi ötöd hányadosát mint egyenlőtlenségi mutatót vettük figyelembe (a továbbiakban: S80/S20). Az összetett mutatóhoz a két mutató 50–50%-ban járul hozzá. Elterjedtségére és mind a termelést, mind a beruházást, mind pedig a fogyasztást tekintetbe vevő, komplex jellegére figyelemmel úgy gondoljuk, hogy a GDP felhasználása nem igényel magyarázatot. Az egyenlőtlenséget több okból figyelembe vettük. Egyrészt a jövedelmi transzferek szükségességén nem változtat, hogy egy országon belül területek, vagy jövedelmi csoportok között van jelentős különbség, és az EU a területek közötti különbségek jelentős mértékét a kohéziós politika előtt álló jelentős kihívásként tartja számon, így nem gondoljuk, hogy a jövedelmi csoportok közötti egyenlőtlenségek mértékének kisebb hangsúlyt kellene kapnia. Sőt, még Helpman szigorúan növekedésmélettől foglalkozó könyvében is megjelenik az egyenlőtlenség mint olyan szempont, amely akadályozza a növekedést (Helpman 2004). Másrészt a kapcsolódó irodalom fenti áttekintése során is számos olyan szöveghellyel találkoztunk, amely ezt alátámasztja. Visszaütalunk az I.2.1. alfejezetben található idézetekre, amelyek a fejlődés fogalmát összekapcsolják az esélyegyenlőséggel (Világbank), a társadalmi egyenlőséggel (Cardoso) és a szegénység kérdésével (Seers). Hasonlóképpen ide kapcsolódik az I.2.4. alfejezetben tárgyalt elméleti anyag, amely az egyenlőtlenség mérésének a fejlettség mérésében betöltött szerepét vizsgálja. Erre mutat továbbá mind a GNH index és a Kotodko által javasolt Integrált Siker Index egyenlőtlenségi (igazságossági) komponense is.

Az egy főre jutó GDP és a jövedelmi ötödek közötti különbséget jelző mutató összevonásával számított Jövedelem-pontszám a II.1. ábrán és a II.2. táblázatban láthatóak szerint alakul. Luxemburg extrém fajlagos GDP-jét még kedvezőtlen jövedelem-eloszlása sem ellensúlyozta, így vezeti a mezőnyt (és ez a kvintiliseket közlő ábrán jelentősen torzítja is az eloszlást). Ettől a statisztikailag befolyásos adatponttól eltekintve jól látható, hogy a mezőnyt az északi országcsoport dominálja, kiegészülve két, sőt, Szlovéniát is beleértve három alpesi országgal. „Nyugat” többi része is inkább a rangsor első felében, dél és főleg kelet a rangsor végén helyezkedik el – annak ellenére, hogy a szegényebb országokban általában kisebb az egyenlőtlenség. Igazi kivételt Szlovénia jelent, amely a két másik alpesi országhoz és „Északhoz” közvetlenül felzárkózott ebben a dimenzióban. Az Egyesült Királyság csoportjánál gyengébb helyezése a nagyon magas jövedelemegyenlőtlenségnek köszönhető.

⁷ Például a már említett Hofstede-pontszámok alapján ezt a következtetést vonja le Czeglédi (2006).

II.1. ábra. Kvintilisek a Jövedelem dimenzióban

Forrás: Saját szerkesztés a II.2. táblázat nyomán.

II.2. táblázat. A Jövedelem dimenzió eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	lu	2,05	11	de	0,45	22	hr	-0,32
2	no	0,92	12	fr	0,42	23	gr	-0,7
3	dk	0,84	13	be	0,42	24	ee	-0,73
4	se	0,78	14	ie	0,41	25	hu	-0,75
5	nl	0,75	15	cz	0,22	26	pl	-0,91
6	is	0,73	16	cy	0,1	27	ro	-0,93
7	at	0,72	17	mt	0,07	28	lt	-1,19
8	fi	0,67	18	sk	-0,07	29	pt	-1,19
9	ch	0,63	19	uk	-0,1	30	bg	-1,27
10	si	0,46	20	es	-0,22	31	lv	-1,95
			21	it	-0,31			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Magyarország a mezőny háromnegyedénél áll, nálunk gyengébben két balti állam, a 2007-ben csatlakozott EU-tagállamok, valamint Lengyelország és Portugália teljesít. Utóbbi adat azt üzeni, hogy EU-tagként nemcsak „van hová felzárkózni”, hanem „van hová lecsúszni” is. Ez – itt most gazdasági mutatókról lévén szó – figyelemre méltó azokkal az alá nem támasztott szakmai közvélekedésekkel szemben, amelyek szerint az EU-tagságnak és még inkább az euró bevezetésének automatikus megtartó ereje van egy ország számára. Végül említést érdemel a vizsgált időszakban még nem EU-tag Horvátország viszonylag kedvező helyezése, továbbá Szlovákia és még inkább Csehország Mediterráneumot maga mögött hagyó eredményei. Ezek elsősorban annak köszönhetőek, hogy e nem túl gazdag országok (Szlovéniával karöltve) alacsony jövedelem-egyenlőtlenségeket tartanak fenn – szemben a keleti csoport többi „tagállamával”.⁸ Ez tehát a kelet- és közép-európai államok csoportján belül egyfajta törésvonalnak tekinthető.

II.2.2. Egészség

A fejlettség mérésében az egészség területét illetően rendszerint a születéskor várható átlagos élettartamot veszik figyelembe (lásd pl. a HDI mutatót). A hosszú életet valóban tekinthetjük kedvezőnek, különösen, ha ebből magas az egészségben eltöltött évek száma is. Ez talán különösebb irodalmi alátámasztást sem igényel. Ezért e dimenzióban a születéskor várható átlagos élettartamnak és az egészségben eltöltött évek átlagos számának az átlagát vettük. A két mutató korrelációja egyébiránt nagyon magas: 0,98-as. A nyert adatok a II.3. táblázatban láthatók.

E vonatkozásban a kép csak a kelet-európai térség vonatkozásában „egységes”, de ez csak a regionális csoportosítás értelemben igaz, voltaképpen a szlovén és a litván adat között igen jelentős különbség van, akkora, mint az első helyezett Svájc és a 24. helyezett Lengyelország között! Figyelemre érdemes lehet még két mediterrán állam élvonalbeli szereplése, illetve a dán–szlovén pontegyenlőség a mezőny kétharmadánál. Magyarország hátulról a hatodik helyet foglalja el, nálunk csak a korábban a Szovjetunió részeként működő baltiak, és a két új balkáni tagállam mutatnak rosszabb eredményeket.

⁸ A jelenség Szlovákia esetén érdekes, mert ott a munkanélküliség tartósan sokkal magasabb.

II.3. táblázat. A születéskor várható élettartam alindex eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ch	1,13	11	at	0,61	22	cz	-0,38
2	is	1,13	12	be	0,61	23	hr	-0,74
3	it	1,13	13	uk	0,58	24	pl	-0,89
4	se	1,01	14	fi	0,52	25	sk	-0,98
5	es	0,98	15	lu	0,52	26	hu	-1,25
6	fr	0,92	16	gr	0,37	27	bg	-1,43
7	no	0,86	17	ie	0,31	28	ee	-1,55
8	de	0,7	18	pt	0,1	29	ro	-1,67
9	nl	0,64	19	cy	0,07	30	lv	-1,97
10	mt	0,64	20	dk	0,04	31	lt	-2,06
			21	si	0,04			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

II.2.3. Demográfia

Ezt a dimenziót az elemzés első szakaszában a szaporulati rátával közelítjük. A mutató jelentősége nem vitatható, hiszen az elöregedés Európa legfőbb demográfiai problémáinak egyike, de a gazdasági szempontokon felül (pl. nyugdíjak finanszírozhatósága) a fajfenntartás mint természetes érték is indokolja, hogy a magasabb szaporulatot kedvezőnek tekintsük Európában. Különösen akkor, amikor nem a túlnépesedés, hanem a népességfogyás jelent évtizedes problémát, illetve amikor Kína (és várhatóan hamarosan India) világgazdasági expanziója sem értelmezhető a népesség ugrásszerű megnövekedésének figyelembevétele nélkül. A szaporulati ráta a II.4. táblázatban látható eredményeket mutatja.

II.4. táblázat. A szaporulati ráta alindex eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	is	2,14	11	lu	0,45	22	it	-0,73
2	fr	1,83	12	ee	0,06	23	lv	-0,73
3	ie	1,55	13	cy	-0,34	24	hu	-0,77
4	no	1,43	14	at	-0,49	25	de	-0,81
5	se	1,24	15	ch	-0,53	26	cz	-0,81
6	dk	1,24	16	gr	-0,53	27	ro	-0,85
7	fi	1,2	17	mt	-0,57	28	si	-0,89
8	uk	1,2	18	es	-0,61	29	lt	-0,89
9	nl	0,72	19	hr	-0,61	30	pl	-1,05
10	be	0,65	20	bg	-0,61	31	sk	-1,16
			21	pt	-0,69			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Jól megfigyelhető az északi országok kiemelkedő szereplése, hozzáátve, hogy róluk e vonatkozásban leszakadnak az alpesiek, ugyanakkor felzárkóznak az angolszász országok és Franciaország. Kiemelést érdemel a latin-mediterrán térség és Németország gyenge teljesítménye, valamint Észtország átlag feletti, a teljes mediterráneumot maga mögött hagyó eredménye. Hazánk hátulról a nyolcadik.

Mivel a vallásosság és a gyermekvállalás között közkedvelt dolog kapcsolatot keresni, korreláltattuk a két adatsort (a vallásossági adatok forrását lásd az F1. függelékben, a Demográfia

alfejezetben). Az eredmény igen különös, a korreláció -0,419-es, és 5%-os szinten szignifikáns, azaz a kapcsolat fordított. Ebből természetesen nem következtethetünk arra, hogy a vallásosság semelyik országban nem oka a magas gyermekvállalási hajlandóságnak, de általános értelemben nincs kapcsolat a vallásosság és a szaporulat között, sőt!

II.2.4. Környezet

A Göteborgi Célok jelentőségéből és a fenntartható fejlődéssel foglalkozó konferenciák sorozatából, illetve a klímaváltozással kapcsolatos emisszió-csökkentési tárgyalások egyre növekvő jelentőségéből is nyilvánvaló, hogy egy ország sikerességét helytelen volna környezeti teljesítményétől függetlenül értelmezni. Nem sikeres az az ország, amely saját jövő nemzedékének életfeltételeit semmisíti meg. Ezt a nézetet támogatja meg a fent vizsgált irodalom is, amennyiben Szentes már a versenyképesség szempontjai közé is beveszi a természeti környezet állapotát, de más szerzők, így Csaba és Kołodko is kiemelt jelentőségűnek tartják a természeti környezethez való viszonyt a fejlődés folyamatában.

A dimenzió mérésére megfelelő indikátornak tűnt az ún. „környezeti teljesítmény mutató” (Environmental Performance Index – a továbbiakban: EPI), amelynek értéke azt mutatja meg, hogy egy ország hogyan járul hozzá a környezeti értékek megóvásához nyolc vonatkozásban. Ezek: Víz- és levegőminőség, biodiverzitás, az erdészet, a halászat és a mezőgazdaság környezeti hatásai, emissziók (klímaváltozási mutatók), illetve a környezet minőségéből fakadó betegségek aránya. A mutatót eredetileg (1999-től 2005-ig) Environmental Sustainability Indexnek nevezték, a 2006-os, 2008-as és 2010-es kiadások neve már EPI volt. Általános elfogadottságát jól jelzi, hogy a Yale és a Columbia Egyetemek a World Economic Forummal és az Európai Bizottsággal közösen dolgozták ki, kiegészítendő az ENSZ Milleniumi Fejlesztési Céljainak mérési eszköztárát. Az EPI-mutatók alapján a vizsgálatba vont országok rangsora a II.5. táblázatban láthatóak szerint alakul.

II.5. táblázat. A Környezeti Teljesítmény Index eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	is	2,63	11	de	0,22	22	ie	-0,51
2	ch	2,1	12	it	0,2	23	ro	-0,52
3	se	1,74	13	pt	0,19	24	nl	-0,59
4	no	1,15	14	lv	0,13	25	si	-0,76
5	fr	0,81	15	cz	0,03	26	ee	-0,9
6	at	0,8	16	es	-0,09	27	pl	-0,98
7	mt	0,58	17	dk	-0,26	28	bg	-1,06
8	fi	0,39	18	hu	-0,27	29	gr	-1,25
9	sk	0,37	19	hr	-0,32	30	be	-1,58
10	uk	0,33	20	lt	-0,37	31	cy	-1,79
			21	lu	-0,43			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Az európai országok környezeti teljesítménye igen vegyes. Kiemelkedő az „északi” országcsoporthoz néhány országának a teljesítménye, de meg kell említeni Dánia és Hollandia gyenge szereplését, amelyben nagy valószínűséggel nagyon intenzív mezőgazdaságuk játssza a főszerepet. Regionálisan értelmezhetetlenek mind a keleti, mind a mediterrán, mind a nyugati régió eredményei. Magyarország a középmezőnyben foglal helyet. A „keleti” országcsoporthoz eddigiekénél jobb szereplésében a termelés alacsonyabb volumene is szerepet játszik.

II.2.5. Összegzés a „kemény” mutatók alapján

Eredményeinket az alábbiak szerint összesítettük. Egyrészt összeadtuk az országok dimenzióként elért standardizált pontszámait, és azt elosztottuk a dimenziók számával, másrészt átlagoltuk az országok egyes dimenziókban az elért helyezései szerinti rangsor-pontszámokat is, ahol az első helyezés 31 pontot, az utolsó helyezés 1 pontot ért minden dimenzióban. E két rangsor együttes alkalmazásához mindkét adatoszlopot standardizáltuk, és a nyert standardizált adatoszlopok átlaga lett az adott ország „kemény” adatok alapján számított sikerességi mutatója (l. sikerességi részpontszám).⁹

Az eredményeket a II.6. táblázaton láthatjuk. Hipotéziseinket egyelőre alátámasztó módon a dobogón Izland, Svédország és Norvégia található, ugyanakkor a szintén skandináv Dánia csak lejjebb foglal helyet, továbbá a várt Hollandia helyett az alpesi országok és Franciaország törtek be az élbolyba. Luxemburg extrém GDP-adatát részben kiszűrte a rangsor-pontszámok szerinti értékelés, de adata még így is torzítottnak tekinthető. A nyugati csoportban a leggyengébb teljesítményt Belgium nyújtotta, az angolszászok és a németek a sorrend harmadánál–felénél találhatók. A mediterrán csoport leggyengébb tagja e számítás szerint az évek óta államcsőd által fenyegetett Görögország, legeredményesebben Málta szerepelt. Végül a keleti csoportban megemlítendő Csehország és Szlovénia vezető pozíciója és a meglepően jó horvát szereplés. Szlovákia is felette van még annak a törésnek, amelyet a 25. helyezésnél láthatunk, itt három tizedet zuhan a mutató, és a sereget a balti és a balkáni államok hajtják a magyarok és a lengyelek segítségével.

II.6. táblázat. Összesített eredmény a „kemény” mutatók alapján

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	is	2,037	11	nl	0,538	22	sk	-0,635
2	se	1,613	12	ie	0,430	23	hr	-0,653
3	no	1,538	13	mt	0,354	24	gr	-0,690
4	fr	1,331	14	de	0,240	25	ee	-0,969
5	ch	1,167	15	it	0,150	26	hu	-1,008
6	fi	0,915	16	es	0,082	27	lv	-1,330
7	lu	0,717	17	be	0,020	28	pl	-1,383
8	at	0,715	18	cz	-0,394	29	ro	-1,386
9	dk	0,624	19	si	-0,540	30	bg	-1,417
10	uk	0,583	20	pt	-0,561	31	lt	-1,504
			21	cy	-0,585			

Forrás: Saját számítás a II.2.–II.5. táblázatok eredményei és a szövegben közölt módon értelmezett rangsorponstámok alapján.

Megítélésünk szerint a szigorúan kemény adatokra támaszkodó első elemzés nagyságrendileg megerősítette az eredeti régiófelosztást. A csoportátlagokat és a csoportok szórását a II.7. táblázat mutatja. Leolvasható egy Észak–Nyugat–Dél–Kelet „lejtő”, a csoportok szórása nem túl magas, az északi csoport kicsit magasabb szórását pedig nem egy lefelé kilógó érték okozza, hanem Izland kiemelkedően jó szereplése, amely tehát a régió első helyezését inkább megerősíti, semhogy megkérdőjelezné.

⁹ A kétszeri standardizálás matematikai következményeiről az F1. függelékben közlünk módszertani jegyzetet.

II.7. táblázat. Regionális átlagok és a régiók belső szórása a „kemény” adatok alapján

	ÁTLAG	SZÓRÁS
ÉSZAK	1,21	0,553
NYUGAT	0,65	0,414
DÉL	-0,21	0,412
KELET	-1,02	0,389

Forrás: Saját számítás a II.6. táblázat alapján.

II.3. SIKERESSÉG HAT DIMENZIÓ MENTÉN – „KEMÉNY” ÉS „PUHA” ADATOK

II.3.1. Jövedelem és egyenlőtlenség

A számítás megegyezik a II.2.1. alfejezetben közöltekkel.

II.3.2. Egészség

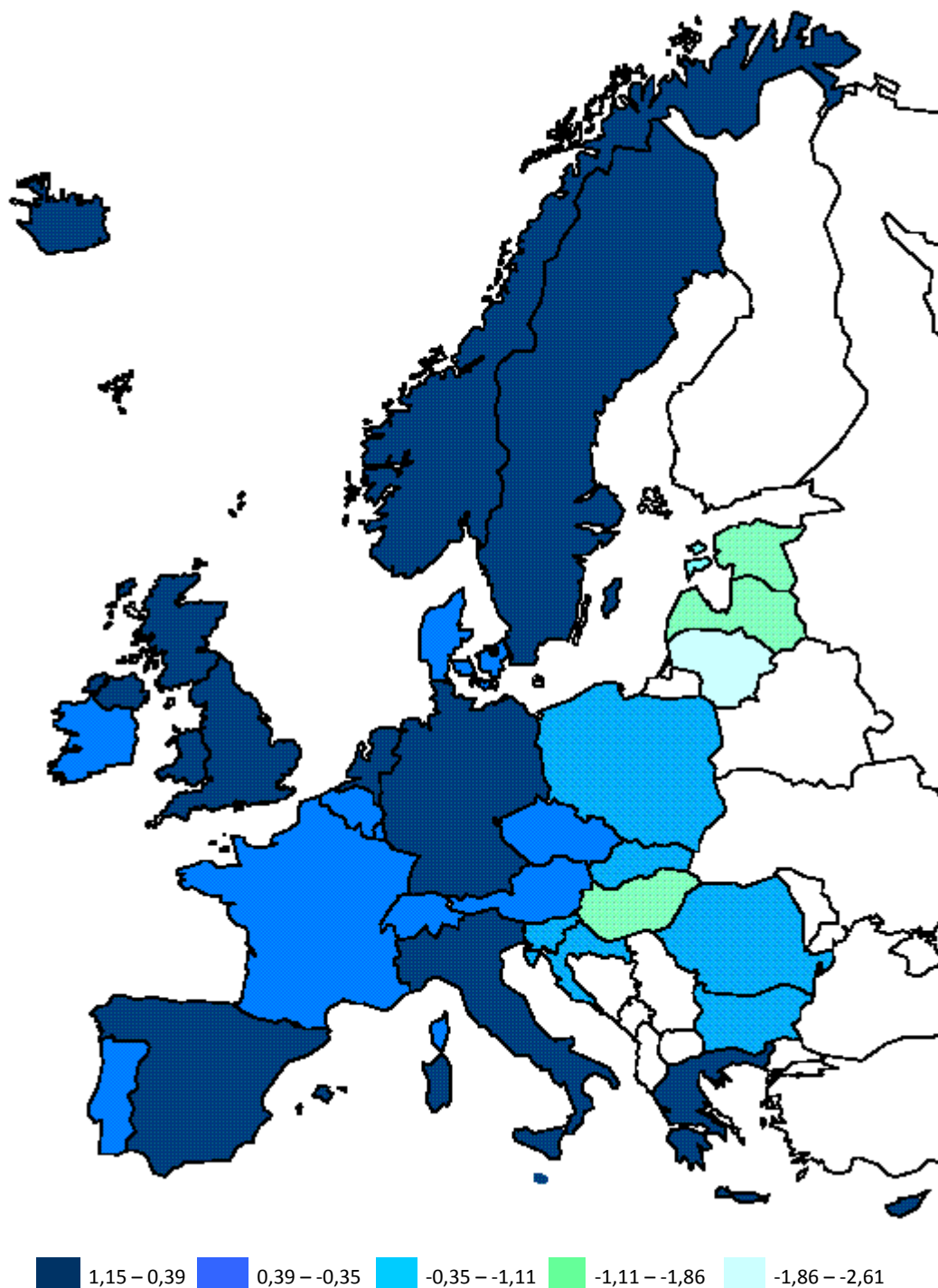
A kemény adatoknál írottakon túlmenően a modern kor sajátosságaira tekintettel szeretnénk volna a mentális betegségek (depresszió, szorongás stb.) arányát bemutató mérőszámokat is bevonni az elemzésbe, mert ez egyrészt szükséges az egészségi állapot teljes körű figyelembevételéhez, másrészt a depresszió terjedésének társadalmi szintű költségeit és ezzel a társadalmi sikerességre gyakorolt hatását sem indokolt alulbecsülni (lásd pl. LSE 2006; Sobocki et al. 2006). Sajnos azonban a WHO adatbázisa hiányos, így közvetlenül ilyen mutatót nem állt módunkban alkalmazni, helyette a mentális megbetegedések arányát részben tükröző másik mutatót: az öngyilkosságok és a szándékos önbántalmazások 1000 főre jutó arányát vettük figyelembe. Az élettartam és ez a mutató 50–50%-ban szerepel az Egészség dimenzió összetett mutatójában. A nyert adatok a II.8. táblázatban és a II.2. ábrán láthatók.

II.8. táblázat. Az Egészség dimenzió eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	it	1,15	11	de	0,55	22	sk	-0,48
2	mt	1,085	12	le	0,395	23	si	-0,51
3	gr	0,97	13	Ch	0,31	24	pl	-0,52
4	es	0,955	14	Pt	0,265	25	bg	-0,58
5	cy	0,88	15	At	0,26	26	hr	-0,62
6	uk	0,8	16	Fr	0,24	27	ro	-0,71
7	nl	0,67	17	Lu	0,185	28	ee	-1,15
8	no	0,605	18	Dk	0,15	29	hu	-1,42
9	se	0,57	19	Be	-0,15	30	lv	-1,47
10	is	0,565	20	Cz	-0,16	31	It	-2,61
			21	Fi	-0,27			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A legjobb eredményt egyértelműen a Mediterrán térség mutatja. Ennek oka elsősorban az alacsony önkárosítási rátákban van, mert a várható élettartam tekintetében az északi országok hozzájuk hasonlóan vagy jobban teljesítenek. Mindemellett szembeötlő Finnország leszakadása, illetve a keleti régió is igen problematikus képet mutat. Figyelemre érdemes Portugáliának a jövedelmi mutatóhoz

II.3.2. Demográfia

Ebben a dimenzióban a „kemény” adatok között szerepeltetett szaporulati ráta mellett szintén megpróbáltunk figyelembe venni a társadalom pszichikai állapotát valamelyest tükröző indikátorokat is. Abból indultunk ki, hogy a népesség növekedése vagy fogyása semleges adat, nem tükrözi azt, hogy az emberek hogyan viszonyulnak egymáshoz, a gyerekek milyen körülmények között nőnek fel. Egyúttal azt gondoljuk, hogy bár a házasság nélküli együttélés egyre elterjedtebb volta miatt a házassági ráta nem releváns, azt mégis sikertényezőnek tekinthetjük, ha akik összeházasodnak, magas arányban maradnak együtt. Továbbá feltételezésünk szerint nem tekinthető sikeresnek az a társadalom, ahol sokan magányosak, illetve ahol a gyerekek nagy százaléka nő fel csonka családban (a magányosság és a depresszió összefüggéséről, valamint a válások gyerekekre, fiatalokra gyakorolt hatásáról és a válást követő, rendszerint kedvezőtlenebb anyagi helyzet kihatásáról pszichológiai szakcikkek tömegét lehetne idézni). Ezért figyelembe vettük a házasságok és válások arányát; az egyszülős, gyermekes háztartások összes gyermekes háztartáshoz viszonyított arányát; valamint az egyszemélyes háztartások összes háztartáshoz viszonyított arányát. Eredetileg a csonka családban felnövő gyerekek összes gyermekhez viszonyított arányát szeretnénk volna figyelembe venni, de erre nem volt adat. A végül felhasznált mutató azt a torzítást eredményezi, hogy ha egy országban a sokgyerekeseknél lényegesen több a válás, mint az egy gyerekeseknél, akkor ez a fenti mutató kedvezőbb színben tünteti fel a helyzetet. Ezt azonban nem feltételezzük (ahogyan azt sem, hogy a sokgyerekeseknél gyakoribb lenne a megözvegyülés).

Az összetett demográfiai indexben a „házasság/válás”, a „csonka család mutató” és a „magányossági ráta” egyszeres, míg a szaporulati ráta dupla súllyal szerepel. Rögzítjük, hogy a szaporulati rátától eltekintve a többi mutató tartalmilag puha adatokat rejt. Pszichológiai tanulmányok sora foglalkozik azzal is, hogy az együtt élő, de állandóan veszekedő szülők rosszabbat tehetnek a gyerekeknek, mint a válás. Az egyszemélyes háztartás pedig hivatalos bejelentés kérdése, valamelyest a lakástulajdonlás adott országbeli struktúrájától is függhet, önmagában nem jelent nemhogy partner nélküliséget, de sok esetben még egyedül élést sem. Végül: a házasság/válás arány nem mutatja ki az egyre elterjedtebb házasság nélküli együttélést, amelyet a társas érintkezés sikerességének teljes körű felvázolásához szintén ismernünk kellene.

II.9. táblázat. A Demográfia dimenzió eredményei

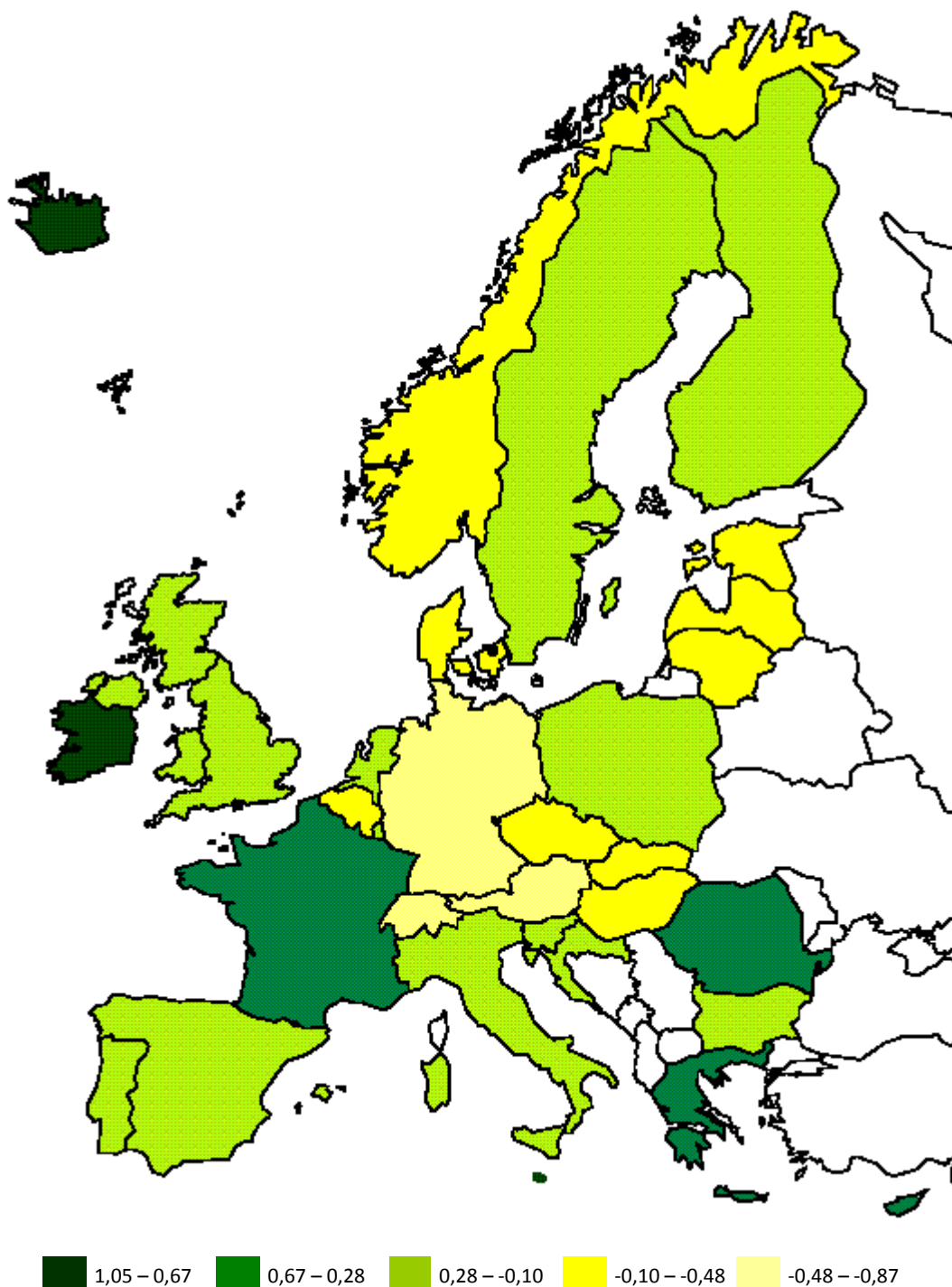
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ie	1,05	11	hr	0,09	22	be	-0,24
2	is	0,93	12	es	0,08	23	cz	-0,28
3	mt	0,71	13	it	0,08	24	sk	-0,29
4	gr	0,45	14	uk	0,07	25	ee	-0,33
5	cy	0,4	15	bg	0,06	26	lv	-0,37
6	fr	0,4	16	se	0,03	27	hu	-0,38
7	ro	0,37	17	si	-0,04	28	lt	-0,47
8	lu	0,12	18	pt	-0,05	29	at	-0,58
9	nl	0,12	19	pl	-0,08	30	ch	-0,81
10	fi	0,09	20	dk	-0,11	31	de	-0,87
			21	no	-0,18			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A nyert eredményeket a II.9. táblázat és a II.3. ábra mutatja be. A kép regionális értelemben látszólag kusza, Nyugat-Európa és az északi országcsoporthoz teljesen vegyes képet mutat, és első ránézésre ez a helyzet a keletiekkel is. Mutassunk rá azonban, hogy a keleti csoportból éppen az a három ország (Románia, Bulgária és Horvátország) mutat egyértelműen kedvezőbb eredményt, amelyek földrajzilag a legközelebb esnek a mediterrán térséghez. És éppen e mediterrán térség keleti fele képezi az

egyetlen, földrajzilag értelmezhető, kedvező eredményt a demográfiai dimenzióban. A listán elől van még Írország, Izland és Franciaország.

II.3. ábra. Kvintilisek a Demográfia dimenzióban

Forrás: Saját szerkesztés a II.9. táblázat nyomán.

Magyarország hátulról az ötödik helyen áll, nálunk rosszabbul csak Litvánia és a három németajkú ország áll ezen a téren. Mivel a szaporulat mellett a családkultúra tekintetében is meghatározó lehet a vallásosság, a Demográfia dimenzió adatait korreláltattuk a vallásossággal.

A vallásosság szignifikáns és pozitív, de aránylag gyenge kapcsolatot mutat demográfiai adatsorunkkal, ami nem jelent többet annál a közvélekedésnél, hogy a vallásosság és a családról vallott nézetek között van némi kapcsolat (II.10. táblázat). Végül, mivel tartalmi okokból felmerült a gyanúja annak, hogy a demográfiai részmutatóink statisztikailag nem függetlenek egymástól, azaz egymást erősítő hatásúak is lehetnek, korreláltattuk őket. Az eredményeket a II.11. táblázat mutatja.

II.10. táblázat. A Demográfia dimenzió korrelációja a vallásossággal

		DEMOG_1	VALL
DEMOG_1	Pearson-korreláció	1	,381(*)
	Szig. (kétvégű)		,035
	N	31	31
VALL	Pearson-korreláció	,381(*)	1
	Szig. (kétvégű)	,035	
	N	31	31

* A korreláció 5%-os szinten szignifikáns.

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

II.11. táblázat. A demográfiai alindexek korrelációja

		CSONKA	SZINGLI	HÁZ/VÁL	SZAP
CSONKA	Pearson-korreláció	1	,658(**)	,030	-,611(**)
	Szig. (kétvégű)		,000	,872	,000
	N	31	31	31	31
SZINGLI	Pearson-korreláció	,658(**)	1	-,304	-,508(**)
	Szig. (kétvégű)	,000		,097	,004
	N	31	31	31	31
HÁZ/VÁL	Pearson-korreláció	,030	-,304	1	,118
	Szig. (kétvégű)	,872	,097		,526
	N	31	31	31	31
SZAP	Pearson-korreláció	-,611(**)	-,508(**)	,118	1
	Szig. (kétvégű)	,000	,004	,526	
	N	31	31	31	31

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns.

Megjegyzés: A csonka családban felnövő gyerekek aránya (CSONKA) és az egyszemélyes háztartások aránya (SZINGLI) mutatók – értéktartalmukhoz igazodva – fordított kódolást kaptak: akkor magas az értékük, ha az arány alacsony.

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Ezek az adatok beszédesek: A házasság/válás mutató teljesen független a többitől, míg talán várható lett volna, hogy fordított kapcsolatot mutat az egyedül élőkkel és az egyszülős háztartások arányával (előbbivel mutat is egy gyenge fordított kapcsolatot, de az nem szignifikáns). Szintén meglepő lehet, hogy a magasabb szaporulat több egyszemélyes háztartással és több csonka családdal jár együtt.¹⁰ Az adatok puha karaktere miatt ebből súlyos következtetéseket nem lehet levonni, de mindenképpen érdemes lesz e mutatók kapcsolatát megvizsgálni a szubjektív jólét mutatójával.

¹⁰ Ez azt sugallja, mintha a rendszerint alacsonyabb gyermekszámot eredményező „tudatos családtervezés” sikeres lenne a családok egyben tartásában.

II.3.4. Környezet

A környezet vonatkozásában a „kemény” adatoknál alkalmazott EPI mutató mellé bevontuk az igen közkedvelt, de még számítási módszertanában is vitatott ökológiai lábnyom (EFP) mutatót. Ez azt méri meg, mennyi termőterület (halászat esetén vízfelület) szükséges az adott ország egy polgárának eltartásához. A mutató alakulása függ a fogyasztás szintjétől, a technológiai és biológiai termelékenységtől, valamint a népesség nagyságától. Ez a mutató részben ellensúlyozza az EPI-t, amennyiben ha egy ország nagyon magas szinten fogyaszt, vagy rengeteg természeti erőforrást használ fel exporttermékei előállításához, akkor előfordulhat, hogy EPI értéke – például rendkívül környezetbarát technológiák alkalmazása miatt – nagyon kedvező, ám EFP-mutatója ettől még magas (azaz kedvezőtlen). Az ökológiai lábnyom mellett figyelembe szokták venni még a biokapacitást is, amely az adott ország eltartó képességét méri, és a két érték alapján kiszámítják az ökológiai deficitet vagy tartalékot. Mi csak az EFP-mutatót vettük figyelembe, mert a biokapacitás mértéke nem az ország érdeme – például egy nagy népsűrűségű és jómódú országban az ökológiai deficit általában nagyon jelentős, de nem mondhatjuk azt, hogy a nagy népsűrűségű országok maradjanak szegények, vagy a népesség költözzön el. Az egy főre jutó környezethasználat azonban fogyasztási szokások és termelékenységjavulás révén változtathatók. A két mutatót az összetett Környezet-indexben 50–50%-ban szerepeltettük. Az eredmények a II.12. táblázatban és a II.4. ábrán láthatók.

II.12. táblázat. A Környezet dimenzió eredményei

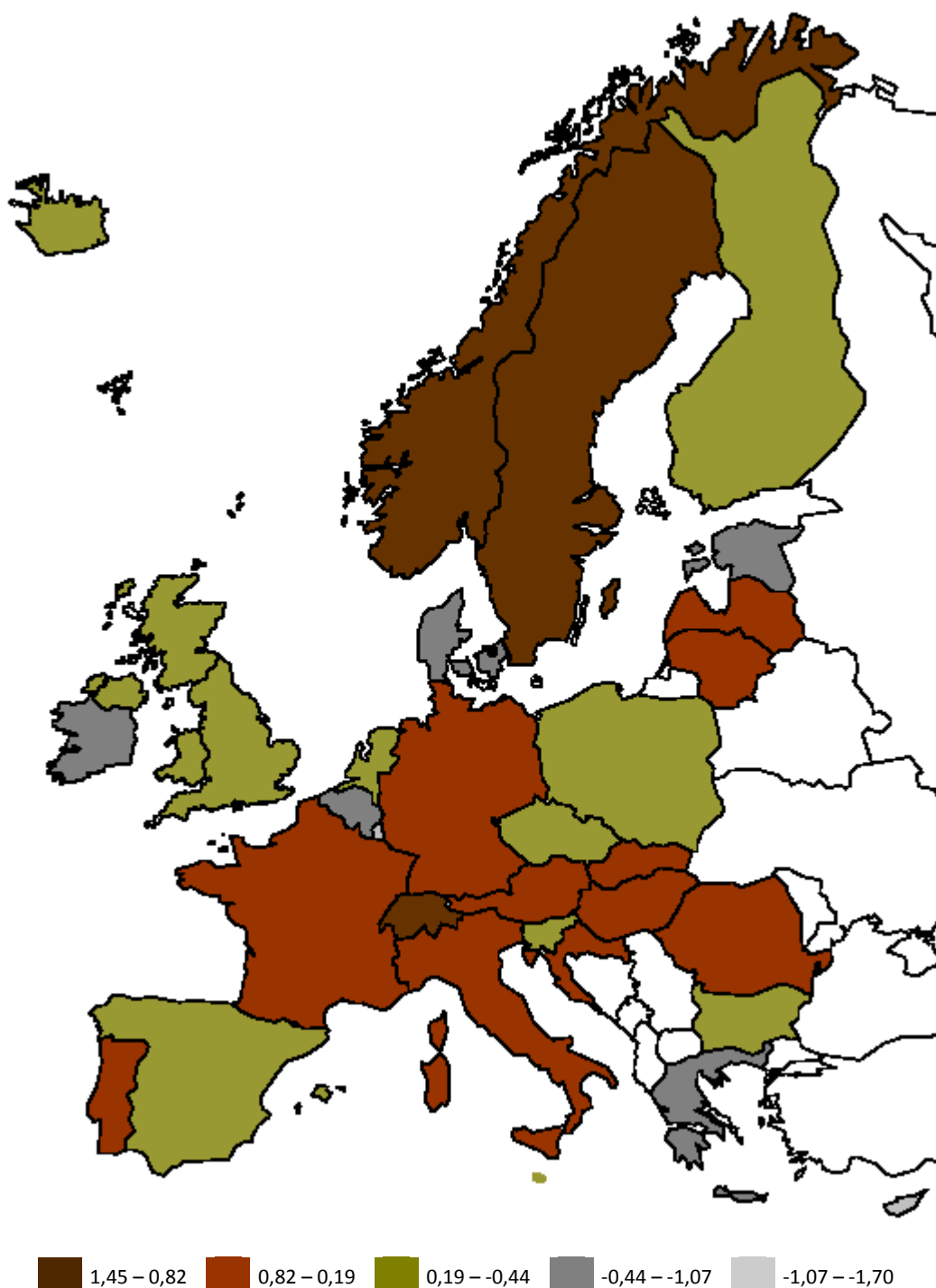
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	se	1,45	11	sk	0,29	22	nl	-0,12
2	ch	1,01	12	lt	0,29	23	pl	-0,16
3	no	0,84	13	lv	0,24	24	is	-0,17
4	fr	0,58	14	it	0,21	25	dk	-0,54
5	at	0,51	15	fi	0,17	26	ee	-0,68
6	de	0,42	16	mt	0,11	27	gr	-0,72
7	hu	0,35	17	cz	0,03	28	be	-0,86
8	ro	0,34	18	uk	0,005	29	ie	-0,89
9	pt	0,32	19	si	-0,05	30	cy	-1,42
10	hr	0,31	20	bg	-0,06	31	lu	-1,7
			21	es	-0,1			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A listán kiemelkedő szerepet töltenek be a Skandináv-félsziget államai, valamint a németajkú országok és Franciaország. Az északi csoport két további tagjának helyzete egyenként is említésre érdemes: Dánia nagyon jelentős intenzitású mezőgazdasága mindkét mutatóban alaposan közrejátszott, és ez a lista háromnegyedére csúsztotta a legdélebbi skandináv országot. Izland helyzete pedig ellentmondásos: ez az ország gyakorlatilag teljes gazdaságát alternatív energiából üzemelteti, és az izlandi társadalomban a környezettel harmóniában élés kifejezett értéknek számít. Ennek megfelelően az ország listavezető az EPI-mutatóban, miközben – kizárólag halászatának köszönhetően – a legrosszabb értéket éri el az ökológiai lábnyom terén (az EFP-számítás módszertani vitáinak jelentőségéről lásd az F1. függelékben írottakat, az Izlandra vonatkozó adat különösen bizonytalan). A mediterrán és a nyugati csoport értékei nem hordoznak regionális karaktert, ugyanakkor a keleti csoport szereplése figyelemre érdemes. Annak ellenére, hogy e csoport tagjai – gazdaságuk alacsonyabb termelési és fogyasztási szintjei miatt – nyilvánvalóan egységesen kevesebb terhelést jelentenek a környezetre, és nem járnak élen az alternatív energiaforrások használatában, de a biogazdálkodásban sem, eredményeik nagyon vegyesek. Kiemelendő hazánk meglepően jó teljesítménye, amellyel vezet a régióban és abszolút értelemben is kedvező képet mutat. A lista

másik végén Észtországot találjuk. Az eddig nagyságrendileg homogénen megjelenő keleti csoport a környezeti dimenzió mentén nagyon jelentősen tagolódik, miközben ez az első olyan mutató, amelyben Hollandia nem jeleskedik. Portugália – ezúttal kedvezőnek is tekinthető módon – ismét a szegényebb európai országok élbolyával tartott.

II.4. ábra. Kvintilisiek a Környezet dimenzióban

Forrás: Saját szerkesztés a II.12. táblázat nyomán.

II.3.5. Szubjektív jólét

A makrogazdasági adatokról szóló győzelmi jelentések gyakran válnak gúny tárgyává, amennyiben „a gazdaság már jól érzi magát, csak az emberek nem”. Nem ítéljük helyesnek azt a megközelítést, amely a társadalom állapotáról, sikerességéről jelent ki tényeket statisztikai adatok alapján, függetlenül az emberek szubjektív helyzetmegítélésétől. Ennek elkerülésére elemzésbe vontunk egy két alindexből álló szubjektív életminőség-mutatót és ezzel egy ötödik dimenziót. Egyik alindexe a Leicesterei Egyetem által kidolgozott „Élettel való elégedettség index” (Satisfaction with Life index – a továbbiakban: SLI), amely az emberek szubjektív boldogságérzetét méri. Másik részmutatónk az Európai Bizottság által megrendelt 2004-es Egészséginterjú felmérés (Health Interview Survey – a továbbiakban: HIS), amely az emberek saját egészségi állapotukról vallott nézeteit tükrözi. Az ötfokozatú skálán „nagyon jó”, „jó”, „közepes”, „rossz”, „nagyon rossz” válaszokat lehetett adni. Ebből mi a „nagyon jó” + „jó” válaszok „rossz” + „nagyon rossz” válaszokhoz viszonyított arányát vettük figyelembe a mutató készítésénél. A szubjektív életminőség mutatóban e két index 50–50%-os súllyal szerepelt. Az eredményeket, a II.5. ábra és a II.13. táblázat foglalja össze.

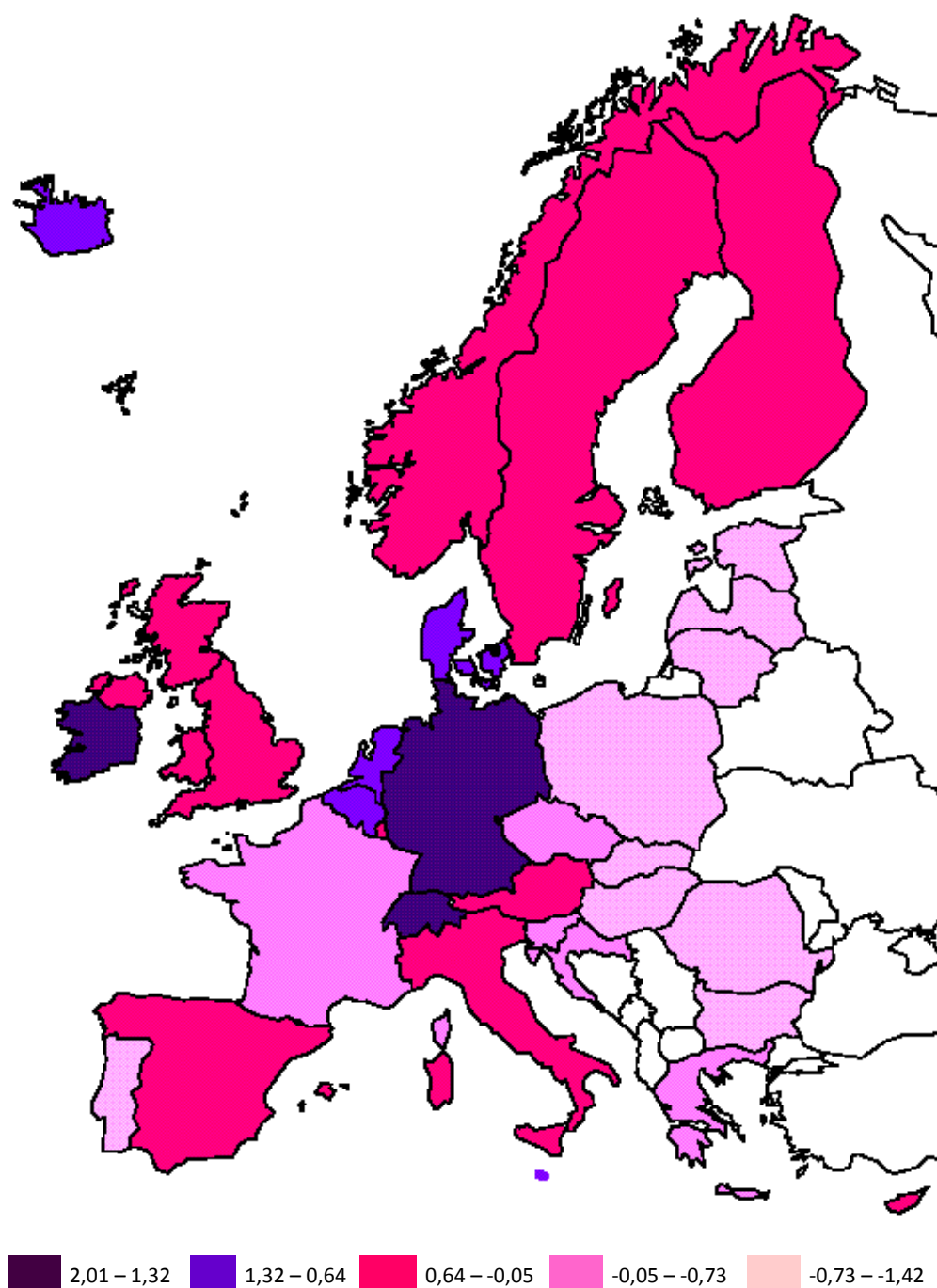
Az eredmények regionálisan nem túlságosan karakteresek, leszámítva a keleti régió borús életérzéseit. Érdekes ugyanakkor, hogy az eredmények mit válaszolnak „a pénz boldogít-e”, illetve az „egészség boldogít-e” kérdésekre. A legmagasabb életszínvonalat produkáló országok közül csak Svájc és Dánia található az élvonalban, Ausztria lejjebb áll, Norvégia és Luxemburg pedig közelebb van a felezővonalhoz, mint a csúcshoz. A kimondottan kedvező egészségi mutatót adó mediterrán térségből pedig igazából csak Málta ért el kimondottan jó eredményt. Portugália pedig ismételtelen lemaradt mediterrán társai mögött, mélyen a keleti blokkba „ékelődve”, Magyarország itt is „stabilan” gyenge eredményt mutat: hátulról a hatodik.

II.13. táblázat. A Szubjektív jólét dimenzió eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ie	2,01	11	no	0,38	22	hr	-0,68
2	de	1,71	12	cy	0,3	23	pt	-0,74
3	ch	1,34	13	uk	0,29	24	pl	-0,78
4	is	0,94	14	lu	0,24	25	sk	-0,81
5	dk	0,76	15	fi	0,19	26	hu	-0,85
6	mt	0,76	16	es	-0,02	27	ro	-0,9
7	be	0,7	17	it	-0,04	28	ee	-1,06
8	nl	0,67	18	gr	-0,33	29	lt	-1,18
9	at	0,55	19	cz	-0,36	30	lv	-1,3
10	se	0,45	20	fr	-0,36	31	bg	-1,42
			21	si	-0,46			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

II.5. ábra. Kvintilisek a Szubjektív jólét dimenzióban

Forrás: Saját szerkesztés a II.13. táblázat nyomán.

II.3.6. Versenyképesség

Elemzésünk célja az országok olyan sikerességének kimutatása, amely egyúttal alkalmassá teszi az adott országot a nemzetközi gazdasági versenybeli helytállásra. A versenyképességnek egy széles körben elfogadott mutatószáma a 12 „pillérre” és 93 alindexre épülő Globális Versenyképességi Index (a továbbiakban: GCI), amelyet a World Economic Forum nevű szervezet közöl minden évben. Ennek ellenére ezt az indexet csak mint „puha” adatot tudtuk figyelembe venni, mert számításának módszertana kétségeket hagy maga után. Az index összeállításában a versenyképesség okai és

következményei összekeverednek, továbbá a kompozíció rengeteg, a versenyképességet alakító, de a főáramú közgazdaságtan által szívesen elhallgatott tényezőt figyelmen kívül hagy. Erre Szentés (2005: 168) találóan rá is mutat:

„Az adatok túlnyomó része olyan, bármennyire is autentikusnak nevezhető forrásból származik, amely már a kérdések megválasztása és megfogalmazása révén implicit vagy explicit előfeltevésekkel, esetleg szubjektív vagy inkább ideologisztikus előítéletekkel terhes. Aligha véletlen, hogy a mutatószámok, „alindexek” és azok komponensei között nem található egyetlen egy olyan sem, amely valamennyire is tükrözné a gazdasági „gyengén fejlettség” konvencionális magyarázatára és a fennálló nemzetközi gazdasági rend anomáliáira vonatkozó *kritikai* nézeteket.”¹¹

Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy a sikeresség bizonyos szempontjait ez a mutatószám is visszatükrözi, arról nem beszélve, hogy a vizsgált országoknak és régióknak jelenleg mindenképpen ebben a világban kell helyt állniuk, sőt, a versenyképességi paradigma megváltoztatását sem azok érhetik el, akik vesztesei a jelenlegi berendezkedésnek. A GCI alapján az országok rangsora a *II.14. táblázatban* látható.

II.14. táblázat. A Globális Versenyképességi Index eredményei

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ch	1,73	11	be	0,73	22	sk	-0,81
2	se	1,55	12	lu	0,47	23	it	-0,81
3	dk	1,45	13	ie	0,23	24	mt	-0,83
4	fi	1,4	14	is	0,15	25	lt	-0,83
5	de	1,28	15	cz	-0,1	26	hu	-0,99
6	nl	1,18	16	es	-0,26	27	ro	-1,2
7	uk	0,92	17	cy	-0,3	28	lv	-1,3
8	no	0,88	18	ee	-0,32	29	gr	-1,34
9	fr	0,8	19	si	-0,34	30	hr	-1,36
10	at	0,8	20	pt	-0,63	31	bg	-1,38
			21	pl	-0,77			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Az eredmények egy duális szerkezetű Európáról adnak képet: A listát nyilvánvalóan dominálja az északi és a nyugati országcsoport (északnyugati blokk), a 14. helynél (együttal az átlagnál) élesen elválva a Csehország által vezetett „délkeleti” csoporttól.

II.3.7. Összegzés a „kemény” és „puha” mutatók alapján

Eredményeinket a csak „kemény” adatokkal végzett számításokhoz hasonlóan összesítettük. Azaz egyrészt összeadtuk az országok dimenzióként elért standardizált pontszámait, és azt elosztottuk a dimenziók számával, másrészt átlagoltuk az az országok egyes dimenziókban elért helyezései szerinti

¹¹ Konkrétan: „Gunnak Myrdalnak a fejlődő országokat sújtó külkereskedelmi „backwash hatásról”, az ugyancsak Nobel-díjas Arthur Lewisnek a duális, dezintegrált szerkezetű gazdaságokról, Raul Prebischnek, Hans Singernek és másoknak a nyerstermékexportra szakosodás hátrányairól, Celso Furtadonak és másoknak a fogyasztási „demonstrációs hatások” kedvezőtlen következményeiről, Samir Aminnak, Arghiri Emmanuelnek és sok más neves teoretikusnak a nemzetközi csere egyenlőtlenségéről, Jagdish Bhagwatinak az „elnyomórító növekedésről”, Francois Perroux-nak a nemzetek közötti interdependenciákról és a dominancia viszonyairól, Andre Franknak a függő felhalmozásról, Thomas Balogh-nak az egyenlőtlen partnerekről stb. megfogalmazott tételeit és általában a fennálló világgazdasági rendszerre vonatkozó kritikákat.) (*ibid.*)”

rangsor-pontszámokat, ahol az első helyezés 31 pontot, az utolsó helyezés 1 pontot ért minden dimenzióban. E két rangsor együttes alkalmazásához mindkét adatszlopot standardizáltuk, és a nyert standardizált adatszlopok átlaga lett az adott ország „kemény és puha” adatok alapján számított sikerességi mutatója (II. sikerességi részpontszám). Az eredményeket a *II.15. táblázat* mutatja.

A bevont további mutatók láthatóan erősítették Hollandia, Németország és Svájc pozícióit, míg érdemben rontottak a francia és az osztrák szereplésen. Az északi csoport továbbra is vezet, a mediterrán csoportban Portugália és Görögország helyet cseréltek, míg a keleti csoportban egyedül Románia pozíciójában volt látható érdemi javulás, a törés ezúttal a 26. helynél következik be: a „puha” adatokat is felhasználó elemzésben a 26.–31. helyezések tekinthetők a vizsgált országok sereghajtóinak. A csoportátlagok és a szórás a *II.16. táblázatban* láthatóak szerint alakult.

II.15. táblázat. Összesített eredmény a „kemény” és „puha” mutatók alapján

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	se	1,571	11	fi	0,691	22	pt	-0,578
2	ch	1,234	12	at	0,673	23	sk	-0,740
3	no	1,186	13	uk	0,598	24	hr	-0,776
4	nl	1,114	14	lu	0,405	25	ro	-0,880
5	is	1,040	15	it	0,182	26	pl	-1,127
6	de	1,010	16	es	0,156	27	hu	-1,296
7	ie	0,903	17	cy	0,140	28	ee	-1,468
8	fr	0,766	18	be	0,043	29	bg	-1,570
9	dk	0,731	19	cz	-0,300	30	lt	-1,798
10	mt	0,723	20	si	-0,347	31	lv	-1,899
			21	gr	-0,387			

Forrás: Saját számítás a II.8.–II.14. táblázatok eredményei és a szövegben közölt módon értelmezett rangsorpontszámok alapján.

II.16. táblázat. Regionális átlagértékek és a régiók belső szórása „kemény” és „puha” adatok alapján

	ÁTLAG	SZÓRÁS
ÉSZAK	1,06	0,296
NYUGAT	0,7	0,346
DÉL	0,04	0,423
KELET	-1,11	0,523

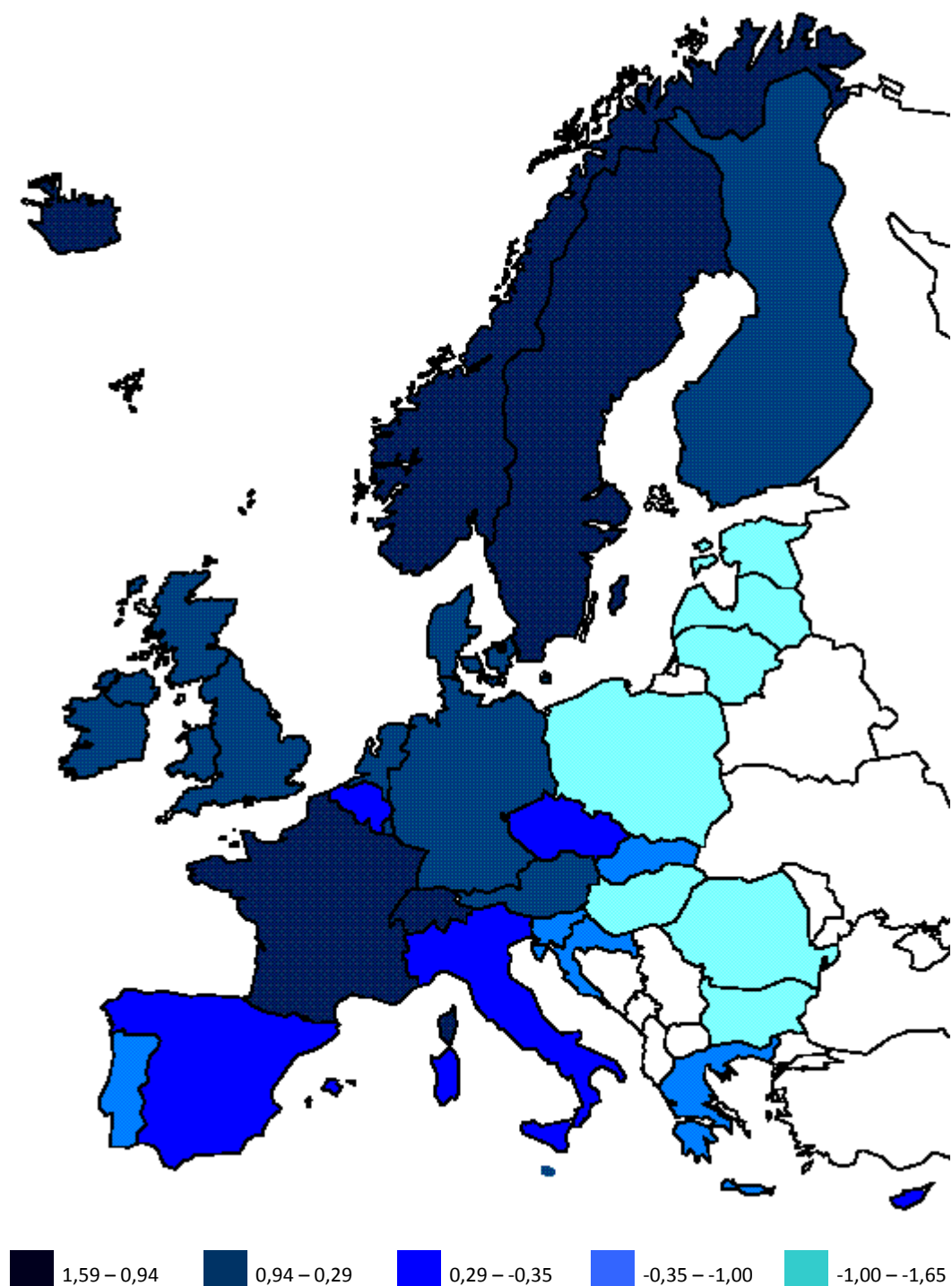
Forrás: Saját számítás a II.15. táblázat alapján.

A csoportátlagok itt is Észak–Nyugat–Dél–Kelet sorrendet mutatnak, a szórás pedig Északon és Nyugaton csökkent, Délen stagnált, és csak Keleten növekedett. A többi csoportnál valamivel nagyobb szórás nem igényel különösebb magyarázatot, figyelemmel a keleti csoport magasabb elemszámára.

II.4. ÖSSZESÍTETT ÉRTÉKELÉS

Végül a csak „kemény” adatok, valamint a „kemény és puha” adatok alapján végzett számítások végeredményeinek átlagolásával eljutottunk a *Nemzeti Sikerességi Indexhez (a továbbiakban: NSI)*. Az összesített, a kemény adatokat nagyobb súllyal figyelembe vevő számítás eredménye a *II. 6. ábrán* és a *II.17. táblázatban* látható. (A sikerességi index számítása során alkalmazott kétszeri standardizálás és többszöri átlagolás matematikai hatásáról és magyarázatáról lásd az *F1 Függelék*et.)

II.6. ábra. A Nemzeti Sikereségi Index kvintilisei

Forrás: Saját szerkesztés a II.17. táblázat nyomán.

A dobogón Skandinávia áll, de az északi csoport többi országa is a mezőny első harmadában található, emellett számottevő az alpesi országok és Franciaország szereplése. A mediterrán térség a mezőny középső harmadában, a 14.-től a 22. helyezésig helyezkedik el, míg Nyugat igen vegyes képet mutat: az angolszászok egymástól két helyezésre, a németajkúak egységesen a jobban szereplők között találhatók, ugyanakkor Franciaország egyfajta kakukktójásként van jelen. A keleti csoportból mindenki a „negatív” zónában maradt, de Csehország és Szlovénia szereplése kiemelendő. Köztük és

az utolsó helyezett Litvánia között a különbség nagyjából akkora, mint Skandinávia és a Mediterráneum között.

II.17. táblázat. A Nemzeti Sikereségi Index értékei a vizsgált 31 országban

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	se	1,592	11	de	0,625	22	pt	-0,569
2	is	1,539	12	uk	0,591	23	sk	-0,687
3	no	1,362	13	lu	0,561	24	hr	-0,714
4	ch	1,200	14	mt	0,538	25	ro	-1,133
5	fr	1,049	15	it	0,166	26	hu	-1,152
6	nl	0,826	16	es	0,119	27	ee	-1,219
7	fi	0,803	17	be	0,031	28	pl	-1,255
8	at	0,694	18	cy	-0,223	29	bg	-1,494
9	dk	0,677	19	cz	-0,347	30	lv	-1,615
10	ie	0,666	20	si	-0,444	31	lt	-1,651
			21	gr	-0,538			

Forrás: Saját számítás a II.6. és II.15. táblázatok alapján.

II.4.1. Területi egyenlőtlenségek

E ponton kerítünk sort a fejezet bevezetésében írt kiegészítő szempont, az országon belüli területi fejlettségbeli különbségek vizsgálatára. Amennyiben a jövedelmi ötödök közötti különbségek alakulását a sikeresség egyik mércéjeként vontuk elemzésbe, fontosnak tartjuk a területek közötti különbségek figyelembevételét is. Ez azonban nem válhatott alapmutatónká, mert nem minden ország esetében vizsgálható. Mindenekelőtt egyáltalán nem rendelkezik régiókkal Luxemburg és Ciprus és mindössze 2 db NUTS-3 szintű térséggel rendelkezik Málta és Izland. Ezen felül az Eurostatnál nincs adat Norvégiára és Svájcra vonatkozóan. Ez utóbbi adatokat NUTS-2 szintre megtaláltuk, de ha egy szisztematikus NUTS-2 szintű összevetést választunk, akkor a csak egy vagy két NUTS-2 szintű térséggel rendelkező országokat is „elveszítjük” (Balti államok, Szlovénia, Írország). Ezért végül több részletben kellett elvégeznünk a vizsgálatot. Először megvizsgáltuk, hogy az Eurostat adatai alapján hogyan alakul – Norvégia, Svájc, Izland, Luxemburg, Ciprus és Málta¹² kivételével – a tagállamok NUTS-3 szintű regionális GDP-jének egyenlőtlenségi mutatója (II.18. táblázat).

II.18. táblázat. NUTS-3 szintű területi egyenlőtlenségek

Hely	Geo	Index	Hely	Geo	Index	Hely	Geo	Index
1	se	15,3	10	cz	25,3	18	hr	32,6
2	nl	18,5	11	pt	27,1	19	pl	34,4
3	dk	18,6	12	lt	27,6	20	ro	34,4
4	es	19	13	uk	27,9	21	sk	34,5
5	fi	19,6	14	be	28,3	22	bg	36,7
6	si	22,4	15	gr	28,6	23	hu	42,4
7	fr	23,4	16	de	29,2	24	ee	44,7
8	at	24,1	17	ie	30,9	25	lv	46,8
9	it	24,6						

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

¹² Máltára van adat, mert rendelkezik két NUTS-3-as régióval, de az ország területét figyelembe véve ez az adat nem komolyan vehető.

Nyilvánvalóan az északi csoport (maradék része) mutatja a legkedvezőbb képet, és a keleti térségben a legnagyobbak az egyenlőtlenségek. Érdemi különbség abban van, hogy a mediterrán és a nyugati országok versenye inkább dél felé dől el ebben a témakörben. A magától értetődő szempontot, miszerint a nagyobb országokban nagyobbak a különbségek, elvethetjük, hiszen Svédország, Franciaország és Spanyolország is jól szerepelnek, miközben a számos kis országot magában foglaló keleti térség gyenge eredményt mutat (bár ez utóbbiban nyilvánvalóan szerepe van az átmeneti karakternek is). A keleti csoporton belül mindatonáltal ismételten érdemes rámutatni Szlovénia és Csehország vezető szerepére.

Norvégia és Svájc vonatkozásában csak NUTS-2 szintű adatok álltak rendelkezésünkre. Az összevethetőség érdekében az Eurostat egy főre jutó GDP adatai alapján kiszámítottuk a legalább 3 db NUTS-2 szintű régióval rendelkező országok regionális különbségeit oly módon, hogy a leggazdagabb régió adatát elosztottuk a legszegényebb régióéval. Ugyanígy jártunk el a norvég és svájci adatokkal is. Képeztünk továbbá egy második adatsort a második leggazdagabb és a legszegényebb régiók értékeinek elosztásával azon országok esetében, ahol a regionális különbségeket jelentősen torzítja egy nagyvárosi régió kiemelkedő adat. „Jelentős” torzításnak azt tekintettük, amikor az első és második leggazdagabb régió között legalább kétszer akkor a különbség van, mint az adott ország bármilyen más két régiója között. Az eredményeket a *II.19. táblázat* mutatja, amelyet a korrigálatlan jelzőszám (Index_1) szerint rendeztünk sorba.

II.19. táblázat. NUTS-2 szintű területi egyenlőtlenségek

	Index_1	Index_2		Index_1	Index_2
1 se	1,58	1,13	12 hr	2,45	
2 dk	1,64	1,25	13 no	2,53	1,5 *
3 fi	1,72	1,18 *	14 de	2,59	2,19
4 nl	1,72		15 hu	2,65	1,6
5 pt	1,76	1,34 *	16 cz	2,72	1,22
6 es	1,92		17 be	2,97	1,8
7 at	2,02		18 ch	3,03	2,46
8 gr	2,03	1,62	19 fr	3,33	2,2
9 it	2,05		20 sk	3,36	1,42
10 bg	2,25	1,25	21 ro	3,41	1,83
11 pl	2,36	1,58	22 uk	4,41	2,13

* Ezeknél az országoknál két kiemelkedő régió van a többihez képest: itt az Index_2 adat a harmadik leggazdagabb és a legszegényebb hányadosa.

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A listát mindkét index esetében Svédország vezeti és az északi térség eredményei figyelemre méltóak. A norvég és a svájci adatok messze nincsenek az élvonalon, bár az Oslo és Akersus (Oslo agglomerációja) nélküli norvég adat kedvezőtlennek sem nevezhető. Ugyanakkor arra is érdemes rámutatni, hogy a fővárosi régió kikapcsolásával (amelyek tulajdonképpen nem is regionális, hanem nagyvárosi teljesítmények), olyan országok zárkoznak fel az európai élvonálhoz, mint Csehország és Bulgária.

A területi egyenlőtlenségek elemzése tehát összességében megerősíti az északi országok sikerességét, valamint Szlovénia és Csehország keleti térségbeli „vezető” szerepét, ahogyan – sajnos – Magyarország gyenge szereplését is. Egyúttal – Norvégia és Svájc példáján – rámutat: magasabb területi különbségek mellett is lehetséges sikeres és versenyképes működést fenntartani. Feltehetően tehát Európának az USA-val szemben és az európai országoknak az egymással szemben folytatott versenyében nem az a probléma, hogy nagyok a területi különbségek, hanem az, hogy egyes területek abszolút értelemben véve szegények, gyengén fejlettek stb. A különbségek ti. egy bizonyos szint felett

már nem csapódnak le az emberek életminőségében, legfeljebb azt eredményezik, hogy a relatíve „szegényebb” régióban kevesebb a megtakarítás és alacsonyabb a vállalkozások hozzáadott-értéke.

II.5. AZ NSI BELSŐ HOMOGENITÁSÁNAK VIZSGÁLATA

A fent bemutatott Nemzeti Sikerességi Indexhez (NSI) hasonlóan átlagolással létrejövő kompozit indexek esetében mindig felmerül, hogy az összetett végső érték valójában mennyire fejezi ki az indexet alkotó részmutatókat. Helyesebb talán úgy feltenni a kérdést, hogy van-e az alindexeknek egy többségben lévő csoportja, amely dominánsan meghatározza a sikerességi indexet és egyúttal közömbösíti más alindexek eltérő eredményeit, avagy a végső országsorrend teljesen vegyesen szóródó alindexek eredője. Ebben az alfejezetben e kérdésekre keressük a választ.

II.20. táblázat. A 12 sikerességi alindex és az NSI korrelációs táblája

	NSI	Z_GDP	Z_80_20	Z_LIFEXP	Z_SUICID	Z_TFR	Z_MPERD
NSI	1	,729(**)	,676(**)	,898(**)	0,338	,712(**)	0,107
Z_GDP	,729(**)	1	,430(*)	,672(**)	0,168	,566(**)	-0,08
Z_80_20	,676(**)	,430(*)	1	,552(**)	0,105	,388(*)	0,094
Z_LIFEXP	,898(**)	,672(**)	,552(**)	1	,492(**)	,506(**)	0,076
Z_SUICID	0,338	0,168	0,105	,492(**)	1	0,078	,370(*)
Z_TFR	,712(**)	,566(**)	,388(*)	,506(**)	0,078	1	0,118
Z_MPERD	0,107	-0,08	0,094	0,076	,370(*)	0,118	1
Z_SPAREN	-,473(**)	-,364(*)	-0,282	-0,214	0,282	-,611(**)	-0,03
Z_SOLE	-,581(**)	-,483(**)	-,399(*)	-,370(*)	0,193	-,508(**)	0,303
Z_EPI	,630(**)	0,275	0,286	,445(*)	-0,037	,365(*)	-0,003
Z_EFP	-,398(*)	-,615(**)	-0,246	-,371(*)	-0,241	-,465(**)	-0,165
Z_SATLIF	,912(**)	,738(**)	,689(**)	,885(**)	0,347	,562(**)	0,141
Z_SPERC	,517(**)	,381(*)	0,312	,451(*)	0,283	0,305	0,334
WEF_GCI	,816(**)	,657(**)	,628(**)	,655(**)	0,016	,627(**)	-0,261
	Z_SPAREN	Z_SOLE	Z_EPI	Z_EFP	Z_SATLIF	Z_SPERC	WEF_GCI
NSI	-,473(**)	-,581(**)	,630(**)	-,398(*)	,912(**)	,517(**)	,816(**)
Z_GDP	-,364(*)	-,483(**)	0,275	-,615(**)	,738(**)	,381(*)	,657(**)
Z_80_20	-0,282	-,399(*)	0,286	-0,246	,689(**)	0,312	,628(**)
Z_LIFEXP	-0,214	-,370(*)	,445(*)	-,371(*)	,885(**)	,451(*)	,655(**)
Z_SUICID	0,282	0,193	-0,037	-0,241	0,347	0,283	0,016
Z_TFR	-,611(**)	-,508(**)	,365(*)	-,465(**)	,562(**)	0,305	,627(**)
Z_MPERD	-0,03	0,303	-0,003	-0,165	0,141	0,334	-0,261
Z_SPAREN	1	,658(**)	-,387(*)	0,082	-,392(*)	-,403(*)	-,607(**)
Z_SOLE	,658(**)	1	-,434(*)	0,023	-,502(**)	-0,253	-,828(**)
Z_EPI	-,387(*)	-,434(*)	1	-0,129	,424(*)	0,172	,433(*)
Z_EFP	0,082	0,023	-0,129	1	-,470(**)	-0,313	-0,218
Z_SATLIF	-,392(*)	-,502(**)	,424(*)	-,470(**)	1	,543(**)	,787(**)
Z_SPERC	-,403(*)	-0,253	0,172	-0,313	,543(**)	1	,465(**)
WEF_GCI	-,607(**)	-,828(**)	,433(*)	-0,218	,787(**)	,465(**)	1
* A korreláció 5%-os szinten szignifikáns (kétvégű)							
** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű)							

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A sikerességi index homogenitásának teszteléséhez a változók korrelációs tábláját használjuk fel. A táblázatban fehér alapon fekete betűvel láthatók a pozitív szignifikáns korrelációk, szürke alapon fekete betűvel a negatív szignifikánsak és sötétszürke alapon fehér betűvel a semleges kapcsolatok (II.20. táblázat).

Mindenekelőtt a következőket állapítjuk meg:

- (1) Az NSI-t alkotó 13 alindexből 8 pozitív szignifikáns kapcsolatban áll a sikerindexszel, ezen belül a várható élettartam és az étellel való elégedettség gyakorlatilag ugyanúgy alakulnak, mint a sikerindex (0,9 körüli R^2), de igen erős a kapcsolat a versenyképességgel, sőt a GDP-vel és a szaporulati rátával is.
- (2) A fennmaradó 5 alindexből 3 negatív szignifikáns kapcsolatban van az NSI-vel. Nem okoz meglepetést ezek között az Ökológiai Lábnym (EFP) mutató, amely elsősorban annak igazolására készült, hogy a fejlett világ fogyasztási színvonala nem fenntartható, és a fogyasztás nyilvánvalóan magasabb a sikeres országokban. Másfelől, ahogyan gyanítható volt már a Demográfia dimenzió elemzésénél látottak alapján, lényegében a kutatói feltételezés cáfolataként értelmezhető a csonka család mutató (SPAREN) és a „magányossági ráta” (SOLE) negatív szignifikáns korrelációja a sikerindexszel és egyúttal szinte az összes olyan változóval, amelyek pozitív kapcsolatban álltak a sikerindexszel. Inkább az lett volna várható, hogy a szaporulati ráta tér el ilyen módon, hiszen általánosságban azzal találkozunk, hogy a szegényebb országokban és a szegényebb néprétegek körében (pl. roma népesség) magasabb a szaporulat és a sikeresebb népeknél alacsonyabb. Ez bár világszinten igaz, Európában azonban az egymáshoz viszonyított értékek tekintetében nem. Objektív értelemben minden vizsgált országban alacsony a népszaporulat, hiszen a Szaporulati rátát vezető Izland értéke 2,08, rajta kívül még Franciaország éri el a reprodukciós szintet, a többi ország mind alatta van ennek. Mégis, míg a skandináv 1,8–1,9-es értékek közel vannak a reprodukcióhoz, addig a kelet- és közép-európai jelzőszámok Észtország kivételével mind 1,4 alatt vannak, ami súlyos népességfogyást jelent.
- (3) Mindezek után a házasság/válás index (MPERD) sikerindexhez viszonyított semlegessége statisztikailag szinte kötelező volt, hiszen már korábban semlegesnek mutatkozott a Demográfia dimenzió másik három mutatójával, ezek pedig így vagy úgy, de szignifikáns kapcsolatban állnak az NSI-vel. Egyúttal a fordítva kódolt „Öngyilkosság és szándékos önbántalmazás” (SUICID) mutató semlegessége a sikerindexszel kifejezi azt, hogy ezek az autodestruktív magatartásformák elsősorban egyéni sorsokon múlnak és nem a nemzeti sikeresség függvényei, ugyanakkor a más mutatókkal látható kisebb jelentőségű összefüggései koherensek: nem túl erős, de pozitív szignifikáns kapcsolatban áll a várható élettartammal és a házasság/válás mutatóval (sajnálatos módon a szubjektív jólét dimenzió indexeivel a kapcsolat csak pozitív, de nem szignifikáns).
- (4) A magas szubjektív boldogság-indexek nem állnak fordított kapcsolatban az egyszemélyes háztartások magas arányával, sem a csonka családok összes gyermekes családhoz viszonyított arányával, ami tovább erősíti e két mutatóval kapcsolatos kutatói várakozás kudarcát. Ez a nehezen értelmezhető jelenség több, megítélésünk szerint egyformán lehetséges hipotézist megenged, amelyek közül példálózó jelleggel hármat említünk meg:
 - Elképzelhető, hogy azokban az országokban, ahol az egyedül élők aránya és a csonka családban felnövő gyerekek aránya mellett az életszínvonal is magas, a megélhetés objektív nehézségeinek hiányában az emberek interjúhelyzetben jellemzően nem a magányosság vagy az egyszülős gyereknevelés miatti panaszkodást választják, hanem a büszkeség kinyilvánítását, azt, hogy ők köszönik szépen jól vannak, nincs szükségük senkire – vagyis magánéleti helyzetük a boldogságról való beszámolójukat nem befolyásolja, legfeljebb mindennapi érzéseiket, amelyet megtartanak maguknak.
 - Lehetséges, hogy éppen ezekben az évtizedekben éljük át az egyedül élők és a csonka családok arányának növekedését, és bár ez a szülőknek esetleg nem fáj, a gyermekeknek annál inkább, vagyis egy húsz év múlva esedékes boldogságfelmérés már más eredményeket fog hozni.
 - Az is felvethető, hogy az „egyedül élők aránya” és a „csonka családban felnövő gyerekek aránya” mutatók nem megbízhatók a rengeteg be nem jelentett együttélés miatt.

Az NSI-t alkotó alindexekről tehát elmondhatjuk, hogy nem mind egymástól független mutatók, amelyek végül egy tartalmilag nehezen megragadható sikerindexet eredményeztek, hanem a sikerindex közvetlenül kifejezi 11 alindexének tartalmát a 13-ból. Ezek közül hárommal fordított kapcsolatban állt, vagyis ezek az alindexek a sikerindexet dominánsan meghatározó alindexekben gyengébben szereplő országok számára „lehetőséget adtak” a végleges NSI-rangsorbeli felzárkózásra. Mindhárom mutató a „puha” adatok kategóriájából került ki, hasonlóan a két „semleges” mutatóhoz.

Összességében úgy fogalmazhatunk, hogy az NSI alapján **azon országokat nevezzük sikeresnek, ahol magas az egy főre jutó GDP, viszonylag igazságos a jövedelemeloszlás, magas a születéskor várható élettartam, viszonylag magasabb a szaporulat, kedvező a Környezeti Teljesítmény Index, versenyképes a gazdaság és mind az étellel, mind az egészséggel való elégedettség magas értékeket ér el. Ugyanezekben az országokban a környezethasználat az országok eltartóképeségéhez képest túlzó, és az átlagnál magasabb az egyszülős háztartások és az egyszemélyes háztartások aránya.** Természetesen a sikeres országok esetében ezek közül 1-1 mutatóban lehet eltérés, de adataink alapján a sikeres modellországot nagyjából így jellemezhetjük.

II.6. REGIONÁLIS TÁVOLSÁGOK A SIKERESSÉGBEN

II.6.1. Módszertan

Tekintve, hogy írásunk fő témája a makrorégiók közötti különbségek kimutatása, az alábbiakban kiszámítjuk a makrorégiók közötti sikerességbeli távolságokat. A régiók lehatárolásánál a fejezet elején rögzített országcsoportokat vettük figyelembe. Bár a II.7. és II.16. táblázatokban közölt csoportátlag és csoportszórás-adatokkal már részlegesen ellenőriztük a csoportbesorolások helyességét, ezt most változónként meg kívánjuk erősíteni egy szigorúbb statisztikai eljárás keretében. Először varianciaelemzéssel kimutatjuk, mely változók szórása vonatkozásában bír szignifikáns magyarázóerővel az általunk választott régió-lehatárolás. Itt mindenekelőtt a vonatkozó F-statisztika szignifikanciája releváns, de minden változónál megvizsgáljuk a csoportok közötti és a csoporton belüli szórás arányait is. Hiába szignifikáns az F-statisztika: ha az adott változó vonatkozásában a csoportok közötti szórás kisebb, mint a csoporton belüli, az kétségeket hagy a régiók lehatárolását illetően (bár természetesen lehet, hogy éppen annak a változónak az esetében van egy szélsőséges országadat egyik vagy másik régióban). Mindezek után alkalmazunk post-hoc vizsgálatot is, nevezetesen a Tukey-tesztet, amely páronként is összehasonlítja a régiókat és kimutatja, hogy eltérésük szignifikáns-e. Ideális eredménynek azt tartjuk, ha az adott változó esetében az F-statisztika szignifikáns, a csoportok közötti szórás nagyobb, mint a csoporton belüli és a Tukey-teszt minden régiót szignifikánsan elkülönülőnek jelez, de tekintettel a Tukey-teszt hírhedt érzékenységre, elfogadhatónak tekintjük azt is, ha az F-statisztika szignifikáns és a csoporton belüli szórás alacsonyabb, mint a csoportok közötti, továbbá a Tukey-teszt néhány régió eltérését szignifikánsnak minősíti. Ha az F-statisztika nem szignifikáns, vagy az, de a másik két feltétel egyike sem teljesül, az eredményt nem tekintjük felhasználhatónak.

Természetesen felvethető, hogy ha jók is az eredmények egy adott változó vonatkozásában, nem lettek volna-e jók más csoportbesorolás (régió-lehatárolás) mellett is. Feltehetően igaz az, hogy egy-két ország ide- vagy odasorolása nem változtatna az eredményeken, sőt, nyilván találnánk olyan változót, amelynek statisztikailag „jót tenne” 1–1 ország átsorolása. Célunk azonban a valóság megragadása, a tényleges földrajzi viszonyok leképezése, és e tekintetben teljesen világos, hogy mely országok mediterránok, melyek északiak, melyek tartoznak a „keleti blokkhoz” – és így már az is körülhatárolódik, hogy mit tekinthetünk nyugatnak... Hollandia északi besorolása az egyetlen vitatható kérdés, hiszen sem földrajzilag, sem nyelviileg nem tartozik a skandináv/finn északi csoporthoz, de ide sorolását a társadalmi kultúra jellemzői igazolják. Miután feltárjuk, mely sikerességi változók vonatkozásában működnek egységesen a makrorégiók, azon változók vonatkozásában kiszámítjuk távolságukat. Ez úgy történik, hogy a vizsgált változó adatszlopát

régiókra bontjuk, az azonos régióhoz sorolt országok adatait átlagoljuk, majd arra kérjük az SPSS-t, hogy számítsa ki a régiók közötti távolságot.

Módszertanilag első ránézésre aggályosnak tűnhet, hogy a regionális adatok kialakításánál miért az országadatok egyszerű számtani átlagát alkalmazzuk, miért nem a népességgel súlyozott átlagot. Ez utóbbi ugyanis a régió alapegységének nem a nemzetállamot tekintené, hanem az egyént, ami „regionálisabb” szemléletűnek tűnik, hiszen földrajzilag egységes térként fogná fel a régiót, eredménye azonban éppen ellentétes lenne szándékainkkal! Figyelembe kell vennünk ugyanis azt a tényt, hogy adataink nemzetgazdasági szinten lettek felvéve, az elemzett folyamatok, eredmények, de a döntéshozatal is elsősorban nemzeti szintűek. Ily módon egy makrorégió homogenitásán éppen azt értjük, hogy a régiót alkotó nemzetállamok hasonlóan viselkednek, problémáik, lehetőségeik, sikereik közősek és ez által válik egy probléma vagy egy sikertényező nemzetállamot meghaladó, de az európai közösség egészének szintjét el nem érő „kiterjedésűvé”, makroregionális szinten relevánssá. A népességarányos átlagolás, ha a régió valóban homogénen viselkedik, akkor ugyanazt az eredményt adja, mint az országokat alapul vevő megközelítés, míg viszont ha a régióon belül törésvonalak vannak egy adott változó vonatkozásában, ezt a törésvonalat a nagyobb népességű országok „javára” torzítja. Vagyis: ha egy régióban vannak nagy és kis népességű országok, a népességarányos megközelítésben a nagy népességűek statisztikailag homogenizálják a régió eredményeit, ami az egységes régiót kimutatni szándékozó kutatónak kedvező, de éppen hogy nem a szigorú kritériumok alkalmazása irányába mutat.

Egy konkrét példa: A 6 országból álló mediterrán régió népessége mintegy 120 millió fő, ennek 80%-át azonban Olaszország és Spanyolország népessége teszi ki, amely két ország számos sikerességi változó tekintetében közelebb áll a nyugathoz, mint például Görögország és Portugália. Ha népességarányos súlyozást végzünk a mediterrán térségben, a régió eredményeit 80%-ban az olasz és a spanyol adatok határoznák meg, ami elfedné a régió belső törésvonalait és alkalmas lenne arra, hogy több változó vonatkozásában is hamis módon mutassa homogénnek (vagy legalábbis a valóságnál jóval homogénebbnek) a makrorégiót. Ez helytelen, hiszen célunk éppen az, hogy a folyamatok/jelenségek regionális karakterét minél szigorúbb feltételek mellett mutassuk ki, ellenkező esetben nem apellálhatunk regionális megközelítésünk relevanciájára!

Mindezeket összegezve a módszertani fejtegetéseket egy változó mintáblázatával zárjuk, amelyből megjelöljük, hogy a tényleges elemzésben majd mely adatokat kívánjuk felhasználni, így módon lehetőséget teremtve arra, hogy a későbbiekben ne kelljen a dolgot felesleges adatközlésekkel terhelni. Most tehát a Nemzeti Sikerességi Indexet (NSI) függő változóként használva bemutatjuk, milyen táblázatokat prezentál az SPSS a régió-lehatárolás hitelességét ellenőrző varianciaelemzés esetén.

II.21. táblázat. A Nemzeti Sikerességi Index ANOVA-táblája

ANOVA					
NSI					
	Négyzet- összeg	df	Átlag- négyzet	F	Szig.
Csoportok között	23,882	3	7,961	45,600	,000
Csoportokon belül	4,714	27	,175		
Összesen	28,596	30			

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Az „ANOVA” tábla mutatja, hogy a Nemzeti Sikerességi Index F-statisztikája szerint a regionális hovatartozás szignifikánsan magyarázza a sikeresség mértékét, és ezt megerősíti, hogy a csoportok közötti szórás lényegesen, több mint ötször nagyobb, mint a csoportokon belüli. A későbbiekben e táblázatokból csak a négyzetösszeget, az F-statisztikát és annak szignifikanciáját mutató cellákat közöljük.

A részleteket bemutató Tukey-teszt alább látható. A bal szélső oszlop mutatja az elemzett párosítást, majd a „Mean difference (I-J)” közli az átlagok közötti különbségek mértékét és irányát, az attól kettővel jobbra lévő oszlop (valamint a csillagozás) pedig az adott párosításban az átlagok eltéréseinek szignifikanciáját mutatja. A későbbiekben csak e három oszlop adatait közöljük a hasonló táblázatoknál.

A Tukey-teszt eredménye: A sikerességi sorrend a régiók között főntről: Észak-Nyugat-Dél-Kelet, de ezek közül Észak és Nyugat között a különbség statisztikailag nem bizonyult szignifikánsnak, noha iránya nyilvánvaló és mértéke sem minimális (0,456). Összességében megállapítható, hogy az NSI vonatkozásában régióbesorolásunk megfelelő.

II.22. táblázat. Tukey-teszt az NSI varianciaelemzéséhez

Függő változó: NSI
Post-hoc teszt: Tukey HSD

(I) Régiók	(J) Régiók	Átlagok különbsége (I-J)	Standard hiba	Sziq.	95%-os konfidencia- intervallum	
					Minimum	Maximum
Észak	Nyugat	,455885	,225651	,206	-,16162	1,07339
	Dél	1,217667*	,241231	,000	,55752	1,87781
	Kelet	2,197696*	,212054	,000	1,61740	2,77800
Nyugat	Észak	-,455885	,225651	,206	-1,07339	,16162
	Dél	,761782*	,225651	,011	,14427	1,37929
	Kelet	1,741811*	,194147	,000	1,21052	2,27311
Dél	Észak	-1,217667*	,241231	,000	-1,87781	-,55752
	Nyugat	-,761782*	,225651	,011	-1,37929	-,14427
	Kelet	,980029*	,212054	,000	,39973	1,56033
Kelet	Észak	-2,197696*	,212054	,000	-2,77800	-1,61740
	Nyugat	-1,741811*	,194147	,000	-2,27311	-1,21052
	Dél	-,980029*	,212054	,000	-1,56033	-,39973

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

II.6.2. A sikerességi változók regionális próbája

A fenti, módszertani alfejezetben írottaknak megfelelően az alábbiakban bemutatjuk az összes alindexre elvégzett varianciaelemzés ANOVA-táblázatát (II.23. táblázat). A táblázat alapján biztosak lehetünk benne, hogy a házasság/válás mutató (MPERD), valamint a két környezeti alindex (EPI és EFP) tekintetében a változók eloszlásának nincs regionális karaktere, hiszen az F-statisztika nem szignifikáns. Szignifikáns F-statisztika mellett, de a csoportok közötti és a csoportokon belüli szórás nem megfelelő arányai miatt kétségeket hagynak a Jövedelemeloszlás (S80_S20), az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás (SUICID) és a Szubjektív egészségmegítélés (SPERC) mutatói, míg teljesen megnyugtatónak tűnik az imént fel nem sorolt többi 8 változó (közülük magát a sikerindexet már a módszertani részben bemutattuk).

A Tukey-tesztet értelemszerűen csak a bizonytalan és a teljesen rendben lévő változókra vonatkozóan közöljük. A II.24. táblázat visszaigazolja a „bizonytalanokat”: A Jövedelemeloszlás (S80_S20) változóban csak Észak különül el, és e régió is csak Déltől és Kelettől, hasonlóan az Öngyilkossági mutatóhoz, ahol csak Dél különül el, de csupán Nyugattól és Kelettől, míg végül a Szubjektív egészség-megítélésben mindössze Kelet és Nyugat eltérése szignifikáns. Ráadásul mindhárom indexnél elmondható, hogy a szignifikanciától függetlenül nem teljesül az Észak-Nyugat-Dél-Kelet sorrend sem, amely viszont a statisztikailag „rendben lévő” változóknál maradéktalanul megjelenik mint sikerességi sorrend.

II.23. táblázat. A regionális lehatárolás validálása varianciaanalízissel (kimeneti változók)

		Négyzet- összeg	F	Szig.			Négyzet- összeg	F	Szig.
GDP	Csoportok között	18,4	14,276	0	SOLE	Csoportok között	19,273	16,152	0
	Csoportokon belül	11,6				Csoportokon belül	10,739		
	Összesen	30				Összesen	30,012		
S8o_S2o	Csoportok között	9,449	4,138	0,015	EPI	Csoportok között	7,378	2,935	0,051
	Csoportokon belül	20,551				Csoportokon belül	22,622		
	Összesen	30				Összesen	30		
LIFEXP	Csoportok között	23,506	32,578	0	EFP	Csoportok között	6,09	2,296	0,1
	Csoportokon belül	6,494				Csoportokon belül	23,873		
	Összesen	30				Összesen	29,963		
SUICID	Csoportok között	14,073	7,946	0,001	SATLIF	Csoportok között	22,855	28,788	0
	Csoportokon belül	15,94				Csoportokon belül	7,145		
	Összesen	30,013				Összesen	30		
TFR	Csoportok között	20,7	20,034	0	SPERC	Csoportok között	12,061	6,051	0,003
	Csoportokon belül	9,3				Csoportokon belül	17,939		
	Összesen	30				Összesen	30		
MPERD	Csoportok között	1,949	0,625	0,605	COMP	Csoportok között	24,268	38,482	0
	Csoportokon belül	28,051				Csoportokon belül	5,676		
	Összesen	30				Összesen	29,944		
SPAREN	Csoportok között	16,111	10,456	0	NSI	Csoportok között	23,882	45,6	0
	Csoportokon belül	13,867				Csoportokon belül	4,714		
	Összesen	29,978				Összesen	28,596		

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A fennmaradó 8 változóból az NSI-t itt most nem közöltük, mert azt már megtettük a mintatáblázatban az előző alfejezet végén, azonban most találkozunk először a GDP, a Születéskor várható élettartam (LIFEXP), a Szaporulati ráta (TFR), a Csonka család (SPAREN), az Egyszemélyes háztartás (SOLE), az Élettel való elégedettség (SATLIF) és a Versenyképesség (COMP) alindexek eredményeivel. Az eredmények érdekesek: a GDP, a Szaporulati ráta, a Csonka család, az Egyszemélyes háztartás és a Versenyképesség alindexek esetében Észak és Nyugat, valamint Dél és Kelet között nem szignifikáns a különbség, vagyis itt Európa Észak és Nyugat vs. Dél és Kelet törésvonal mentén válik ketté. A Születéskor várható élettartam kapcsán Kelet különállása figyelhető meg, amely annyira markáns, hogy annak ellenére szignifikánssá tette az F-statisztikát, hogy a többi régió egymáshoz viszonyítva a Tukey-teszt szerint nem tér el szignifikánsan, sőt, a különbségek számszerűen is minimálisak.

Mivel a SUICID mutatóban is egyértelműen Kelet van a sor végén, noha itt a többi régió hasonlóságai miatt a csoporton belüli és a csoportok közötti szórások nem váltak el kellőképpen, azt kijelenthetjük, hogy a keleti térség az Egészség dimenzióban igen rosszul áll. Végül az Élettel való elégedettség alindexben szintén Kelet különül el leginkább, noha itt Nyugat és Dél között is szignifikáns eltérés mutatkozott.

Megismételjük, hogy a Nemzeti Sikerességi Indexben Észak és Nyugat viszonylatától eltekintve minden párosítás szignifikáns eltérést mutatott és megfigyelhető volt egy Észak-Nyugat-Dél-Kelet sikerességi sorrend. Ez jelen van a Születéskor várható élettartam, a Szaporulati Ráta, az Élettel való elégedettség és a Versenyképesség alindexek esetében is, a GDP-nél pedig csak Luxemburg szélsőséges adata torzítja ezt a képet. A Csonka család és az Egyszemélyes háztartás indexek értelmezését nehezíti a már említett kutatói hipotézis vitathatósága. Itt Kelet „előzi be” Délt, de ítéletünket felfüggesztjük, mert míg úgy tűnik, hogy a sikeresség vonatkozásában szinte fordítva értelmeztük ezeket a változókat, mégsem vállalkozunk arra, hogy például az egyszülősháztartások magas arányát mint sikert könyveljük el.

II.24. táblázat. Tukey-teszt a kimeneti változók körében

Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.	Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.
GDP	Észak	Nyugat	-0,20308	0,939	SPAREN	Észak	Nyugat	-0,22167	0,939
		Dél	0,90365	0,104			Dél	-1,98000(*)	0
		Kelet	1,58896(*)	0			Kelet	-1,14484(*)	0,02
	Nyugat	Észak	0,20308	0,939		Nyugat	Észak	0,22167	0,939
		Dél	1,10673(*)	0,021			Dél	-1,75833(*)	0,001
		Kelet	1,79204(*)	0			Kelet	-0,92318(*)	0,046
	Dél	Észak	-0,90365	0,104		Dél	Észak	1,98000(*)	0
		Nyugat	-1,10673(*)	0,021			Nyugat	1,75833(*)	0,001
		Kelet	0,68531	0,192			Kelet	0,83515	0,124
	Kelet	Észak	-1,58896(*)	0		Kelet	Észak	1,14484(*)	0,02
		Nyugat	-1,79204(*)	0			Nyugat	-0,92318(*)	0,046
		Dél	-0,68531	0,192			Dél	-0,83515	0,124
S8o_S2o	Észak	Nyugat	0,51075	0,702	SOLE	Észak	Nyugat	-0,57000	0,357
		Dél	1,40176(*)	0,045			Dél	-2,12500(*)	0
		Kelet	1,31499(*)	0,03			Kelet	-1,66727(*)	0
	Nyugat	Észak	-0,51075	0,702		Nyugat	Észak	0,57000	0,357
		Dél	0,89102	0,255			Dél	-1,55500(*)	0,001
		Kelet	0,80425	0,219			Kelet	-1,09727(*)	0,005
	Dél	Észak	-1,40176(*)	0,045		Dél	Észak	2,12500(*)	0
		Nyugat	-0,89102	0,255			Nyugat	1,55500(*)	0,001
		Kelet	-0,08676	0,997			Kelet	0,45773	0,492
	Kelet	Észak	-1,31499(*)	0,03		Kelet	Észak	1,66727(*)	0
		Nyugat	-0,80425	0,219			Nyugat	1,09727(*)	0,005
		Dél	0,08676	0,997			Dél	-0,45773	0,492
LIFEXP	Észak	Nyugat	0,02508	1	SATLIF	Észak	Nyugat	0,26530	0,776
		Dél	0,15049	0,951			Dél	0,84813(*)	0,038
		Kelet	1,87203(*)	0			Kelet	2,06329(*)	0
	Nyugat	Észak	-0,02508	1		Nyugat	Észak	-0,26530	0,776
		Dél	0,12541	0,964			Dél	0,58283	0,179
		Kelet	1,84695(*)	0			Kelet	1,79799(*)	0
	Dél	Észak	-0,15049	0,951		Dél	Észak	-0,84813(*)	0,038
		Nyugat	-0,12541	0,964			Nyugat	-0,58283	0,179
		Kelet	1,72154(*)	0			Kelet	1,21517015(*)	0
	Kelet	Észak	-1,87203(*)	0		Kelet	Észak	-2,06330(*)	0
		Nyugat	-1,84695(*)	0			Nyugat	-1,79800(*)	0
		Dél	-1,72154(*)	0			Dél	-1,21517(*)	0
SUICID	Észak	Nyugat	0,08833	0,997	SPERC	Észak	Nyugat	-0,75916	0,331
		Dél	-1,15667	0,066			Dél	0,29474	0,923
		Kelet	0,74515	0,247			Kelet	0,83690	0,205
	Nyugat	Észak	-0,08833	0,997		Nyugat	Észak	0,75916	0,331
		Dél	-1,24500(*)	0,028			Dél	1,05390	0,102
		Kelet	0,65682	0,277			Kelet	1,59605(*)	0,001
	Dél	Észak	1,15667	0,066		Dél	Észak	-0,29474	0,923
		Nyugat	1,24500(*)	0,028			Nyugat	-1,05390	0,102
		Kelet	1,90182(*)	0			Kelet	0,54216	0,564
	Kelet	Észak	-0,74515	0,247		Kelet	Észak	-0,83690	0,205
		Nyugat	-0,65682	0,277			Nyugat	-1,59606(*)	0,001
		Dél	-1,90182(*)	0			Dél	-0,54216	0,564
TFR	Észak	Nyugat	0,84871	0,057	COMP	Észak	Nyugat	0,23167	0,786
		Dél	1,90714(*)	0			Dél	1,79667(*)	0
		Kelet	2,08291(*)	0			Kelet	1,95621(*)	0
	Nyugat	Észak	-0,84871	0,057		Nyugat	Észak	-0,23167	0,786
		Dél	1,05843(*)	0,012			Dél	1,56500(*)	0
		Kelet	1,23419(*)	0,001			Kelet	1,72455(*)	0
	Dél	Észak	-1,90715(*)	0		Dél	Észak	-1,79667(*)	0
		Nyugat	-1,05843(*)	0,012			Nyugat	-1,56500(*)	0
		Kelet	0,17576	0,934			Kelet	0,15955	0,902
	Kelet	Észak	-2,08291(*)	0		Kelet	Észak	-1,95621(*)	0
		Nyugat	-1,23419(*)	0,001			Nyugat	-1,72455(*)	0
		Dél	-0,17576	0,934			Dél	-0,15955	0,902

* Az átlagok különbségei 5%-os szinten szignifikánsak.

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

II.6.3. A régiók közötti távolság és az eredmények regionális értelmezése

Tartalmilag egyértelműen kizárjuk a további regionális elemzésből a Környezet dimenzió két alindexét, és megállapítjuk a Demográfia dimenzió ellentmondásosságát, amelyből így csak a szaporulati ráta maradt mint megbízható sikerességi alindex. Érdekes esetet képez azonban a fennmaradó három dimenzió, a Jövedelem, az Egészség és a Szubjektív jólét. Ezeket szintén megvizsgáltuk varianciaanalízissel és Tukey-tesztel, és mindhárom statisztikailag megfelelő eredményeket adott, miközben tudjuk, hogy mindháromban van 1-1 alindex, amelynek bár az F-statisztikája szignifikáns volt, eredményeit közvetlenül nem fogadtuk el. Azonban határeset jellegükre figyelemmel elfogadhatók lehetnek mint az adott dimenzió alkotóelemei, ha a dimenzió indexe statisztikailag megfelelő eredményeket hozott, hiszen éppen azért alkottunk dimenziókat, mert például a jövedelem terén a sikerességet nem kívántuk egyetlen változóval azonosítani. Ilyen módon – a fejezetben a „kemény” és a „puha” adatok felhasználásának logikáját követve – amikor a régiók közötti távolság számításába bevonunk egy dimenziót és annak egyik alindexét is, akkor a statisztikailag egyedül is helytálló alindexet lényegében kétszeres súllyal szerepeltetjük. Ezzel megítélésünk szerint a jobb minőségű adatot helyesen felülreprezentáljuk, ugyanakkor bevonunk olyan információt is, amelyeket statisztikailag egyedül helyt nem álló, de F-statisztikájukban szignifikáns indexek adtak, és a dimenzió eredményeit nem rontották el a csoportszórások tekintetében.

Mindezek miatt az alábbi változók régiónkénti átlagolását végeztük el: GDP, Születéskor várható élettartam, Szaporulati ráta, Élettel való elégedettség és Versenyképesség alindexek, plusz a Jövedelem, az Egészség és a Szubjektív boldogság dimenzióindexek, valamint a Nemzeti Sikerességi Index. A 9 változó regionális értékeit a II.25. táblázat közli.

II.25. táblázat. Az elemzésben maradt kimeneti változók regionális értékei

REG	GDP	INCOME	LIFEXP	HEALTH	TFR	SATLIF	SUBJ	COMP	NSI
Észak	0,662	0,714	0,810	0,448	0,986	0,813	0,719	1,102	1,133
Nyugat	0,889	0,624	0,675	0,325	0,479	0,699	0,808	0,870	0,677
Dél	-0,217	-0,375	0,549	0,885	-0,580	0,117	-0,010	-0,695	-0,085
Kelet	-0,903	-0,674	-1,172	-0,927	-0,756	-1,099	-0,889	-0,855	-1,065

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

Ez alapján kiszámítottuk a régiók közötti távolságot két különböző távolságmértéket használva. A távolságmértékek megválasztása során az alábbi módszertani megfontolásokat vettük figyelembe. Az SPSS különbözőségi és hasonlósági mátrixokat előállító távolságmértékeket ajánl fel. A különbözőségi távolságmértékek közül ki kellett zárunk mindazokat, amelyek a távolságokat valamilyen hatványra emelik, ugyanis adataink természetéből fakadóan ez torzításokhoz vezet, két okból:

- (1) Tekintve, hogy a régiók közötti különbségek a II.25. táblázatból is láthatóan bizonyos esetekben kisebbek, bizonyos esetekben pedig nagyobbak egynél, a hatványozás az egynél kisebb különbségeket tovább csökkenti, míg az egynél nagyobbakat tovább növeli. Ez a torzítás megjelenne az euklideszi, a négyzetes euklideszi, a Minkowski és az ún. általánosított (Customized) távolság alkalmazása esetén is, mivel mindegyik a távolságnégyzetek, vagy magasabb távolsághatványok összegével operál. A torzításon nem változtat az sem, hogy az euklideszi, a Minkowski és az általánosított távolság gyökvonással zárul, sőt: a kis távolságokat ez még tovább csökkenti. Ugyanis ebben az esetben először az egynél kisebb számokat csökkenti a hatványozás, majd ezeket a hatványszámokat összeadva kijön egy egynél magasabb szám és ebből von gyököt, amivel már másodszor torzítja lefelé az amúgy is csökkenetett számokat. Mivel esetünkben az 1-es határértéknek nincs kitüntetett tartalmi jelentősége, egyszerűen csak a

standardizált eloszlásokból fakadóan vannak nagyjából mínusz kettő és plusz kettő közötti különbségeink, ez a torzítás nemkívánatos.

- (2) A páros hatványra emeléssel elvesz a különbségek iránya, miután a negatív számok is pozitívvá lesznek. Ez baj, hiszen számunkra nem semleges, hogy például egy 0,8-es különbség melyik régió javára mutatkozik. Nem öncélúan és iránytalanul kívánjuk kiszámítani a régiók közötti távolságot, hanem azt a sikerességbeli különbséget kívánjuk számszerűsíteni és ábrázolni, amelyet aztán a gyengébben szereplőknek be kellene hozniuk. Arról nem beszélve, hogy az SPSS a páros szám alapú gyökvonások esetében csak a pozitív gyököket közli, azaz gyököt veszít.

A maradék két különbözőségi távolságmérték közül nem használjuk fel a Csebisev-távolságot, mert az csak a régiók közötti legnagyobb távolságot veszi figyelembe. Marad a Block távolságmérték használata, amely egyszerűen a különbségek abszolút értéke alapján határozza meg a távolságokat. Azonban az abszolút érték is elfedi azt, hogy a különbségek mely régió javára mutatkoznak. Ennek megfelelően a különbözőségi távolságmértékek közül egyet sem tudunk felhasználni. Amit tehetünk, az az, hogy ez utóbbi Block távolságmértéket módosítjuk.

Azt vesszük alapul, hogy milyen sorrend alakult ki az NSI-mutatóban. Ezután a távolságokat úgy számítjuk ki, hogy az NSI alapján sikereesebbnek mért régió értékeit vonjuk ki a kevésbé sikereesebből, azaz a különbségeket a következő hat kivonással alapozzuk meg: Észak mínusz Nyugat, Észak mínusz Dél, Észak mínusz Kelet, Nyugat mínusz Dél, Nyugat mínusz Kelet és Dél mínusz Kelet. Ezeket a kivonásokat mindegyik fenti változó vonatkozásában elvégezzük, majd a különbségeket összeadjuk. Amennyiben egy adott kivonás esetében a kivonandó nagyobb, mint a kisebbítendő, akkor a negatív különbség közelebb hozza egymáshoz a két régiót. Ily módon eljárásunk kifejezi, hogy ha egy alindex esetében az NSI szerint gyengébb régió sikereesebb, akkor azzal közelebb kerül az általánosságban sikereesebb régióhoz, azaz megőrizzük a sikerességbeli különbségek irányát, amelyet mind a hatványozással, mind az abszolút értékek használatával elveszítenénk. Emellett, hogy ne függjön a különbség a változók számától, nem a különbségek összegét vesszük, hanem azok átlagát. Mindez képletszerűen:

$$Diff. = [(a_1 - b_1) + (a_2 - b_2) \dots (a_n - b_n)] / n$$

ahol a a sikereesebb régió adata, b a kevésbé sikeres régió adata, n pedig a távolságszámításba bevont változók száma.

A hasonlósági távolságmértékek közül az SPSS kettőt ajánl fel, a Pearson-korrelációt és a koszinusz alapú távolságot. A regionális adatsort (a fenti, II.25. táblázat sorait) mindkettő vektorként értelmezi. A Pearson-korreláció a két vektor közötti korrelációt számítja ki, ami esetünkben nem releváns. Ha ugyanis két régió nagyon távol van egymástól az adatok értéke tekintetében, de adatsorait grafikonként ábrázolva nagyon hasonló alakú görbét írnak le, akkor korrelációjuk magasabb lesz, mint két olyan adatsornak, amelyeknek az értékei közel vannak egymáshoz, de nem hasonló „alakúak”. Nagyon egyszerűen: Míg a {100, 80, 110} és a {10, 8, 11} adatsorok korrelációja 1,00 (azaz maximális), addig e két adatsornak a {80, 81, 81} adatsorral a korrelációja -0,19-es, holott az abszolút különbségek tekintetében e harmadik adatsor lényegesen közelebb áll az elsőhöz, mint a második adatsor.¹³ Ezzel szemben a koszinusz alapú számítás az adatvektorok által bezárt szög koszinuszát veszi figyelembe a távolságszámításnál, amely legalább félig a koordináta-rendszer valós „terében” helyezi el a vektorokat,¹⁴ de ez sem megfelelő, mert az, hogy a vektor egyes részeinek milyen a meredeksége, képes érdemben befolyásolni a végeredményt, holott esetünkben a

¹³ A korábban alkalmazott korrelációs számításokat ez azért nem érinti, mert ott változók standardizált adatai közötti korrelációt vizsgáltunk, ahol nem fordulhat elő, hogy a változó csak alacsony vagy csak magas értékeket vesz fel, mivel minden változó nulla átlagú és egy szórású.

¹⁴ Azért csak félig, mert a vektorok kizárólag az ordinátától jobbra helyezkednek el. Ez azért van így, mert az értelmezési tartomány nem lehet negatív, hiszen az abszcissa egységei ez esetben nem számtani értékek, hanem maguk a változónevek. Egyszerűbben: Ahol az x tengelyen 1 szerepelne, ott most az áll, hogy „GDP”, ahol 2 szerepelne, ott az S80_S20 változó stb., és ezek veszik fel az értékeket, amelyek utána megrajzolják a vektort.

vektorszakaszok meredeksége nem releváns (ugyanazért, amit a Pearson-korrelációról fentebb írtunk).

Mindezek után a módosított Block (Manhattan) távolságmértékkel előállított eredményeket a II.26. táblázatban közöljük.

II.26. táblázat. Régiók közti távolság a sikerességben

Módosított Manhattan-távolság				
	1:Észak	2:Nyugat	3:Dél	4:Kelet
1:Észak	0,000	0,149	0,866	1,747
2:Nyugat	0,149	0,000	0,717	1,598
3:Dél	0,866	0,717	0,000	0,881
4:Kelet	1,747	1,598	0,881	0,000

Forrás: Saját számítás az F1 függelékben közölt források alapján.

A táblázat különbözőségeket vizsgáló távolságmértéket alkalmazott, ennek megfelelően átlójában nulla szerepel (azaz nincsen különbség).

Összességében véve azt mondhatjuk, hogy kimeneti változóink közül a Környezet dimenzióban nem jutottunk eredményre, a demográfia dimenzióban két index a kutatói hipotézis áldozata lett, a házasság/válás mutató pedig szintén nem vezetett eredményre, ugyanakkor a többi dimenziót, továbbá a szaporulati rátát sikerrel vontuk be a regionális elemzésbe, az alábbi eredménnyel:

Sikeresség dolgában Észak-Európa áll a legjobban, noha a nyugati országok szorosan a nyomukban vannak. Ennek ellenére Észak-Európa eredményeit kiemelkedőnek tekinthetjük, mivel mindezt kedvezőtlen természeti adottságok, periférikus elhelyezkedés és relatíve késői iparosodás mellett érték el, amely tényezők a történelmi fejlődésben semmiképpen sem voltak előnynek tekinthetők. Ezzel szemben a Nyugat mögött foglal helyet Dél-Európa, amely a kultúra bölcsője és rengeteg kereskedelmi útvonal kiinduló, illetve végpontja volt a történelem során, nem beszélve a kedvező természeti feltételekről. Sikerességük ennek ellenére relatíve alacsony szintű, noha az egészség területén jó eredményeket mutattak fel. A sort értelemszerűen a szintén (fél)periférikus, plusz még a XX. század második felében történelmi regresszióra kárhoztatott Kelet-Európa zárja, amelynek a következő évtizedekben nyitva áll az út a felzárkózás előtt. Ehhez azonban nem csak gazdasági feltételek szükségesek, hanem humán tényezők is, ideértve a tudáson kívül az emberek együttműködését, tisztességét, előrelátását stb., amelyekről a következő fejezetekben lesz szó, és amelyek híján a pénztőke nem talál termékeny talajra. Hiszünk benne, hogy a nagy európai régiók fejlődésének különbségei jelentős részben az emberi tényezők múlnak, és ebből a szempontból különösen fontos a keleti térség vizsgálata. Vajon északi, nyugati vagy déli útra lépnek, esetleg saját utat járnak, és ehhez mit kell tenniük, min kell változtatniok. Egyáltalán egységes-e a keleti régió a sikerességet meghatározó társadalmi/kulturális tényezők terén, vagy szubregionális szinten eltérő fejlődési pályákat jósolhatunk? A következő fejezetekben először bemutatjuk a kulturális tényezők és a sikeresség közötti kapcsolat jellegét, ezt követően lefolytatjuk a kultúravizsgálatot, amelynek eredményeit azután statisztikai összefüggésbe hozzuk a sikeresség terén e fejezetben számított eredményekkel.

III. AZ ELEMZÉS LOGIKAI-PSZICHOLÓGIAI MODELLJE

III.1. ELEMZÉSI KERET

E fejezetben arra keressük a választ, hogy a társadalmi kultúra milyen módon állhat kapcsolatban a regionális vagy nemzeti sikerességgel. Ehhez elsősorban azt kell megérteni, hogy a társadalmi kultúra miben áll és hogyan változik, illetve változtatható. Ha ezt sikerül körülírni, akkor vizsgálhatóvá válik, milyen hatásmechanizmusokon keresztül lehet a társadalmi kultúra különböző elemein/jellemzőin keresztül befolyásolni az előző fejezetben bemutatott kimeneti változóinkat és végső soron a nemzeti, illetve regionális sikerességet.

Az I.3. alfejezetben a társadalmi kultúrát úgy határoztuk meg, mint az emberi cselekvésekben, megnyilvánulásokban, illetve az ezektől való tartózkodásban vagy ezek elmulasztásában megjelenő típusosságot. Eszerint ha a társadalmi kultúrát kívánjuk vizsgálni, akkor a vizsgált (nép)csoporthoz viselkedésének, megnyilvánulásainak jellemző, tömegesen előforduló jegyeit kell kutatnunk. Ugyanakkor az emberi viselkedés más szempontból nézve maga is következmény. Bár elemzésünk végcélja szempontjából a kultúrát mint okot és a sikerességet mint következményt állítjuk reflektorfénybe, a társadalmi kultúra formálódásának és adott esetben formálásának megértéséhez az emberi viselkedést mint következményt is számításba kell vennünk. Kultúradefiníciónk nagyban épített Ronald Inglehart (1990) megközelítésére, aki szerint a kultúrát leginkább az egyének személyiségének olyan aspektusai alkotják, amelyek a korai szocializációban alakulnak ki. Bár úgy gondoljuk, hogy a „személyiség aspektusai” kifejezés nem kellően pontos, továbbá messze nem csak a kora gyermekkori szocializáción keresztül látjuk befolyásolhatónak a társadalmi kultúra alakulását, magával a megközelítéssel egyetértve nélkülözhetetlennek tartjuk az egyéni viselkedést meghatározó háttértényezőknek és ezek (ki)alakulásának vizsgálatát. Ez annál is inkább szükséges, mert a kultúravizsgálathoz felhasználható nemzetközi összehasonlító felmérések sem kizárólag az emberek jellemző viselkedését vagy szokásait leíró adatokat tartalmaznak, hanem sok esetben a megkérdezettek preferenciáit, értékrendjét, véleményét, beállítódásait, pszichikai állapotát, jövőképét, önképét stb. kutatják.

Fejezetünk célja tehát megtalálni a társadalmi szintű sikeresség néhány fontos, közös kulturális gyökerét, hogy azután a következő fejezetben megkísérelhessük statisztikailag is igazolni a kultúra, illetve az azt meghatározó lélektani és értéktényezők kapcsolatát a makrorégiók sikerességével. Ezt megalapozandó a következőkben először tisztázzuk a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetséges irányát, természetét és erősségét, majd bemutatjuk az elemzés logikai-pszichológiai modelljét, a társadalmi kultúra formálódásának főbb mechanizmusait és transzmissziós csatornáit, végül pedig a statisztikai eredmények mögötti okság problémájának a kezelési módját rögzítjük. Tekintettel azonban a vizsgált tématerület nagyságára és összetettségére, mindenekelőtt elemzési keretünk néhány fontos megszorítását szükségesnek tartjuk rögzíteni:

- (1) Nem kívánjuk a sikerességet, illetve a sikerességi potenciált kizárólag kulturális tényezőkkel magyarázni. Csupán azt mutatjuk be, hogy e tényezőknek jelentős szerepük van a sikeresség alakulásában (*részleges magyarázat*).
- (2) Nem állítjuk, hogy a kultúra sikerességre gyakorolt hatása kizárólag egyirányú folyamat (*reverzibilitás*).
- (3) Nem állítjuk, hogy bemutatjuk a sikeresség hátterében álló kulturális tényezők teljességét, és ezt nem is tartjuk szükségesnek, sőt, lehetségesnek sem (*részleges feltárás*).
- (4) Nem gondoljuk úgy, hogy az egyes feltárt tényezők összeadódása önmagában magyaráz bizonyos folyamatokat, ellenkezőleg: rámutatunk, hogy a társadalmi kultúra mindennapi interakciói, a szociális öröklés és az állami szerepvállalás önerősítő folyamatai e vizsgált háttértényezők hatásait holisztikus kontextusba helyezik (*holisztikus–dinamikus megközelítés*).

III.1.1. Részleges magyarázat

A lélektani hatótényezők, illetve az individuumok értékorientációi természetesen nem adnak végső magyarázatot a nemzeti/regionális sikerességre. Azt állítjuk mindössze, hogy a sikeresség háttérében álló ezen tényezők vizsgálata híján a sikeresség okstruktúrája nem érthető meg, sőt, a vizsgált kulturális tényezők bizonyos fajta alakulása hiányában a sikeresség nem érhető el. A disszertációban bemutatott lélektani és értéktényezők, illetve az ezekből adódó viselkedési változók jó működés esetén észrevétlen, rossz működés esetén észrevehető (sőt: észreveendő), elengedhetetlen, de nem kizárólagos feltételei a *sikerességi potenciál* alakulásának. Magához a sikerességhez emellett szükségesek szak-, menedzsment- és nyelvismeretek, tőke, megfelelő közvetítő intézmények (állam, önkormányzat, nemzetközi szervezet), tapasztalat, kreativitás, illetve kedvező külső feltételek, valamint a sikerességi potenciált befolyásolják történelmi/földrajzi adottságok is. Úgy gondoljuk azonban, hogy a fejlődés *összes nem-külső feltétele* (az állami döntéseket is beleértve) visszavezethető emberi cselekvésekre, amelyek ezen túl *egyes külső feltételek megváltoztatásának lehetőségeit* is befolyásolják.

III.1.2. Reverzibilitás

Az előző bekezdés végszáva alatt nem azt értjük, hogy a kulturális tényezők hatása a sikerességre egyirányú. Természetesen például az anyagi jólét és a társadalmi kultúra minden kétséget kizáróan kölcsönösen hatással vannak egymásra, vagyis elképzelhető, hogy idővel pusztán az általános életszínvonal emelkedésétől megváltoznak bizonyos társadalmi/kulturális feltételek, *amelyek miatt azonban éppen ez az életszínvonal-emelkedés nem a potenciális ütemben, hanem annál sokkal lassabban zajlik*. Nem tagadván tehát például a gazdasági folyamatok alakulásának hatását az emberek közérzetére, gondolkodás- és életmódjára, illetve általában a társadalmi kultúrára, okfejtésünk mindössze azt kívánja igazolni, hogy gyorsabban lehet eredményekre jutni, valamint más országokkal/térségekkel szemben versenyelőnyt szerezni, ha az embereken keresztül is indukálunk változásokat, nem pedig csak fordítva. Következésképpen úgy gondoljuk, hogy egy ilyen célzatú társadalompolitika kialakítása nem csak lehetséges, hanem kívánatos is.

III.1.3. Részleges feltárás

Nem kívánunk lehetetlenre vállalkozni, vagyis megpróbálni feltárni a sikeresség összes emberi háttértényezőjét. Erre azonban nincs is szükség, hiszen okfejtésünk hitelességének igazolásához elég, ha a feltárt tényezők és az előző részben azonosított sikerességi rangsor közötti kapcsolatot sikerül bizonyítani. Elsősorban arra törekszünk, hogy az a disszertációban bemutatott kulturális (háttér)tényezők szerepét igazoljuk, valamint a megfelelő *genus proximusok* megragadásával bemutassuk a hatásútvonal vázlatát a lélektani szempontoktól a gyakorlatig.

III.1.4. Holisztikus–dinamikus megközelítés

Nemcsak a részleges feltárás és a részleges magyarázat szempontjai miatt gondoljuk azonban, hogy a feltárt tényezőkből önmagában véve nem érthető meg a sikerességi potenciál és a sikeresség alakulásának folyamata, hanem azért is, mert ezek a kölcsönhatások nem statikusak. A társadalmi interakciók során önerősítő, az állami szerepvállalás nyomán pedig felerősített folyamatokkal van dolgunk, amelyek sűrűjében a sikerességi potenciál kulturális tényezői alakulnak. Mindezt nemhogy kiegészíti, hanem inkább megalapozza a nevelés során generációkon keresztül átörökített attitűdök problémája, amelyek alapvetően meghatározzák a jövő generációknak nem csak a hozzáállását, hanem ennél mélyebben: annak lélektani karakterét is, ami növekvő népesség esetén hosszú távon szintén önerősítő folyamatként működik, legyenek az átörökített jellemzők a sikerességi potenciálra nézve kedvezőek vagy kedvezőtlenek. Az egész tehát esetünkben több mint a részek összessége, így

megítélésünk szerint egyes negatív önerősítő társadalmi folyamatok tovagyrűzése hosszú távon is megbéníthatja bizonyos országok/térségek társadalmi sikerességének megalapozását, illetve gazdasági felzárkózásukat, míg a pozitív önerősítő folyamatok katalizátorai lehetnek a sikerességnek.

III.2. A TÁRSADALMI KULTÚRA HÁTTÉRTÉNYEZŐI ÉS FORMÁLÓDÁSÁNAK MECHANIZMUSAI

III.2.1. Háttértényezők

Amikor Inglehart azt írja, hogy a kultúrát leginkább az egyének személyiségének különböző aspektusai alkotják, akkor ezzel igen sok szempontot tömörít egyetlen fogalomba. Ahogyan az emberi viselkedés, úgy annak magyarázata is rendkívül sokféle lehet, hiszen a legkülönbébb tényezők állnak annak a hátterében, hogy az egyén egy adott helyzetben miért viselkedik éppen úgy és nem máshogy. Az emberi viselkedés magyarázatának különböző szempontjaival, klasszifikációjával, tipológiájával több társadalomtudományi diszciplína is foglalkozik. A szociológiai megközelítések elsősorban a cselekvések célja, valamint racionalitása oldaláról vizsgálódnak, illetve kiterjedten foglalkoznak az értékek, a normák és az attitűdök szerepével a viselkedés magyarázatában. A pszichológia inkább a motiváció jellegében, a személyiségjegyekben, beállítódásokban, tudattalan meggyőződésekben és hiedelmekben vagy a pszichikai állapotban és az önmagunkhoz való viszonyban találja meg az egyes viselkedési jellemzők magyarázatát. Filozófiai megközelítések sem ismeretlenek a témában, utalhatunk Gilbert Ryle diszpozíció-fogalmára, vagy David Hume azon nézetére, miszerint cselekvéseinket alapvetően szenvedélyeink vezérlik és a tudat csak kísérőjelensége cselekedeteinknek.

Nem tartozik értekezésünk tárgyához, hogy a cselekvés- és viselkedélméletek tipológiáját részletesen bemutassuk, sem nem kívánunk választani ezen elméletek között. Ez utóbbi nem is szolgálna elemzésünk célját, hiszen ezek az elméletek jellemzően nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő, vagy ugyanazokat a jelenségeket különböző szempontrendszer szerint vizsgáló megközelítéseket mutatnak be, magyarázó változóink pedig szintén a legkülönbébb szempontokból közelítik meg a kultúrát, az adott országban/régióban jellemző viselkedési formákat, illetve az ezek hátterében álló tényezőket. Épp ezért az alábbiakban *a következő, IV. fejezetben vizsgált változók jellege szerint* vázoljuk fel az emberi megnyilvánulások hátterében álló tényezőcsoportokat:

- Meggyőződések/értéktulajdonítás
- Ösztönös viszonyulások/beállítódások
- Pszichikai és fizikai állapot
- Önmagunkhoz való viszony
- Készségek/ismeretek

Meggyőződések/értéktulajdonítás: Viselkedésünkhöz számos esetben meggyőződéseink szolgáltatják az elsődleges motivációt. Meggyőződéseink vonatkoznak egyrészt a dolgok jelentőségére, azaz bizonyos dolgoknak fontosságot, értéket tulajdonítunk. Ezek a legkülönbébb területekre vonatkozhatnak, tulajdoníthatunk fontosságot/értéket a becsületességnek, az elvárásoknak való megfelelésnek, a tudásnak, a lelkiismeretes munkának, a vallási tanítás követésének, vagy éppen saját érdekünk érvényesítésének valaki másnak a kárára. A kultúrávizsgáló vagy más célú szociometriai kérdőívekben nagy számú olyan kérdés szerepel, amelyben a válaszadónak meg kell határoznia vagy sorba kell rendeznie bizonyos dolgok fontosságát, avagy nyilatkoznia kell értékrendbeli kérdésekről. Ez alól az általunk vizsgált adatbázisok sem kivételek.

Másfelől szintén lényeges motivációt jelentenek a cselekvésben az értékelésen alapuló meggyőződések, így például a véleményeink, a külvilág működési mechanizmusairól, az emberekről, a jövőről, vagy az önmagunkról vallott nézetek. A kérdőíves felmérésekben ezeket jellemzően a

helyzetértékelésre és a véleményekre vonatkozó kérdések csatornázzák be – ezek is jelentős számban lesznek jelen az elemzésben.

Ösztönös viszonyulások/beállítódások: Viselkedésünk, egy adott helyzetben kibocsátott reakciónk milyensége azonban nem minden esetben kötődik konkrét meggyőződésekhez. Ilyen például a váratlan helyzetekhez vagy a változásokhoz való alapvető hozzáállásunk, az emberekhez való alapvetően együttműködő vagy bizalmatlan megközelítés, az optimizmus vs. pesszimizmus, a megoldandó problémákhoz való jellemzően aktív vagy halogató hozzáállás, a kitartás, vagy általánosságban a vérmérséklet stb. Ezek a tulajdonságaink, jellemzőink (tudományos terminusok szerint: vonások, személyiségjegyek, hajlamok, diszpozíciók stb.) természetesen befolyásolják azt is, hogy mit tartunk az életben fontosnak, illetve milyen következtetéseket/véleményeket alkotunk bizonyos tapasztalatok átélése vagy bizonyos jelenségek láttán, de közvetlenül is képesek befolyásolni a viselkedést. A személyiség effajta jellemzői részben változékonyak, részben tartósak, és inkább pszichológiai tesztek tudják jól mérni, de elszórva az általunk vizsgált nemzetközi összehasonlító kérdőívek is tartalmazznak ide tartozó kérdéseket.

Pszichikai és fizikai állapot: Az egyén jellemző cselekvési/viselkedési szokásait befolyásolja a pszichikai és fizikai állapot is. Az életmód, az időbeosztás, a stressz-szint és kezelésének képessége, az érzelmi élet és sok más tényező döntő hatást gyakorol a fáradtság szintjére vagy az általános kedélyállapotra, de utóbbi mélylélektani okokra is visszavezethető. A fizikai, de főleg a pszichikai állapot alapvetően befolyásolja ösztönös viszonyulásainkat egy adott helyzetben vagy időszakban, de a kedélyállapot tartós jellege hosszú távon is hatással van viselkedésünk jellegére és meggyőződéseinket is képes formálni. Használt adatbázisunkban elsősorban a pszichikai állapotra vonatkozó kérdések találhatók meg.

Önmagunkhoz való viszony: Abban, hogy az ember mit tart az életben fontosnak, mennyire magabiztosan és milyen tartalommal formál véleményeket, hogyan értékeli egyes helyzeteket és alapvetően hogyan viszonyul a változásokhoz, a problémákhoz, az emberekhez vagy a jövőhöz, kiemelkedő szerepe van az identitásnak, az önképnek, és nem kevésbé az önmagunkkal kapcsolatos tudattalan meggyőződéseknek, önértékelésnek és ezen keresztül a felismert vagy fel nem ismert önbizalomnak és lelki értelemben vett biztonságérzetnek. Az önértékelést/identitást is jellemzően pszichológiai tesztek vizsgálják, de az általunk elemzett adatokban is előfordulnak az egyén önértékelésére vonatkozó kérdések.

Készségek/ismeretek: Végül természetesen cselekvéseinket/viselkedésünket befolyásolják készségeink és ismereteink is. Az általunk vizsgált adatok ilyen kérdésekre nem terjednek ki, a kultúrához ez inkább csak azon a szálon kapcsolódik, hogy egy adott társadalomban milyen fontosságot tulajdonítanak bizonyos készségek és ismeretek megszerzésének, elterjedtségének, használatának, ami már a meggyőződések területére vezet bennünket vissza.

Bár a fenti kategóriákat a IV. fejezet magyarázó változóinak jellege szerint alakítottuk ki, nem mentesek egyfajta latens lélektani hierarchiától sem. Tudatos meggyőződéseink, értéktulajdonításaink a tapasztalatból leszűrt racionális következtetéseinken túl alapvető beállítódásainkban is gyökereznek, amelyeket nagyban befolyásol általános pszichikai állapotunk, míg mélylélektani szinten mindezek a jellemzők együttesen igen nagy arányban magyarázhatók az önmagunkhoz való tudatos vagy tudattalan viszony jellegével. A lélek útjai kifürkészhetőek, de ez a hierarchia az elemzésben nem kap hangsúlyt, mert magyarázó változóinkat készen kaptuk, azonban vezérfonalként szolgálhatnak majd a kutatás folytatásaként kialakítandó kérdőívek megszerkesztésében.

III.2.2. Transzmissziós csatornák

Ahhoz, hogy egy emberi megnyilvánulást vagy egy annak hátterében álló tényezőt kultúraformálónak tekintsünk, nem egyszerűnek, hanem típusosnak és az adott társadalomban az emberek egy kritikus tömegére jellemzőnek kell lennie. Általánosan elfogadott nézet, hogy az emberi személyiséget genetikai adottságok és szocializációs hatások együttesen alakítják ki, ám a genetikai adottságok tekintetében azzal a nagyvonalú feltételezéssel szoktunk élni, hogy a népek/társadalmak között nincsenek döntő eltérések. Ebből adódóan a kulturális különbségeket, azt, hogy egy társadalom tagjainak jellemző megnyilvánulásai nem esetlegesen alakulnak, szocializációs hatásokkal kell hogy megmagyarázzuk. Az alfejezet ennek megfelelően a társadalmi kultúra formálódásának transzmissziós csatornáival, és az ezekben felmutatható hatásmechanizmusokkal foglalkozik. A legfontosabb transzmissziós csatornák a következők:

- Szociális öröklés
- Oktatás
- Mindennapi társadalmi tapasztalatok
- Mediatizáció
- Kultúrák találkozása
- Társadalmi traumák

Szociális öröklés: A gyerekek kiskorukban alakítják ki nagyrészt tudattalan, de céljaikat, cselekvéseiket, viselkedésüket aztán vezérlő képzeteket arról, hogy ők maguk mennyire fontosak, mire képesek, mire születtek. Mindez a szülői törődés mennyiségétől és minőségétől, a szülői elismerés kifejezésétől, az általános hangulat oldottságának/feszültségének mértékétől, illetve a szülő személyiségével való részleges azonosulásból (továbbá mindezeknek a genetikailag öröklött hajlamokkal való összejátszásától) függ. Emellett a kultúra örökítésében természetesen közrejátsszik – nem csak a gyermekkel való közvetlen kapcsolatban, hanem a gyermek által megfigyelhető más élethelyzetben is – a szülők szóbeli kommunikációjának tartalma és metakommunikációja. Ily módon noha az emberek felnőtt korukra többségükben úgy gondolják, hogy már látják szüleik erényeit és hibáit, voltaképpen az élet dolgaihoz és az emberekhez való alapvető hozzáállás, illetve a magatartásminták és az alapértékek terén észrevétlenül elsajátítják valamelyik vagy mindkét szülőjük jellemzőit, amelyeken csak akkor változtatnak, ha tudatos önformálásra adják a fejüket. Ennek következtében a társadalmi kultúra újratermelődésének szó szerinti „bölcsője” a családban átélt kora gyermekkori szocializáció. A társadalmi kultúra tehát elsősorban a családon keresztül öröklődik, újratermelődik és nagyon mély gyökereket ver az új nemzedékben, ami éppúgy lehet kedvező mint kedvezőtlen.

Oktatás: A kultúra formálásának intézményes kereteit elsősorban a nevelési/oktatási intézmények jelentik. Az óvoda és később az iskola alkalmas lehet(ne) arra, hogy a gyermekekkel/fiatalokkal megismertessen olyan, a sikeres életvezetést előmozdító magatartásmintákat, értékeket, viszonyulásokat, amelyeket esetleg a családban nem volt módjuk megtapasztalni. A tanterven és a nevelők/oktatók személyiségén egyaránt múlik, hogy ez a közvetítés milyen irányt vesz és mekkora sikerrel, mindenesetre a fiatal generációnak az élet dolgaihoz és a többi emberhez való hozzáállásában, az önértékelésének és céljainak alakításában, értékrendjének és magatartásának formálásában az oktatásnak, egész pontosan az óvodai és iskolai nevelésnek meghatározó szerepe lehet.

Mindennapi társadalmi tapasztalatok: A társadalmi kultúra formálódásának további színterét adják a mindennapi tapasztalatok. Ez gyermekkorban elsősorban az óvoda- és iskolatársakkal, esetleg sporttársakkal kapcsolatos tapasztalatokat jelenti, míg felnőttkorban a munka világában és a mindennapi ügyintézésben, a közlekedés vagy a vásárlás során tapasztalt magatartásokkal való

találkozást. Ezen interakciók teljes köre nyilvánvalóan nem térképezhető fel, ugyanakkor a kultúraformálásban betöltött szerepük megértéséhez nagyban hozzájárul, ha egy dinamikus játékszituáció keretében értelmezzük őket. Eszerint ha két ember egymás felé mindkettejük által pozitívnak ítélt „jelet” ad le, az eredmény pozitív, sőt, az ilyen élmények abban is segítenek, hogy későbbi negatív tapasztalatok esetén is fenntartsuk pozitív szemléletünket, megközelítésünket. Hasonlóképpen ha két ember egymás felé mindkettejük által negatívnak ítélt „jelet” ad le, az eredmény negatív, sőt, az ilyen élmények még kevésbé készítetik ezeket az embereket mások számára kedvezőnek ítélt magatartás felvállalására. Ez két eset már önmagában kijelöl egy önerősítő folyamatot.

Az egy pozitív és egy negatív „jel” találkozása nem vezet ennyire egyértelmű következményekhez. Egyszeri esetben három kimenete is lehet: (1) mindketten jelentéktelennek tartják az interakciót és fenntartják hozzáállásukat; (2) a negatív reakció kiprovokálja a másiktól is a védekezést, vagyis az elutasító/bizalmatlan/ingerült/támadó stb. magatartást; (3) a pozitív reakció megtöri a negatívan reagáló bizalmatlanságát/rossz hangulatát stb., és annak a példáját látjuk, hogy érdemes elsőként gesztust tenni a másik ember felé. A különböző szereplőkkel több alkalommal átélt negatív tapasztalatok azonban negatív folyamathoz vezetnek: Ha én tízedszer előlegezem meg a bizalmat egy intézménynek, tízedszer vagyok kedves a bolti eladókkal, vagy tízedszer próbálok meg a munkahelyemen pusztán a munkám érdemei alapján előrehaladni és legtöbbször azt tapasztalom, hogy velem szemben elutasítóak, udvariatlanok, továbbá a meritokráciának nyoma nincs, előbb-utóbb bizalmatlanabbá, kommunikációmban zárkózottabbá, kevésbé proaktívvá válok, az előrejutás útját pedig elkezdem más módszerekkel is keresni. Mindez értelemszerűen az értékrend deteriorizálódásával is jár, illetve kihat arra is, hogy általában milyen meggyőződéseim alakulnak ki a világról, az emberektől és a jövőről.

Az ilyenfajta kiábrándultságot azután akaratlanul is átadom az utódomnak, mert ösztönösen óvni szeretném a sérüléstől és a negatív spirál nem hogy beindul, de szociálisan öröklődik is. Az igazán érdekes és sajnos pontosan megválaszolhatatlan kérdés az, hogy hol van egy társadalomban az a kritikus határvonal, illetve kritikus tömeg, ameddig a pozitív tartani tudja magát, sőt, esetleg még felfelé viszi a többieket, és amely ponttól lefelé viszont a negatív felfalja a pozitívat és negatív spirálba küldi a társadalmi kultúrát (spillover).

Természetesen mindez egy sematikus, játékelméleti leírása annak, ami a társadalomban naponta megszámlálhatatlanul sok interakció során formálódik a legkülönbözőbb területeken, ráadásul számos esetben maga az interakció nem fekete-fehér (pl. a főorvos úr nem túl udvarias, de korrekt). A valós történések követhetetlenül nagy számúak és bonyolultak tehát, de pszichológiai elvek mentén részben modellezhetők. Ezen keresztül láthatjuk, hogyan befolyásolják élet- és világszemléletünket, jövőképünket, önbecsülésünket, mások iránti megelőlegezett bizalmunkat stb. – ráadásul ezt a hatást nem csak a személyes interakciók váltják ki, hanem mások tőlünk független cselekedeteinek és magatartásának a megtapasztalása is (pl. milyen kihágás/magatartás elfogadott egy társadalomban és mi nem).

Mediatizáció: Amikor egyetlen vagy kevés számú ember ténykedését, viselkedését tömegmédiákon keresztül megismertetik a társadalom széles rétegeivel, akkor a kultúraformáló társadalmi interakció egyirányúan, de exponenciálisan megy végbe. Ennek kiemelt esete az állami/politikai szféra működése, de ide tartozik egyes nagy tekintélyű közszereplők (tudósok, élsportolók, vallási vezetők) vagy érdemtelenül felkapott hírességek mediatizálása is. A továbbiakban – jelentőségére tekintettel – az állami működés kultúraformáló hatásával foglalkozunk.

Az állam irányítóit – ahogyan arról már az I.3.3.2 alfejezetben értekeztünk – egyetlen szavazat urnába helyezésével választjuk ki, majd viszont az államnak szabályozó szerepén, gazdálkodási gyakorlatán, intézményeinek működési minőségén és politikai kommunikációján keresztül komoly közvetítő szerepe lehet olyan vonatkozásokban, mint a tisztesség, a takarékoság, a (nemzeti) önbecsülés, a viselkedés, az életmód, vagy az együttműködési készség. Ki tagadná, hogy az adószedés szabályai és módja, a korrupció mértéke, a takarékoságbeli példamutatás és általában a pénzügypolitika, a munkabiztonság, a szolidaritás, valamint a politikai kommunikációval történő

értékközvetítés (adott esetben hisztériakeltés) ne hatna a közhangulatra, a közbizalomra, a kockázatvállalási hajlandóságra (ideértve a vállalkozást, a hitelfelvételt vagy épp a gyermekvállalást), illetve hosszabb távon bizonyos magatartásmintákra, továbbá arra is, hogy az emberek többségükben inkább sikerorientáltak vagy inkább kudarckerülők (túlélők) lesznek. Emellett az állam kiterjedt foglalkoztatási tevékenységén keresztül a bérversenyen és a munkahely biztonságán túlmenően az érdem szerinti karrierlehetőségek megteremtése és bizonyos szervezetszociológiai szempontok vonatkozásában is hatással lehet a munkaerőpiac jellemzőire, a cégek és magánszemélyek munkakultúrájára. Ebben az értelemben bizonyára valóban vannak országok, ahol jobb lenne a kisebb, sőt, „halkabb” állam (de nem azon okból, amiért azt bizonyos lobbikörök értékrendnek álcázott önértékkövetésből hangoztatják, sőt, szánalmas módon megkísérlik tudományosan is bizonyítani).

Mindemellett azt is rögzítenünk kell, hogy az állam kulturális értelemben nem külső tényező. A politikai szereplőknek és az állam alkalmazottainak a kultúrája ugyanabban a társadalmi közegben formálódik és ugyanazok a szociális öröklési folyamatok hatnak rájuk, mint amelyeket fentebb tárgyaltunk, ami azt is jelenti, hogy a sokat kárhozott politikai és állami szféra kulturális értelemben kínálatvezérelt. Ehelyütt tehát statisztikai elemzés nélkül elvetjük azt a nullhipotézist, hogy a politikai szférába mindig éppen olyan emberek kerülnek be, akik olyannyira nem reprezentálják az alapsokaságot, hogy teljesen más politikát folytatnak, mint ami az adott társadalmi kultúrából adódna. Mondhatnánk némi éllel, hogy ez az elsőfajú hiba hazánkban sajnos, Skandináviában szerencsére nem következik be.

Kultúrák találkozása: A társadalmi kultúra formálódásának kevésbé jellemző, de létező csatornája a jó külföldi példák széles körű megtapasztalása, illetve tömegkommunikációja, különösen, ha egy olyan kultúra hatásáról van szó, amelynek az adott társadalomban magas értéket tulajdonítanak. Hazánkban ilyen várakozás volt megfigyelhető a külföldi tőkével együtt importált nyugati munkakultúrával és az uniós csatlakozásból fakadó bizonyos, politikai szemléletbeli változásokkal kapcsolatban, de említhetjük a nyugati társadalmakra egyre nagyobb hatást gyakorló keleti gondolkodás- és életmódot is (pl. keleti gyógy módok, vallások). A külföldi eseményekről elsősorban a médián keresztül értesülnek a társadalom tagjai, de a kereskedelmen, a külföldi munkavállalás és a külföldön megszerzett képesítések növekvő arányán, illetve a bevándorlók egyre növekvő számán keresztül a kultúrák találkozása a korábbi történelmi koroknál várhatóan nagyobb hatást gyakorol a jövőben a társadalmi kultúra alakulására.

Társadalmi traumák: Végül sajnálatos módon tömeghatásokkal járhat a kultúrában egy vagy több társadalmi szintű trauma átélése. Elsősorban a háborúk és a természeti katasztrófák tartoznak ide, de egy súlyosabb, családok tömegét ellehetetlenítő gazdasági válság vagy egy évtizedekig tartó diktatúra is járhat olyan negatív hatással, amely az életben való küzdelem hiábavalóságának érzetével hatja át emberek tömegeit, akik ösztönösen ezeket az életérzéseket közvetítik utódaiknak is, szándékuk szerint biztató szavaik mögötti szomorkás, reményvesztett mosolyukkal.

* * *

A fentiekben – a IV. fejezet változószettjének jellemzőihez igazítva – bemutattuk a társadalmi kultúra hátterében álló főbb tényezőtípusokat, illetve azok formálódásának csatornáit és mechanizmusait. A kultúra tudatos formálásának lehetőségeire a disszertáció végén, a társadalompolitikai ajánlásokban térünk ki. A fejezet további részében a magyarázó és a függő változók közötti kapcsolat megközelítését vezetjük be.

III.3. A MAGYARÁZÓ ÉS FÜGGŐ VÁLTOZÓK OKSÁGI KAPCSOLATÁNAK KEZELÉSE

A II. fejezetben kutatói értékmeggyőződések sem nélkülözve létrehoztunk egy kompozit sikerességi indexet, amely az indexet alkotó változók egy jelentős körével statisztikailag szorosan „együtt mozog”, azaz nem csak egy átlagértéket fejez ki, hanem tartalmilag lefedi az alindexek többségét. Eszerint sikeresnek tekintettünk egy országot/térséget, ha magas az egy főre jutó GDP, alacsonyabbak a jövedelmi különbségek, magas a születéskor várható élettartam, viszonylag magasabb a szaporulat, kedvező a Környezeti Teljesítmény Index, versenyképes a gazdaság és mind az étellel, mind az egészséggel való elégedettség magas értékeket ér el. Ugyanezekben az országokban a környezethasználat az országok eltartóképességéhez képest túlzó, és az átlagnál magasabb az egyszülős és az egyszemélyes háztartások aránya.

Ezt a kompozit sikerességi indexet kívánjuk statisztikailag megmagyarázni egyes, a társadalmi kultúrát vagy annak hátterében álló tényezőket kifejező magyarázó változókkal, illetve tömörített magyarázó változókkal (faktorokkal, főkomponensekkel). Ideálisnak azt tekinthetnénk, ha készítenénk egy listát mindazokról a tényezőkről, amelyekről úgy gondoljuk, befolyásolják a sikerességi index (és alindexei) változását, majd közölnénk egy elméleti levezetést arról, hogy milyen hatásmechanizmusokon keresztül igazolható az oksági kapcsolat, és ezt követően találnánk statisztikai adatokat minden tényezőre, hogy az elméletben feltételezett oksági kapcsolatot statisztikailag is igazoljuk. Ez az egészség, a népszaporulat vagy a GDP hátterében álló összes magyarázó tényező feltárását jelentené. A III.1.3. alfejezetben rögzítettük ennek lehetetlenségét – egyrészt nem gondoljuk úgy, hogy egyetlen kutatás felölelheti a magyarázat ilyen széles körét, másrészt és főleg a magyarázó változók kínálatkorlátossága akadályozza meg a teljes körű vizsgálatot. Ezért az elemzésben csak az elérhető adatbázisokból készen kapott magyarázó változók segítségével feltárt kulturális jellemzők és a sikerességi index közötti kapcsolat magyarázatára törekszünk, azaz csak a kutatás eredményeit kívánjuk megmagyarázni, nem élünk az oksági magyarázat ennél szélesebb körű érvényességigényével.

Az oksági magyarázatot (V.2. alfejezet) a magyarázó változók ismertetését (IV. fejezet) és a magyarázó és függő változók közti statisztikai kapcsolat bemutatását (V.1. alfejezet) követően közöljük. E magyarázat megalapozottságát illetően vállaljuk azt a nézetünket, hogy a társadalomtudományi statisztikai elemzésekben az oksági magyarázat nem több mint a statisztikai kapcsolatok mögötti kutatói érvelés. Ezt hitelesítheti az adott terület szakirodalmának idézése, ezért példálózó jelleggel mi is élünk ezzel az eszközzel, de ez nem helyettesítheti a kutató saját adatelemzésén alapuló logikai következtetéseit. Számos változó kapcsán továbbá olyan evidens összefüggésekből indulunk ki, amelyek mélyen gyökereznek mindannyiunk hétköznapi tapasztalataiban, vagy annyira elfogadott nézetek, amelyek nem igényelnek szakirodalmi alátámasztást (pl. az életmód hatása az egészségre, konfliktuskezelő képesség hatása az emberi kapcsolatok alakításában elért sikerekre vagy az általános bizalom szint kedvező szerepe az üzleti életben). Ennek ellenére le kell őket írni, ellenkező esetben hiányos lesz az oksági magyarázat. Összegezve, a magyarázó és függő változók közötti oksági kapcsolatot elemző V.2 alfejezet hozzáadott értéke elsősorban az, hogy az egyébként ismert hétköznapi és lélektani összefüggéseket olyan szerkezetben közli, amely illeszkedik a magyarázó és a függő változók e kutatásban feltárt statisztikai összefüggéseinek magyarázatához.

IV. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK – REGIONÁLIS KULTÚRÁK ÉS KULTURÁLIS TÁVOLSÁGOK EURÓPÁBAN

IV.1. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK FORRÁSA ÉS NÉHÁNY ELŐZETES MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉS

IV.1.1. A magyarázó változók forrása és a kialakított dimenziók

E fejezetben a szakirodalom elemzése nyomán kialakított kultúrafogalmunkat, illetve az annak háttérében álló lélektani és értéktényezőket kíséreltük meg megragadni egy statisztikai elemzésre alkalmas változószettel. E független változók kiválasztásához a kutatás számára hozzáférhető, nemzetközileg elismert és minden vizsgált országra kiterjedő, vagyis az összehasonlításra lehetőséget biztosító adatbázisokra volt szükségünk. Adatainkat egy változó kivételével a European Values Survey (EVS), a World Values Survey (WVS) és a European Social Survey (ESS) adatbázisaiból vettük. Alapvetően az EVS 1999/2000-es adatfelvételére (3. hullám) és az ESS 2004-es adatfelvételére (2. hullám) támaszkodtunk. Az adatbázisok áttekintése során arra derült fény, hogy vizsgált országaink közül:

- (1) Az EVS nem tartalmaz adatokat Ciprusra, Norvégiára és Svájcra vonatkozóan, ezek közül az adatok nagyobb része pótolható volt Norvégiára és Svájcra a WVS adatbázisából. Sajnos ez utóbbi adatok többsége azonban 1996-os, sőt néhol 1989-es, mert azóta e két ország nem vett részt a WVS adatfelvételeiben sem. Az adatok eredetének az alapesettől való eltérését minden esetben jelezzük az *F2. függelékben*.
- (2) A WVS különböző hullámaiban továbbá találtunk olyan változókat is, amelyek az EVS általunk ismert adatfelvételében egyáltalán nem szerepeltek (a továbbiakban: WVS-SUPPL). Ezekről szintén elmondható, hogy a különböző országokra eltérő hullámokból voltak adatok, amelyeket az *F2. függelékben* a változók listájánál szintén részletesen közlünk.
- (3) Az ESS egyáltalán nem tartalmaz adatokat Máltára vonatkozóan, továbbá nincs olyan hulláma, amely minden további vizsgált országra egyszerre tartalmazna adatokat. Így bizonyos országokra nem az alapul vett 2004-es hullámból gyűjtöttünk információt. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az egyes adatfelvételi hullámok kérdőívei eltérnek, következésképpen vannak kérdések, amelyek bizonyos országokra nézve nem állnak rendelkezésre. Elemzésünk szempontjából az ideális kérdőív a 2004-es volt, és ez 24 országra vonatkozóan tartalmazott is adatokat. Hat országra, nevezetesen Bulgáriára, Ciprusra, Horvátországra, Lettországra, Litvániára és Romániára vonatkozóan csak a 2008-as adatfelvételtől nyerhettünk információt, a 2008-as kérdőív azonban több, az elemzésünk szempontjából fontos kérdést nem tartalmazott.
- (4) Végül, az EUROSTAT adatbázisából nyerünk információkat a megtakarítás vonatkozásában.

Az elemzés során összesen 157 változót vizsgáltunk meg az SPSS és az Excel segítségével. A változók az alábbi területekre csoportosíthatók:

- Bizalom (14)
- Családszemlélet és párkapcsolati értékek (36)
- Életmód és időbeosztás (13)
- Munkakultúra, sikerorientáltság, nyitottság (35)
- Kedélyállapot és énkép (32)
- Politikai érdeklődés, államfelfogás, közéleti kérdések (13)
- Viselkedés, tolerancia és néhány további érték (19)

A zárójeles számok 162-et adnak, mert bizonyos változókat több területhez kapcsolódóan is vizsgáltunk. A következőkben ismertetjük a kulturális dimenziók változóit, valamint az azokon végzett elemzések eredményeit. A változókról részletesen az *F2 Függelékben* olvashat. Ott szerepel a változó eredeti (angol) neve, forrása, eredeti skálája, az eredeti adatokon végzett transzformációk, illetve az adathiányok is. Itt, a főszövegben csak a változó kódját és tartalmát közöljük.

IV.1.2. Előzetes módszertani jegyzetek az adatok megbízhatóságáról

Az elemzendő kulturális változók bemutatása előtt mindenképp szükségesnek érezzük néhány módszertani szempont rögzítését. Mind az EVS és WVS, mind pedig az ESS adatai kérdőíves felméréseken alapulnak, és bármily nagyra értékelhető az a módszertani arzenál, amelynek segítségével ezeket az interjúkat felvették, az adatok elemzése során a kérdések tartalmának és az emberi természetnek az összjátékából fakadóan számos, a válaszok hitelességét potenciálisan rontó tényezőt figyelembe kell venni.

A kultúrát vizsgáló kérdések körében sokszor olyan kérdéseket tesznek fel a válaszadónak, amelyek (1) a viselkedésére, a szokásaira, a nézeteire, vagy egyenesen a személyiségére vonatkoznak, vagy (2) amelyek bizonyos dolgok/helyzetek értékelésével kapcsolatosak.

Az első csoportot illetően – a lehető legnyersebb megfogalmazásban – az a probléma merülhet fel, hogy a válaszadó nem őszinte választ ad, hanem olyat, amelyet szerinte a társadalom elvár, vagy egyszerűen csak önmagát a valóságosnál jobb színben kívánja feltüntetni. Ennél is jelentősebb problémát jelent, amikor a válaszadó szándéka szerint őszinte, de mivel önmagához nem őszinte, hanem például öngazolás céljából fals nézeteket vall önmagával kapcsolatban, ezért automatikusan olyan választ ad, ami nem fedti a valóságot.

A második csoportban a valóságérzékelés objektivitása szenvedhet csorbát, hiszen a két véglet, a telhetetlen és a nagyon alacsony önbecsülésű ember közül az elsőnek csak a tökéletes a megfelelő, míg a másinak már egy kis eredmény is boldogság lehet, így ugyanaz a valóság másként interpretálódik. Megállapítható, hogy a WVS, az EVS és az ESS nyilvánosan elérhető kérdőívei nem tartalmaznak olyan kontrollkérdéseket, amelyekkel az effajta információtorzulásokat szűrnék.

Érdekes kérdés, hogy ezek a pszichológiai megfontolások mennyiben lehetnek nemzeti vagy regionális szinten relevánsak. Feltételezhetjük-e azt, hogy például az öngazolás valóságtorzító struktúrái, a frusztráció miatti „vetítés”, a valóság pozitív, illetve negatív szemlélete, vagy éppen a válaszadói konformizmus más arányokban van jelen az egyik, mint a másik ország társadalmában? Válaszunk az, hogy abszolút mértékben feltételezhetjük. Példának okáért az irodalmat feldolgozó fejezetben kitértünk a kultúrák szorosságának/lazaságának problémájára, amely befolyásolja azt is, hogy a válaszadók mennyire adják a szerintük elvárt válaszokat az igaz válaszok helyett. Az ott is idézett kutatás (Gelfand 2006) adatokkal támasztotta alá, hogy bizonyos kultúrák „szorosabbak”, azaz az etikai, világnézeti, viselkedési stb. normákkal kapcsolatos elvárások idegenekre nézve is sokkal inkább érvényben vannak, mint egy „laza” kultúrában. A szándékos válaszadói torzítás esetében tehát már érvelnünk sem szükséges amellet, hogy elképzelhetőnek tartjuk a nemzetek és régiók közötti különbségeket. Sőt, a kultúrák szorosságától/lazaságától függetlenül olyan „tartalmi tömeghatásokkal” is találkozunk, mint például hogy egy kultúrában mennyire divat, illetve szegény panaszkodni, vagy mennyire megszokott az önálló, tevékeny, problémamegoldó szemlélet (ti. az életben felmerülő probléma inkább feladat vagy inkább gond). Túl azon, hogy ez a szemléletmód is ugyanúgy áldozata a szociális öröklésnek, még önmagában is önerősítő: ha két azonosan nehéz helyzetű emberből az egyik azt mondja, hogy jól érzi magát a másik pedig azt, hogy rosszul érzi magát, akkor általában az, aki pozitív választ ad, valóban jobban is érzi magát a másikkal, már pusztán abból fakadóan, hogy nem a panaszkodást választja, azaz nem a negatív gondolatokat erősíti magában. Azzal kapcsolatban, hogy a büszkeség és a panaszkodás kulturális szinten is releváns lehet, az olvasó figyelmébe ajánljuk Székelyi Máriának az V.2. alfejezet elején idézett kiváló OTKA-kutatását (Székelyi 2003).

A társadalmi vagy akár csak családi elvárásoknak megfelelő reakció nem mindig tudatos. Ha valakibe elég mélyen beépülnek az effajta elvárások, akkor egy kellemetlenebb kérdés kapcsán (pl.

magánéletbeli magatartásformák, vagy akár nemzetiség alapú diszkrimináció) a válaszadó nem is azt gondolja magában, hogy „na hát ennek most nem fogom megmondani amit tényleg gondolok” és közöl valami konform, szimpatikus választ, hanem egyszerűen nem gondol semmit, mert már az önmagáról alkotott képe is a konformizmusnak megfelelő, hiszen nem akar olyan identitással élni, amelyet közben szégyellnie kellene. Ettől még mindenféle egyéb indokokra hivatkozva, önmagának is hazudva szisztematikusan nem veszi fel a munkahelyén azokat a jelentkezőket, akik egy bizonyos népcsoporthoz tartoznak, vagy a problémákhoz vezető magánéletbeli magatartásformáira rendszerint nem a valós, önmaga előtt is letagadott magyarázatot adja, hanem mindig valami mást. Az effajta önbecsapás teljesen mindennapi részévé válik az életnek, és azokban az országokban, ahol az iskolákban nem oktatnak önismeretet, nem is várható, hogy ez jelentékenyen változzon.

A feltételezhetően torzított válaszadásra rengeteg példát lehet idézni, álljon itt ezek közül egy „csípős hazai”. A kutatásunk részét nem képező Flash Eurobarometer 246 felmérésben (EC 2009) a szülőket kérdezték gyermekeik lelki életéről, viselkedéséről stb. Az egyik kérdés így szólt: „Gyermeük hányszor volt szomorú az elmúlt héten?” A magyar szülők 60%-ban válaszolták azt, hogy „egyszer sem”, és további 33% azt, hogy „ritkán”. Az „egyszer sem válaszokkal”, illetve a két válasz által együttesen kitett 93%-kal is Európa „legjobbjai” voltunk. A hazai viszonyok ismeretében újszülötteket megszegyenítő naivitás szükséges ahhoz, hogy ezt valaki *stante pede* elhiggye, és ne lássa az e mögött meghúzódó tömeges önfelmentést vagy álszentséget. Illetve még rosszabb, ha a szülők válasza őszinte, mert aszerint olyannyira nem figyelnek a gyerekeikre, hogy nem is veszik észre, ha szomorúak. Mindegy, melyik helyzet áll fent, és természetesen egyetlen kutatási adatból nem szabad semelyik társadalomra nézve következtetéseket levonni, mindössze arra kívántunk egy példát mutatni, hogy az identitást, a saját magatartást, illetve bizonyos érzékeny témákat érintő kérdéseknél az effajta, lélektanilag motivált információtorzításokra számítani kell, és a válaszokat értelmezni vagy további keresztkérdésekkel validálni szükséges.

Másik nagy tématerületünk a valóságérzékelés objektivitása, amely a lélektanilag motivált információtorzulásokhoz hasonlóan széles körű a kultúrát vizsgáló kérdések körében. Ezek a fajta információtorzulások elsősorban a helyzetértékeléseket, illetve elégedettségmérést magukban foglaló kérdéseknél jelennek meg. Ha például vesszük a szubjektív jólét területét, természetesen annak alakulásában is szerepet játszhatnak genetikai adottságok (pl. depresszióra való erős hajlam) és szocializációs körülmények (pl. nyomorban születés és felnövés), de az élettel való elégedettség érzetének alakulása messze nem csak azon múlik, hogy objektív értelemben milyen valakinek az életminősége, hanem azon is, hogy azt hogyan értékeli. Ez egyrészt attól függ, hogy ki milyen célokat tűz ki és ahhoz képest milyen eredményeket ér el, másrészt attól, hogy ami vele történik, annak milyen jelentést tulajdonít (a pohár félig tele van vagy félig üres). A jelenség jól megfigyelhető a volt szocialista országok lélektanában, akik a körülményeikkel sokkal elégedetlenebbek, mint például Sri Lanka nem túl gazdag lakossága, egész egyszerűen azért, mert 1990 óta úgy gondolják, hogy a „normális” az a nyugati életszínvonal lenne és lám ahhoz képest hol tartunk.

További, gyakran előkerülő problématípus a dolgok fontosságára irányuló kérdések választorzulása. Ez gyakran a válaszadó egyén vagy társadalom relatív pozíciójából fakad, hiszen sokkal inkább érezzük valaminek a jelentőségét, amikor hiányzik, mint amikor mindennapi, természetes része az életünknek. (Az embernek ezt a gyarló tulajdonságát mindnyájan ismerjük a saját magánéletünkéből.) A kultúravizsgálat során rengeteg ilyen kérdés kerül elő. A probléma jellegének megvilágítására példaként említhetjük azt a kutatásunkban nem szereplő kérdést, hogy „Ön szerint fontos-e a közbiztonság?”, amelyre „nagyon fontos”, „fontos” és „nem fontos” válaszok adhatók. Egy pocsék közbiztonságú országban vélhetően magas lesz a „nagyon fontos” válaszok aránya, míg egy biztonságos országban, ahol évekig az egyetlen erőszakos cselekmény az öngyilkosság, inkább csak a „fontos”-t favorizálják, mert más gondjuk nagyobb ennél. Ebből például semmilyen következtetést nem szabad levonni arra nézve, hogy melyik országban mekkora fontosságot tulajdonítanak az állampolgárok a biztonságnak, mert abban a békés országban elég lenne valamilyen bűnözésből boldogulni próbáló népcsoport fokozatos bevándorlása vagy néhány nagy számú áldozatot követelő terrorcselekmény, és azonnal maximumra ugrana ott is a „nagyon fontos” válaszok aránya.

A valóságérzékelés témakörének egy oldalágát képezik azok az esetek, amikor különbség mutatkozik a másokról és önmagunkról szóló nyilatkozatok között ugyanazon kérdésre vonatkozóan, illetve aközött, amikor általánosságban és amikor konkrétan kell elismerni valamit. Így például könnyű jót nevetni és kedves csínynek tekinteni egy ugratást, amikor mást, lehetőleg egy számunkra közömbös vagy ellenszenves személyt tesznek nevetségessé, de amikor velünk történik, hajlamosabbak vagyunk a szégyenérzetből fakadóan szemtelenségnek és rossz viccnek tartani azt. Hasonlóképpen, amikor a futballbíró a nekünk szimpatikus csapatnak néz el valami szabálytalanságot, olyankor „rendes”, amikor az ellenfélnek, akkor „csaló”. Vagy például általánosságban mindenki készséggel elismeri, hogy a veszekedéshez két ember kell, de amikor egy konkrét veszekedésben meg kell mondania, hogy akkor ebben most mi az ő része, akkor kínban van és tiltakozik. Ezek a sémák ugyanilyen természetességgel jelennek meg a kultúrávizsgálatokban is, amikor először másokról általában kell nyilatkoznunk, aztán 60 kérdéssel később magunkról, egy látszólag nem is kapcsolódó kérdésben.

Pszichikai működésünk ily módon gyakran megmosolyogtató voltát további pellengérre nem állítva módszertani észrevételeinket az alábbiakban konkludáljuk. A kérdőíves felmérésekből származó adatok esetében, de különösen az identitást, a személyiséget, a viselkedést, a helyzetértékeléseket, az elégedettségmérést, a más emberekről szóló nyilatkozatokat és bizonyos érzékeny témák kapcsán tett véleménynyilvánításokat illetően a kultúrávizsgálat során számítanunk kell az információk esetleges torzulására. Ennek kiszűrésére a leghatékonyabb mód olyan kérdőívet szerkeszteni és lekérdezni, amelynek az összeállítása során (a professzionális személyiségvizsgáló tesztekhez hasonlóan) ezek a lélektani szempontok figyelembevételre kerülnek, és kontrollkérdéseken keresztül méri a torzítást, illetve értelmezik a válaszokat. Sajnálatos módon az értékutatásban és a kultúrákutásban használt kérdőívek pszichológiai értelemben módszertanilag hiányosak, így ilyen eszközökre elemzésünkben csak korlátozottan támaszkodhatunk. Amit tehetünk, hogy a kultúrát vizsgáló változók eredményeinek értelmezésénél számolunk a valóságérzékelésből, a megfelelési vágyból, önáltatásból vagy valamilyen kulturális nemzeti karakterisztikumból fakadó lehetséges torzulásokkal, esetleges ellentmondásos kutatási eredményeinket pedig nem vesszük készpénznek, hanem megvizsgáljuk, lehet-e az ellentmondásnak olyan pszichológiai magyarázata, amely azt feloldja. További eszközünk a kutatási eredményekkel szembeni szigor, vagyis hogy a végkövetkeztetések megfogalmazásánál csak olyan eredményeket tekintünk majd egyértelműeknek, amelyek nagyon robusztusak, szigorú statisztikai próbákban is átestek és nem merülnek fel velük kapcsolatban súlyos értelmezési aggályok.

IV.2. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK DIMENZIÓNKÉNTI BEMUTATÁSA – FAKTORANALÍZIS ÉS KLASZTERELEMZÉS

Az alábbiakban bemutatjuk a kultúrávizsgálathoz felhasznált 157+1 változót. A változókat tartalmuk szerint 7 dimenzióba soroltuk, azokon belül pedig a változók információtartalmát a jobb értelmezhetőség és a könnyebb kezelhetőség érdekében igyekeztünk tömörített változóba foglalni. Ahol statisztikailag lehetséges, főkomponens-, illetve faktorelemzést végzünk, továbbá indokolt esetben egyéb módon is tömörítünk információt. A dimenziók földrajzi eloszlását a hierarchikus klaszterezés fadiagramján ábrázoljuk. A statisztikai eljárások konkrét részleteire az adott vizsgálatnál térünk ki.

IV.2.1. Bizalom

Első dimenziónk egy, az üzleti és a magánéletben is kiemelkedő jelentőséggel bíró kulturális/pszichológiai tényező, a *bizalom* fogalomkörébe tartozó változókat foglal magában (lásd a IV.1. táblázatot).

IV.1. táblázat. A Bizalom dimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
MPTR_1	A legtöbb ember megbízható, vagy sosem lehetünk elég óvatosak?	TRFIN	Bizalom abban, hogy a bankok, pénzügyi intézmények, biztosítók korrektek lesznek Önnel
MPTR_2	A legtöbb ember megbízható, vagy sosem lehetünk elég óvatosak?	TRPUBL	Bizalom az állami hivatalok alkalmazottaiban
MPADV	A legtöbb ember ki akar használni, vagy inkább megpróbálnak tisztességesek maradni?	WORDISH	Mennyire aggódik, hogy inkorrektlen járnak el Önnel szemben?
MPHELP	Az emberek leginkább segítőkészek, vagy a saját érdeküket nézik?	OVCH_PL	Becsapta-e vízszelű, építkezési vállalkozó, autószerelő, egyéb javító az elműlt 5 évben, és ha igen, milyen gyakran?
HONST	Ha az ember pénzt akar keresni, nem lehet mindig tisztességes	FOOD	Eladtak-e Önnek rossz minőségű csomagolt ételt az elműlt 5 évben, és ha igen, milyen gyakran?
BUSIN	Az üzleti életet csak a profit érdekli, a szolgáltatás és a minőség javítása nem	INTIM	Meg tudja-e beszélni bárkivel intim, személyes problémáit?
TRPLUM	Bizalom abban, hogy a vízszelű, építkezési vállalkozó, autószerelő, egyéb javító korrekt lesz Önnel	UNPAID	Számíthat-e fizetetlen háztartási vagy gondozási segítségre háztartásukon kívűli személytől?

Forrás: Saját szerkesztés.

Tematikailag azt mondhatjuk, hogy az MPTR_1-től a BUSIN változóig általános bizalmi kérdések szerepelnek, a TRPLUM-tól a WORDISH-ig a változók konkrét élethelyzetekben való bizalmat mérnek, az OVCH_PL-től az UNPAID-ig terjedő változók pedig a tapasztalatokat rögzítik, amelyekkel összevethetőek a felmért bizalmi szintek. Ezt a tematikai megoszlást nagyjából visszaigazolta a főkomponens-elemzés is, amelybe az összes Bizalom-változót bevonhattuk, miután a változók közötti korrelációk igen magasak voltak: A 14 változó összesen 91 korrelációjából 63 szignifikáns úgy, hogy összesen két változó van, amely a többi változónak kevesebb mint a felével korrelál. A FOOD változó a legfüggetlenebb a többitől, ha ezt kivesszük, akkor 13 változó 78 korrelációjából 60 szignifikáns volt.

A főkomponens-elemzés eredményei a IV.2. és IV.3. táblázatokban láthatók.

IV.2. táblázat. KMO- és Bartlett-teszt a Bizalom dimenzió főkomponens-elemzésében

Kaiser-Meyer-Olkin-teszt		,742
Bartlett-teszt	≈ Khi-négyszet	319,162
	df	91
	Szig.	,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A KMO-teszt értéke 0 és 1 között változik és akkor megfelelő, ha magasabb értéket mutat, mint 0,05. A Bartlett-teszt szignifikanciája éppen ellenkező: 0,05 alatt felel meg. A rotált komponensmátrixot a IV.3. táblázat mutatja.

IV.3. táblázat. Rotált komponensmátrix a Bizalom dimenzió főkomponens-elemzésében, három komponenssel

	Komponens		
	1	2	3
Zscore(MPTR_1)	,852	,277	,129
Zscore(MPTR_2)	,821	,495	,168
Zscore(MPADV)	,792	,464	,309
Zscore(MPHELP)	,775	,507	,156
Zscore(HONST)	,837	,048	,309
Zscore(BUSIN)	,631	,312	,641
Zscore(TRPLUM)	,146	,776	,307
Zscore(TRFIN)	,193	,521	,659
Zscore(TRPUBL)	,240	,655	,348
Zscore(WORDISH)	,412	,800	,072
Zscore(OVCH_PL)	,456	,679	-,180
Zscore(FOOD)	-,074	,053	-,899
Zscore(INTIM)	,202	,760	,091
Zscore(UNPAID)	,396	,243	,731

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 6 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.4. táblázat. Rotált komponensmátrix a Bizalom dimenzió főkomponens-elemzésében, két komponenssel

	Komponens	
	1	2
Zscore(MPTR_1)	,855	,287
Zscore(MPTR_2)	,804	,537
Zscore(MPADV)	,817	,525
Zscore(MPHELP)	,748	,542
Zscore(HONST)	,895	,096
Zscore(BUSIN)	,743	,459
Zscore(TRPLUM)	,130	,885
Zscore(TRFIN)	,328	,653
Zscore(TRPUBL)	,377	,622
Zscore(WORDISH)	,369	,799
Zscore(OVCH_PL)	,277	,693

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 3 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A kiemelésekkel jeleztük mely változó melyik faktoron „ül”. Első 6 változónk magas pozitív értékkel rendelhető az első faktorhoz, amelyet elnevezhetünk „általános bizalom” faktornak, míg a második faktor lefedi a különböző intézményekbe vetett bizalmat és a konkrét tapasztalat egy részét. Itt a tartalom valamivel kevésbé koherens, de megítélésünk szerint még elfogadható, míg a harmadik faktort eldobhatjuk, annak nehéz lenne koherens értelmezést adni, kizárólag a BUSIN és a TR_FIN változók együttes pozitív megjelenése tarthat érdeklődésre számot. Az eredmények láttán arra kértük az SPSS-t, hogy most már ne az 1 fölötti sajátértékek alapján maga határozza meg a faktorok számát, hanem kivettük a FOOD, INTIM és UNPAID változókat, és konkrétan két faktort kértünk. Az eredményeket a IV.4. táblázat mutatja.

Itt már világosan kirajzolódik az „Általános bizalom” faktor (General trust, T_GENR) és a „Partikuláris bizalom” faktor (Particular trust, T_PART). A továbbiakban ezeknek a faktorértékeit használtuk fel az elemzésben. Ugyanakkor, mivel a teljes változószettben nagyon magas volt a korrelációk száma, számítottunk egy egyszerű számtani átlagot is a változók országonkénti értékeiből, és ezt az összesített változót is felhasználtuk a további elemzésünk során (T_AVER).

A bizalom földrajzi eloszlása egyike a legmarkánsabbnak, és kutatásunk eredményeihez, robusztusságához is nagyban hozzájárul. Ha az „Általános Bizalom” faktorszór és az átlagmutató alapján nézzük, már akkor is szembeötlő bizonyos földrajzi dimenziók szétválása (IV.5. táblázat)

IV.5. táblázat. Az Általános Bizalom index és a Bizalom Átlagindex eredményei

T_GENR			T_AVER		
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	dk	1,890	16	it	-0,087
2	no	1,668	17	cy	-0,270
3	nl	1,576	18	cz	-0,279
4	se	1,551	19	be	-0,316
5	uk	1,079	20	ee	-0,455
6	ie	1,015	21	lv	-0,653
7	fi	0,954	22	lt	-0,812
8	is	0,777	23	gr	-0,814
9	es	0,737	24	hr	-0,933
10	de	0,642	25	hu	-0,966
11	ch	0,301	26	si	-1,044
12	at	0,104	27	bg	-1,165
13	fr	0,050	28	sk	-1,169
14	lu	0,016	29	pl	-1,250
15	pt	-0,004	30	ro	-2,144

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	dk	1,19	16	pt	-0,11
2	no	1,10	17	de	-0,13
3	fi	1,08	18	es	-0,21
4	is	1,03	19	cy	-0,27
5	se	0,75	20	hu	-0,50
6	ch	0,70	21	lv	-0,52
7	nl	0,54	22	sk	-0,55
8	ie	0,41	23	lt	-0,68
9	at	0,24	24	hr	-0,71
10	si	0,01	25	cz	-0,75
11	be	0,00	26	pl	-0,77
12	ee	-0,02	27	gr	-0,92
13	uk	-0,06	28	bg	-0,93
14	fr	-0,07	29	it	-1,14
15	lu	-0,09	30	ro	-1,81

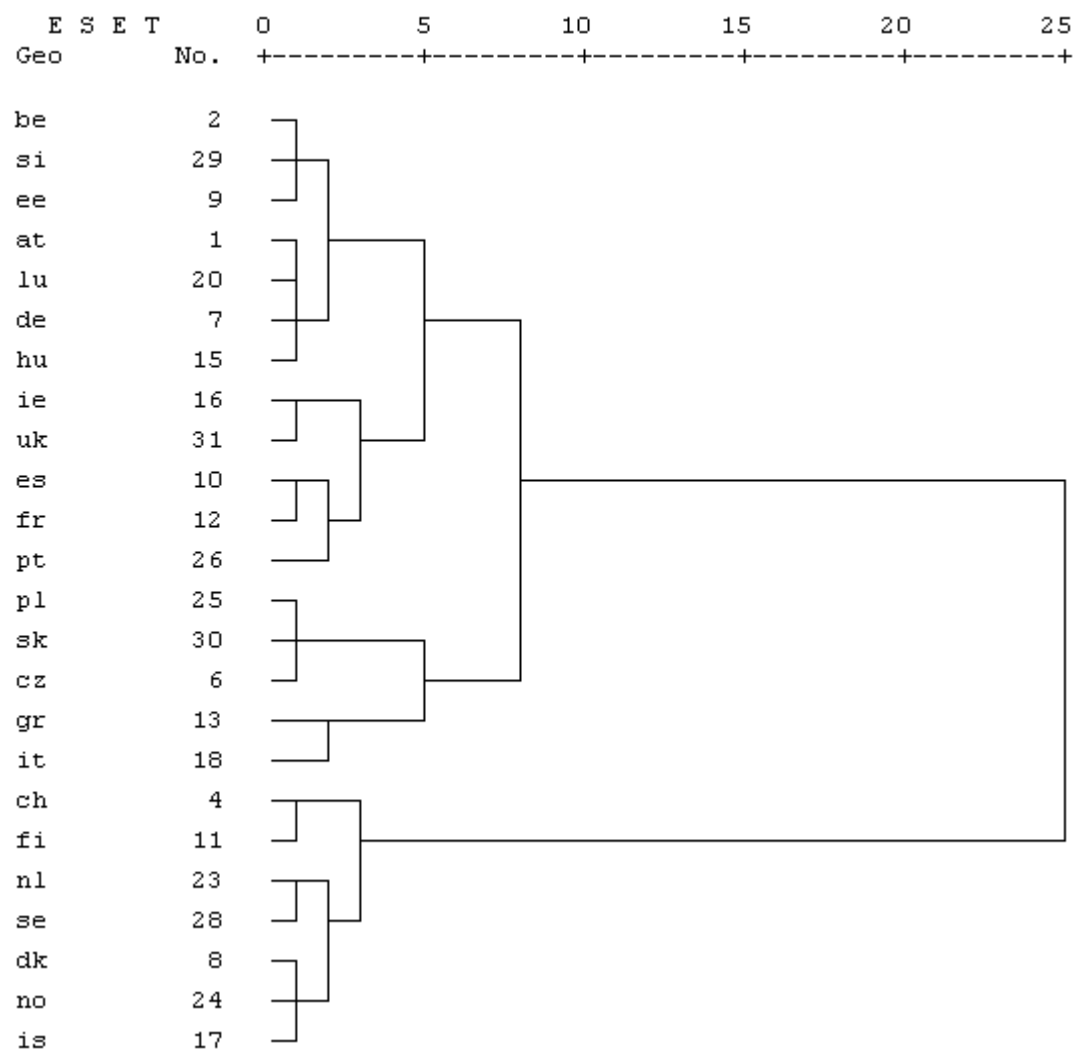
Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A T_GENR faktorban az első nyolc helyből hatot az északi csoport foglal el és közéjük az 5-6. helyen beékelődnek az angolszászok. A 2008-as válság előtt igen szépen fejlődő Spanyolország jelenik meg 9-iknek, majd a három németajkú ország, aztán 3-3 frankofon és mediterrán állam következik, majd a sort a 11 keleti ország zárja annyi kiegészítéssel, hogy közéjük ékelődik a válsággal küzdő Görögország, míg Belgiumot kicsit megelőzi Csehország. Hangsúlyozzuk, hogy az adatok puha jellegére tekintettel a kis mértékű különbségeknek semmilyen jelentőséget nem szabad tulajdonítani, ugyanakkor az északi és a keleti eredmények kellően robusztusak. Nem kevésbé karakteres a T_AVER mutató, ahol az Egyesült Királyság helyét Svájc veszi át az északi csoport által dominált első 8 helyezésben, de itt magas értékkel szerepelnek a szlovénok és az észtek, valamint nagyon sokat csúsztak lefelé az olaszok. A görög bizalmi szint az egyes szolgáltatásokkal kapcsolatos bizalommal gazdagítva is kellőképpen negatív. Hazánk esetében meglepő lehet, hogy a sajnálatosan alacsony

általános bizalmat mennyire felhossa a konkrét szolgáltatásokba vetett bizalom. Mindezt személetesen mutatja az a klaszterelemzés, amelybe az összes bizalom-változót bevontuk (IV.1. ábra).

IV.1. ábra. Hierarchikus klasztereljárás fadiagramja a Bizalom dimenzióban

Fadiagram Ward-eljárással

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az ábra alapján jól kivehető a Svájccal kiegészülő északi blokk elkülönülése és igen nagy távolságból való csatlakozása Európa többi részéhez. A többi eredmény a teljes bizalmi spektrum vonatkozásában vegyes, noha az általános bizalom, azaz a polgártársakról való általános vélemény vonatkozásában fent láthattuk a további markáns földrajzi elkülönülést.

IV.2.2. Családszemlélet

Ebben a változócsoportban a férfi-női szerepekre, bizonyos családhoz és gyerekekhez kapcsolódó értékekre és a párkapcsolatokra vonatkozó indikátorokat használtunk fel. A dimenzió 36 változót foglal magában, amelyeket a IV.6. táblázat közöl.

IV.6. táblázat. A Családszemlélet dimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
FAMIMP	Mennyire fontos Önnek a család?	DISWK	Milyen gyakran vitatkozik a partnerével a munkával töltött idő mennyiségéről?
FAMPRIOR	A család kell hogy legyen az első prioritás az életben	WHOMON	Általában kinek a szava a döntő az eseti, de költséges háztartási kiadások terén?
JOBSC_1	Amikor kevés munka van, a férfiaknak több joguk kellene hogy legyen a munkához	WHOHW	Általában kinek a szava a döntő a házimunka megosztását illetően?
JOBSC_2	Amikor kevés munka van, a férfiaknak több joguk kellene hogy legyen a munkához	IMPFAITH	Fontos a jó házassághoz: Hűség
MOTFAT_1	Egy gyereknek mindkét szülőjére szüksége van ahhoz, hogy boldogan nőjön fel	IMPINC	Fontos a jó házassághoz: Megfelelő jövedelem
MOTFAT_2	Ha vannak gyerekek, a szülőknek akkor is együtt kell maradniuk, ha nem jönnek ki egymással	IMPBACK	Fontos a jó házassághoz: Hasonló társadalmi háttér
SINGPAR	Egyetért-e azzal, ha egy nő úgy akar gyereket, hogy közben nem szeretne tartós kapcsolatot egy férfival?	IMPRESP	Fontos a jó házassághoz: Kölcsönös tisztelet
WFULCH	Egy nőnek kell hogy legyen gyereke ahhoz, hogy kiteljesedjen	IMPRELIG	Fontos a jó házassághoz: Azonos vallás
MFULCH	Egy férfinak kell hogy legyen gyereke ahhoz, hogy kiteljesedjen	IMPHOU	Fontos a jó házassághoz: Jó lakáskörülmények
WLESSW	A nőknek fel kell készülniük arra, hogy a család érdekében alkalomadtán kevesebbet dolgozzanak	IMPAGPOL	Fontos a jó házassághoz: Egyetértés a politikában
MEQRES	A férfiaknak ugyanannyi felelősséget kell vállalniuk az otthon és a gyerekek vonatkozásában, mint a nőknek	IMPUST	Fontos a jó házassághoz: Megértés és tolerancia
IDNUMCH	Ideális gyermekszám	IMPINLW	Fontos a jó házassághoz: Külön lakni a szülőtől
PARLOVE	Szüleinket a tulajdonságaiktól függetlenül mindig szeretni és tisztelni kell avagy a szeretetet ki kell érdemelni?	IMPSEX	Fontos a jó házassághoz: Boldog szexuális kapcsolat

PARSACR	A szülőknek fel kell áldozniuk saját jólétüket a gyerekekért, avagy független életük van	IMPHHCH	Fontos a jó házassághoz: Házimunka megosztása
INDEP	Fontos gyermektulajdonságok: Függetlenség	IMPCH	Fontos a jó házassághoz: Gyerekek
LONGTERM	A házasság vagy egy hosszú távú kapcsolat mindenképpen szükséges a boldogsághoz	IMPDISC	Fontos a jó házassághoz: Megbeszélni a problémákat egymással
DISHW	Milyen gyakran vitatkozik a partnerével házimunkán?	IMPTIME	Fontos a jó házassághoz: Annyi időt együtt tölteni, amennyit csak lehetséges
DISMON	Milyen gyakran vitatkozik a partnerével a pénzről?	IMPINT	Fontos a jó házassághoz: Sokat beszélgetni a közös érdeklődési területekről

Forrás: Saját szerkesztés.

A jelentős mennyiségű változót a korrelációs tábla alapos áttekintése alapján próbáltuk meg csoportosítani. Hátulról kezdve: A jó házassághoz szükséges „kellékek” (utolsó 15 változó) igen világos struktúrát adtak. Ez alól kivételt csak az IMPHHCH és az IMPINLW változók jelentettek, ezek a faktorstruktúrába sem illeszkedtek. A fennmaradó 13 „házassági változóval” ugyanakkor egy elemzésbe vonhatónak bizonyultak a FAMIMP, INDEP és LONGTERM változók. Eddig tehát változók felét vizsgáltuk meg, ebből 16 alkalmasnak bizonyult faktorelemzésre, kettőt pedig kizártunk abból (ezeket külön kell megvizsgálni majd). A változók másik feléből nem vonhatók közös indexbe a SINGPAR, MEQRES, PARSACR és IDNUMCH változók, sőt, sajnos az otthoni konfliktusmennyiséget, illetve döntési konszenzust mérő változók sem (DISHW, DISMON, DISWK, WHOMON, WHOHW). A fennmaradó 9 változóból ugyanakkor egyszerű átlaggal készíthetünk egy indexet, mert mind szignifikánsan korrelálnak. Eddig tehát 25 változó tartalmának a tömörítéséről és 11 változó félretételéről döntöttünk. A félretett változókat egyenként megvizsgáltuk és eredményeik semmilyen földrajzilag értelmezhető struktúrát nem adnak, így kiesésük nem tekinthető érzékeny veszteségnek, egyes eredményeikre még visszatérünk. Azt mondhatjuk, hogy puha adatokról lévén szó, 36-ból 25 változó megfelelő felhasználhatósága kimondottan kedvezőnek tekinthető.

A család fontosságával, a gyermek függetlenségének fontosságával és a hosszú távú kapcsolat szükségességével gazdagodó „házassági” mutatószett adattömörítése főkomponens-elemzéssel történt, amelynek során három jól értelmezhető faktort kaptunk.

IV.7. táblázat. KMO- és Bartlett-teszt a családszemlélet dimenzió főkomponens-elemzésében

Kaiser-Meyer-Olkin-teszt		,735
Bartlett-teszt	≈ Khi-négyzet	416,892
	df	120
	Szig.	,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az adatredukció statisztikai megfelelőségét a KMO és Bartlett-tesztek igazolják. A rotált komponens-mátrix a következők szerint alakult (IV.8. táblázat).

IV.8. táblázat. Rotált komponensmátrix a Családszemlélet dimenzió főkomponens-elemzésében

	Komponens		
	1	2	3
F_INDEP	,110	-,585	-,184
F_FAMIMP	,829	,199	
F_LONGTERM	-,231	,181	,843
F_IMPFAITH	,862	,211	-,223
F_IMPINC		,340	,833
F_IMPBACK	,220	,830	,167
F_IMPRES	,909	-,121	
F_IMPRELIG	,187	,825	,189
F_IMPHOU	,210	,247	,798
F_IMPAGPOL		,764	,422
F_IMPUST	,934		
F_IMPSEX	,853	,136	,217
F_IMPCH		,145	,898
F_IMPDISC	,938		
F_IMPTIME	,716	,565	,208
F_IMPINT	,607	,618	

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 5 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az első faktorban azoknak az országoknak lesz magas pontszámuk, amelyek válaszadói között magas arányban tartották fontosnak a családot, továbbá a házasságban a hűséget, a kölcsönös tiszteletet, a megértést, a jó testi kapcsolatot, a problémák megbeszélését és minél több idő együtt töltését.

A második faktorban azon országok jelennek majd meg magas értékekkel, ahol a válaszadók magas arányban tartották fontosnak a „közös alapokat”: szocializáció, vallás, politika és közös érdeklődés. Ennek az elvárása egyúttal összecseng a faktor első értékével, miszerint az ilyen családokban a gyermek függetlensége nem érték, mert akkor lehet, hogy nem fogja követni a „megfelelő” vallási, politikai stb. nézeteket.

Végül a harmadik faktorban a nagyobbbrészt formalista családfelfogásról tanúbizonyságot tevők szerepelnek majd magas értékkel: azok tartoznak ide, akik magas arányban válaszolják azt, hogy hosszú távú kapcsolat nélkül nem lehetséges a boldogság, a jó házassághoz pedig mindenekelőtt gyerekek kellenek, illetve megfelelő jövedelem és lakás.

Az első faktor az emberi kapcsolatok minőségi jellemzőit ragadja meg, ezért azt elneveztük az angol „quality” szó nyomán FF_PERS_QL-nek. A harmadik faktor ezzel szemben erősen mennyiségorientált, ezt a „quantity” nyomán FF_PERS_QT névvel illettük. A második faktor a közös területeket hangsúlyozza, ezért az „interest” nyomán a neve FF_PERS_INT lett.

A fennmaradó és elemzésbe vont 9 változóból egyszerű számtani átlaggal kialakítottunk egy indexet, amelyet, mivel a benne szereplő változók megítélésünk szerint elhelyezhetőek voltak egy konzervatív/liberális, avagy szigorú/megengedő kontinuumon, Konzervativizmus-indexnek (F_CONSIND) neveztünk el. A pontosság kedvéért ide tartoztak a FAMPRIOR, JOBSC_1, JOBSC_2, MOTFAT_1, MOTFAT_2, WFULCH, MFULCH, WLESSW, PARLOVE változók. A IV.9. táblázat remekül mutatja a Konzervativizmus-index kapcsolatát a formalista FF_PERS_QT faktorról.

IV.9. táblázat. A Konzervativizmus-index kapcsolata a párkapcsolatokat vizsgáló tömörített változókkal

	F_CONSIND
FF_PERS_QL	-,173
FF_PERS_INT	,327
FF_PERS_QT	,768(**)

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.10. táblázat. A Családszemlélet dimenzió négy tömörített változójának eredményei

FF_PERS_QL

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	mt	1,526	16	dk	0,182
2	is	1,396	17	lu	0,145
3	gr	1,105	18	nl	0,126
4	ie	1,046	19	cz	0,079
5	hu	0,778	20	sk	-0,129
6	se	0,718	21	es	-0,384
7	be	0,655	22	de	-0,455
8	at	0,641	23	ro	-0,519
9	no	0,598	24	fi	-0,552
10	si	0,486	25	hr	-0,709
11	it	0,466	26	bg	-0,756
12	pl	0,433	27	lv	-1,353
13	uk	0,423	28	pt	-1,635
14	fr	0,376	29	ee	-1,985
15	ch	0,220	30	lt	-2,923

FF_PERS_INT

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	mt	3,223	16	be	-0,157
2	ro	1,747	17	no	-0,194
3	pt	1,323	18	fr	-0,356
4	pl	1,221	19	lv	-0,375
5	gr	1,116	20	at	-0,381
6	es	0,522	21	sk	-0,485
7	bg	0,412	22	nl	-0,500
8	lt	0,335	23	si	-0,524
9	de	0,192	24	hr	-0,548
10	lu	0,098	25	ee	-0,672
11	ie	0,092	26	se	-0,794
12	it	0,092	27	dk	-0,830
13	uk	0,049	28	hu	-1,195
14	fi	-0,044	29	is	-1,278
15	ch	-0,071	30	cz	-2,019

FF_PERS_QT

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	hu	2,211	16	es	-0,191
2	gr	1,916	17	ie	-0,295
3	cz	1,351	18	se	-0,339
4	bg	1,213	19	mt	-0,349
5	sk	1,134	20	hr	-0,351
6	pl	0,831	21	no	-0,425
7	ro	0,790	22	pt	-0,495
8	lv	0,694	23	is	-0,518
9	si	0,491	24	it	-0,578
10	ee	0,445	25	de	-0,625
11	fr	0,393	26	uk	-0,800
12	be	0,027	27	lu	-0,961
13	lt	0,026	28	fi	-1,436
14	at	-0,131	29	nl	-1,516
15	ch	-0,146	30	dk	-2,365

F_CONSIND

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	hu	1,29	16	fr	0,06
2	pl	1,12	17	es	0,04
3	gr	1,02	18	si	-0,03
4	it	0,77	19	lu	-0,09
5	ro	0,66	20	de	-0,10
6	bg	0,57	21	at	-0,11
7	lv	0,51	22	ie	-0,43
8	cz	0,47	23	be	-0,44
9	ee	0,45	24	uk	-0,48
10	pt	0,41	25	no	-0,85
11	mt	0,39	26	is	-0,91
12	sk	0,29	27	fi	-1,00
13	lt	0,19	28	dk	-1,15
14	ch	0,12	29	se	-1,34
15	hr	0,07	30	nl	-1,51

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Ennek ellenére nem lehetett a CONSIND-et összevonni a QT-faktorral, mert akármilyen módszerrel próbáltuk, széttúrta a faktorstruktúrát. A IV.10. táblázatban közöljük a 4 tömörített változó földrajzi eloszlását.

Az eredmények vegyes képet mutatnak. A legfontosabbnak a következőket tartjuk kiemelni:

- A nemi szerepeket legkevésbé konzervatívan az északi országok fogják fel (ami tökéletesen egybeesik a Geert Hofstede által mért Maszkulinitás-index eredményeivel)¹⁵, utánuk az angolszászok és Belgium következik, majd két németajkú ország. A 15 legkonzervatívabb állam, azaz a mintának a fele Svájc kivételével keleti és mediterrán, a lista élén hazánkkal.
- Szintén hazánk vezet a formalista családfelfogásban, ráadásul kimagaslóan, csak Görögország ér a nyomába, aztán egy jelentős szakadékot látunk. A mezőny végén 3 északi található, de másik 3 társuk e vonatkozásban már jelentősebben szóródik és további földrajzi relevanciákra nehéz lenne rámutatni.
- A párkapcsolatok minőségi oldalát kiemelők listáján teljes mértékben vegyes képet találunk, míg viszont a kapcsolatot közös vonásokra építő táblázata (FF_PERS_INT) ismét érdekes abból a szempontból, hogy az első 5 helyezés után hatalmas szakadék van, és az első 7 helyet lengyel kivétellel mediterrán és balkáni államok foglalják el (a Lengyelország és a mediterrán országok mentalitása közötti hasonlóságra még több ponton lesz példa).

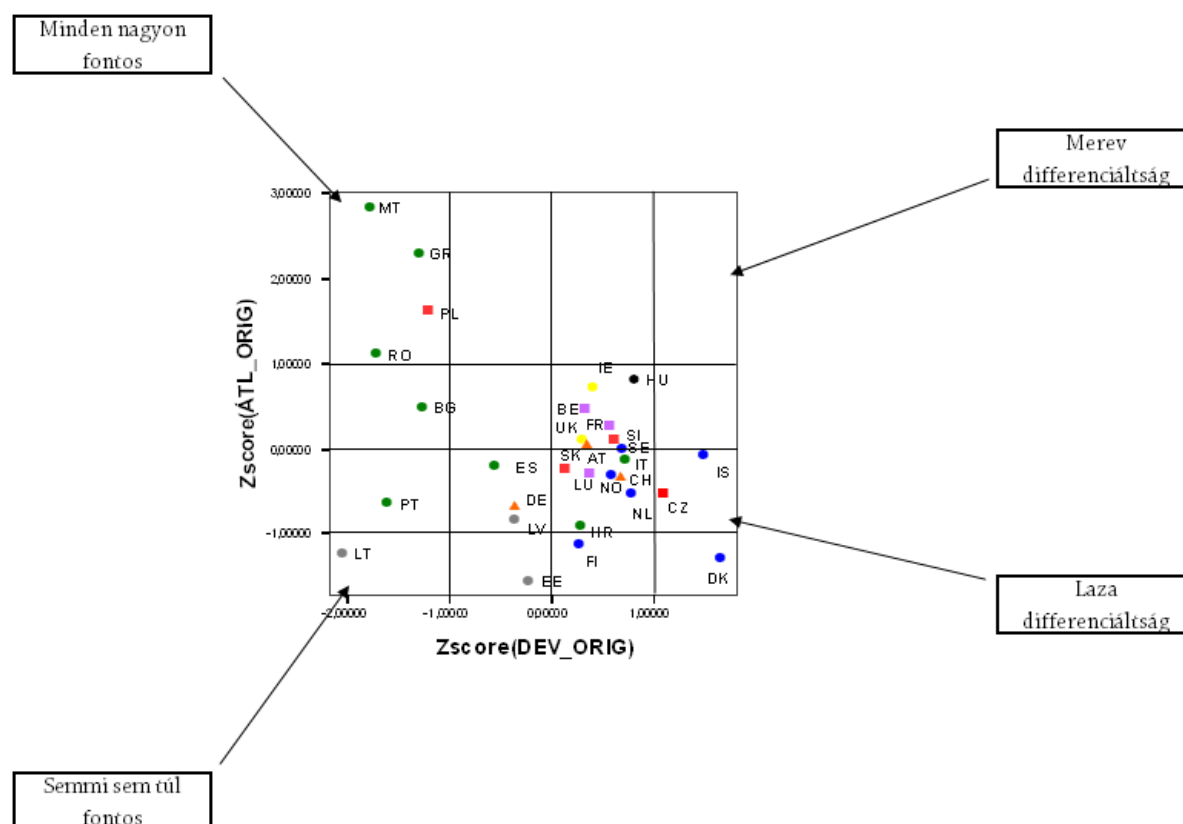
Tekintettel arra, hogy a görögök minden táblázatban az első 5 helyen végeztek, illetve a magyarok esetében is furcsa, hogy mind a QT, mind a QL vonatkozásában magas helyezést értek el, megvizsgáltuk, nincs-e valamiféle olyan tendencia, hogy bizonyos országok válaszdói mindenre azt mondják, hogy fontos, míg mások nagyon kevés dolgot tartanak fontosnak. Ezt a tartalma miatt párkapcsolati igényesség mutatónak neveztük el, aminek abban lehet szerepe, hogy ha valaki túl sok mindent tart egyszerre nagyon fontosnak, akkor aligha lesz valaha is elégedett a magánéletével, míg vélhetően a másik véglet, a nemtörődömség sem tesz boldoggá. Az igényességi indexet az alábbiak szerint számítottuk: Ezeket a kérdéseket eredetileg egy háromfokozatú skálán mérték, ahol a 3 jelentette a „Nagyon fontos”, a 2 az „Áránylag fontos”, az 1 pedig a „Nem fontos” választ. Mivel ezeket a válaszokat átalakítottuk, minden országnak egy 1 és 3 közötti értéket jelölő pontszáma lett minden „házassági” változóhoz. Megnéztük, hogy az egyes országoknak mekkora az átlagos pontszámuk a 15 változó vonatkozásában, és hogy mekkora ennek az adatsornak a szórása. Az igényesség és a szórás közös ábrázolhatósága érdekében e két végső adatsort standardizáltuk. Az eredményeket (a prejudikált országcsoportokat színnel jelölve) a IV.2. ábra szemlélteti.

Az abszcissa a szórást, az ordináta az igényességet mutatja. Az origótól balra fölfelé eső negyedben találjuk a három balkáni országot, a mediterrán Máltát és Lengyelországot, akiknek minden nagyon fontos, hiszen a magas igényesség alacsony szórással párosul. A bal alsó negyed azoké, akiknek semmi sem túl fontos (alacsony igényesség, kis szórás); ide tartozik további két mediterrán ország, a három balti állam és Németország. A jobb alsó negyedet „Laza differenciáltságnak” neveztük az alacsony átlagos igényesség, viszont magas szórás miatt. Ide tartozik a teljes északi csoport, de említsük meg Csehország, Szlovákia és Horvátország jelenlétét, valamint Olaszország különbözőségét térségétől. Végül a jobb felső negyedben, a „Merev igényesség” címke alatt található kiemelten hazánk, illetve az angolszász és a frankofon országok. Ezek az igényesség-koordináták tehát az északi, a mediterrán és a balti országok tekintetében értelmezhető földrajzi

¹⁵ Geert Hofstede 64 ország kultúráját összehasonlító vizsgálata nyomán 4+1 komplex mutatót alkotott meg, amelyek mentén megítélése szerint a kultúrák jól jellemezhetők. Hofstede úgy találta, hogy míg a női szerepek nagyjából hasonlóan alakulnak világszerte, addig a férfi szerepekkel kapcsolatban jelentős különbségek figyelhetők meg a kultúrák között. Az ún. Maszkulinitás index (Masculinity Index) akkor vesz fel magas értéket, ha az adott országban a férfi szerepek nem hasonlítanak a női szerepekre, míg az alacsony értékek a férfi és a női szerepek hasonlóságát jelzik, amely utóbbi nyilvánvalóan egy történelmileg nem-klaszikusnak tekinthető jelenség. A legalacsonyabb értékeket az egész világon Svédország, Norvégia, Dánia, Hollandia és Finnország vette fel (Hofstede Izlandot nem vizsgálta) (lásd: Hofstede 2010). A Hofstede-indexek alakulása és az egyenlőtlenségek közötti kapcsolatok kapcsán a skandináv térséggel kapcsolatban markáns eredményekre jutott Polyánszky 2011b).

megoszlást mutatnak, míg a keleti blokk ebben a tekintetben, ahogyan a párkapcsolati mutatók tartalma tekintetében is, vegyes képet mutat.

IV.2. ábra. A párkapcsolati „igényesség” pontfelhődiagramja

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az eddigieket más oldalról megragadva: az összes Családszemlélet-változót bevontuk egy Ward-klaszterezési eljárásba, négyzetes euklideszi távolságmértékkel. Bár az összes változó együtt tartalmilag nem értelmezhető, az eredmény azonban megdöbbentően strukturált: ha a változók nem is, de bizonyos országok földrajzilag is jól értelmezhető módon korrelálnak egymással (IV.3. ábra).¹⁶

Alulról felfelé haladva markánsan elkülönülni látjuk a balkáni családfelfogást, amelyhez a keleti blokk további országai csatlakoztak, így hazánk és Lengyelország. Fölötte egy szintiszta északi csoport, szintén elég nagy távolságban a többi klasztertől. Utána a balti országok szerepelnek közösen portugál szépséghibával, majd még egyfeljebb egy németajkú+ szlovén és horvát klasztert látunk (ez az 5 ország földrajzilag összefüggő blokkot alkot). Az ábra legtetején egy nyugati csoport látható, alatta pedig egy vegyes „maradék” csoport. Az elemzés tehát összességében is a keleti blokk vegyességét, valamint a balkáni, a balti és kiemelten az északi csoport különállását mutatta ki.

¹⁶ Ezt az állítást úgy kell értelmezni, hogy ha például a déliekről az derül ki egy kutatásban, hogy sokat beszélnek és kevés vodkát fogyasztanak, míg az északiakról ennek az ellenkezője, azt annak ellenére statisztikailag hiteles kulturális különbségeknek tekintjük, hogy semmilyen oksági kapcsolatot nem feltételezünk a beszédesség és a vodkafogyasztás között.

Fadiagram Ward-eljárással

IV.2.3. Életmód és időbeosztás

Következő dimenzióink az életmódot és az időbeosztást vizsgáló változók közös értelmezését kísérelte meg. Sajnos a fogyasztási szokásokra nem sikerült megfelelő minőségű, összehasonlítható adatokat találni, de az e kategóriába eső többi változó alapján is kirajzolódnak kulturális jegyek. Az elemzésbe vont változók listáját a *IV.11. táblázat* mutatja.

IV.11. táblázat. Az Életmód és időbeosztás dimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
FRIENDS	Milyen gyakran tölt időt a barátaival?	PRAY	Milyen gyakran imádkozik a vallási szertartásokon kívül?
SOCIAL	Milyen gyakran tölt szabadidőt barátokkal, rokonokkal vagy kollégákkal?	PHILO	Milyen gyakran gondolkodik az élet értelmén?
COLLEG	Milyen gyakran tölt időt kollégákkal a munkahelyen kívül?	TV_WAT	Hány órát tévézik egy átlagos hétköznapon?
BELONG	Tartozik-e valamilyen kulturális/sport/művészeti szervezethez?	NP_REA	Mennyi időt tölt újságolvasással egy átlagos hétköznapon?
CLUBS	Milyen gyakran tölt időt klubtársakkal (sport, művészet, kultúra stb.)?	RUNOUT	Sok a tennivaló otthon, általában kifutok az időből, mielőtt meglenne minden
CHURCH	Milyen gyakran tölt időt a templomból/zsinagógából/mecsetből ismert emberekkel?	JOBPREV	Milyen gyakran akadályozza Önt a munka abban, hogy elegendő időt legyen párjával/családjával?
CONTEMP	Tölt-e időt imádkozással, kontemplációval, meditációval?		

Forrás: Saját szerkesztés.

A változószett belső struktúrája szerint három egységre bontható: az első 5 változó a közösségi szabadidőtöltést méri, a következő 4 változó a vallásos életformához és az elmélyüléshez köthető időtöltést vizsgálja, míg az utolsó 4 az időbeosztást próbálja meg valamilyen módon megközelíteni, bár e 3 csoport között kisebb átfedések is vannak. A korrelációs tábla alapján sejthető volt, hogy a belső struktúrát legalább részben vissza fogja igazolni az adatredukció is. Csak részben, mert míg az első és a második blokkban az eredmények ígéretesek voltak, az időbeosztást mérni szándékozó blokkban a RUNOUT és a JOBPREV változók semmivel nem korreláltak, a tévénzésnek pedig van egy enyhe negatív kapcsolata az újságolvasással, ami legfeljebb az adatfelvétel korrektségét igazolja vissza, de ezen túlmenően ez nem hír. A főkomponens-elemzés megfelelőségét igazolja a KMO- és a Bartlett-teszt (*IV.12. táblázat*).

IV.12. táblázat. KMO- és Bartlett-teszt az Életmód és időbeosztás dimenzió főkomponens-elemzésében

Kaiser-Meyer-Olkin-teszt		,527
Bartlett-teszt	≈ Khi-négyzet	136,029
	df	36
	Szig.	,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A rotált komponens mátrix a *IV.13. táblázat*ban láthatóak szerint alakult.

IV.13. táblázat. Rotált komponensmátrix az Életmód és időbeosztás dimenzió főkomponens-elemzésében

	Komponens	
	1	2
Zscore(FRIENDS)	,860	-,189
Zscore(SOCIAL)	,768	-,018
Zscore(COLLEG)	,540	,093
Zscore(CHURCH)	-,017	,837
Zscore(CLUBS)	,827	-,189
Zscore(BELONG)	,687	-,243
Zscore(CONTEMP)	-,102	,899
Zscore(PRAY)	-,071	,872
Zscore(PHILO)	-,214	,255

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 3 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Látjuk, hogy a PHILO változótól eltekintve az adatredukció eredménye kielégítő, így az első komponenst elneveztük „Közösségi”-nek (LF_COMMUN), míg a másodikat „Vallásos”-nak (LF_RELIG). A 4 kieső változó földrajzi eloszlását egyenként megvizsgáltuk. A JOBPREV semmilyen eredményt nem hozott, és a RUNOUT is csak annyit, hogy Svédország kivételével a skandináv térségben jellemzően azt állítják, hogy nem futnak ki az időből. Karakteresebb eredményt adott az újságolvasás, ahol kimondhatjuk, hogy az adatok szerint *a skandináv, angolszász és németajkú országok a többiekhez képest sok időt töltenek újságolvasással*, míg a mediterrán, balkáni és frankofon országok kevesebbet. A keleti csoport vegyes. A tévénézés a fordított korrelációnak megfelelően inkább ennek az ellenkezője felé tendál, bár az angolszász országok tévénézésben is erősek.

Ami a nyert faktorokat illeti, Svájcra és Ciprusra ezúttal nincs adatunk. A faktorszókórok földrajzi eloszlását a IV.14. táblázat mutatja.

IV.14. táblázat. Az Életmód és időbeosztás dimenzió tömörített változóinak eredményei

LF_COMMUN			LF_RELIG		
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	nl	2,000	16	si	0,077
2	se	1,300	17	it	-0,045
3	hr	1,190	18	sk	-0,146
4	ie	1,101	19	bg	-0,365
5	dk	0,870	20	fr	-0,374
6	is	0,800	21	gr	-0,405
7	fi	0,659	22	ee	-0,507
8	uk	0,625	23	mt	-0,572
9	pt	0,623	24	cz	-0,700
10	lu	0,459	25	lv	-1,063
11	be	0,451	26	pl	-1,490
12	es	0,413	27	ro	-1,553
13	no	0,306	28	lt	-1,942
14	de	0,283	29	hu	-2,272
15	at	0,278			

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ie	1,683	16	is	-0,465
2	pl	1,631	17	de	-0,513
3	hr	1,555	18	be	-0,558
4	pt	1,548	19	si	-0,567
5	ro	1,543	20	lu	-0,615
6	mt	1,303	21	hu	-0,676
7	gr	0,781	22	lt	-0,690
8	it	0,738	23	ee	-0,779
9	fi	0,479	24	uk	-0,817
10	lv	0,424	25	dk	-0,914
11	sk	0,337	26	bg	-0,997
12	at	0,157	27	se	-1,007
13	es	-0,048	28	fr	-1,443
14	nl	-0,131	29	cz	-1,800
15	no	-0,160			

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Karakteres eredmények csak a Közösségi komponensben láthatók. Itt kimondhatjuk, hogy míg előjön a skandinávok között is jól ismert norvég zárkózottság, alapvetően az északi népekre az jellemző, hogy kiterjedt társadalmi életet élnek, míg a mezőny első felébe egyetlen keleti ország fért be: Horvátország. Viszonylag magas még az angolszász országok indexe, a többi tekintetben ez a mutató leginkább vegyes képet mutat. Görögország eredménye ismét gyenge, és itt kitérünk hazánkra is, amely utolsó helyezést ért el. Ellenőriztük, nem valamilyen szélsőséges adat okozta-e ezt az eredményt, de sajnos nem. A faktort alkotó 5 változóból 4-ben vannak nálunk rosszabb eredménnyel rendelkező országok, és a CLUBS változóban, amelyet „vezetünk”, ott is vannak hozzánk közeli értékkel rendelkezők. Ez utóbbi negatív rekord sajnos a hazai civil szektor hiányával kapcsolatos panaszok jogosságát igazolja vissza igen robusztus módon.

A vallási térkép – ahogyan azt az előzetes ismeretek és a függő változókat vizsgáló fejezet demográfiai fejezetében látott korrelációk alapján gondolhattuk – teljesen vegyes. A mediterrán országok átlagosan vallásosabbak, de ezt eddig is tudtuk.

Végül, az összes adat bevonásával készült fadiagramot ebben az esetben nem érdemes bemutatnunk, mert a kisebb, elszórt adathiányok miatt sok ország kiesett, valamint az eredmények sem túl karakteresek. Igaz, van egy izlandi-holland-dán-svéd klaszter (norvég adathiány, a finnek máshova sorolódtak), és a keletiek Szlovéniát kivéve együtt mozognak, de hiányzik az ábráról Lettország, Litvánia, Horvátország, Románia és Bulgária.

IV.2.4. Munkakultúra és a sikerhez való viszony

Ezen a területen 35 változót vizsgáltunk meg (IV.15. táblázat). Ezek közül az első kettő a munka fontosságával foglalkozik, a következő 15 pedig egy azzal kapcsolatos kérdéssorozat volt, hogy mi fontos a munka területén a válaszadóknak. Ezeket nevezhetjük munkaértékeknek. A munkakultúrát 8 változóval kíséreltük meg közelíteni, ezek közül 6 azt vizsgálja, hogy a munkaidőn kívül mennyit kell dolgozni, egy azt, hogy a munkahelyen mennyire hozhatnak szabadon döntéseket a munkavállalók, egy pedig azt, hogy mennyire foglalkoztatják a munkaproblémák munkán kívül is az embereket az adott kultúrában. Ebben a dimenzióban vizsgáltuk azt is, hogy mennyire tartják fontosnak a gazdagságot, a sikert és az elismertséget, valamint 4 változóval próbáltuk közelíteni a kreativitást, az új dolgokra való nyitottságot, végül pedig három olyan gyermeknevelési elvet vizsgáltunk meg, amelyek a területhez kapcsolódhatnak.

IV.15. táblázat. A Munkakultúra és a sikerhez való viszonydimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
WIMP	Mennyire fontos az Ön életében a munka?	NIGHT	Milyen gyakran kell este/éjjel dolgoznia?
W_TALT	A tehetség kibontakoztatásához szükséges, hogy az embernek legyen munkája	NIGHT_P	Partnerének milyen gyakran kell este/éjjel dolgoznia?
W_PAY	Fontos a munkában: Jó fizetés	OVERT	Milyen gyakran kell váratlanul túlóráznia?
W_PLES	Fontos a munkában: Kellemes emberekkel dolgozni	OVERT_P	Partnerének milyen gyakran kell váratlanul túlóráznia?
W_NOPR	Fontos a munkában: Ne legyen túl nagy nyomás	WEND	Milyen gyakran kell hétvégén dolgoznia?
W_SEC	Fontos a munkában: Munkabiztonság	WEND_P	Partnerének milyen gyakran kell hétvégén dolgoznia?
W_PROM	Fontos a munkában: Előrelépési lehetőség	WORWK	Milyen gyakran aggódik munkahelyi problémák miatt, amikor nem

			dolgozik?
W_RECT	Fontos a munkában: Legyen társadalmi elismertsége	RESPCT	Fontos elismerést/tiszteletet kapni másoktól
W_GHOU	Fontos a munkában: Kellemes órák	SUCCESS	Fontos a sikeresség és hogy elismerjék az eredményeket
W_INIT	Fontos a munkában: Adjon lehetőséget ötletek felhasználására	RICH	Fontos a gazdagság és a drága dolgok vásárlása
W_USE	Fontos a munkában: Hasznos a társadalomnak	ADVT	Fontos kalandokat keresni és izgalmas életet élni
W_HOLY	Fontos a munkában: Nagyvonalú szabadságolás	DECFRE	Fontos, hogy saját döntéseket hozzunk és szabadok legyünk
W_MEET	Fontos a munkában: Találkozni emberekkel	TRYNEW	Fontos kipróbálni új, különböző dolgokat az életben.
W_ACH	Fontos a munkában: Egy lehetőség elérni valamit az életben	CREAT	Fontos új dolgokat kitalálni és kreatívnak lenni
W_RPLE	Fontos a munkában: Legyen felelősségteljes	CH_HARD	Fontos gyermektulajdonságok: kemény munka
W_INT	Fontos a munkában: Legyen érdekes	CH_IMAG	Fontos gyermektulajdonságok: képzelőerő
W_ABIL	Fontos a munkában: Feleljen meg az ember képességeinek	CH_DET	Fontos gyermektulajdonságok: határozottság és kitartás
FREDEC	Mennyire hozhat szabadon döntéseket a munkahelyén?		

Forrás: Saját szerkesztés.

Az összes változó korrelációs táblája alapján előzetesen a következők voltak megállapíthatók:

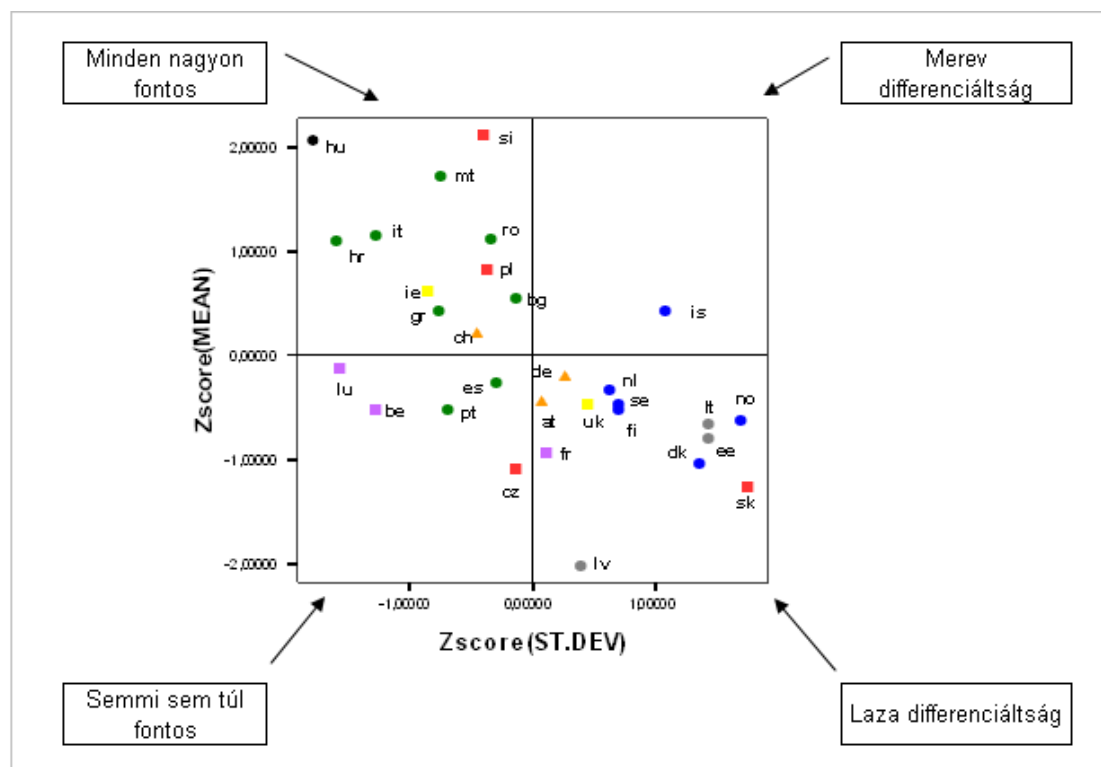
- A 15 munkához kapcsolódó érték összesen 105 korrelációjából 98 szignifikáns volt. Ez igen nehezen értelmezhető eredmény és első ránézésre kétségbe vonja az adatok hitelességét, mivel a változók teljesen eltérő tartalmúak. Felveti ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy megvizsgáljuk a munkával kapcsolatos igényességet (vagy igényeskedést), ahogyan azt a párkapcsolat-szemléletnél tettük. Megvizsgáljuk tehát, nincs-e valamiféle olyan tendencia, hogy bizonyos országok válaszadói mindenre azt mondják, hogy fontos, míg mások nagyon kevés dolgot tartanak fontosnak. Ezt a tartalma miatt ez esetben Munkaelvárások mutatónak neveztük el, aminek abban lehet szerepe, hogy ha valaki túl sok mindent tart egyszerre nagyon fontosnak, akkor aligha lesz valaha is elégedett a munkájával, míg vélhetően a másik véglet, a közöny sem túl motiváló.
- A munkakultúrát illető értékek közül az éjszakai és a hétvégi munka korrelál egymással, a túlóra ezektől független. A munkahelyen meghozható döntések szabadága (FREDEC) negatívan korrelál az éjszakai munkával, míg a munkával kapcsolatos, munkahelyen kívüli aggodás (WORWK) pozitívan a túlórával.
- A gazdagság (RICH), a siker (SUCCESS) és az elismertség (RESPCT) fontosságát mérő változók együtt mozognak és kapcsolatban állnak bizonyos munkaértékekkel.
- Az életben a szabadon meghozható döntések fontossága (DECFRE), a kreativitás (CREAT) és az új dolgok kipróbálásának (TRYNEW) fontossága mutatók is korrelálnak egymással, a kaland fontossága (ADVT) viszont független tőlük, míg végül a fontosnak tartott gyermek-tulajdonságok esetében nem kaptunk értelmes eredményt ebben a dimenzióban.

Eddig tehát felülvizsgáltuk a változószett belső struktúráját madártávlatból. Az elemzési eredmények különösek. Egyrészt a nagyon magas multikollinearitás ellenére a munkaértékek faktorelemzése

sikertelen volt, másrészt viszont külső változók mentén mégis tagozódik a munkaértékek változócsoportha. Ez alatt azt értjük, hogy bár egymással szinte mind korrelálnak, más változókkal való korrelációikban létrejönnek tematikus, értelmezhető alcsoportjaik. Ez utóbbi, más területekkel való keresztkorrelációkról a dimenziók bemutatása után számolunk be, miután a regionális kultúrák jellemzőit összegeztük.

Az adattömörítés a többi változó vonatkozásában sem járt sikerrel, így itt elvileg egyenként kellett megvizsgálni a változók földrajzi eloszlását. Ez feleslegesen terhelné a disszertációt, mivel az eredmények sokszor jelentés nélküliek, ezért az alábbiakban csak néhány, a későbbiekben is szerepet játszó változót mutatunk be, amelyeknek az eredményei elemzésünk szempontjából relevánsak.

IV.4. ábra. A Munkaelvárások index pontfelhődiagramja

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Eredmények: Mindenekelőtt álljon itt a Munkaelvárások pontfelhő-diagramja, amelyen az abszcissza a szórást, az ordináta az „igényességet” mutatja (IV.4. ábra). Az origótól balra fölfelé eső negyedben a mediterrán és balkáni országok dominálnak, de rendkívül markáns Szlovénia és különösen hazánk pozíciója. Ezekben az országokban „minden nagyon fontos”, hiszen a magas igényesség alacsony szórással párosul. A bal alsó negyed azoké, akiknek semmi sem túl fontos (alacsony igényesség, kis szórás); ide tartozik további két mediterrán ország, valamint Luxemburg, Belgium és Csehország. A jobb alsó negyedet „Laza differenciáltságnak” neveztük az alacsony átlagos igényesség, viszont magas szórás miatt. Ide tartozik Izland kivételével a teljes északi csoport és a balti államok, de említjük meg Szlovákia, Svájc és Ausztria jelenlétét is, míg végül a jobb felső negyedben, a „Merev differenciáltság” címke alatt egyedül Izland található. Ezek az igényesség-koordináták tehát különösen a differenciáltság tekintetében mutatnak értelmezhető képet, amennyiben az északi, a mediterrán és a balti országok esetében értelmezhető a földrajzi megoszlás, míg a keleti blokk ebben a tekintetben is vegyes képet mutat.

Az ábra kapcsán ki kell emelni azt is, hogy ha egy trendvonalat rajzolnánk rá, az ránézésre is negatív meredekségű és lineáris lenne, ami alátámasztja gyanúnkat: az eloszlást a „Minden nagyon

fontos” és a „Laza differenciáltság” negyedek dominálják, vagyis az országok egy olyan csoportja, ahol válogatás nélkül fontosnak tartanak dolgokat és egy másik csoport, ahol „nem csinálnak akkora ügyet” a munkából, de azért egy-két dolgot kiemelnek. A látványt igazolja az átlag és a szórás közötti fordított statisztikai kapcsolat is, a Pearson-korreláció értéke $-0,604$, amely 1%-os szinten szignifikáns!

A változók földrajzi eloszlásának vizsgálatáról a következőket mondhatjuk el:

- (a) Általában a szegényebb és kevésbé sikeres országok tartották fontosnak a sikerességet, a gazdagságot és a tisztelet kivívását. Ez nem tekinthető érdekes eredménynek: az kell, ami még nincs meg, érthető módon például aki megszokta a gazdagságot, az nem fontosnak, hanem természetesnek tartja azt. Ez a RICH, RESPCT és SUCCES változókhoz kapcsolódó észrevétel.
- (b) Kiemelkedő a FREDEC változó eloszlása, amely a munkahelyen meghozható döntések szabadságát mérte. Ez a változó a sikerességgel kapcsolatban is előkerül majd, ezért alább közöljük földrajzi eloszlását (IV.16. táblázat).
- (c) Sajnálattal vettük ugyanakkor tudomásul, hogy nincs szignifikáns korreláció a FREDEC és a kreativitási/nyitottsági/önállósági változócsoporthoz között. Különösen a DECFRE változóval sajnálatos ez a hiány, amely az életben a szabad döntések meghozatalának fontosságát mérte. Ennek ellenére azt érdekesnek tartottuk, hogy hazánkban az egyik legmagasabb a különbség a FREDEC és a DECFRE között, azaz a magyar válaszadók nagyon nagy diszkrpanciát éreznek a szabad döntés iránti vágyuk és az ez irányú munkahelyi tapasztalatok között. Ezt a különbséget némi rosszmájúsággal tekinthetjük egyfajta frusztrációs mutatónak is (hát még ha hozzávesszük a munkaelvárások vizsgálati eredményeit). Szinte nem is kell említeni, hogy a spektrum másik végén az első 10 helyből 6-ot az északi csoport tagjai tesznek ki. A DECFRE és a „Kreativitás” változók földrajzi eloszlása makroregionális szempontból egyébként nem releváns.
- (d) A FREDEC-en kívüli Munkakultúra-változók esetében a következőket mondhatjuk: A legkevesebb esti/éjszakai munkáról 4 északi ország számolt be, de itt található az angolszászok is, míg a spektrum „orvosi értelemben pozitív” végén Olaszország áll. A váratlan túlórázás a németajkú területeken a legkevésbé jellemző (lehet, hogy a precíz szervezés miatt), míg a legtöbb túlórázásról a magyar válaszadók adtak számot. A hétvégi munka nem ad karakteres képet, de az angolszászok itt is alacsony értékeket adnak, mint az éjszakai munkánál – lehet, hogy ezért van idejük sok tévét nézni és sok újságot is olvasni egyszerre...
- (e) Érdekes eredményt adnak ugyanakkor a nevelési elvekből idehozott változók. A CH_HARD index, amely azt vizsgálja, mennyire tartják az emberek fontosnak, hogy a gyerekek tudjanak „keményen dolgozni”, igen karakteres képet ad (lásd a IV.16. táblázatot). Mindenekelőtt az eloszlás erősen polarizált, nagyon kevés az átlag közeli érték: a 30 számérték közel egyharmada egy szóráson kívül esik, kétharmada pedig nagyobb 0,5-nél vagy kisebb -0,5-nél (ez standardizált változónál nem gyakori). Ráadásul a lista első 10 helyét 10 keleti ország foglalja el, csak Szlovénia lóg ki, míg a spektrum másik végén 5 északi ország és Ausztria található (de közel esik Spanyolország és Németország is). A mediterrán és a nyugati országok e tekintetben vegyes képet mutatnak, és közéjük keveredett Izland és Szlovénia is. Kevésbé markáns, de hasonló a „Képzeloerovel” kapcsolatos álláspont. Ezt inkább északon, az angolszász területeken és Spanyolországban tartják fontosnak, míg a keleti csoport helyezkedik el a negatív végen. Mindenesetre a gyerekek esetében észak és kelet között jól látható a kreativitás vs. kemény munka közötti trade-off. A „Kitartást” mérő változó sajnos nem adott releváns eredményt.
- (f) A munka fontosságát és a munkát mint a tehetség kibontakoztatásának elengedhetetlen feltételét vizsgáló változók a munkaértékekhez hasonlóan nem adtak közvetlenül jól értelmezhető eredményt, ugyanakkor a sikerességgel való kapcsolatukat illetően később még visszatérünk rájuk.

IV.16. táblázat. A Munkahelyen meghozható döntések szabadsága (FREDEC) és a Fontos gyermektulajdonság: kemény munka (CH_HARD) változók eredményei

FREDEC			CH_HARD		
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	no	2,153	16	de	-0,039
2	dk	1,419	17	lu	-0,219
3	ch	1,310	18	fr	-0,303
4	is	1,250	19	si	-0,340
5	se	1,250	20	cz	-0,412
6	nl	1,130	21	ro	-0,412
7	fi	0,804	22	ee	-0,882
8	at	0,540	23	pl	-0,882
9	be	0,455	24	bg	-0,918
10	ie	0,407	25	hr	-1,002
11	pt	0,214	26	sk	-1,171
12	gr	0,082	27	lv	-1,472
13	uk	0,058	28	hu	-1,616
14	it	0,022	29	lt	-2,074
15	es	-0,002			

No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	hr	1,586	16	be	-0,168
2	bg	1,323	17	mt	-0,175
3	pl	1,313	18	uk	-0,318
4	lt	1,299	19	ie	-0,378
5	lv	1,299	20	it	-0,416
6	ee	1,190	21	gr	-0,430
7	ro	1,061	22	si	-0,651
8	sk	0,959	23	de	-0,889
9	cz	0,889	24	es	-0,941
10	hu	0,770	25	nl	-1,172
11	pt	0,732	26	fi	-1,256
12	lu	0,343	27	no	-1,298
13	fr	0,084	28	at	-1,326
14	is	-0,126	29	se	-1,540
15	ch	-0,164	30	dk	-1,599

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

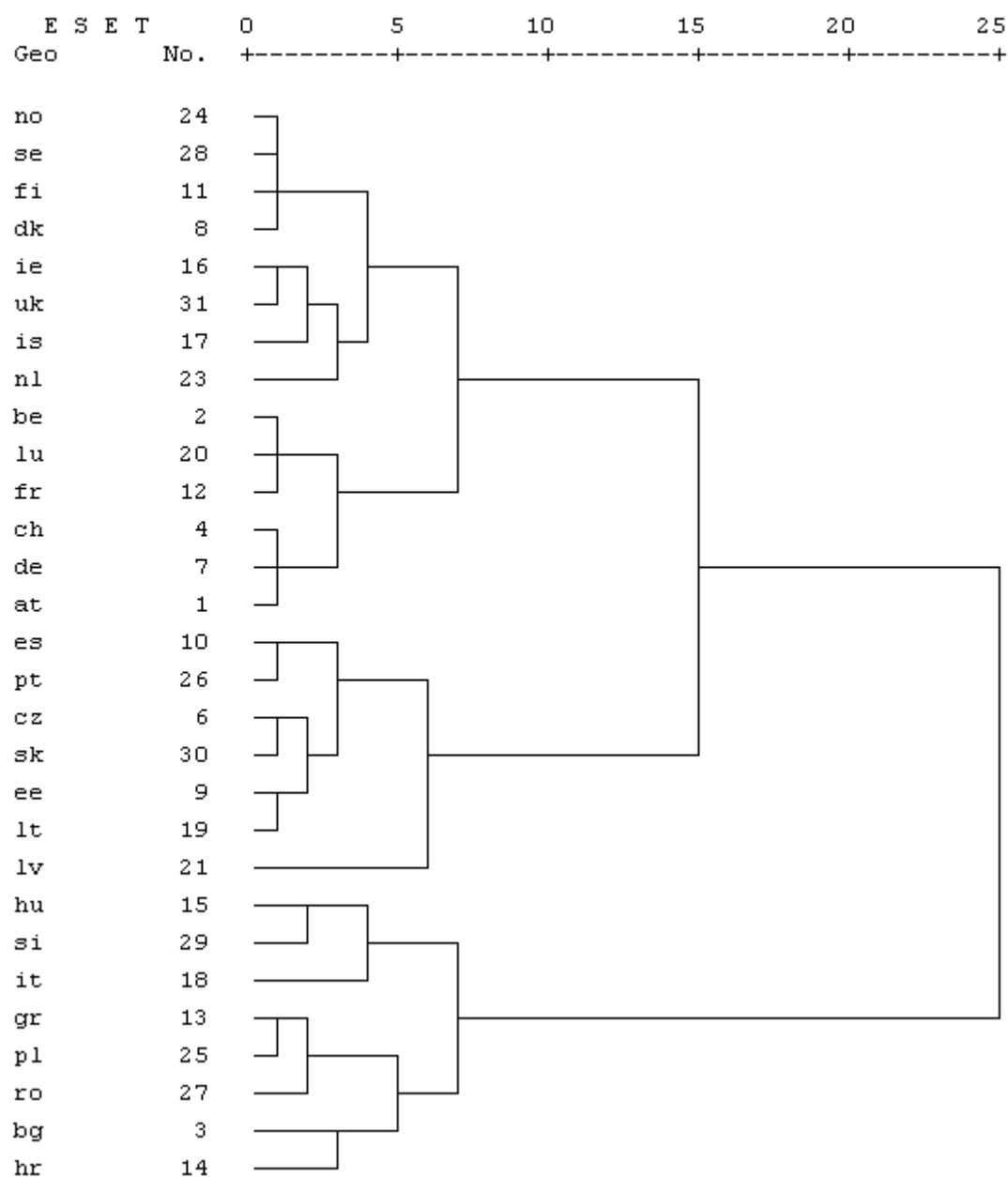
A nagyrészt kusza változószettből nem reméltük, hogy klaszterelemzéssel bármit ki lehet mutatni, mégis, az összes munkaváltozó bevonásával végzett vizsgálatból egy-két részeredményt érdemes bemutatni (IV.5. ábra).

Az elején látunk két északi kisklasztert, amelyek az angolszász országokat is bevonják a skandináv államok és Hollandia mellé. Ezt követi egy frankofon klaszter, hozzájuk szorosan kapcsolódnak a németajkúak szintén önálló kisklasztert alkotva. Az ábra alján jól kivehető egy lengyelekkel kiegészülő balkáni csoport, míg fölöttük a magyar-szlovén-olasz közösség az Alpok-Adria együttműködés hangulatát idézi. Az ábra közepén kevésbé tiszta a kép: a cseh/szlovák kisklaszterhez kapcsolódnak a baltiak, de az ibériai félsziget két országa is.

Összességében a munkaértékek terén a FREDEC és a CH_HARD változók adták a legmarkánsabb eredményt, illetve a munkaértékekkel kapcsolatos igényesség vagy inkább igényeskedés is tanulságos, bár – visszautalva a fejezet elején közölt módszertani jegyzetre – itt is érvényesülhet az a hatás, hogy azon országok válaszadói tartanak mindent fontosnak, ahol semmi sincs rendben a munkahelyekkel. Ez így ebben a végletes formában természetesen nem áll meg, de egy tendencia formáját mindenképpen öltheti. Ennek igazolása ugyanakkor további, területspecifikus kutatást igényelne.

IV.5. ábra. Hierarchikus klaszterezés fadiagramja a Munkakultúra és sikerorientáltság dimenzióban

Fadiagram Ward-eljárással

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.2.5. Kedélyállapot és énkép

A kultúra alapjait meghatározó pszichológiai dimenzió ismét azok közé tartozik, amelyek markáns eredményeket hoznak. A dimenzióba 32 változót vontunk be, amelyekből 2 a gazdasággal és a munkával való elégedettséget, 19 a kedélyállapotot és életérzéseket, míg 11 az énképet vizsgálja. A változók listája a IV.17. táblázatban látható.

IV.17. táblázat. A Kedélyállapot és énkép dimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
JOBSAT	Munkával való elégedettség	UPSET	Előfordult már, hogy ideges voltam
ECSAT	Az ország gazdaságával való elégedettség	WORDISH	Mennyire tart Ön attól, hogy átverik?
CHEER	Voltam vidám és jókedvű az elmúlt 2 hétben	WORWK	Milyen gyakran aggódik munkaproblémák miatt, amikor nem dolgozik?
CALM	Éreztem magam nyugodtnak és kipihentnek az elmúlt 2 hétben	TIRED	Milyen gyakran érzi magát túl fáradtnak ahhoz, hogy élvezze az otthoni tevékenységeket, amelyeket szeret?
VIGOR	Éreztem magam aktívnak, tevékenynek az elmúlt 2 hétben	HWKSTR	A házimunkát stresszesnek találom
WAKE	Volt, hogy frissen és kipihenten ébredtem az elmúlt 2 hétben	TURNOUT	Ön szerint mennyiben múlik Önön, hogy az élete hogyan alakul?
INTR	A mindennapok tele voltak érdekes dolgokkal az elmúlt 2 hétben	REPLCE	Mennyire lenne nehéz Önt helyettesíteni, ha otthagyná a munkahelyét?
EXCIT	Előfordult már, hogy izgatott és érdeklődő voltam	PCHGE	Hogyan viszonyul Ön a változásokhoz?
RESTL	Előfordult már, hogy fáradhatatlannak éreztem magam	PSUCC	Általában számítok rá, hogy sikeres leszek abban, amit csinálok
PROUD	Előfordult már, hogy büszke voltam, mert valaki gratulált	PCONV	Szeretek meggyőzni másokat a véleményemről
LONE	Előfordult már, hogy magányosnak és az emberektől távol éreztem magam	PMOD	Modellként szolgállok mások számára.
PLESD	Előfordult már, hogy jól éreztem magam, mert teljesítettem valamit	PGET	Jó vagyok abban, hogy megszerzem, amit akarok
BORE	Előfordult már, hogy unottnak éreztem magam	PENVY	Számos olyan dolog van a tulajdonomban, amiért mások irigyelnek
TOP	Előfordult már, hogy úgy éreztem: a világ tetején állok	PRESP	Szeretek felelősséget vállalni
DEPR	Előfordult már, hogy depresszívnek vagy nagyon boldogtalannak éreztem magam	PSURE	Ritkán vagyok bizonytalan abban, hogy viselkedjek
MYWAY	Előfordult már, hogy azt éreztem: a dolgok az elképzeléseimnek megfelelően mennek	PADV	Gyakran adok tanácsot másoknak

Forrás: Saját szerkesztés.

A változók korrelációs táblája alapján kirajzolódott, hogy a két elégedettségi és az első öt hangulatjelző változó összesen 21 korrelációjából 16 szignifikáns, ezeket összevontuk átlagolással egy szkórhoz, amelyet elneveztünk PS_SATDEL-nek (az angol „satisfaction and delight” nyomán). Az „Előfordult már...” kezdetű kérdések együtt elemezhetőnek bizonyultak a TURNOUT és a WORDISH változóval, továbbá az imént említett SATDEL összevont változóval is. Ebből az elemzésből két faktort nyerünk. A WORWK és a TIRED mutatók egymással korrelálnak, másokkal azonban nem, míg a HWKSTR és a RPLCE semmivel sem, ezeket önállóan kellett megvizsgálni. Ugyanakkor az énképet vizsgáló, azonos módszerrel felvett utolsó 9 változóból három tiszta faktort nyertünk.

A SATDEL-indexszel bővebben nem kell foglalkoznunk, ez igazából a megerősítése kell hogy legyen a kimeneti változók között szereplő szubjektív boldogságnak, érdekes akkor lenne, ha azzal nem korrelálna, mert az azt jelentené, hogy az emberek mást mondanak az élettel való általános elégedettségre, mint amikor a részleteket is megkérdezik tőlük. Ez azonban nincs így, a korrelációjuk ,614-es és 1%-os szinten szignifikáns, ami ilyen mennyiségű (több tízezer) egyéni adatfelvételtől összesített változók esetén tökéletesen megfelelő.

Az „Előfordult már” kezdetű változók közül a BORE és az EXCIT változókat kivettük, mert nem működtek együtt a többiekkel, ugyanakkor az elemzésbe bevontuk a TURNOUT, WORDISH és SATDEL mutatókat. A főkomponens-elemzés eredményét a IV.18. és IV.19. táblázatokban közöljük.

IV.18. táblázat. KMO- és Bartlett-teszt a Kedélyállapot és énkép dimenzió főkomponens-elemzéséhez

Kaiser-Meyer-Olkin-teszt		,539
Bartlett-teszt	≈ Khi-négyzet	175,405
	df	55
	Szig.	,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.19. táblázat. Rotált komponensmátrix a Kedélyállapot és énkép dimenzió főkomponens-elemzéséhez

	Komponens	
	1	2
PS_RESTL	-,071	-,730
PS_PROUD	,733	-,512
PS_LONE	-,022	,926
PS_PLESD	,703	-,496
PS_TOP	,834	,032
PS_DEPR	,022	,908
PS_MYWAY	,662	,004
PS_UPSET	,109	,692
PS_WORDISH	,676	,091
PS_TURNOUT	,769	,112
PSC_SATDEL	,693	,241

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 3 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A táblázat magyarul a következőképpen olvasható: az első egy Sikereségi index, amelyben a magas értéket kapó országok válaszadói inkább büszke, teljesítményükkel elégedett, pozitív érzéseket átélő

emberek, akikre jellemző, hogy úgy érzik, a dolgok akaratuknak megfelelően alakulnak, derűsek és nem aggodalmaskodnak sokat. A második egy Depresszió-index. A változók fordított kódolása miatt az e faktorban *alacsony pontszámot* kapó országok válaszadói között nagyobb arányban vannak magányosságról, depresszióról, idegességről beszámoló emberek, ugyanakkor a RESTL változó ellenkező előjelű megjelenése nem magyarázható, mert azt nem kódoltuk fordítva.

Az énképpel kapcsolatos változókat a legkisebb négyzetek elvét használó faktorelemzéssel vizsgáltuk. A Goodness-of-Fit teszt a KMO-hoz hasonlóan akkor megfelelő, ha magas, így az adatredukció hitelességét a IV.20. táblázat igazolja.

IV.20. táblázat. Az illeszkedés megfelelőségét vizsgáló teszt eredménye a Kedélyállapot és énkép dimenzió faktorelemzésében

Khi-négyzet	df	Szig.
8,234	12	,767

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A rotált faktormátrix pedig nyilvánvalóvá teszi az eredményeket (IV.21. táblázat).

IV.21. táblázat. Rotált faktormátrix a Kedélyállapot és énkép dimenzió faktorelemzésében

	Faktor		
	1	2	3
PS_CHGE	,100	,655	-,154
PS_PSUCC	,044	,059	,822
PS_PCONV	,792	,357	-,098
PS_PMOD	,757	,212	,184
PS_PGET	,539	,043	,590
PS_PENVY	,939	,112	,323
PS_PRESP	,157	,922	,252
PS_PSURE	,356	,440	,538
PS_PADV	,350	,604	,146

Extrakció: Általánosított legkisebb négyzetek.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 5 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az első faktorban magas értéket kapó országok válaszadói között nagy arányban vannak olyanok, akik úgy gondolják, modellként szolgálnak másoknak, mások irigységének alanyai, és szeretnek másokat meggyőzni a véleményükről. Ez egy meglehetősen öntelt attitűdkomplexum, ezért ezt – a nyomdafestéket tűrő fogalmak között válogatva – Önteltségi indexnek neveztük el (PSF_SELF). A második faktorban a felelősséget szívesen vállaló, változást és kalandokat kedvelő, azaz összességében vállalkozó szellemű válaszadók nagy arányával jellemezhető országok kaptak magas értéket. Ezt elneveztük Vállalkozó-indexnek. Végül, a harmadik faktor a magabiztosságot sugározza: sikeres, amit csinál, megszerzi, ami kell, tudatában van annak, mikor hogyan viselkedjen. Ezt elneveztük Menedzser-indexnek.

Érdekes megvizsgálni, hogy a két különböző adatredukcióból kijövő faktorok/komponensek hogyan viszonyulnak egymáshoz (az azonos adatredukciós eljárásból eredőek *per definitionem* korreláltak). Az eredményt a IV.22. táblázat közli.

IV.22. táblázat. Korrelációk a Kedélyállapot és énkép dimenzió tömörített változói között

	PSF_PERSUC	PSF_DEPR
PSF_SELF	-,156	-,555(**)
PSF_ENTR	,721(**)	,106
PSF_MANAG	,197	-,064

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A Menedzser-index független a többtől, látható az ellentét a depresszió és az önteltség között, és elemzésünk szempontjából fontos a személyes sikerérzet és a vállalkozó szellemiség közötti erős kapcsolat, valamint nem kevésbé fontos, hogy a személyes sikerességérzet és az Önteltség, illetve a személyes sikerességérzet és a Menedzser-index között nincs kapcsolat. Utóbbinak az az alapvető pszichológiai üzenete, hogy ha valaki tényleg magabiztos és sikeres, akkor egy interjúban inkább szerényen nyilatkozik erről, míg aki ezt nagyon hangsúlyozza, az általában rejtett önbizalomhiányt kompenzál. Hasonló magyarázata van a Depresszió-index és az Önteltség közötti fordított kapcsolatnak, amely azért szorul egyáltalán magyarázatra, mivel a Depresszió-index kódolása fordított. Tehát az eredmények szerint a negatív életérzések járnak együtt magasabb önteltségi értékkel. Feltehetően itt is arról van szó, hogy aki tényleg jól érzi magát és nem ad számot magányról, elidegenedésről, depresszióról, annak nincs szüksége arra, hogy nyilvánosan kijelentse: modell mások számára és mások irigyelnek tőle dolgokat. Az önbizalomhiány és a negativitás kompenzációi lehetnek ezek, ahogyan egyébként a másoknak való folytonos tanácsosztogatás sem azokra jellemző, akik elégedettek az életükkel, hanem inkább azokra, akiknek nincs elég pozitív inputjuk. Mindezt természetesen nehéz egész nemzetekre, sőt régiókra kivetíteni, de nagyságrendileg egyáltalán nem kizárt egy ilyen összefüggés, arról nem beszélve, hogy pszichológiai ismereteinkkel tökéletesen együttáll.

Földrajzi eloszlás: Kijelenthetjük, hogy a faktorokba be nem vont változóknak a földrajzi eloszlása nem volt releváns. A faktorok közül szintén nem mutat földrajzilag értelmes képet a Depresszió-, az Önteltség- és a Menedzser-index, míg figyelemre érdemes a Személyes sikeresség-index és a Vállalkozó-index eloszlása.

A Sikerességérzet-indexet szemlátomást a négy skandináv ország vezeti, de kiemelendő, hogy az első 10 helyezést a 6 északi, két angolszász és két németajkú ország teszi ki. Svájc ebben lemaradt, ugyanakkor az itt külön nem közölt TURNOUT-mutatóban, amely a sors alakításának képességébe vetett hitet méri és megítélésünk szerint lélektani szempontból egy kulcsmutató, Svájc is felzárkózik az első 11-be. A spektrum másik végén találjuk – igen szomorú módon – hazánkat, ráadásul markánsan deviáns eredménnyel, a sport nyelvén fogalmazva négy tizeddel megelőztük a cseheket, ami ez esetben jelentős különbségnek minősül. Persze azért nem vagyunk egyedül, a szkórral rendelkező 27 ország utolsó egyharmada kivétel nélkül keleti, éppen emiatt kiemelendő Szlovénia és Románia kedvező pozíciója (közülük Szlovénia, mivel nem először tűnik ki, figyelmet érdemel). Hazánk az itt nem közölt TURNOUT-indexben is hátulról a harmadik, azaz nem érezzük úgy, hogy jelentős szerepünk van sorsunk alakulásában.

IV.23. táblázat. A Személyes sikerességérzet index és a Vállalkozó-index eredményei

PSF_PERSUC			PSF_ENTR		
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	se	2,007	15	ch	-0,322
2	is	1,889	16	pt	-0,412
3	no	1,632	17	es	-0,666
4	dk	1,348	18	mt	-0,687
5	ie	1,282	19	it	-0,823
6	at	0,995	20	bg	-0,863
7	de	0,684	21	lv	-0,878
8	uk	0,485	22	lt	-0,918
9	nl	0,450	23	sk	-0,943
10	fi	0,342	24	pl	-0,946
11	be	0,102	25	ee	-1,040
12	si	0,048	26	cz	-1,062
13	ro	-0,135	27	hu	-1,413
14	fr	-0,158			

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A Vállalkozó-indexet szintisztán a hat északi ország vezeti és az utolsó 9 helyből 8-at ismét a keletiek foglalnak el, ezúttal éppen Magyarország emelkedik ki. Ez valamifajta jele lehet a magyarokról elterjedt kreativitásnak. Az, hogy a munka világával kapcsolatban elemzésbe vont kreativitási indexeknél ez nem került elő, nem tekinthető hitelességi veszteségnek, mert azok a változók más szempontból is furcsán viselkedtek, feltehetően azok az adatok kevésbé hitelesek.

Végül az összes változó bevonásával készült klaszterelemzésről: E dimenzió esetében is vannak érdekes eredmények, ugyanakkor értelmezhetetlenek is. A keleti csoport nem mutatkozik egységesnek, a skandináv klaszter elkülönül és ez csatlakozik aztán legtávolabbról a többihez. Annyi átrendeződés van, hogy a skandinávokhoz csapódtak az írek, míg a finnek az osztrák-német kisklaszterbe sorolódtak. A fadiagram prezentációjától ehelyütt eltekintünk.

IV.2.6. Politikai érdeklődés, államfelfogás és közéleti kérdések

Ebben a politikai/közéleti dimenzióban 13 változót vizsgáltunk meg, amelyek a IV.24. táblázatban láthatók. Az első 4 változó a politika iránti érdeklődést és az arról való tájékozódást, a következő 3 pedig az állam/kormányzat szerepéről vallott felfogást vizsgálja. Az EQOPP és EQFRE változók a szabadság/egyenlőség kérdéskörét járják körül, míg az utolsó négy a szegénység okairól vallott nézeteket tükrözi. Ezúttal a korrelációs tábla alapján mindegyik változót bevontuk az adatredukcióba. A főkomponens-elemzés sikeres volt, eredményeit a IV.25. és IV.26. táblázatokban közöljük.

IV.24. táblázat. A Politikai érdeklődés, államfelfogás és közéleti kérdések dimenzió változói

KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
POLIN_1	Mennyire fontos az Ön életében a politika?	EQOPP	Fontos hogy az emberek egyforma bánásmódban részesüljenek és egyenlő lehetőségeik legyenek
POLIN_2	Mennyire érdekli Önt a politika?	EQFRE	Melyik fontosabb: szabadság vagy egyenlőség?
TVPOL	Egy átlagos hétköznapon mennyi időt tölt közéleti/politikai tárgyú tévénézéssel?	UNLUCK	Miért élnek emberek szükségben: Balszerencse
NEWPOL	Egy átlagos hétköznapon mennyi időt tölt közéleti/politikai tárgyú újságolvasással?	LAZY	Miért élnek emberek szükségben: Lustaság vagy az akarat hiánya
GOVRES_1	Az államnak több felelősséget kellene vállalnia a jobb életszínvonal megteremtéséért	INJUST	Miért élnek emberek szükségben: Igazságtalanság a társadalomban
GOVRES_2	A kormányzatnak csökkentenie kellene a jövedelmi különbségeket	MODERN	Miért élnek emberek szükségben: A modern fejlődés velejárója
GOVSTR	Fontos, hogy a kormány erős legyen és szavatolja a biztonságot		

Forrás: Saját szerkesztés.

IV.25. táblázat. KMO- és Bartlett-teszt a Politikai érdeklődés, államfelfogás és közéleti kérdések dimenzió főkomponens-elemzésében

Kaiser-Meyer-Olkin-teszt		,496
Bartlett-teszt	≈ Khi-négyzet	180,158
	Df	78
	Szig.	,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A komponensmátrix alapján a következőket állapíthatjuk meg:

- Az EQOPP és EQFRE mutatók szembeötlően különállnak és ellentétes irányba mutatnak, vagyis ahol fontosnak tartják, hogy az emberekkel egyformán bánjanak és egyenlő lehetőségeik legyenek, ott egyébként a szabadságot fontosabbnak tartják az egyenlőségénél (ez egyfajta liberalizmus index).
- Szintén szembeötlően különáll a tájékozódás, ugyanakkor láthatóan inkább arról van szó, hogy aki sokat tájékozódik a politikáról, az mindkét médiumot használja. Ugyanakkor a korrelációs tábla kimutatja, hogy az újságolvasás és a politika iránt érdeklődés között van statisztikai kapcsolat, míg a tévéből tájékozódásra ez nem igaz, sőt, az újságból tájékozódás mennyisége és az állami szerepvállalás iránti igény között fordított a kapcsolat, míg a tévéből tájékozódás mennyisége ezekkel szemben is semleges.
- A szegénység okairól vallott nézeteket tükröző változók némelyike két faktoron ül, az egy kicsit zavaró, hogy kettő eltérő, kettő azonos előjellel. A különbségeket az első faktor emeli ki jól.
- Egyetlen igazán jól használható faktorunk az első, amelynek az értéke akkor magas, ha az adott ország válaszadóinak átlagosan kisebb a politika iránti érdeklődésük és nagyobb az állami szerepvállalás iránti igényük. A kapcsolat logikus: a két végletet így lehetne megfogalmazni:

„Engem nem érdekel, csinálja meg az állam, az a feladata” vs. „Az ember elsősorban önmagáért felel, úgyhogy aktívan érdeklődöm, mit kívánnak helyettem eldönteni.” Elsőre különös, hogy az első mondat képviselői szívesebben tekintik az akarat hiányának a szegénységet, ugyanakkor az illeszkedik, hogy a megoldás-orientáltabb, önállóbb megközelítés hívei a modern fejlődés részének tekintik a szegénységet. Ebből a perspektívából nézve a LAZY változónak pszichológiai tartalma is lehet: az a válaszadó, aki ezt választotta ki a négy lehetőség közül, lényegében az általános hibáztatást választotta, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan nem mindenki azért szegény, mert lusta.

IV.26. táblázat. Rotált komponensmátrix a Politikai érdeklődés, államfelfogás és közéleti kérdések dimenzió főkomponens-elemzésében

	Komponens			
	1	2	3	4
P_POLIN_1	-,787	-,002	,201	-,098
P_POLIN_2	-,790	-,137	,126	-,109
P_TVPOL	-,065	,153	,861	-,100
P_NEWPOL	-,294	-,197	,770	-,047
P_GOVRES_1	,629	,309	-,356	-,074
P_GOVRES_2	,642	,383	-,265	,356
P_GOVSTR	,749	,192	-,058	,238
P_EQOPP	-,021	,036	-,047	-,843
P_EQFRE	,307	-,031	-,244	,799
P_UNLUCK	-,252	-,704	,233	,306
P_LAZY	,585	-,598	-,295	-,179
P_INJUST	,151	,851	,068	,049
P_MODERN	-,610	,409	-,061	,024

Extrakció: Főkomponens-elemzés.

Rotáció: Varimax Kaiser-normalizálással.

Rotáció 6 iteráció után.

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az első faktort magyarul Etatizmus-indexnek nevezhetjük (PF_POLGOV). Sajnos az e faktoron kívül eső változók semmilyen geográfiailag értelmezhető képet nem mutatnak. Nem így az első faktor, amelynek eredményeit a IV.27. táblázatban közöljük.

A „mezőny” elég világosan kettéválik: Az első 16 helyet kizárólag keleti és mediterrán országok foglalják el, az utolsó hét helyet pedig északi és németajkú országok. Az északi csoportból Norvégia és Finnország „gyengébb szereplése” érthető, hiszen Finnországban az államnak nagyon jelentős pozitív szerepe volt a háború utáni tökefelhalmozás előmozdításában, míg Norvégiában a hetvenes évek óta az állam igen jó példát mutat a nemzeti olajvagyon kezelése terén. A keleti csoportból érdemes kiemelni Csehországot és Litvániát, amelyek lényegében az átlag közelében vannak, tehát nem mondhatók etatistáknak.

Az összes politikai-közéleti változó bevonásával készült klaszterelemzés hasonló csoportokat mutat – kisebb eltérésekkel: Elsősorban kelet és nyugat válik külön, keletbe beépül Spanyolország, nyugatra Csehország. Skandináv klaszter van, de finnek és izlandiak nélkül. A mediterrán és a nyugat nem egységes. Az ábra közlése nem hordozna jelentős demonstrációs értéket.

IV.27. táblázat. Az Etatizmus-index eredményei

PF_POLGOV					
No.	Geo	Pont	No.	Geo	Pont
1	ro	1,523	16	lt	-0,038
2	lv	1,178	17	ie	-0,163
3	pt	1,108	18	fr	-0,195
4	es	1,088	19	uk	-0,248
5	hu	1,074	20	fi	-0,389
6	si	1,042	21	be	-0,406
7	it	1,005	22	no	-0,492
8	hr	1,000	23	lu	-0,824
9	gr	0,782	24	de	-0,926
10	sk	0,764	25	at	-1,116
11	bg	0,737	26	is	-1,272
12	pl	0,565	27	nl	-1,278
13	ee	0,552	28	ch	-1,436
14	cz	0,184	29	se	-1,900
15	cy	0,041	30	dk	-1,960

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.2.7. Viselkedés, tolerancia és néhány további érték

Utolsó dimenzióknak tulajdonképp csak részben dimenzió, itt igyekeztük összegyűjteni a vizsgált adatbázisok azon indexeit, amelyek a többi dimenzió tematikájába nem illeszkedtek, ugyanakkor fontosnak ítéltük vizsgálatukat a kulturális különbségek körvonalazásához. Az elemzésbe vont változók a IV.28. táblázatban láthatók.

Az első négy változóval bizonyos *viselkedési értékeket* szerettünk volna mérni, a következő négy a *szabálykövetést* közelítette, az azt követő öt a *tolerancia* és a másokra való odafigyelés attitűdjeit vizsgálta. Ez után négy változó a *felelősségérzet* különböző aspektusait szeretne volna mérni, míg az utolsó a *takarékosságot*, amellyel az előrelátást, a jövőről való racionális gondolkodást kívántuk részlegesen megragadni. Ebben a dimenzióban nagyon kevés eredményre jutottunk. Adattömörítésre semmilyen lehetőség nem kínálkozott, így a változókat egyenként kellett elemezni. Sajnos több változó kapcsán az adatok hitelessége is megkérdőjelezhető, illetve az elvárt válaszadás is torzíthatja a valós helyzetet. Például azok az országok, ahol a válaszadók nagyszámban „bevállalták”, hogy „fontos mutatni a képességeket és kivívni a csodálatot”, azok a HUMB (szerénység fontossága) változóban is magas értéket értek el, ami nyilvánvalóan nem konzisztens. A környezet terén és a tolerancia-mutatókban, ahol mindenkinek világos, hogy mit szimpatikus nyilatkozni, a skandináv országok hátul kullognak egyszerűen azért, mert mérsékeltebb válaszadók, és nem azt mondták, hogy „nagyon fontos”, hanem csak azt, hogy „fontos”, ami a standardizálás természetéből fakadóan torzíthatja az eredményeket. Hangsúlyozzuk, hogy itt most nem a kutatói szándéktól eltérő eredmények miatti protestálásról van szó, hanem az adatok hitelességének tényleges kétségbe vonhatóságáról. Összehasonlításképpen: A 110 országot felmérő, szintén emberekkel készült interjúkra alapozott országimázs-index, a Country Brand Index 2010-es kiadása (CBI 2010) szerint az „Értékrend” dimenzióban a környezetbarátság aldimenzióban Norvégia 1., Svédország 2., Finnország 3., Dánia 4., Izland pedig 7. helyezést ért el világszinten, míg a Tolerancia aldimenzióban kategóriában Norvégia 1., Finnország 2., Dánia 4., Svédország 5., Izland pedig 8.!

IV.28. táblázat. A Viselkedés, tolerancia és néhány további érték dimenzió változói

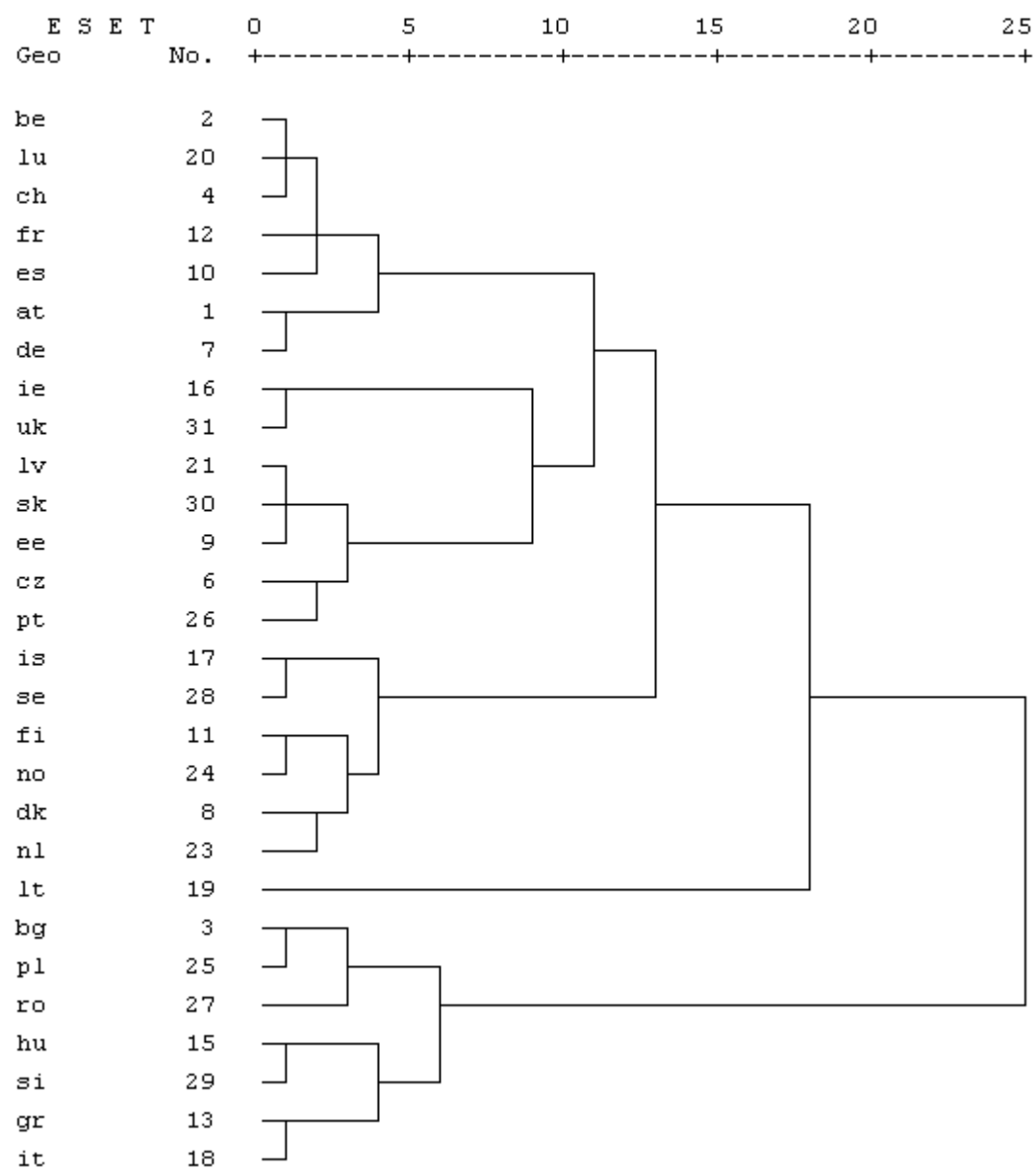
KÓD	TARTALOM	KÓD	TARTALOM
BEHAV	Fontos mindig megfelelően viselkedni	UNDST	Fontos megérteni a különböző embereket
CH_GMAN	Fontos gyermektulajdonság: Jómodor	HELP	Fontos segíteni az embereket és törődni mások jólétével
HUMB	Fontos, hogy alázatosak, visszafogottak legyünk és ne hívjuk fel a figyelmet	CH_TOL	Fontos gyermektulajdonság: Tolerancia és tisztelet mások iránt
ADMIR	Fontos mutatni a képességeket és kivívni a csodálatot	CH_USFH	Fontos gyermektulajdonság: Önzetlenség
FOLRUL	Fontos azt tenni, amit mondanak és követni a szabályokat	ENVIR	Fontos törődni a természettel és a környezettel
BREKRUL	Eseti jelleggel rendben van, ha nem vesszük figyelembe a törvényt és azt teszünk, ami jól esik	W_USE	Fontos a munkában: hasznos a társadalomnak
CH_OBED	Fontos gyermektulajdonság: Engedelmesség	W_RSPY	Fontos a munkában: felelős munka
TRAD	Fontos követni a tradíciókat és a szokásokat	CH_RSPY	Fontos gyermektulajdonságok: Felelősségvállalás
LOYAL	Fontos lojálisnak lenni a barátokhoz és időt szentelni a hozzánk közel állókra	CH_THFT	Fontos gyermektulajdonság: Takarékoság

Forrás: Saját szerkesztés.

Semmilyen értelmezhető eredményre nem jutottunk a szabálykövetést vizsgáló változókkal, kivéve a TRAD változót, amely mint majd látni fogjuk, a sikerességgel való kapcsolatban is markánsan megjelenik. A megtakarításokkal kapcsolatban is csak annyi eredmény született, hogy az északi csoportban nem tartják fontosnak, hogy a gyermek takarékoskodjon, miközben a hivatalos megtakarítási ráták szerint Svájc és a skandináv országok rendelkeznek a legmagasabb megtakarítási rátákkal. Részeredmény, hogy a jólneveltséget, az engedelmességet és az önzetlenséget az angolszász országokban kiemelten elvárják a gyermekektől. Mindennek ellenére, ha az összes változót egyszerre bevonjuk klaszterelemzésbe, a kultúrák vélelmezett közelsége igazolást nyer. Ez azért lehetséges, mert nem teljes összevisszaság volt az adathalmazban, hanem inkább tendenciák voltak, amelyek azonban nem váltak annyira tisztává, hogy érdemes lett volna egyes változókat kiemelni. Például sok változó esetében inkább a spektrum egyik végén helyezkedtek el a mediterrán és a keleti országok, míg a másik végén a skandinávok, de nem teljesen a két szélén és nem is maradéktalanul, hanem pl. 2-2 kivétellel. Más esetben a probléma az volt, hogy az eredmények a valósággal nem találkoztak, az adattömörítés sikertelensége pedig csak a változók közötti tartalmi összefüggést tagadta, de nem zavarja azt, hogy ettől még bizonyos országok egymáshoz hasonlóan viselkedjenek. Összességében tehát a fent vázolt tendenciák statisztikailag klaszterekké „érték össze” (IV.6. ábra).

IV.6. ábra. Hierarchikus klaszterezés fadiagramja a Viselkedés, tolerancia és néhány további érték dimenzióban

Fadiagram Ward-eljárással

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az ábra tetején láthatunk egy német/neolatin klasztert, a következő a két angolszász, majd jön egy már többször látott csehszlovák/balti/mediterrán „partnerség”, amely ismétlődik az ábra alján is másik kiadásban. Köztük egy szintiszta északi klaszter jelenik meg.

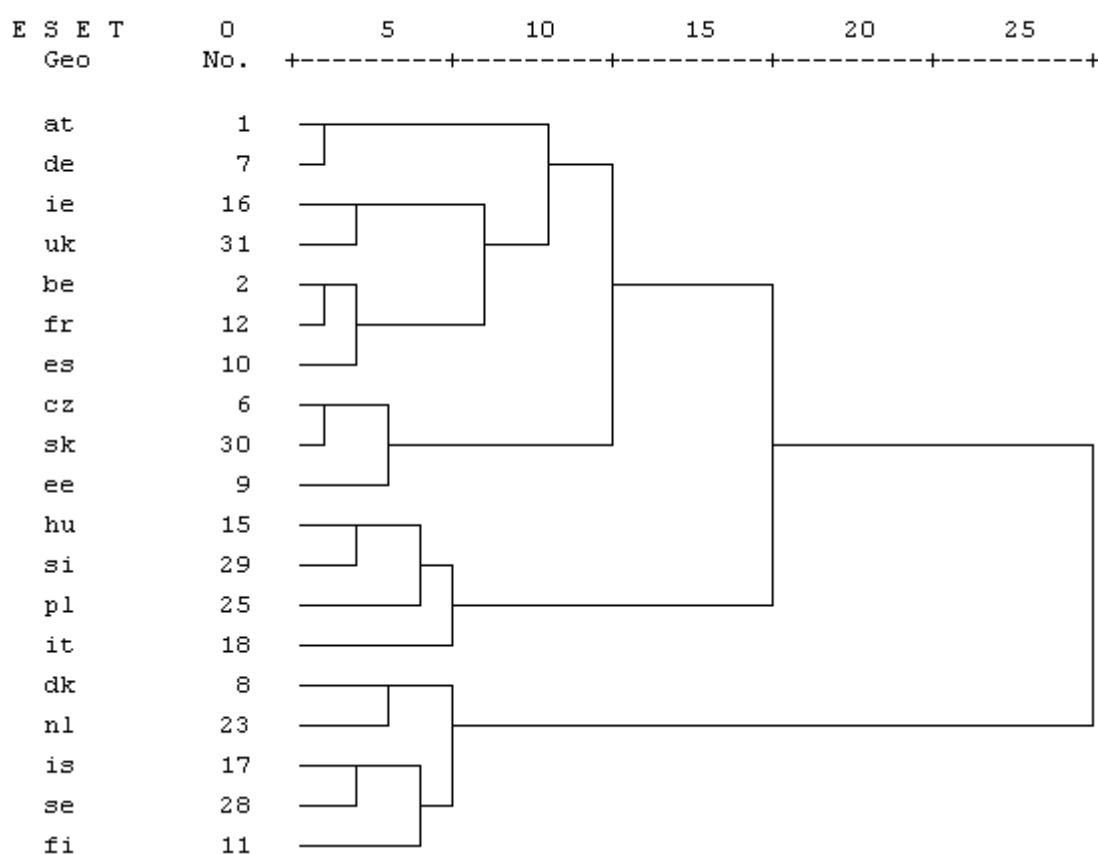
IV.2.8. A kultúrávizsgálat érvényességének egy további bizonyítéka: az összes változó bevonásával végzett kultúrávizsgálat

Kultúrávizsgálatunk érvényességének alátámasztására végül bemutatunk még egy érdekes eredményt. A legkülönbébb kulturális szempontokat megjelenítő 157 változót együttesen bevontuk klaszterelemzésbe. Az elsőre statisztikai barbarizmusnak ható ötlet meglepően kellemesen igazolta az adatok regionális struktúráját. Mivel a klaszterelemzés automatikusan kihagyja azokat az eseteket, amelyek akár csak egy változó vonatkozásában is adathiányosak, itt csak azok az országok szerepltek, amelyeknek minden változóhoz volt adatuk. Ez 19 országot jelentett. Ha az összes változó együttes bevonása tartalmi következtetéseknek nem is szolgál alapjául, azt mindenképpen kimutatja, hogy a kultúrák földrajzilag értelmezhető módon különülnek el. Ez pedig 157×19 , azaz összesen közel 3000 adat esetében figyelemreméltó eredmény.

Alul szintisza az északi klaszter (Norvégia adathiány miatt kiesett), föntről lefelé pedig látjuk a németajkú, majd az angolszász, még lejjebb a neolatin országok közösségét (Svájc és Portugália adathiány miatt nem szerepel), utánuk a cseh és szlovák közelség a már sokszor látott balti együttállással (ezúttal Észtország képviseli, a többiek adathiány miatt „távol maradtak”). A magyar-szlovén-olasz felállás is földrajzilag összefüggő és értelmezhető, noha ez már nem mondható el a lengyel csatlakozásról. Kimaradt még Bulgária, Ciprus, Görögország, Horvátország, Luxemburg, Málta és Románia. Kultúrávizsgálatunk érvényességét a IV.7. ábra egyértelműen megerősíti.

IV.7. ábra. A 157 kulturális változó közös klaszterelemzése

Fadiagram Ward-eljárással

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.3. A REGIONÁLIS KULTÚRÁK JELLEMZŐI

A fentiekben bemutatott kultúradimenziók közötti kapcsolatok prezentálása előtt célszerű összegezni az eddigi, szerteágazó eredményeket.

- (1) *Az északi országcsoporthoz* (Skandinávia, Finnország és Hollandia) szinte minden dimenzióban markáns klasztert alkottak.
 - (a) Az Általános Bizalom mutató (TF_GENR) első 8 helyéből 6-ot foglalnak el, a Bizalom átlagmutató (T_AVER) esetében az első 7 helyből 6-ot.
 - (b) A Konzervativizmus-index utolsó 6 helyzetét is elfoglalták, azaz itt a legkevésbé konzervatív a nemi szerepek felfogása. A kapcsolatigényességben „laza differenciáltság” jellemezte őket.
 - (c) A közösségi életben aktívak, az LF_COMMUN faktorban az első 7 helyből 5-öt foglalnak el. Jellemzően újságot olvasnak a tévészés kárára. Vallásilag megoszlanak.
 - (d) A munkával kapcsolatos elvárások terén is „laza differenciáltság” jellemzi a régiót, míg kifejezetten vezetnek a munkahelyi döntések szabadságát mérő indexet (első 6 helyből 6). Ritkán dolgoznak este/éjszaka, nem tartják fontosnak, hogy a gyerek képes legyen „keményen dolgozni”, míg viszont a gyerekek képzelőerejét fontosnak tartják.
 - (e) A 4 skandináv ország áll a Sikerességérzet-index élén (FI és NL kicsit lejjebb), míg a rugalmasságot, nyitottságot és felelősségvállalást mérő Vállalkozó-indexet a 6 északi ország vezeti.
 - (f) Az állam szükséges szerepének megítélésben és a politika iránti érdeklődésben szintén markáns blokkot képeznek: a spektrum érdeklődő és nem-etatista végén az első 5-ből 4 helyet elfoglalnak (itt FI és NO van kicsit közép felé, a fentebb már feltételezett okból).
- (2) *A keleti országcsoporthoz* szintén hozott karakteres eredményeket.
 - (a) Az Általános Bizalom mutató (TF_GENR) utolsó 11 helyéből 10-et foglalnak el (csak Csehország lóg ki fölfelé), a Bizalom átlagmutató (T_AVER) esetében az utolsó 11 helyből 9-et (itt Szlovénia és Észtország vált ki pozitív irányban).
 - (b) A Konzervativizmus-index első 13 helyezésén osztoztak 4 mediterrán országgal, kivételt a két volt Jugoszláv tagállam képez. A kapcsolatigényességben vegyes képet mutattak, itt a balti alcsoport mozgott egységesen a „Semmi sem túl fontos” kategóriában, illetve a mediterrán/balkáni partnerség volt megfigyelhető.
 - (c) A közösségi élet tekintetében horvát kivétellel a mezőny hátsó felében foglalnak helyet, vallásilag vegyesek.
 - (d) A munkával kapcsolatos elvárások terén a térség nem egységes, ugyanakkor a munkahelyen meghozható döntések szabadsága tekintetében az utolsó 11 hely mindegyikét elfoglalják! A CH_HARD mutató első 10 helyéből mind a 10-et kitöltik, azaz fontosnak tartják, hogy a gyerek tudjon „keményen dolgozni”. Ez alól csak Szlovénia jelent üdítő kivételt.
 - (e) A Sikerességérzet terén az utolsó 8 helyből 8-at foglalnak el, de ki kell emelni, Románia és Szlovénia jó szereplését (Észtországnak itt nem volt pontszáma). A Vállalkozó-indexben is az utolsó 9 helyből 8-at „elhoztak”, itt Magyarország tűnt ki és Románia is pozitív irányban szakadt le a mezőnyről.
 - (f) A politikai/közéleti dimenzióban az eloszlás „etatista felén” osztoznak a mediterrán államokkal, de itt Litvánia már a „pozitív oldalon” van.
- (3) *A mediterrán országok* a fenti kettőnél kevésbé, de azért több vonatkozásban egységes képet alkotnak. A Bizalom átlagmutatóban a mezőny második felén, a Konzervativizmus-indexben annak első felén osztoztak a keletiekkel, míg jellemző rájuk a párkapcsolatban a közös alapokat fontosnak tartani. Ezzel összhangban jellemzően fontosnak tartják a hagyományok őrzését és spanyol kivétellel viszonylag sok időt töltenek vallási vagy meditációs tevékenységgel is.

Mindemellett etatisták és személyes sikerességérzetük a keletiekével „vetekszik”, ugyanakkor a Vállalkozó-indexben teljesen vegyesek az eredményeik. Inkább tévét néznek mint újságot olvasnak. A csoporton belül Görögország gyakran szerepel együtt a földrajzilag közel eső Bulgáriával és Romániával, míg Spanyolország sok tekintetben mutat progresszív jegyeket. Olaszország megítélése nehéz, mert ott Dél-Tirol és Kalábria valóban két teljesen távoli világ, az olasz adatok nem karakteres volta erre az olvasztótégely jellegre vezethető vissza, de sajnos a kultúrára vonatkozóan a nemzeti szint alatti adatok nem álltak rendelkezésünkre.

- (4) A *németajkú és az angolszász országok* jellemzően a mezőnynek abban a felében helyezkednek el, mint a skandinávok, de közelebb az átlaghoz, viszont közülük 1-1 be-beékelődik közülük.
- (a) Az „Általános Bizalom” mutatóban a két angolszász ország ékelődik be az északiak közé, a 3 német nyelvű állam pedig blokkban utánuk következik. A Bizalom átlagmutatóban Svájc ékelődik be és Írország, illetve Ausztria követi, míg itt az Egyesült Királyság és Németország gyengébben szerepel.
 - (b) A Családszemléletben nem adnak különösebben karakteres képet, a Konzervativizmus-indexben osztoznak a frankofon országokkal a skandinávok követésében, de itt Svájc kivétel.
 - (c) A közösségi élet kérdéseiben inkább az angolszászok értek el jó eredményt, ugyanakkor mindkét régióról elmondható, hogy jellemzően újságolvasók (noha az angol nyelvűek tévénezők is).
 - (d) Személyes sikerességérzetük svájci kivétellel inkább magas, míg az állam szerepét illetően inkább a németajkúak követik a skandináv „vezetést”.
- (5) A *frankofon országok* esetében semmilyen eredményről nem tudunk beszámolni. Pozíciójuk szinte minden mutatóban átlag körüli. A régió ezen belül sem mozgott együtt, az apróbb kivételek is számosak. A vizsgált kérdésekkel ennek az országcsoportnak a kultúráját nem lehetett megfelelően megközelíteni, illetve feltehetően maguk a kultúrák is vegyesek (hasonló eredményre jutottunk a Hofstede-pontszámok elemzése során – lásd Polyánszky 2011b).

IV.4. KAPCSOLAT A DIMENZIÓK KÖZÖTT

IV.4.1. A főváltozók kapcsolatai

A kultúradimenziók bemutatása során összesen 16 tömörített indexet (faktort vagy átlagolt mutatót) mutattunk be. Ezeket a továbbiakban „főváltozók”-nak nevezzük, legfőbb jellemzőiket a IV.29. táblázatban összegeztük.

IV.29. táblázat. A kulturális főváltozók listája

Kód	Tartalom	Jelleg	Értéke magas, ha:
TF_GENR	Általános bizalom az emberekkel szemben	Faktor	Magas a bizalomszint
TF_PART	Bizalom konkrét helyzetekben	Faktor	Magas a bizalomszint
T_AVER	Bizalom átlagindex	Átlag	Magas a bizalomszint
FF_PERS_QL	Párkapcsolat minőségi összetevői	Faktor	Az ehhez tartozó dolgok fontosak
FF_PERS_INT	Közös alapok a párkapcsolatban	Faktor	Az ehhez tartozó dolgok fontosak
FF_PERS_QT	Formalizmus a párkapcsolatban	Faktor	Az ehhez tartozó dolgok fontosak
F_CONSIND	Konzervativizmus a férfi-női szerepekben	Átlag	A válaszok többsége konzervatív
LF_COMMUN	Közösségi élet/civil szektor	Faktor	Élénk a közösségi és civil élet

LF_RELIG	Vallásos tevékenység	Faktor	Gyakori a vallásos tevékenység
PS_SATDEL	Jókedély és elégedettség	Átlag	Magas arányú a jókedély és az elégedettség
PSF_PERSUC	Személyes sikerességérzet	Faktor	Magas arányú a sikerességérzet
PSF_DEPR	Depresszió-index	Faktor	Alacsony a negatív életérzésekről beszámoló aránya
PSF_ENTR	Vállalkozást segítő személyes tulajdonságok	Faktor	Az ehhez tartozó tényezők aránya magas az önazonosításban
PSF_SELF	Önteltség	Faktor	Az ehhez tartozó tényezők aránya magas az önazonosításban
PSF_MANAG	Menedzser jellegű tulajdonságok	Faktor	Az ehhez tartozó tényezők aránya magas az önazonosításban
PF_POLGOV	Politikai érdeklődés és az állam szerepe	Faktor	Az állam befolyására nagy igény van és a közéleti érdeklődés relatíve alacsony

Forrás: Saját szerkesztés.

A 16 indexből első helyen az érdemel kiemelést, hogy 9 index teljes körűen korrelál egymással, azaz 9 index összesen 36 korrelációjából mindegyik szignifikáns. Ezt mutatja a *IV.30. táblázat*.

Mindenekelőtt tehát megállapítjuk, hogy a **magas társadalmi bizalom együtt jár a társadalmi-gazdasági problémák államközpontú megoldásának vitatásával, magas politikai érdeklődéssel, jókedvvel és elégedettséggel, személyes sikerességérzettel, a vállalkozást segítő tulajdonságokkal, gazdag közösségi és civil élettel, valamint a férfi-női szerepek konzervatív felfogásának és a házasság formalista megközelítésének elutasításával.** Tartalmilag fordítva olvasva néhány változó jobb értelmezést nyer: **Ott, ahol a párkapcsolat tartalmát nagyobbrészt formai kellékek biztosítják és ahol a férfi-női szerepek vonatkozásában inkább konzervativizmus jellemző, ott alacsonyabb az emberekbe vetett általános bizalom, magasabb az igény az állam problémamegoldó szerepvállalására, alacsony a személyes sikerességérzet, kevésbé jellemző a vállalkozást segítő tulajdonságok megléte, valamint a jókedély és az elégedettség.** Tekintve, hogy ezekben a változóknak az FF_PERS_QT kivételével az északi és nagyrészt a keleti országoknak is markáns volt a „föllépésük”, e két régió egy érdekes tengely két végpontját alkothatja a kultúrában.

IV.30. táblázat. Kilenc főváltozó multikollinearitása

	TF_GENTR	T_AVER	FF_PERS_QT	F_CONSIND	PF_POLGOV	PSC_SATDEL	PSF_PERSUC	PSF_ENTR	LF_COMMUN
TF_GENTR	1	,668(**)	-,751(**)	-,832(**)	-,776(**)	,574(**)	,691(**)	,669(**)	,772(**)
T_AVER	,668(**)	1	-,654(**)	-,836(**)	-,653(**)	,696(**)	,796(**)	,664(**)	,637(**)
FF_PERS_QT	-,751(**)	-,654(**)	1	,768(**)	,746(**)	-,610(**)	-,623(**)	-,619(**)	-,727(**)
F_CONSIND	-,832(**)	-,836(**)	,768(**)	1	,799(**)	-,639(**)	-,833(**)	-,689(**)	-,793(**)
PF_POLGOV	-,776(**)	-,653(**)	,746(**)	,799(**)	1	-,673(**)	-,649(**)	-,596(**)	-,577(**)
PSC_SATDEL	,574(**)	,696(**)	-,610(**)	-,639(**)	-,673(**)	1	,693(**)	,504(**)	,485(*)
PSF_PERSUC	,691(**)	,796(**)	-,623(**)	-,833(**)	-,649(**)	,693(**)	1	,721(**)	,714(**)
PSF_ENTR	,669(**)	,664(**)	-,619(**)	-,689(**)	-,596(**)	,504(**)	,721(**)	1	,557(**)
LF_COMMUN	,772(**)	,637(**)	-,727(**)	-,793(**)	-,577(**)	,485(*)	,714(**)	,557(**)	1

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.31. táblázat. Hét főváltozó függetlensége

	TF_PART	FF_PERS_QL	FF_PERS_INT	PSF_DEPR	PSF_SELF	PSF_MANAG	LF_RELIG
TF_GENTR	0	-0,036	-0,275	0,127	-0,31	-0,245	-0,17
TF_PART	1	0,227	0,078	0,141	0,242	0,306	0,056
T_AVER	,642(**)	0,039	-0,301	0,158	0,004	0,05	-0,123
FF_PERS_QL	0,227	1	0	0,248	-0,272	-0,033	-0,118
FF_PERS_INT	0,078	0	1	-0,016	0,255	-0,238	,622(**)
FF_PERS_QT	-0,166	0	0	-0,038	0,011	0,165	-0,018
F_CONSIND	-0,337	-0,173	0,327	-0,083	0,216	-0,083	0,27
PF_POLGOV	-0,105	-0,133	0,211	-0,028	0,364	0,17	0,373
PSC_SATDEL	,415(*)	0,268	-0,089	0,241	-0,212	-0,202	-0,046
PSF_PERSUC	,463(*)	,439(*)	-0,212	0	-0,156	0,197	-0,081
PSF_DEPR	0,141	0,248	-0,016	1	-,555(**)	-0,064	-0,022
PSF_SELF	0,242	-0,272	0,255	-,555(**)	1	0,062	0,404
PSF_ENTR	0,407	,478(*)	-0,136	0,106	-0,002	0,031	-0,106
PSF_MANAG	0,306	-0,033	-0,238	-0,064	0,062	1	-0,079
LF_COMMUN	0,255	0,322	-0,163	0,215	-0,297	0,267	0
LF_RELIG	0,056	-0,118	,622(**)	-0,022	0,404	-0,079	1

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A fennmaradó 7 indexből a Menedzser-index semelyik másikkal nem korrelált, míg az Önteltség negatívan korrelál a Depresszió-indexszel – ennek a sajátos magyarázatára kitértünk a Kedélyállapot és énkép dimenzió alfejezetben. A fennmaradó 4 indexből a Vallásos tevékenység mutatója kizárólag az FF_PERS_INT faktorról áll kapcsolatban, ami a hagyományok családi továbbvitelére való törekvésben nyerhet értelmet és magyarázatot, míg érdekes az FF_PERS_QL faktor, amely a sikerességérzettel és a vállalkozást segítő tulajdonságokkal van 5%-os szignifikanciaszintű korrelációban. A konkrét élethelyzetekben vizsgált bizalom mutatója részben illeszkedik a közösséghez: értelemszerűen korrelál a T_AVER mutatóval, emellett még összefüggést mutat a PS_SATDEL és a PSF_PERSUC indexekkel. Mindezeket a IV.31. táblázatban látható korrelációs tábla mutatja. A sorok az összes indexet tartalmazzák, a táblázat fejlécében viszont csak azokat tüntettük fel, amelyeknek a korrelációira most kíváncsiak voltunk.

Mivel azonban az e táblázat fejlécében szereplő faktorok nem adtak értelmezhető földrajzi struktúrát, ezek az összefüggések nem képezik a kutatás további főáramát, legfeljebb 1-1 ország vonatkozásában tartalmazhatnak érdekességeket, de a regionális elemzés szempontjából közömbösek.

IV.4.2. Egyes változók kapcsolatai

A fenti 16 tömörített változó a vizsgált 157 változóból 65-öt „képvisel”. A fennmaradó 92 változónak az összes 157 változóval fennálló, több mint 7000 korrelációjából természetesen rengeteg szignifikáns, már csak a véletlen folytán is (tartalmi összefüggés nélküli együttállás). Emellett számos olyan eset is előfordul, amikor van tartalmi összefüggés a korrelációban, de a kutatás céljához az eredmény nem járul hozzá (irreleváns, evidens vagy redundáns tartalom). Kutatásunk egyik fő célja annak kimutatása, hogy a társadalmi kultúra mint a fejlődés egyik hatótényezője Európában túlnyúlik

a nemzeti határokon, és elsősorban a nemzet és az európai szint közötti, makroregionális kategória.¹⁷ Másik fő célunk olyan kultúraelemek felmutatása, amelyek összefüggésbe hozhatók a nemzeti/regionális sikerességgel. Ezért az alábbiakban csak olyan változók közötti kapcsolatokat mutatunk be, amelyek összefüggést mutatnak olyan változókkal, amelyeknek a földrajzi eloszlása elemzésünk szempontjából releváns volt.

IV.4.2.1. Munkához kapcsolódó értékek

Ahogy a Munkakultúra és a sikerhez való viszony dimenzió bemutatásakor írtuk, a munkával kapcsolatos értékek adatsorai a jelentős tartalmi különbségek ellenére nagy arányban korreláltak egymással, de ahogyan előrejeleztük, érdekes módon más változókkal való korrelációikban csoportokra bomlanak.

Így például alacsony bizalomszinttel párosulnak a következő változók magas értékei: „Mennyire fontos az Ön életében a munka?” „A tehetség kibontakozásához szükséges, hogy az embernek legyen munkája”, „Fontos a munkában: Jó fizetés, Előrelépési lehetőség, Legyen társadalmi elismertsége, Munkabiztonság, Legyen hasznos a társadalomnak”, „Feleljen meg az ember képességeinek”.

Ugyanezek a munkaváltozók pozitív kapcsolatban állnak a Konzervativizmus-indexszel, az erős állam támogatásával és a politikai érdeklődés alacsony mértékével (Közéleti index), és nagyrészt a formalista párkapcsolati megközelítéssel (FF_PERS_QT) is, noha azzal a munkabiztonság, a munka társadalmi hasznossága és a képességeknek megfelelő munka nem korrelálnak. Az eredmény azért markáns, mert sem a bizalom-indexek, sem a közéleti index, sem a konzervativizmus-index nem korrelál a többi munkaértékkel.

Az érem másik oldala, hogy a párkapcsolatok minőségi oldalára hangsúlyt helyezők inkább a következő munkaértékeknek tulajdonítanak fontosságot: „Kellemes emberekkel együtt dolgozni”, „Adjon lehetőséget az ötletek felhasználására”, „Legyen felelősségteljes”, „Legyen érdekes”; „Adjon lehetőséget arra, hogy az ember elérjen valamit”. Ezek közül az első hárommal a Vállalkozó-index is korrelál. Úgy gondoljuk, érdekes eredmény az is, hogy mind a személyes sikerességérzet (PSF_PERSUC), mind a Vállalkozó-index (PSF_ENTR) negatívan korrelál a következő változókkal: „A tehetség kibontakozásához szükséges, hogy az embernek legyen munkája”, „Fontos a munkában: Jó fizetés”.

Bár ezek az eredmények szerteágazóak, mégis azt sugallják, hogy a munkához való hozzáállás kapcsolatban áll a földrajzi eloszlásuk tekintetében is releváns és egymással szorosan összefüggő „főváltozókkal”, annak ellenére, hogy a munkaértékek első ránézésre statisztikailag nem voltak jól kezelhetők. Ezen eredmények megfelelő értelmezéséhez ugyanakkor további, célirányos vizsgálatra lenne szükség, mivel a jelenlegi adatok több irányú feltételezésekre is alapot adnak. Mind a munkához kapcsolódó igényesség vagy igényeskedés, mind a munkához kapcsolódó értékek más változók mentén való kettéválása alapján elsőként azt gondolhatjuk, hogy a szegényebb, keleti országokban a munkán sokkal nagyobb hangsúly van, a munka szinte az identitás része (ami a szocializmus ideológiájának öröksége is), míg például északon nem csinálnak akkora ügyet a munkából, és a munkahely nem annyira identitásalkotó, hanem inkább a mindennapok természetes része. Ily módon olyan következtetésre juthatnánk, hogy Keleten túl nagy hangsúlyt helyeznek a munkára és a munka terén való sikerességre, ami számos fölösleges többletszorongás forrása lehet. Másfelől ehhez azonnal hozzá kell gondolni azt is, hogy ezekben a szegényebb országokban a legtöbb családban nincs felhalmozott vagyon, vagyis a munka ténylegesen a mindennapi megélhetést, a létbiztonságot jelenti. Azt az elemét az életünknek, amely által meg tudjuk teremteni függetlenségünket a világban, vagyis azt, hogy ne legyünk másoknak kiszolgáltatva. Ezért úgy

¹⁷ Természetesen nem kívánjuk sem tagadni, sem jelentőségében kisebbiteni az országokon belüli kulturális különbségeket, ezek azonban az általunk vizsgált adatbázisok alapján nem voltak mérhetők és a legtöbb ország esetében magyarázóerejükben jóval elmaradnak a makroregionális szinten megfigyelhető különbségektől. Megítélésünk szerint csak Olaszország és Németország esetében gyakorolnának a sikerességi térképet befolyásoló hatást, túlnyomórészt inkább egyes népcsoportok identitása szempontjából fontosak.

gondoljuk, hogy a jelenlegi elemzési szint alapján nem lehet bírálni a szegényebb országok munkához való hozzáállását – annál inkább aggályos a munkahelyi hierarchiához való viszony helyzete, amelyet nyugodtan lehetne máshogy alakítani, mert azon senkinek a létbiztonsága nem múlik, a vállalkozás és a munkavégzés hatékonysága, valamint az emberek mindennapi közérzete ellenben annál inkább. Erről a következő szakaszban még értekezünk.

IV.4.2.2. Munkakultúra és egyéb, munkához kötődő változók

Az e dimenzióba tartozó további változók közül a munka során való döntéshozatal szabadsága (FREDEC), és az a vélemény, hogy a gyerekeknek kell tudniuk „keményen dolgozni” a fentiekhez hasonló „kapcsolatokat ápolnak” a főváltozókkal. Összhangban azzal, hogy e két változó erős, fordított kapcsolatban áll, a főváltozókkal való kapcsolataik is ellentétes előjelűek. A FREDEC kifejezetten erős, pozitív kapcsolatban áll a bizalommal, a közösségi/civil mutatóval, a személyes sikerességérzettel és a Vállalkozó-indexszel, kifejezetten erős negatív kapcsolatban áll a Konzervativizmus-indexszel és az etatizmussal, míg viszonylag erős pozitív kapcsolatban van a párkapcsolatok minőségi szempontjait tartalmazó indexszel. A CH_HARDW mutató ugyanezekkel a változókkal áll hasonló erősségű kapcsolatban, csak épp fordított előjellel. Kiegészítő jelleggel érdemes megjegyezni, hogy a gyermekek képzelőerejének fontosságát mérő mutató is kapcsolatban áll az említett főváltozókkal, kivéve az államfelfogást, azzal nem szignifikáns a korrelációja.

A FREDEC változó jó jelzőszámnak bizonyul a hierarchiához való viszony és a munkatársak ítélőképességébe vetett bizalom kapcsán, míg a CH_HARD mutató hasonló jelenséget tükrözhet, mint amelyet az előző szakasz végén tárgyaltunk a munka fontossága kapcsán. Ahol az embereknek az a tapasztalata, hogy a kemény munka nem kevesebb, mint a létfenntartás és az anyagi függetlenség kizárólagos forrása, ott rendkívül fontos, hogy a gyerekek ezt minél hamarabb megtanulják.

IV.4.2.3. Önállóság

Említésre érdemes, és a vonatkozó adatok hitelességét is javítja a PF_POLGOV (Etatizmus index) és a TURNOUT változó statisztikailag szignifikáns korrelációja ($R^2 = -.644$. Szig.: 0,00). A TURNOUT, amely a személyes sikerességérzetet vizsgáló tömörített változónak is a része, azt méri, hogy az egyén mennyire gondolja úgy, van beleszólása jövőjének alakulásába. Az Etatizmus-index pedig részben azt mérte, hogy az állampolgár mennyire hagyná az államra a társadalmi-gazdasági problémák megoldását. Utóbbi index fordított kódolása miatt a két változó között a kapcsolat fordított, így az Etatizmus-indexben negatív, a TURNOUT-ban pozitív értéket felvevő országok kapcsán erősen feltételezhető, hogy állampolgáraik önállóbbak, vagy – Inglehart tömörített indexére reflektálva – az Önkifejezés vs. Túlélés tengely mentén inkább az elsőhöz állnak közel, míg a fordított eredményekkel jelentkező országok állampolgáiról feltételezhető, hogy nagyobb arányban rendezkednek be túlélésre.

IV.4.2.4. Hagyományőrzés és tolerancia

Utolsó, vegyes dimenziókból mindössze két változót találtunk összevetésre érdemesnek. A TRAD változó azt mérte, hogy a válaszadónak mennyire fontos „Követni a tradíciókat és a szokásokat”. Ez a változó, bár földrajzi eloszlása önmagában nem volt számunkra releváns, érdekes „változóközi kapcsolatrendszerrel” bír, amely világos irányt mutat. A TRAD pozitívan korrelál a Vallásossági indexszel, a párkapcsolatokban a Közös Alapok fontosságával, kisebb mértékben a formalista megközelítéssel is, továbbá a Konzervativizmus-indexszel, az etatizmussal, és mindazokkal a munkaértékekkel, amelyeket a *Munkaértékek* alcím második bekezdésében tárgyaltunk. Ezzel szemben a TRAD negatív kapcsolatban áll a bizalommal, a személyes sikerességérzettel, az eddig sehol meg nem jelenő Menedzser-indexszel és a TURNOUT változóval is, amely utóbbi azt méri, hogy a válaszadó szerint mennyi befolyásunk van a jövőnk alakítására.

Másik vizsgált változónk azt mérte, mennyire tartja fontosnak a válaszadó, hogy a gyermekek toleránsak legyenek. Sajnos mivel a többi, toleranciát mérni szándékozó mutatóval kapcsolatban megbízhatósági problémák merültek fel (lásd fent az utolsó, vegyes dimenziót bemutató alfejezetet), így a tolerancia terén csak ezt a mutatót tudtuk felhasználni. Ez a mutató pozitív kapcsolatban áll a bizalommal, a közösség/civil indexszel, a személyes sikerességérzettel, a Vállalkozó-indexszel, a munkahelyi döntések szabadságával (FREDEC), valamint a CH_IMAG változóval, amely azt méri, mennyire tartja a válaszadó fontos gyermektulajdonságnak a képzelőerőt. Ugyanakkor negatív a kapcsolata a következőkkel: Konzervativizmus-index, etatizmus, formalista párkapcsolati megközelítés, a Munkaértékek alfejezet második bekezdésében tárgyalt változók egy része, továbbá a CH_HARD változó, amely azt méri, mennyire tartja a válaszadó fontos gyermektulajdonságnak a kemény munkára való képességet.

IV.4.2.5. A 158. változó: a megtakarítási ráta

Több olyan kultúraelem volt, amelynek mérésére nem találtunk megfelelő indikátort a vizsgált adatbázisokban, és olyan is sok akadt, amelyre találtunk, de az eredmények nem vittek előre. A legtöbb ilyen esetben nem volt módunk más adatbázisból sem méríteni, azonban az „előregondolkodás, takarékoság” esetében – kemény adat birtokában – kivételt tettünk: elemzésbe vontuk a bruttó megtakarítási rátát. A bruttó ez esetben azt jelenti, hogy a működő tőkeként befektetett megtakarítás/felhalmozás is része az indexnek, nem csak a bankbetétben, értékpapírban, vagyontárgyban stb. elhelyezett megtakarítás. Jobbnak éreztük ezt vizsgálni, mint a nettó megtakarítási rátát, mert ha veszünk az egyszerűség kedvéért két egyént, akik közül az egyik 100 egységből

- 50-et felél, a másik 50-et megtakarítja, és ez utóbbiból 20-at bankbetétbe tesz, 30-at pedig beruház, míg a másik
- 75-öt él fel, 25-öt pedig bankbetétbe helyez és egyáltalán nem ruház be,

ez utóbbinak a nettó megtakarítási rátája kedvezőbb lesz, ami megítélésünk szerint kevésbé közelíti jól az „előregondolkodás/takarékosság” témakörét. A bruttó megtakarítási ráta adatait az Eurostat oldaláról vettük, az adatok Horvátországra, Máltára és Luxemburgra vonatkozóan nem álltak rendelkezésre.

IV.32. táblázat. Korrelációk a GDP, a megtakarítási ráta és az állami újraelosztás mértéke között

		GDP	SAVRAT	REDIST
GDP	Pearson-korreláció	1	,587(**)	,594(**)
	Szig. (kétvégű)		,001	,001
	N	31	28	28
SAVRAT	Pearson-korreláció	,587(**)	1	,321
	Szig. (kétvégű)	,001		,096
	N	28	28	28
REDIST	Pearson-korreláció	,594(**)	,321	1
	Szig. (kétvégű)	,001	,096	
	N	28	28	28

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

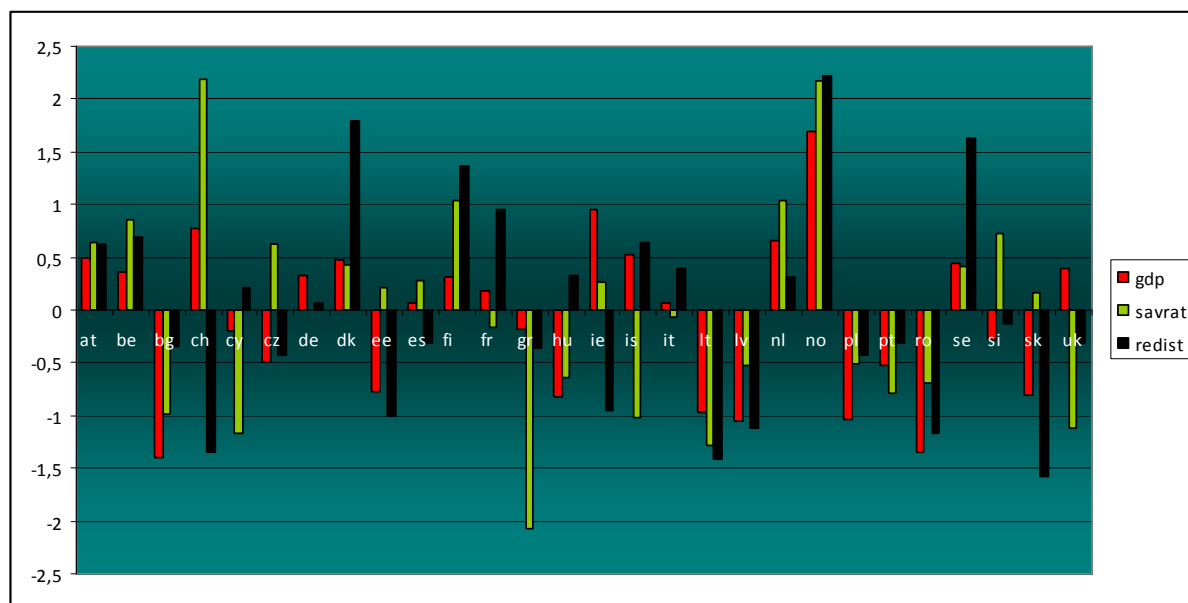
Jelkulcs: GDP = bruttó hazai termék; SAVRAT = bruttó megtakarítási ráta; REDIST = az államháztartás összes bevételeinek a GDP-hez viszonyított aránya

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A megtakarítási ráta eredményeinél figyelembe kell venni a jövedelemszintet és az állami elvonás arányát is. Nyilvánvalóan a magasabb jövedelmű országokban drágább is az élet, de ha az egyik országban 100 egységből lehet megélni és 120 egység az átlagjövedelem, míg a másokban 200-ból lehet megélni, de 300 az átlagjövedelem, akkor hiába drágább a második ország, többet tudnak megtakarítani. Az állami elvonás pedig szintén érdemben befolyásolhatja a megtakarítási képességet. Éppen ezért igazán érdekesnek az tekinthető, hogy az egy főre jutó GDP és az állami redisztribúciós ráta fényében hogyan alakul a megtakarítás. A GDP- és a redisztribúciós adatok egyaránt az Eurostat-tól valók. Az adatsorokat korreláltattuk, az eredményt a *IV.32. táblázat* mutatja.

Látható, hogy a magasabb jövedelem a várakozásainknak megfelelően párosul magasabb megtakarítással, viszont érdekes módon magasabb elvonással is. Ugyanakkor az elvonások aránya és a megtakarítási ráta között nincs szignifikáns kapcsolat. A három változó standardizált értékeit diagramon ábrázoltuk (*IV.8. ábra*):

IV.8. ábra. GDP, megtakarítás és állami újraelosztás 28 országban

Forrás: Saját számítás az Eurostat adatai alapján.

A piros oszlopok jelzik a GDP-t, itt az átlag alatt a 10 keleti ország látható, plusz Portugália, Görögország és Ciprus. A fekete az újraelosztási ráta, ahol láthatjuk, hogy a legmagasabb értékeket a legsikeresebb országok, Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország érik el, de drágán működik a francia állam is. A mediterrán országok átlag körüli értéket mutatnak, míg a keleti csoportban az elvonások az átlagnál alacsonyabbak – *kivéve Magyarországot!* A fejlettek közül komoly kivételt látszólag éppen az egyik legsikeresebb államként feltárt Svájc képez, ahol nagyon alacsony a központi elvonás, de jegyezzük meg, hogy Svájcban a helyi és kantoni adók jelentős mértéket tesznek ki, „a szövetségi adók (állami adók) csupán 8.5%-ot képviselnek a teljes adóteherből” (Offshore 2012). A zöld oszlopokkal jelzett megtakarítási ráta a legsikeresebb országokban (északi csoport + Svájc) pozitív, a mediterrán térségben spanyol kivétellel negatív (Olaszországban átlag közeli), míg a keleti csoport e tekintetben teljesen megosztott: az „északi féltekén” találjuk Csehországot, Észtországot, Szlovéniát és Szlovákiát, míg a „déli féltekén” hazánkat, a másik két balti államot, Romániát, Bulgáriát és Lengyelországot.

Ha a három értéket egyszerre tekintjük, a következő csoportokat találjuk:

- *Mindhárom érték magas:* ezek gazdag, magas újraelosztással működő, de takarékos országok – ide sorolható Izland kivételével az északi csoport, valamint Ausztria és Belgium (8 ország).

- *Mindhárom érték alacsony*: ezek alacsonyabb jövedelmű, de kisebb újraelosztással is működő államok, amelyekben az alacsonyabb elvonás ellenére sincs az átlagnál magasabb megtakarítás – ide tartozik Bulgária, Görögország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Portugália és Románia (7 ország).
- *Gazdag és alacsony elvonással működő államok* – közülük Írország és Svájc átlag fölötti megtakarítással (utóbbi kiemelkedő megtakarítással) jellemezhető, míg az Egyesült Királyságban a feltételek mellett alacsony a megtakarítás (3 ország).
- *Magas jövedelem és átlag fölötti elvonások mellett alacsony megtakarítással jellemezhető államok* – Franciaország és Izland.
- *Példaképek*: azaz olyan, szegényebb országok, amelyeknek sikerül az államot az átlagnál olcsóbban működtetni és emellett átlag fölötti arányban megtakarítani – ide sorolódik Csehország, Észtország, Szlovénia és Szlovákia.
- *„Állam által sújtott országok”* – Cipruson és Magyarországon az átlag alatti jövedelem ellenére magasak az elvonások, ami (a hazánkban egyébként jól látható dszentri attitűd mellett) oka lehet az átlag alatti megtakarítási rátának.
- Egy vegyes csoport, amely tagjainak *mindhárom értéke átlag körüli* (Németország, Olaszország és Spanyolország). Érdemes megjegyezni, hogy mindhárom ország vegyes kultúrájú.

Az eredmények a nagyrégiók tekintetében nem kristálytiszták, a legnagyobb érdekességet inkább a régiók, különösen a mediterrán és a keleti régió belső törésvonalai adják. Mindent figyelembe véve takarékos országoknak tekinthetők Izland kivételével az északiak, az alpesiek (Svájc, Ausztria, Szlovénia), az észtek, valamint a csehek és a szlovákok. Pazarlóbbnak tűnnek a mediterrán sikertelenebb országai (Portugália, Görögország) és a keleti térségből a lengyelek, a lettek, a litvánok és a két fekete-tengeri ország, míg hazánkról azt mondhatjuk, nem tudjuk, az állampolgárok mennyire lennének takarékosak, mindenesetre az állam drágán működik és ennek az előnyei nem jelennek meg a gazdasági teljesítményben (sőt!).

IV.5. REGIONÁLIS TÁVOLSÁGOK A KULTÚRÁBAN

Az alábbiakban végül statisztikailag is kimutatjuk az európai makrorégiók szöveges elemzésből már jól látható kulturális távolságát. A módszertanról részletesen írtunk a II.6.1. és II.6.3. alfejezetekben. Jelen alfejezetben ugyanazt a módszertant alkalmazzuk, vagyis először varianciaanalízis segítségével feltárjuk, mely változók földrajzi eloszlása ad értelmezhető regionális eredményt, majd a felhasználható változók regionális értékei alapján kiszámítjuk a régiók egymáshoz viszonyított távolságát. A közölt táblázatok az SPSS ANOVA- és Tukey-teszt tábláinak szűkített változatai. A szűkítések indoklásához lásd a II.21. és a II.22. *mintatáblázatokhoz* fűzött magyarázatot a II.6.1. alfejezetben.

IV.5.1. A kulturális változók regionális próbája

IV.5.1.1. A főváltozók

Első körben tömörített változóinkat vizsgáljuk meg. Közülük a szemmértékkel végzett elemzés során földrajzi eloszlása tekintetében is relevánsnak találtuk az Általános bizalom indexet (TF_GENR), a Bizalom átlagindexet (T_AVER), a párkapcsolati Konzervativizmus-indexet (F_CONSIND), a Személyes sikerességérzet-indexet (PSF_PERSUC) és az annak részét alkotó Elégedettség és derű mutatót (SATDEL), valamint a Vállalkozó indexet (PSF_ENTR) és az Etatizmus és politikai érdeklődés mutatót (PF_POLGOV), illetve kisebb mértékben a párkapcsolatok formai szempontjainak fontosságát mérő faktort (FF_PERS_QT) és a Társasági és civil élet intenzitását mérő mutatót (LF_COMMUN). Előzetes vizsgálatunk alapján nem számítunk arra ugyanakkor, hogy regionális struktúrába illeszkedne a vallási tevékenységet mérő index (LF_RELIG), a Partikuláris bizalom index (TF_PART), a párkapcsolatok

minőségi oldalának fontosságát, illetve a párhuzamokban a közös alapok meglétének fontosságát mérő mutatók (FF_PERS_QL és FF_PERS_INT), továbbá a Depresszió-index (PSF_DEPR), az Önteltség-index (PSF_SELF) és az ún. Menedzser-index (PSF_MANAG). Így az összesen 16 indexből számítottunk 7 felhasználhatóra, 7 félreteendőre és 2 bizonytalanra. E várakozásainkat a főváltozók korábbi bemutatása során megvizsgált, országsorrendeket tartalmazó táblázatok eredményeire alapozzuk.

IV.33. táblázat. A regionális lehatárolás validálása (bemeneti, tömörített változók)

		Négyzet- összeg	F	Szig.			Négyzet- összeg	F	Szig.
TF_GENTR	Csoportok között	23,627	32,132	0,000	LF_RELIG	Csoportok között	5,176	1,89	0,157
	Csoportokon belül	6,373				Csoportokon belül	22,824		
	Összesen	30				Összesen	28		
TF_PART	Csoportok között	19,642	13,186	0,000	PF_POLGOV	Csoportok között	22,323	28,976	0,000
	Csoportokon belül	9,931				Csoportokon belül	6,677		
	Összesen	29,572				Összesen	29		
T_AVER	Csoportok között	11,299	23,6	0,000	PSC_SATDEL	Csoportok között	6,301	6,877	0,002
	Csoportokon belül	4,149				Csoportokon belül	7,636		
	Összesen	15,448				Összesen	13,936		
FF_PERS_QL	Csoportok között	6,367	2,438	0,087	PSF_PERSUC	Csoportok között	19,456	22,796	0,000
	Csoportokon belül	22,633				Csoportokon belül	6,544		
	Összesen	29				Összesen	26		
FF_PERS_INT	Csoportok között	10,525	4,937	0,008	PSF_DEPR	Csoportok között	4,39	1,557	0,227
	Csoportokon belül	18,475				Csoportokon belül	21,61		
	Összesen	29				Összesen	26		
FF_PERS_QT	Csoportok között	15,182	9,522	0,000	PSF_SELF	Csoportok között	1,891	0,613	0,614
	Csoportokon belül	13,818				Csoportokon belül	22,608		
	Összesen	29				Összesen	24,499		
F_CONSIND	Csoportok között	12,135	35,844	0,000	PSF_ENTR	Csoportok között	17,903	23,508	0,000
	Csoportokon belül	2,934				Csoportokon belül	5,585		
	Összesen	15,069				Összesen	23,488		
LF_COMMUN	Csoportok között	14,004	8,338	0,001	PSF_MANAG	Csoportok között	0,597	0,218	0,883
	Csoportokon belül	13,996				Csoportokon belül	20,081		
	Összesen	28				Összesen	20,678		

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A főváltozók ANOVA-tábláinak kivonata a következőket mutatja (IV.33. táblázat): Várakozásainknak megfelelően az FF_PERS_QL, LF_RELIG, PSF_DEPR, PSF_SELF és PSF_MANAG változók esetében a regionális hovatartozás nem magyarázza szignifikánsan a változó varianciáját, és szintén a várakozásoknak megfelelően tökéletesen alkalmasak a távolságszámításba való bevonásra a TF_GENTR, T_AVER, F_CONSIND, PF_POLGOV, PSF_PERSUC és PSF_ENTR változók.

Várakozásainktól negatív irányban eltér a PSC_SATDEL mutató, amelyet hibátlanul vártunk, de a csoportok közötti és a csoporton belüli szórás arányai nem megfelelőek, itt meg kell majd vizsgálnunk, hogy a Tukey-teszt mutat-e valamilyen fontos eredményt. Legtöbb meglepetésünk azonban pozitív: a TF_PART mutató várakozásainktól eltérően statisztikailag tökéletesen megfelelt, és ugyanez elmondható két bizonytalan indexünkről, az FF_PERS_QT és az LF_COMMUN mutatókról, bár látszik, hogy a külső és belső szórás itt azért nincs nagyon messze. Végül érdekes módon szignifikáns lett az FF_PERS_INT F-statisztikája is, noha a szórások közötti különbség igen kedvezőtlen, de Tukey-tesztbe az F-statisztika megfelelése miatt bevonjuk.

Össességében a 16 főváltozóból 11-et továbbelemzünk. A Tukey post-hoc teszt segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes változók esetében mely régiópárok térnek el szignifikánsan egymástól. A IV.34. táblázat alapján az eredményeket az alábbiak szerint foglalhatjuk össze.

IV.34. táblázat. Tukey-teszt a kulturális főváltozók körében

Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.	Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.
TF_GENTR	Észak	Nyugat	1,04116(*)	0,003	LF_COMMUN	Észak	Nyugat	0,58580	0,507
		Dél	1,49026(*)	0,000			Dél	0,98652	0,157
		Kelet	2,39071(*)	0,000			Kelet	1,78656(*)	0,000
	Nyugat	Észak	1,04116(*)	0,003		Nyugat	Észak	-0,58580	0,507
		Dél	0,44910	0,401			Dél	0,40072	0,797
		Kelet	1,34954(*)	0,000			Kelet	1,20076(*)	0,014
	Dél	Észak	-1,49026564(*)	0,000		Dél	Észak	-0,98652	0,157
		Nyugat	-0,44910	0,401			Nyugat	-0,40072	0,797
		Kelet	,90044(*)	0,012			Kelet	0,80004	0,221
	Kelet	Észak	-2,39071030(*)	0,000		Kelet	Észak	-1,78656123(*)	0,000
		Nyugat	-1,34954838(*)	0,000			Nyugat	-1,20076315(*)	0,014
		Dél	-,90044467(*)	0,012			Dél	-0,80004	0,221
TF_INSTR	Észak	Nyugat	0,91266	0,110	PF_POLGOV	Észak	Nyugat	-0,55094	0,209
		Dél	2,49061(*)	0,000			Dél	-2,01987055(*)	0,000
		Kelet	-0,06540	0,998			Kelet	-1,99538327(*)	0,000
	Nyugat	Észak	-0,91266	0,110		Nyugat	Észak	0,55094	0,209
		Dél	1,57795(*)	0,008			Dél	-1,46893448(*)	0,000
		Kelet	-0,97806	0,079			Kelet	-1,44444720(*)	0,000
	Dél	Észak	-2,49061930(*)	0,000		Dél	Észak	2,01987(*)	0,000
		Nyugat	-1,57795837(*)	0,008			Nyugat	1,46893(*)	0,000
		Kelet	-2,55601478(*)	0,000			Kelet	0,02449	1,000
	Kelet	Észak	0,06540	0,998		Kelet	Észak	1,99538(*)	0,000
		Nyugat	0,97806	0,079			Nyugat	1,44444(*)	0,000
		Dél	2,55601(*)	0,000			Dél	-0,02449	1,000
T_AVER	Észak	Nyugat	,82025(*)	0,004	PSC_SATDEL	Észak	Nyugat	0,34657	0,656
		Dél	1,47640(*)	0,000			Dél	1,03128(*)	0,024
		Kelet	1,60209(*)	0,000			Kelet	1,13037(*)	0,003
	Nyugat	Észak	-,82025(*)	0,004		Nyugat	Észak	-0,34657	0,656
		Dél	,65615(*)	0,037			Dél	0,68471	0,158
		Kelet	,78184(*)	0,001			Kelet	,78380(*)	0,030
	Dél	Észak	-1,47640(*)	0,000		Dél	Észak	-1,03128(*)	0,024
		Nyugat	-,65615(*)	0,037			Nyugat	-0,68471	0,158
		Kelet	0,12569	0,936			Kelet	0,09909	0,988
	Kelet	Észak	-1,60209(*)	0,000		Kelet	Észak	-1,13037(*)	0,003
		Nyugat	-,78184(*)	0,001			Nyugat	-,78380(*)	0,030
		Dél	-0,12569	0,936			Dél	-0,09909	0,988
FF_PERS_INT	Észak	Nyugat	-0,53991	0,641	PSF_PERSUC	Észak	Nyugat	,83974(*)	0,044
		Dél	-1,86189565(*)	0,006			Dél	1,92508(*)	0,000
		Kelet	-0,41532	0,767			Kelet	2,09270(*)	0,000
	Nyugat	Észak	0,53991	0,641		Nyugat	Észak	-,83974564(*)	0,044
		Dél	-1,32198878(*)	0,049			Dél	1,08534(*)	0,017
		Kelet	0,12459	0,989			Kelet	1,25295(*)	0,000
	Dél	Észak	1,86189(*)	0,006		Dél	Észak	-1,92508641(*)	0,000
		Nyugat	1,32198(*)	0,049			Nyugat	-1,08534077(*)	0,017
		Kelet	1,44657(*)	0,019			Kelet	0,16762	0,951
	Kelet	Észak	0,41532	0,767		Kelet	Észak	-2,09270351(*)	0,000
		Nyugat	-0,12459	0,989			Nyugat	-1,25295787(*)	0,000
		Dél	-1,44657445(*)	0,019			Dél	-0,16762	0,951
FF_PERS_QT	Észak	Nyugat	-0,78286	0,218	PSF_ENTR	Észak	Nyugat	1,31605(*)	0,001
		Dél	-1,16064	0,064			Dél	1,40940(*)	0,001
		Kelet	-1,90332343(*)	0,000			Kelet	2,18367(*)	0,000
	Nyugat	Észak	0,78286	0,218		Nyugat	Észak	-1,31605009(*)	0,001
		Dél	-0,37779	0,800			Dél	0,09335	0,992
		Kelet	-1,12046532(*)	0,014			Kelet	,86762136(*)	0,015
	Dél	Észak	1,16064	0,064		Dél	Észak	-1,40940257(*)	0,001
		Nyugat	0,37779	0,800			Nyugat	-0,09335	0,992
		Kelet	-0,74268	0,257			Kelet	0,77427	0,072
	Kelet	Észak	1,90332(*)	0,000		Kelet	Észak	-2,18367145(*)	0,000
		Nyugat	1,12046(*)	0,014			Nyugat	-,86762136(*)	0,015
		Dél	0,74268	0,257			Dél	-0,77427	0,072
F_CONSIND	Észak	Nyugat	-,94256(*)	0,000					
		Dél	-1,65406(*)	0,000					
		Kelet	-1,63626(*)	0,000					
	Nyugat	Észak	,94256(*)	0,000					
		Dél	-,71150(*)	0,005					
		Kelet	-,69370(*)	0,001					
	Dél	Észak	1,65406(*)	0,000					
		Nyugat	,71150(*)	0,005					
		Kelet	0,01780	1,000					
	Kelet	Észak	1,63626(*)	0,000					
		Nyugat	,69370(*)	0,001					
		Dél	-0,01780	1,000					

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

A csoportszórások miatt problémás PS_SATDEL mutató nem adott olyan speciális eredményt, amely miatt indokolt lenne elemzésben tartása. A Bizalom átlagindex (T_AVER), a párkapcsolati konzervativizmus (F_CONSIND) és a személyes sikerességérzet (PSF_PERSUC) mutatók esetében majdnem minden régiópár tisztán elkülönül, a kivételt Dél és Kelet hasonlósága képezi! **Azaz a legmagasabb bizalommal és sikerességérzettel és emellett a nemi szerepeket illetően legalacsonyabb konzervativizmussal az északi országok jellemezhetők, őket követik világosan elkülönülve a nyugati államok, majd a kontinuum másik végéhez közel esik közösen Dél és Kelet.** E csoportot kiegészíti az általános bizalom index (T_GENR), annyi különbséggel, hogy itt Dél és Nyugat nem tér el szignifikánsan, ellenben Kelet igen. Az eltérés oka, hogy az összevont bizalom mutatóban szerepelnek a bizalom konkrétabb megjelenései is, amely téren a mediterrán országok szerepeltek igazán rosszul. Összegezve a kiegészítést: a polgártársakról vallott alapvető nézetek, az irántuk érzett alapvető bizalom tekintetében is kiemelkedik Észak, de ezúttal negatív irányban Kelet is.

Az állam szerepével és a politika iránti érdeklődéssel (PF_POLGOV) kapcsolatban egy Észak és Nyugat versus Dél és Kelet felállás figyelhető meg. Az elemzésben meglepetésre bent maradó Speciális bizalom index (T_PART) és a párkapcsolatokban a közös alapok fontosságát mérő index (FF_PERS_INT) esetében csak Dél különül el szignifikánsan, azaz regionális értelemben ezek a mutatók a mediterrán térség markáns jellemzőinek tekinthetők, míg a bizonytalan kategóriában induló Közösségi és civil index (LF_COMMUN) és a párkapcsolatok mennyiségi jellemzőinek fontosságát mérő mutató (FF_PERS_QT) csak kelet és Észak, illetve Kelet és Nyugat eltérését mérte, noha Dél és Észak között is jelentős az eltérés, de a Tukey-teszt szerint statisztikailag nem szignifikáns. Végül, a Vállalkozó index esetében Észak tisztán elkülönül a pozitív végen, s bár Nyugat és Kelet között szignifikáns az eltérés, a köztük lévő Déllel mindketten túlságosan hasonlóan mutatkoztak a csillagos megjelöléshez.

IV.5.1.2. További, elemzett változók

A főváltozókba nem tömörített, vagy azokon belül mégis kiemelendő, már eddig is vizsgált változókra szintén lefuttattuk a vizsgálatot. E változók ugyanazok, mint amelyeket a dimenziók közötti kapcsolatok elemzésénél a főváltozókra kívül megvizsgáltunk. Az eddigi eredmények fényében nem számítottunk arra, hogy a munkahellyel kapcsolatos várakozások terén és a TRAD változó kapcsán bármilyen, a távolságmérésben felhasználható eredmény születik, míg a FREDEC, TURNOUT, CH_HARD, CH_TOLER és SAVRAT változók esetében, illetve esetleg a CH_IMAG mutatónál reményünk van kedvező eredményre.

Várakozásainknak megfelelően a munkahely jellegével kapcsolatos változók közül csak a jó fizetés fontossága ad értelmezhető eredményt, azonban olyan evidenciát, amelyet nem volna szerencsés kutatási eredményként feltüntetni: ott fontosabb a jó fizetés, ahol alacsony az egy főre jutó GDP. A két változó korrelációja $-0,624$, amely 1%-os szinten szignifikáns. A második változószett ANOVA-táblájának kivonata a *IV.35. táblázat*ban közöltek szerint alakult.

Láthatóan a gyermekek képzelőerejének fontosságát mérő indexnek nincs köze a régiókhoz, és sajnálatos módon a megtakarítási ráta tekintetében sem sok jóra számíthatunk, noha F-statisztikája még éppen szignifikáns. Meglepetésszerű ugyanakkor a TRAD-változó eredménye, amely „szemre” nem adott regionálisan értelmezhető eredményt, míg itt az F-statisztika megfelelő. Bár a belső és külső szórás fordítva alakul, egyes régiók vonatkozásában mégis adhat értelmes eredményt, ezért a Tukey-tesztbe bevonjuk. A post-hoc vizsgálat eredményeit a *IV.36. táblázat* mutatja be.

A megtakarítási ráta eredményei között a Tukey-teszt egyetlen egyet sem jelez szignifikánsnak, az *továbbra is inkább a keleti régió belső törésvonalainak jellemzését segítheti*. Az F-statisztika szignifikanciája miatt azonban jelezzük, hogy a mediterrán régió értékei messze a leggyengébbek. A fennmaradó 5 változóból a TRAD kivételével mindegyiknél megfigyelhető az Észak–Nyugat–Dél–Kelet „lejtő”, és bár a sorrend sokadszorra is világos, a régiók közötti különbségek statisztikailag nem mindenütt szignifikánsak. A legmarkánsabb regionális struktúrát a FREDEC változó adja, amely azt vizsgálja, mennyire érzi úgy a válaszadó, hogy szabadon hozhat döntéseket a munkahelyén. E tekintetben csak Nyugat és Dél mutatkoztak hasonlóan, Észak és Kelet mind

egymástól, mind a másik két régiótól markánsan elkülönül. Kizárólag Kelet-Európát jellemzi a TURNOUT és a CH_HARD változók eredménye, míg hasonló a helyzet a gyermekek toleranciaszintje vonatkozásában is, de itt Észak és Dél között is „ellentét feszül”. Végül a tradíciók és szokások követésének fontosságát mérő változó északi-déli, északi-keleti és déli-nyugati szembenállást jelez, a mediterrán térség hagyományőrzését mutatva a legerősebbnek Európában.

IV.35. táblázat. A régiók lehatárolásának validálása (bemeneti, nem tömörített változók)

		Négyzet- összeg	F	Szig.
W_FREDEC	Csoportok között	22,838	32,121	0,000
	Csoportokon belül	6,162		
	Összesen	29		
PS_TURNOUT	Csoportok között	13,961	8,923	0,000
	Csoportokon belül	13,039		
	Összesen	27		
W_CH_HARD	Csoportok között	20,519	20,969	0,000
	Csoportokon belül	8,481		
	Összesen	29		
W_CH_IMAG	Csoportok között	6,191	2,353	0,095
	Csoportokon belül	22,809		
	Összesen	29		
B_CH_TOL	Csoportok között	14,532	8,992	0,000
	Csoportokon belül	13,468		
	Összesen	28		
B_TRAD	Csoportok között	13,213	7,253	0,001
	Csoportokon belül	15,787		
	Összesen	29		
SAVRAT	Csoportok között	7,549	3,105	0,045
	Csoportokon belül	19,451		
	Összesen	27		

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.5.1.3. Kieső változók

A biztonság kedvéért megvizsgáltuk mindazt a kereken 50 változót is, amelyek se nem bizonyultak faktorba tömöríthetőnek, sem más módon nem vontuk elemzésbe őket. A statisztikai kontroll jelentőségét mutatja, hogy bár az 50 változóból 46 valóban nem rendelkezik szignifikáns F-statisztikával, négy változó esetében részlegesen felhasználható eredményekről számolhatunk be (IV.37. táblázat).

Az életmód-változók területéről az újságolvasás (L_NP_READ), a családszemlélet dimenzióból a „Ki dönti el, hogy ki végzi el a házimunkát” kérdésre adott válasz (F_WHOHW), valamint a Viselkedés, tolerancia és néhány további érték gyűjtődimenzióból a „Szerényen és visszafogottan viselkedni” fontossága és a gyermekek takarékoságának a fontossága hozott elemzendő eredményt.

A Tukey-tesztből (IV.38. táblázat) látjuk, hogy mind az újságolvasás, mind pedig a házimunka eldöntése terén Dél különül el markánsan a negatív végen, míg a pozitív végen ismételtén mindkét esetben Észak áll. Érdekes eredmény, hogy az adatok tanúsága szerint a házimunkával kapcsolatos döntések Észak után Keleten a legkonszenzusosabbak. Mivel ez a változó korábban nem jelent meg, és egyébként a nemi szerepek vonatkozásában Kelet masszívan konzervatívnak bizonyult, ezt az eredményt kétségekkel fogadjuk, lehetségesnek tartva a válaszadói álszentséget. Itt ugyanis nem egy általános véleményt kértek az emberektől, hanem arra kérdeztek rá, hogy a saját életében hogyan

viselkedik konkrétan, és ilyenkor könnyebben torzul az eredmény (lásd a IV.1.2. alfejezetben közölt módszertani észrevételeket).

IV.36. táblázat. Tukey-teszt egyes kulturális változók körében

Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.	Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.
W_FREDEC	Észak	Nyugat	1,05827472(*)	0,002	B_CH_TOL	Észak	Nyugat	0,48574	0,617
		Dél	1,14167218(*)	0,003			Dél	1,44476039(*)	0,016
		Kelet	2,35056595(*)	0,000			Kelet	1,73733569(*)	0,001
	Nyugat	Észak	-1,05827472(*)	0,002		Nyugat	Észak	-0,48574	0,617
		Dél	0,08340	0,990			Dél	0,95902198	0,127
		Kelet	1,29229124(*)	0,000			Kelet	1,25159728(*)	0,007
	Dél	Észak	-1,14167218(*)	0,003		Dél	Észak	-1,44476039(*)	0,016
		Nyugat	-0,08340	0,990			Nyugat	-0,95902198	0,127
		Kelet	1,20889377(*)	0,001			Kelet	0,2925753	0,885
	Kelet	Észak	-2,35056595(*)	0,000		Kelet	Észak	-1,73733569(*)	0,001
		Nyugat	-1,29229124(*)	0,000			Nyugat	-1,25159728(*)	0,007
		Dél	-1,20889377(*)	0,001			Dél	-0,2925753	0,885
PS_TURNOUT	Észak	Nyugat	0,38682	0,755	B_TRAD	Észak	Nyugat	-0,43509277	0,731
		Dél	0,79647	0,287			Dél	-1,98512276(*)	0,001
		Kelet	1,73865483(*)	0,000			Kelet	-1,16249488(*)	0,032
	Nyugat	Észak	-0,38682	0,755		Nyugat	Észak	0,43509277	0,731
		Dél	0,40965	0,754			Dél	-1,55002999(*)	0,009
		Kelet	1,35183097(*)	0,003			Kelet	-0,72740211	0,211
	Dél	Észak	-0,79647	0,287		Dél	Észak	1,98512276(*)	0,001
		Nyugat	-0,40965	0,754			Nyugat	1,55002999(*)	0,009
		Kelet	0,94218	0,107			Kelet	0,82262788	0,230
	Kelet	Észak	-1,73865483(*)	0,000		Kelet	Észak	1,16249488(*)	0,032
		Nyugat	-1,35183097(*)	0,003			Nyugat	0,72740211	0,211
		Dél	-0,94218	0,107			Dél	-0,82262788	0,230
W_CH_HARD	Észak	Nyugat	-0,81335	0,063	SAVRAT	Észak	Nyugat	0,30016884	0,931
		Dél	-0,91914	0,060			Dél	1,44243296	0,063
		Kelet	-2,16883312(*)	0,000			Kelet	0,97297971	0,184
	Nyugat	Észak	0,81335	0,063		Nyugat	Észak	-0,30016884	0,931
		Dél	-0,10579	0,988			Dél	1,14226412	0,161
		Kelet	-1,35548093(*)	0,000			Kelet	0,67281087	0,444
	Dél	Észak	0,91914	0,060		Dél	Észak	-1,44243296	0,063
		Nyugat	0,10579	0,988			Nyugat	-1,14226412	0,161
		Kelet	-1,24968826(*)	0,002			Kelet	-0,46945325	0,777
	Kelet	Észak	2,16883312(*)	0,000		Kelet	Észak	-0,97297971	0,184
		Nyugat	1,35548093(*)	0,000			Nyugat	-0,67281087	0,444
		Dél	1,24968826(*)	0,002			Dél	0,46945325	0,777

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.37. táblázat. Varianciaelemzés néhány kiegészítő kulturális régió körében

		Négyzet-összeg	F	Szig.
L_NP_READ	Csoportok között	14,742	8,961	0,000
	Csoportokon belül	14,258		
	Összesen	29		
F_WHOHW	Csoportok között	13,64	12,63	0,000
	Csoportokon belül	9,36		
	Összesen	23		
B_HUMB	Csoportok között	17,282	12,782	0,000
	Csoportokon belül	11,718		
	Összesen	29		
B_CH_THFT	Csoportok között	15,331	10,084	0,000
	Csoportokon belül	12,669		
	Összesen	28		

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

IV.38. táblázat. Tukey-teszt négy kiegészítő kulturális változó körében

Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.	Függő változó	(I)	(J)	Átlagok különbsége (I-J)	Szig.
L_NP_READ	Észak	Nyugat	0,55454493	0,519	B_HUMB	Észak	Nyugat	-1,49379648(*)	0,002
		Dél	2,22158914(*)	0,000			Dél	-2,47046040(*)	0,000
		Kelet	1,03291830(*)	0,049			Kelet	-1,27366037(*)	0,005
	Nyugat	Észak	-0,55454493	0,519		Nyugat	Észak	1,49379648(*)	0,002
		Dél	1,66704420(*)	0,003			Dél	-0,97666392	0,075
		Kelet	0,47837337	0,516			Kelet	0,22013611	0,894
	Dél	Észak	-2,22158914(*)	0,000		Dél	Észak	2,47046040(*)	0,000
		Nyugat	-1,66704420(*)	0,003			Nyugat	0,97666392	0,075
		Kelet	-1,18867083(*)	0,030			Kelet	1,19680003(*)	0,014
	Kelet	Észak	-1,03291830(*)	0,049		Kelet	Észak	1,27366037(*)	0,005
		Nyugat	-0,47837337	0,516			Nyugat	-0,22013611	0,894
		Dél	1,18867083(*)	0,030			Dél	-1,19680003(*)	0,014
F_WHOHW	Észak	Nyugat	1,06850607(*)	0,014	B_CH_THFT	Észak	Nyugat	-1,77483108(*)	0,001
		Dél	2,02187907(*)	0,000			Dél	-1,83240625(*)	0,001
		Kelet	0,39657499	0,570			Kelet	-1,79079731(*)	0,000
	Nyugat	Észak	-1,06850607(*)	0,014		Nyugat	Észak	1,77483108(*)	0,001
		Dél	,95337300(*)	0,045			Dél	-0,05757517	0,999
		Kelet	-0,67193108	0,100			Kelet	-0,01596622	1,000
	Dél	Észak	-2,02187907(*)	0,000		Dél	Észak	1,83240625(*)	0,001
		Nyugat	-,95337300(*)	0,045			Nyugat	0,05757517	0,999
		Kelet	-1,62530408(*)	0,000			Kelet	0,04160894	1,000
	Kelet	Észak	-0,39657499	0,570		Kelet	Észak	1,79079731(*)	0,000
		Nyugat	0,67193108	0,100			Nyugat	0,01596622	1,000
		Dél	1,62530408(*)	0,000			Dél	-0,04160894	1,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Szintén magyarázatra szoruló eredmény, hogy a szerény és visszafogott magatartást más régióknál markánsan kevésbé tartja fontosnak Észak népe, miközben ők maguk éppenséggel nem a hencegésről vagy a szélsőséges viselkedésről ismertek, míg e változóban a déliek a „legerősebbek”, ahol az ékszerhalmozástól kezdve a kihívó magatartásig sok minden gyakrabban fordul elő. Talán itt is azzal állunk szemben, hogy azok nem tartják fontosnak, akik természetesnek tartják, és ezt inkább ott tartják fontosnak, ahol hiánycikk. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a déli, vallásos országokban mindenki megtanulja, hogy milyenek nem szabad lenni, de közben a családtagjaitól nem azt látja, így aztán felnőtt korában is jellemzően diszkrepancia alakul ki a véleménye és a magatartás között, míg északon az emberek nem érznek büntudatot attól, ha felhívják magukra a figyelmet valamivel, vagy ha határozottabbak, rátartibbak. Az effajta lehetséges magyarázatokra utaltunk a fejezet elején közölt módszertani észrevételeknél.

Végül egy jegyzet a takarékoságról, ahol kizárólag az északi régió különül el, ráadásul a negatív végen, miközben ez a régió a legtakarékosabb. Erre nehéz mit mondani, a megtakarítási ráta nyilvánvalóan objektívebb, mint egy kérdőíves adat, másfelől a helyzet nem annyira ellentmondásos, mint amennyire látszik: nem kell, hogy a szülők kiemelten fontosnak tartsák a gyerekek takarékoskodását, ha valahol nagyon nagy a jólét (mint Skandináviában).

Össességében tehát a kiegészítő változók körében csak az újságolvasásra vonatkozót ítéljük tartalmilag megbízhatónak, így ezt vonjuk csak be további elemzésünkbe.

IV.5.2. A régiók közötti távolság

A távolság mérésének módszertanát részletesen kifejtettük a II.6. fejezetben. A távolságmérésbe ez esetben is azokat a kulturális változókat vontuk be, amelyeknek a makroregionális eloszlása a varianciaelemzés eredményei szerint releváns volt. Ez összesen 13 változót jelentett, amelyek a következők: Általános bizalom (T_GENR), Bizalom átlagindex (T_AVER), Párkapcsolati formalizmus

(PF_PERS_QT), Párkapcsolati konzervativizmus (F_CONSIND), Közösségi és civil index (LF_COMMUN), Etatizmus (PF_POLGOV), Személyes sikerességérzet (PSF_PERSUC), Vállalkozó-index (PSF_ENTR), Munkahelyi döntések szabadsága (W_FREDEC), Sors alakításába vetett hit (PS_TURNOUT), Fontos gyermektulajdonság: kemény munka (B_CH_HARD), Fontos gyermektulajdonság: tolerancia (B_CH_TOLER), újságolvasás mennyisége (L_NP_READ). E változóknak elvégeztük a régiónkénti átlagolását, amiből a IV.39. táblázatban látható eredmény született (az átlagolás módszertani alátámasztásáról szintén lásd az idézett alfejezetet).

IV.39. táblázat. Az elemzésben maradt bementi változók regionális értékei

	T_GENR	T_AVER	F_PERS_QT	F_CONSIND	L_COMMUN	P_POLGOV	PS_PERSUC
Észak	1,403	0,946	-1,100	-1,127	0,989	-1,215	1,278
Nyugat	0,361	0,126	-0,317	-0,184	0,353	-0,664	0,383
Dél	-0,073	-0,442	0,050	0,438	0,002	0,671	-0,431
Kelet	-0,988	-0,656	0,803	0,508	-0,797	0,780	-0,741
	PS_ENTR	W_FREDEC	PS_TURNOUT	W_CH_HARD	B_CH_TOL	L_NP_READ	
Észak	1,360	1,334	0,844	-1,165	0,982	0,897	
Nyugat	0,033	0,276	0,457	-0,352	0,496	0,342	
Dél	-0,033	0,161	0,039	-0,205	-0,385	-1,104	
Kelet	-0,748	-1,016	-0,814	1,004	-0,687	-0,136	

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Ez alapján az SPSS-szel kiszámítottuk a régiók közötti távolságot a Block (Manhattan) távolság felhasználásával. A távolságmértékek kiválasztásának részletes alátámasztása elolvasható a már idézett alfejezetben, ugyanakkor a Block távolság felhasználásának módszertanához fűznünk kell itt is egy jegyzetet.

A Block távolságmértékkel az volt az alapprobléma, hogy az egyszerűen a különbségek abszolút értéke alapján határozza meg a távolságokat, azonban a különbségek abszolút értéke elfedi azt, hogy a különbségek mely régió javára mutatkoznak. Ennek megfelelően a kimeneti változóknál módosítottuk a Block távolságmértéket: alapul vettük a Nemzeti Sikerességi Indexben (NSI) látott sorrendet, majd a távolságokat úgy számítottuk ki, hogy minden változónál az NSI alapján sikeresebbnek mért régió értékeit vontuk ki a kevésbé sikereesebből. Mivel az NSI-ben Észak–Nyugat–Dél–Kelet volt a sorrend, a következő hat kivonást végeztük el: Észak mínusz Nyugat, Észak mínusz Dél, Észak mínusz Kelet, Nyugat mínusz Dél, Nyugat mínusz Kelet és Dél mínusz Kelet. Ezeket a kivonásokat mindegyik vizsgálatban maradt változó vonatkozásában elvégeztük, majd a különbségeket összeadtuk. Amennyiben egy adott kivonás esetében a kivonandó nagyobb, mint a kisebbítendő, akkor a negatív különbség közelebb hozza egymáshoz a két régiót. Ily módon eljárásunk kifejezte, hogy ha egy alindex esetében az NSI szerint gyengébb régió a sikereesebb, akkor azzal közelebb kerül az általánosságban sikereesebb régióhoz. Így megőriztük a sikerességbeli különbségek irányát, amelyet az abszolút értékek használatával elveszítettünk volna. Emellett, hogy ne függjön a különbség a változók számától (pl. hogy összehasonlítható legyen a 9 változó alapján mért sikerességbeli távolság a 13 változó alapján mérendő kulturális távolsággal), nem a különbségek összegét vettük, hanem azok átlagát, és ezt az alábbi képlettel fejeztük ki:

$$Diff. = [(a_1 - b_1) + (a_2 - b_2) \dots (a_n - b_n)] / n$$

ahol a a sikereesebb régió adata, b a kevésbé sikeres régió adata, n pedig a távolságszámításba bevont változók száma.

A kulturális távolság mérésénél azonban két probléma is adódik e módszerrel. Az egyik az, hogy itt nem számítottunk ki valamiféle univerzális kultúraindexet, amely az NSI-hez hasonlóan referenciaindex lehetne annak, hogy melyik kivonásban melyik régió értékei legyenek a

kisebbitendők és melyek a kivonandók, másrészt míg a sikerességnél értéket tudunk hozzárendelni az eredményhez, vagyis azt mondhattuk, hogy a sikeresség jó, a sikertelenség rossz dolog, addig a kultúra területén ezt sokszor nehéz megtenni. Például az biztosan felvállalható, hogy a magasabb általános bizalom jó, az alacsony bizalom rossz, de a párkapcsolatokról vallott nézetek, a hagyományőrzés vagy az államfelfogás terén már kockázatos kaland egyértelmű értékítéletekbe bocsátkozni (legalábbis addig, amíg e változók sikerességgel való kapcsolatát meg nem vizsgáltuk).

A számítás szempontjából az első nem valós probléma. A fenti kivonásokat nyugodtan meghagyhatjuk, a referenciaindex megléte a sikerességnél azért volt fontos, mert a sikerességet egy adott kontinuum mentén értelmeztük, míg a kultúrában ezt nem tettük meg, ezért ha itt a Block távolság eredeti módszertana szerinti abszolút értékekkel számolunk, bármilyen sorrenddel dolgozhatunk. Érdekesebb kérdés a másik, különösen, hogy bár a IV.39. táblázatban látható 13 kultúraindexből 11-ben itt is Észak-Nyugat-Dél-Kelet sorrend található, de nem mindig ugyanabban az irányban, mert egyes változóknál ha a pozitív számoktól megyünk a negatívok felé, akkor Kelet-Dél-Nyugat-Észak a sorrend. Számítási módszerünk miatt ezek a „fordított” változók csökkentenék a kulturális távolságot a régiók között, ami értelmetlen lenne. Hiszen míg a sikerességben az összes alindexünk egy sikeres/sikertelen kontinuum részét képezte és mindig a pozitív értékek jelentették a sikert, így volt értelme olyat mondani, hogy egy általában kevésbé sikeres régióknak egy-egy változóban mégis magasabb értékei csökkentik az adott régió sikerességbeli távolságát az élmezőnytől, addig itt a kulturális változók egy heterogén területet írnak le. A kultúra nem egy kontinuum mentén mérhető terület, mint a sikeresség, ezért itt értelmetlen lenne, ha pusztán bizonyos változók fordított kódolása miatt azt állítanánk, hogy az a változó kulturálisan közelebb hoz bizonyos régiókat. Mindennek a tanulsága az, hogy a kulturális távolságok mérésénél az abszolút értékeket érdemes használni, hiszen itt nem értelmezhető az, hogy „melyik régió javára” alakul egy változó. A módosítás nélküli ún. Manhattan (Block) távolságmérték alkalmazásával nyert eredményeket a IV.40. táblázat közli.

A táblázat különbözőségeket vizsgáló távolságmértéket alkalmazott, ennek megfelelően átlójában nulla szerepel (azaz nincsen különbség). Az európai makrorégiók közötti kulturális távolság vizsgálatába tehát 13 változót vontunk be, amelyből azonban 8 tömörített változó volt. A rajtuk keresztül tartalmilag jelen lévő változókat is számítva összesen 59 változó vett részt a távolságszámításban úgy, hogy valamilyen mértékben mindegyik dimenzióink képviselőt nyert. Ez több mint a változók egyharmada. Tekintettel arra, hogy számos kulturális háttértényező esetén nem beszélhetünk nemzeti és regionális karakterisztikumokról, mert bizonyos tényezők nagyon hasonlóan oszlanak el minden országban, továbbá mivel a kérdőíves felmérések esetében az adatok megbízhatósága sem teljes körű, ezt az egyharmad fölötti részvételt és általa a dimenzióink lefedettségét megfelelőnek tekintjük.

IV.40. táblázat. Régiók közti távolság a kultúrában

Manhattan (Block) távolság				
	1:Észak	2:Nyugat	3:Dél	4:Kelet
1:Észak	0,000	0,792	1,374	1,871
2:Nyugat	0,792	0,000	0,582	1,079
3:Dél	1,374	0,582	0,000	0,646
4:Kelet	1,871	1,079	0,646	0,000

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a legnagyobb kulturális különbségek Észak és Kelet között mutatkoznak. Ezt követi Észak és Dél, majd Nyugat és Kelet távolsága. Közel azonos, közepes távolság jellemzi végül a Dél–Kelet és a Dél–Nyugat viszonylatot. Ezek a távolságok az V. fejezetben nyernek igazán értelmet, amikor a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok úgy statisztikai mint logikai úton igazolást nyernek.

V. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG KAPCSOLATA

E fejezetben bemutatjuk kutatásunk „végeredményét”, a kultúra és a sikeresség kapcsolatát. Megvizsgáljuk, hogy a IV. fejezetben elemzett, regionálisan is értelmezhető eloszlású magyarázó változók milyen kapcsolatban vannak a II. fejezetben elemzett, regionálisan is értelmezhető eloszlású függő változókkal, kiemelten a Nemzeti Sikerességi Indexszel. A statisztikai kapcsolat kimutatására korrelációs számítást¹⁸ alkalmazunk, a magyarázó és a függő változók közötti kapcsolat tartalmi összefüggéseit ezt követően, tématerületekre bontott szöveges levezetésben közöljük.

V.1. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG STATISZTIKAI KAPCSOLATÁNAK BEMUTATÁSA

V.1.1. A főváltozók kapcsolatai

Az V.1. táblázatban látható az összes kulturális „főváltozó” (tömörített változó) és a sikerességi alindexek, valamint a Nemzeti Sikerességi Index (NSI) kapcsolata. A táblázat igen szerteágazó, de informatív is. A táblázat fejlécében a sikerességi változók, sorai elején a kulturális változók láthatók.

A táblázat értelmezése előtt érdemes felidéznünk, hogy a II. fejezetben vizsgált kimeneti változók körében a GDP, a jövedelemeloszlás (S80_S20), a várható élettartam (LIFEXP), a szaporulati ráta (TFR), a „csonka család” (SPAREN), az egyszemélyes háztartások aránya (SOLE), az étellel való elégedettség (SATLIF), a versenyképesség (COMP) és az NSI kölcsönösen korreláltak egymással. Azaz – mivel az adatoszlopok országok értékeit tartalmazták – hasonló földrajzi struktúrában oszlottak el, és e struktúrában jól azonosítható volt az északi, a mediterrán és a keleti régió, ami alapján azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy elsősorban e három régió vonatkozásában várunk markáns kulturális jegyeket.

A bemeneti változóink körében a főváltozók között hasonlóan kölcsönösen korrelált, azaz egy irányba mutatott az Általános Bizalom mutató (TF_GENR), a Bizalom Átlagindex (T_AVER), a Közösségi/Civil élet mutatója (LF_COMMUN), az államfelfogást és a politikai érdeklődést mérő index (PF_POLGOV), a Vállalkozó index (PSF_ENTR), a személyes sikerességérzetet mérő mutató (PSF_PERSUC), és a férfi-női szerepekre vonatkozó konzervativizmus-index (F_CONSIND); sőt, ezek a változók is karakteres földrajzi struktúrát mutattak, mindenekelőtt szintén az északi, a mediterrán és a keleti térség vonatkozásában. Az V.1. táblázat legfontosabb mondanivalója éppen az, hogy e bemeneti és kimeneti változócsoport találkozik. Éppen e két változócsoport áll egymással teljes körűen kölcsönös, statisztikailag szignifikáns kapcsolatban (lásd a szürkével jelölt cellákat). Hozzájuk

¹⁸ A disszertáció kéziratának bírálata során hangsúlyosan felmerült, hogy a kulturális változók sikerességi indexszel való kapcsolatának igazolásában miért nem alkalmazunk regressziót, különösen arra tekintettel, hogy a szövegben használjuk a független és függő változók fogalmát, míg a kapcsolat kimutatására alkalmazott korrelációs számítás az oksági viszonyt nem tudja értelmezni. A regresszió alkalmazásának elmaradását az alábbi 3 pontban indokoljuk:

- (1) A regressziós modell felépítésénél ugyan megnevezünk független és függő változót, ettől azonban még a regresszió módszere nem kezeli jobban az okság kérdését, hiszen az okságot (azt, hogy melyik független és melyik függő változó), a kutató előfeltételezi a vizsgálat előtt. Ugyanez a feltételezés megtehető a korrelációs számítást megelőzően is, ettől az oksági kapcsolat hitelessége semennyivel nem lesz gyengébb.
- (2) A regresszió alapvetően becslésre való. Azt számítja ki, hogy a magyarázó változó egy egységnyi elmozdulása esetén a függő változó értéke várhatóan hogyan módosul. Vizsgálatunkban nem cél számszerűen kimutatni, hogy például a bizalom 1 egységnyi változása hány egységnyi változást eredményez a sikerességi mutatóban, hiszen az okság tekintetében egy ennél sokkal bonyolultabb viszonyrendszer áll fenn, amelynek a kiszámítását egyáltalán nem tartjuk lehetségesnek, vizsgálatunk célja pedig az, hogy a magyarázó változók és a függő változó közötti logikai összefüggéseket statisztikai adatok közötti kapcsolatok kimutatásával támasszuk alá. Ehhez a regresszió nem szükséges.
- (3) A regresszió egyetlen tényleges hozzáadott értéke az lenne, hogy több magyarázó változó együttes hatását mutatná ki egyetlen modellben, míg a korrelációs számítás csak mutatópáronként képes a kapcsolatok kimutatására. Azonban a IV.4.1. alfejezet IV.30. táblázatában éppen arra mutattunk rá, hogy a földrajzi eloszlásuk tekintetében vizsgálatunk szempontjából leginkább releváns tömörített változóink teljes körűen korrelálnak egymással, amely multikollinearitás értelmetlenné, sőt, statisztikailag nemkívánatossá teszi együttes szerepeltetésünket egy regressziós modellben.

csatlakozik még a kimeneti változók oldalán a Környezeti Teljesítmény Index és a Szubjektív egészség-megítélés, amelyek szinte mindegyik, imént felsorolt kulturális változóval szintén szignifikáns együttállást mutatnak, míg a Házasság/válás arány, az Ökológiai lábnyom és az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás mutatói továbbra is függetlenek. A bemeneti változók körében csatlakozik ehhez az „alap” összefüggérendszerhez az FF_PERS_QT faktor, amely a formalista párkapcsolat-szemléletet jelölte és részben az FF_PERS_QL is, amely pedig a párkapcsolatok minőségi oldalára helyezett hangsúly jelentőségét méri, illetve természetesen a személyes sikerességérzet-index részét képező SATDEL elégedettségi és derűtségi index is hasonlóan viselkedik.

A táblázat többi eredménye közül a Vallásosság-index csak a Házasság/válás indexszel, az egyszemélyes háztartások alacsony arányával és a versenyképességgel korrelál (utóbbival negatívan), a többi nem említett kulturális indexnek pedig van néhány, véletlenszerűnek tekinthető korrelációja, amelyek tartalmilag nem relevánsak.

V.1. táblázat. A kulturális „főváltozók” kapcsolata a sikerességi alindexekkel és az NSI-vel

	GDP	S80_S20	LIFEXP	SUICID	TFR	SPAREN	SOLE
TF_GENTR	,635(**)	,411(*)	,690(**)	0,279	,724(**)	-,598(**)	-,637(**)
TF_PART	0,117	,588(**)	-0,313	-,408(*)	0,097	-0,348	-,437(*)
T_AVER	,586(**)	,531(**)	,570(**)	-0,038	,722(**)	-,643(**)	-,672(**)
FF_PERS_QL	,385(*)	,511(**)	,635(**)	,520(**)	0,36	-0,048	-0,103
FF_PERS_INT	-0,171	-0,324	-0,014	,373(*)	-0,298	,497(**)	,373(*)
FF_PERS_QT	-,543(**)	-,394(*)	-,506(**)	-0,16	-,523(**)	,449(*)	,495(**)
F_CONSIND	-,542(**)	-,587(**)	-,513(**)	-0,054	-,750(**)	,587(**)	,593(**)
PF_POLGOV	-,625(**)	-,628(**)	-,559(**)	-0,032	-,620(**)	,580(**)	,772(**)
PSC_SATDEL	,627(**)	,399(*)	,424(*)	0,04	,543(**)	-,451(*)	-,414(*)
PSF_PERSUC	,764(**)	,519(**)	,582(**)	0,249	,745(**)	-,636(**)	-,529(**)
PSF_DEPR	0,194	0,062	0,278	0,105	0,176	0,002	0,135
PSF_SELF	-0,334	-0,072	-0,292	-0,317	-,393(*)	0,262	-0,008
PSF_ENTR	,654(**)	,557(**)	,651(**)	0,249	,668(**)	-,437(*)	-,580(**)
PSF_MANAG	0,013	0,188	0,184	-0,121	0,022	0,104	0,181
LF_COMMUN	,544(**)	,491(**)	,671(**)	,413(*)	,560(**)	-,396(*)	-0,303
LF_RELIG	-0,212	-0,311	-0,087	0,28	-0,284	0,254	,488(**)
	MPERD	EPI	EFP	SATLIF	SPERC	COMP	NSI
TF_GENTR	-0,022	,448(*)	-0,319	,772(**)	,465(**)	,804(**)	,820(**)
TF_PART	-0,091	0,18	-0,178	0,09	-0,009	0,252	0,074
T_AVER	-0,103	,504(**)	-,381(*)	,738(**)	,363(*)	,802(**)	,758(**)
FF_PERS_QL	,399(*)	0,259	-0,323	,632(**)	0,358	0,257	,591(**)
FF_PERS_INT	,362(*)	-0,206	0,12	-0,102	0,049	-0,327	-0,164
FF_PERS_QT	-0,076	-0,269	0,352	-,655(**)	-0,339	-,646(**)	-,613(**)
F_CONSIND	0,03	-,371(*)	0,273	-,650(**)	-,367(*)	-,769(**)	-,729(**)
PF_POLGOV	0,092	-,466(**)	,366(*)	-,753(**)	-,503(**)	-,871(**)	-,774(**)
PSC_SATDEL	0,204	0,298	-,428(*)	,614(**)	,483(**)	,542(**)	,593(**)
PSF_PERSUC	0,215	,468(*)	-,381(*)	,696(**)	,496(**)	,689(**)	,775(**)
PSF_DEPR	0,251	,386(*)	-0,374	0,243	-0,101	-0,017	0,242
PSF_SELF	-0,09	-0,267	,435(*)	-0,177	-0,234	-0,103	-0,323
PSF_ENTR	0,222	,552(**)	-0,174	,732(**)	0,267	,690(**)	,797(**)
PSF_MANAG	-0,336	0,231	-0,073	0,032	0,045	0,103	0,117
LF_COMMUN	0,091	0,252	-0,33	,674(**)	,405(*)	,607(**)	,698(**)
LF_RELIG	,576(**)	-0,148	0,089	-0,071	0,089	-,432(*)	-0,196

* A korreláció 5%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

Az eredmények masszívak: Azon kulturális főváltozók, amelyeknek földrajzi eloszlása statisztikailag igazoltan regionális karaktert hordoz, kivétel nélkül szignifikáns kapcsolatban vannak a sikerességi alindexek azon körével (valamint az NSI-vel), amelynek földrajzi eloszlása szintén regionális karaktert hordozott. Ráadásul ehhez a csoporthoz további, szintén teljes körűen korreláló olyan változók is csatlakoztak, amelyeknek a földrajzi eloszlása önmagában nem volt regionálisan tiszta, de ez 1-1 kilógó érték miatt is lehetett és itt megjelennek az ok-okozati kapcsolatok alapjául szolgáló vizsgálatban. Természetesen ez utóbbi változók szerepének az értelmezésénél nagyobb óvatosságot kell tanúsítani. Mielőtt azonban a kultúra és a sikeresség között feltárt kapcsolat tartalmát részletesen kifejténénk, kitérünk még további néhány kulturális változónak a sikerességi mutatókkal való kapcsolatára.

V.1.2. További kulturális változók kapcsolata a sikerességgel

Ebben az alfejezetben azon kulturális mutatóknak a sikerességgel való kapcsolatát mutatjuk be, amelyeknek vagy földrajzi eloszlása önmagában releváns volt számunkra, vagy amelyeket más okból elemzésben hagytunk (lásd a IV.4.2. alfejezetben vizsgált változókat).

V.1.2.1. Munkával kapcsolatos értékek kapcsolata a sikerességgel

A fentiekben elemzésre érdemesnek találtunk bizonyos, munkával kapcsolatos értékeket, amelyek az alábbiak voltak:

- A tehetség kibontakozásához szükséges, hogy az embernek legyen munkája (W_TALT),
- Fontos a munkában: Jó fizetés (W_PAY),
- Fontos a munkában: Előrelépési lehetőség (W_PROM),
- Fontos a munkában: Legyen társadalmi elismertsége (W_RESP),
- Fontos a munkában: Munkabiztonság (W_SEC),
- Fontos a munkában: Legyen hasznos a társadalomnak (W_USE),
- Fontos a munkában: Feleljen meg az ember képességeinek (W_ABIL);

továbbá egy másik, ezektől különbözően viselkedő csoport:

- Fontos a munkában: Kellemes emberekkel együtt dolgozni (W_PLES),
- Fontos a munkában: Adjon lehetőséget az ötletek felhasználására (W_INIT),
- Fontos a munkában: Legyen felelősségteljes (W_RPSY),
- Fontos a munkában: Legyen érdekes (W_INT).

Ezeknek a sikerességi alindexekkel és dimenziókkal való kapcsolatát mutatja az V.2. táblázat. Látható, hogy a korábbiaknak megfelelően a munkához kapcsolódó értékek messze nincsenek olyan intenzív összefüggésben a sikerességi változókkal, mint az előző alfejezetben tárgyalt kulturális „főváltozók”, ugyanakkor tendenciájukban visszaigazolják korábbi eredményeiket. Az első hét „munkaváltozó”, amelyek korábban a párkapcsolati konzervativizmussal, az alacsony bizalmi szinttel, „etatizmussal” és részben a formalista párkapcsolatszémleléttel álltak összefüggésben, a Demográfia dimezió alindexeiben hozzák ugyanezt a mintát, sőt, „megmozgatják” az eddig semleges Házasság/válás indexet is, míg viszont a többi sikerességi alindex vonatkozásában csak elszórva produkálnak korrelációkat, kivéve a versenyképességet, amellyel összes korrelációjuk negatív! A „legerősebb” és tartalmilag is érdekes TALT változó ugyanakkor viszonylag szépen kiadja azt a mintát, amelyet a kulturális főváltozók sikerességi kapcsolatai és a TALT kulturális főváltozókkal való kapcsolata alapján várhattunk.

Az érem másik oldalát a 4 utolsó „munkaváltozó” kapcsolatai jelentik, amelyek korábban a párkapcsolatok minőségi jegyeinek fontosságát mérő indexszel és a Vállalkozó-indexszel álltak kapcsolatban. Az V.2. táblázatban látható korrelációik nem számottevőek és főleg nem kellően illeszkednek az eddigi eredményekhez, ugyanakkor a másik 7 munkához kapcsolódó változótól való eltérésüket markánsan jelzi, hogy majdnem mindegyik kimeneti változóval fordított (ha nem is szignifikáns) kapcsolatban állnak, mint a vonal fölötti 7 változó (lásd a táblázatban a W_ABIL és a W_PLES között húzódó vonalat). A házasság/válás aránnyal ugyanakkor mind a 11 munkához kapcsolódó változó pozitív (ha nem is mindig szignifikáns) kapcsolatban áll, ami visszaidézi az elemzés során már többször írottakat, miszerint ezek a változók egymással széles körben korrelálnak, ugyanakkor bizonyos harmadik változók mentén szétválhatnak, míg mások mentén egységesek maradnak. Ennek megfelelően – mint ahogyan azt a IV. fejezetben már jeleztük –, nem is tekinthetők eredményeink robusztus képviselőinek.

V.2. táblázat. A munkához kapcsolódó értékek és a kimeneti változók kapcsolata

	GDP	S80_S20	LIFEXP	SUICID	TFR	SPAREN	SOLE
W_TALT	-0,364	-,465(*)	-,472(*)	-0,198	-,592(**)	0,351	0,193
W_PAY	-,624(**)	-,459(*)	-,512(**)	-0,037	-,522(**)	,543(**)	,767(**)
W_SEC	-0,281	-0,094	-0,182	-0,042	-,511(**)	0,34	,401(*)
W_PROM	-0,289	-0,083	-0,095	0,088	-,392(*)	,430(*)	,664(**)
W_RECT	-0,303	-0,157	-0,07	0,181	-,427(*)	,537(**)	,544(**)
W_USE	-0,241	-0,131	-0,039	0,178	-,409(*)	,532(**)	,615(**)
W_ABIL	-0,297	0,143	-0,135	0,057	-,391(*)	,444(*)	,439(*)
W_PLES	0,305	,545(**)	,445(*)	0,198	0,349	-0,116	-0,127
W_INIT	0,17	,481(**)	,379(*)	0,184	0,101	0,016	-0,014
W_RPLE	0,224	0,351	,374(*)	0,16	-0,01	0,078	0
W_INT	0,06	,394(*)	0,189	-0,094	0,128	-0,207	-0,061
	MPERD	EPI	EFP	SATLIF	SPERC	COMP	NSI
W_TALT	-0,368	-,377(*)	,391(*)	-,552(**)	-,414(*)	-,404(*)	-,616(**)
W_PAY	0,306	-0,357	0,132	-,634(**)	-0,119	-,787(**)	-,657(**)
W_SEC	0,16	-0,09	0,3	-0,227	-0,067	-,407(*)	-0,298
W_PROM	,466(*)	-0,265	0,142	-0,167	0,002	-,552(**)	-0,278
W_RECT	,382(*)	-0,267	0,148	-0,158	-0,053	-,517(**)	-0,288
W_USE	,396(*)	-0,246	0,127	-0,141	-0,142	-,581(**)	-0,263
W_ABIL	,445(*)	-0,22	0,11	-0,119	-0,041	-,446(*)	-0,237
W_PLES	0,339	0,063	-0,123	,533(**)	0,179	0,307	,456(*)
W_INIT	,492(**)	0,087	-0,049	,424(*)	0,298	0,124	0,342
W_RPLE	0,25	0,042	0,065	,409(*)	0,214	0,15	0,29
W_INT	,492(**)	0,185	-0,03	0,267	0,171	0,084	0,23

* A korreláció 5%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

V.1.2.2. További változók kapcsolata a sikerességgel

Végül bemutatjuk annak a hét változónak a sikerességgel való kapcsolatát, amelyeket a főváltozók mellett felhasználtunk a kulturális távolságok mérésében (lásd a IV.5.1.2. alfejezetet). E változók az alábbiak:

- Mennyire hozhat szabadon döntéseket a munkája kapcsán? (FREDEC),
- Ön szerint mennyi befolyással rendelkezik jövője alakulására? (TURNOUT),

- Fontos gyermektulajdonság: kemény munka (CH_HARD),
- Fontos gyermektulajdonság: Képzőerő (CH_IMAG),
- Fontos gyermektulajdonság: Tolerancia (CH_TOLER),
- Fontos követni a hagyományokat és a szokásokat (TRAD),
- Bruttó megtakarítási ráta (SAVRAT).

Sikerességi változókkal való kapcsolataikat az V.3. táblázat szemlélteti. E táblázatban inkább azt érdemes kiemelni, hogy mi nem korrelál. A vizsgált kulturális változók közül a tartalmilag is kiemelten fontos FREDEC és TURNOUT, továbbá az inkább érdekes mint fontos CH_HARD és CH_TOLER indexek nagyon markánsan kapcsolódnak a főváltozók körében felfedezett tengelyhez, és azokhoz nagyon hasonló kapcsolatot ápolnak a sikerességi változókkal. Ezt szemlélteti az is, hogy a sikerességi indexek közül éppen azok maradnak viszonylag vagy teljesen függetlenek, amelyek a kulturális főváltozókkal való kapcsolatban azok maradtak. E mostani változószett tehát a munkával kapcsolatos értékekhez képest sokkal értékesebb hozzájárulást tesz elemzésünk eredményéhez.

V.3. táblázat. További kulturális változók kapcsolata a sikerességgel

	W_FREDEC	PS_TURNOUT	W_CH_HARD	W_CH_IMAG	B_CH_TOL	B_TRAD	SAVRAT
GDP	,597(**)	,544(**)	-,574(**)	0,323	,490(**)	-,363(*)	,587(**)
S80_S20	,542(**)	,649(**)	-,560(**)	0,311	,439(*)	-,441(*)	,543(**)
LIFEXP	,795(**)	,707(**)	-,781(**)	0,352	,593(**)	-0,306	,399(*)
SUICID	,480(**)	0,354	-,361(*)	0,168	0,075	,390(*)	-0,124
TFR	,619(**)	,460(*)	-,506(**)	,389(*)	,653(**)	-,536(**)	0,219
MPERD	0,161	0,269	-0,006	0,085	-0,114	,425(*)	-0,147
SPAREN	-,379(*)	-0,341	0,311	-,546(**)	-,477(**)	,544(**)	-,492(**)
SOLE	-,561(**)	-0,296	,585(**)	-0,214	-,557(**)	,605(**)	-,635(**)
EPI	,490(**)	,484(**)	-0,327	0,103	0,279	-,618(**)	0,343
EFP	-0,316	-,374(*)	0,16	0,016	-0,304	0,16	0,085
SATLIF	,847(**)	,825(**)	-,825(**)	,398(*)	,654(**)	-0,35	,529(**)
SPERC	,439(*)	,526(**)	-,413(*)	0,19	0,236	-0,112	0,234
COMP	,712(**)	,624(**)	-,739(**)	,379(*)	,741(**)	-,641(**)	,651(**)
NSI	,864(**)	,788(**)	-,799(**)	,413(*)	,648(**)	-,529(**)	,516(**)

* A korreláció 5%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

** A korreláció 1%-os szinten szignifikáns (kétvégű).

Forrás: Saját számítás az F2 függelékben közölt források alapján.

V.1.3. Összegzés

Mielőtt részletesen kifejtjük e magyarázó változók hatásútvonalát (lásd alább Az eredmények értelmezése alfejezetet), röviden összegezzük, mely bemeneti változók álltak statisztikailag is szignifikáns kapcsolatban a sikerességgel.

A Nemzeti Sikerességi Indexszel mért sikerességgel

- erős pozitív kapcsolatban állt (0,7 fölötti, 1%-os szinten szignifikáns korreláció)
 - a bizalom,
 - a személyes sikerességérzet,
 - a vállalkozó szellemiséget segítő tulajdonságok (rugalmasság, felelősségvállalás) önbevallása,
 - a munkahelyi döntések szabadságának mértéke és

- a saját sors alakításába vetett hit mértéke;
- erős negatív kapcsolatban állt (-0,7 alatti, 1%-os szinten szignifikáns korreláció)
 - a családon és a párkapcsolatokon belüli nemi szerepeket illető konzervativizmus,
 - a politikai érdeklődés alacsony szintje és az állami problémamegoldásra hagyatkozás hagyománya; valamint
 - a „kemény munkára való képesség” mint gyermektulajdonság fontossága;
- közepes pozitív kapcsolatban állt (0,5 és 0,7 közötti, 1%-os szinten szignifikáns korreláció):
 - a közösségi és civil élet intenzitása,
 - a párkapcsolatok tartalmi/minőségi elemeinek fontossága,
 - az elégedettség és derű indexe,
 - a „tolerancia” mint gyermektulajdonság fontossága,
 - a bruttó megtakarítási ráta;
- közepes negatív kapcsolatban állt (-0,5 és -0,7 közötti, 1%-os szinten szignifikáns korreláció):
 - a párkapcsolatok formalista megközelítése (anyagi kellékek fontosabbak mint a lelki tartalom),
 - annak az eszmének a támogatása, miszerint a munka elengedhetetlen feltétele a tehetség kibontakoztatásának,
 - a munkában a jó fizetés fontossága és
 - a tradíciók és szokások követésének fontossága; végül
- gyenge pozitív kapcsolatban állt (0,4 és 0,5 közötti, 5%-os szinten szignifikáns korreláció)
 - a munka terén annak a fontossága, hogy kellemes emberekkel dolgozzunk együtt és
 - a képzelőerő mint gyermektulajdonság fontossága.

A továbbiakban a magyarázó és a függő változók közötti kapcsolat tartalmi összefüggéseit mutatjuk be, szöveges (logikai) levezetés formájában.

V.2. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Egy közelmúltbeli, *A siker története Magyarországon* című OTKA-kutatásban Székelyi Mária (2009) Széchenyi nyomán egy nagyon érdekes levezetést tett közzé: megkülönböztette egymástól az ún. „sarcmentalitást” az ún. „hitelmentalitástól”. A szerző érdeme nem önmagában ez a megkülönböztetés, hanem az, ahogyan ennek levezeti az egyén sikerességére gyakorolt tovagyűrűző hatását.

A *sarcmentalitású* ember abból indul ki, hogy tőle alapvetően el akarnak venni (negatív beállítódás), aminek eredményeképpen az adózást megkísérli *kijátszani*, *önmagát negatívan bemutatni* (hogyan azt gondolják, nincs mit elvenni tőle), az államot inkább szidja, *nem vesz részt* a folyamatok alakításában és jellemzően másokkal szemben is *bizalmatlan*. Ennek eredményeképpen *szorongás* jellemzi, az önbeteljesítő jóslat a *kudarcc*, a mentalitás generációkon átöröklődő eredménye pedig a *panaszskultúra*. Ezzel szemben a *hitelmentalitású* ember abból indul ki, hogy ha kedvezően mutatja be magát, akkor neki adnak, segítenek és sikeres lehet (pozitív beállítódás). Ennek megfelelően az adózásban *engedelmeskedik* (hogyan legyen „hitele”), *önmagát pozitívan mutatja be* (hogyan azt gondolják, érdemes neki adni), a közösségben *igyekszik részt venni*, és másokhoz is alapvetően *megelőlegezett bizalommal* fordul. Ennek eredményeképpen *remény* jellemzi, az önbeteljesítő jóslat a *siker*, a mentalitás generációkon átöröklődő eredménye pedig a *büszkeség kultúrája*. Ez a példa arra mutat rá, hogy a forrásszerzéssel kapcsolatos döntések és önbemutató jellege mögött mentalitásbeli okokat is érdemes keresni.

A levezetés az egyéni beállítódástól a megnyilvánulásokon és az ezek következményeként előálló önerősítő folyamatokon keresztül jut el a kultúra szociális öröklés útján való újratermelődéséhez, nagyon hasonlóan a III. fejezetben általunk leírt mechanizmushoz. Az alábbiakban egy ehhez hasonló

logikai–pszichológiai elemzés segítségével témakörönként értelmezzük a kutatás eredményeit. Rámutatunk, hogy a Nemzeti Sikerességi Indexszel statisztikailag szignifikáns kapcsolatban álló független változóink tartalmilag milyen módon magyarázzák, illetve magyarázhatják a sikerességbeli makroregionális különbségeket.

V.2.1. Bizalom

A bizalom kapcsolata a sikerességgel egyik legfontosabb és egyúttal legközvetlenebbül értelmezhető eredményünk. A bizalomnak komoly szerepe van az üzleti életben, az együttműködési lehetőségek kihasználásának mértékében, de a munkatársak egymás közötti bizalma, illetve a vezetőknek a beosztottakba vetett bizalma is jelentősen javítja a szervezetek (cégek, intézmények) működési hatékonyságát. Az alapvetően bizalmat megelőlegező hozzáállás általában is kedvezően hat a személyközi kapcsolatokra, javítja a párkapcsolatbeli sikeresség esélyeit, javítja a közösségek minőségét és biztonságot adó szerepét az emberek életében. Ezek elsősorban az egyéni sikerességet befolyásolják, de a személyes sikeresség a nagy számok szintjén már egy ország számára is fontos lehet. Erről bővebben a személyes sikerességerőztet tárgyalásánál szólnunk.

A másik oldalról szemlélve az alapvető társadalmi bizalmatlanság velejárója a rossz társadalmi közérzet, a gyanakvás kultúrája, amelyben az emberek egymással szemben könnyebben vesznek fel alapvetően védekező pozíciót, és ezért mindenki kevésbé hajlandó megtenni az együttműködést kezdeményező gesztust a másik ember felé. Ez aztán az önálló kezdeményezések sikerességébe vetett hitet is csorbítja, mivel nem hiszünk a fogadókészségben, a kezdeti segítségben, a szolidaritásban. Mindez ez egy önerősítő folyamatként hosszú távon azoknak a bizalmát is rombolja, akikben neveltetésükből fakadóan lenne ilyen.

Másfelől a bizalom nem csak az alapvető beállítódásokon, hanem a konkrét tapasztalatokon is múlik. Ahol az emberek nagyobb részének az identitásához hozzátartozik a megbízhatóság és a tisztesség, ott a bizalmatlanság társadalmi szinten nehezebben tör magának utat. A magas skandináv bizalmi szintek nagyban múlnak ezen a tapasztalaton is. Nem véletlen, hogy ezek az országok rendelkeznek például a világon a legalacsonyabb korrupciós indexekkel.

A civil és gazdasági együttműködési lehetőségek kiaknázásának mértékében és az ehhez szükséges bizalom kialakulásában továbbá nagy szerepet játszhat, hogy egy társadalom tagjai érték- és érdekközösségben érzik-e magukat egymással. Mind a civil, mind a gazdasági aktivitás alapvetően társas tevékenység, amely ennek megfelelően annál könnyebben lendül fel és annál hatékonyabb, minél jobb az egyének közötti együttműködés. Ez nem csak a már működő szervezetek és vállalkozások belső életére vonatkozóan igaz, hanem a társadalmi vagy nemzetgazdasági szintű problémák megoldásában, illetve az együttműködésben rejlő további lehetőségek feltárása és kihasználása vonatkozásában is. Mindezeknek a jelentőségét más kutatások is felismerték, nem véletlenül létezik például az a kutatási eredmény, amely szerint

„a világ több mint ötven országával összehasonlítva a magyarok vannak a leginkább meggyőződve arról, hogy a gazdasági tevékenység során az egyes szereplők csak egymás rovására érvényesülhetnek. Más szóval: nálunk a legalacsonyabb a támogatottsága annak a felfogásnak, hogy a gazdasági együttműködés a kölcsönös előnyök révén úgy is létrehozhat gazdasági többletet, hogy az abból való részesedés nem jelent mások kárára történő érvényesülést” (TÁRKI 2009b: 7).

Ezen nem is lehet csodálkozni annak a fényében, hogy ugyanez a kutatás kimutatta:

a magyarok kétharmada gondolja úgy, hogy „ő ugyan tisztességes, de a többiek nem” és 56%-uk úgy véli, hogy „az emberekben egyáltalán nem, vagy alapvetően nem lehet megbízni” (TÁRKI 2009a: 5), emellett az intézmények, kiemelten a politikai intézmények iránti bizalom terén „egész Európában, ezen belül a volt keleti blokk országai között is sereghajtók közé tartozunk” (TÁRKI 2009b: 2).

Összességében tehát a bizalom, amely a tapasztalon éppúgy múlik mint a neveltetésen és a korai szocializáción, több szálon is kapcsolódik a sikerességhez. Ezek között említettük az üzleti bizalmat, a munkahelyi együttműködést, a társadalmi közérzet hatását, a vállalkozókedv befolyásolását és az egyéni sikerességérzet alakítását. De a legfontosabb az, hogy a bizalmatlanság az emberek egymáshoz való viszonyulását kompetitív irányba tolja el, holott éppen a felzárkózó országokban lenne nagy szükség egy kooperatívabb társadalomra.

V.2.2. Politikai érdeklődés és az állam szerepének megítélése

Sokat elárul egy társadalom önállóságáról és a saját sors alakulása iránt érzett felelősségből az, hogy a közügyeket mennyire követik, illetve mennyire várják másoktól (jelen esetben az államtól) bizonyos problémák megoldását. A tevékeny, önállóan cselekvő szemlélet vízvázasztó, olyannyira, hogy a World Values Survey Ronald Inglehart által feltárt két alapvető dimenziójának egyike a Túlélési értékek és az Önmegvalósítási értékek csoportjai közötti különbségtétel. Egy alapvetően megvalósító, problémamegoldó, tevékeny szemlélet kialakulásához azonban az kell, hogy ezekkel a lehetőségekkel valaki egyrészt megismerkedjen (azaz: neveltetés, oktatás vagy társadalmi tapasztalat során találkozzon ezzel a szemlélettel és annak sikerességi vonzatával), másrészt azonosulnia kell tudni egy ilyen identitással, aminek feltétele, hogy az egyén az önérvényesítést és a sikert értéknek tekintse, és az önképével összeegyeztethetőnek tartsa.¹⁹ A közéleti érdeklődés kiterjedtsége pedig természetesen nem mentes a történelmi hatásoktól. A vizsgálatba bevont 11 volt szocialista országban a jelenleg középkorú vagy időskorú generáció azt tanulta meg, hogy az újságok és a televízió politikai hírei vagy érdektelenek, vagy hazugságok, a közügyek intézésében aktív állampolgárként részt venni pedig csak megalkuvások árán lehet. Bár ez ma már nincs így, az bizonyos, hogy ezekben az országokban a következő generáció sem tartja automatikusnak (hiszen szüleitől sem látta), hogy kövesse az önkormányzat döntéseit és arról véleményt formáljon, vagy önkéntes szakmai szervezetekbe tömörülve figyelje a rá vonatkozó szabályozás alakulását. A közügyek tekintetében tudatosan tájékozódó és szükség esetén fellépő állampolgárok nagy tömegének hiánya vezet el oda is, hogy a demagógia következetes elutasítását annak a négy évenként különböző pártoktól való elhívése helyettesíti, amely váltógazdálkodás aztán megfelelő megegyezések esetén a politikai elitnek is konvenió, és szép lassan a közügyek intézése teljesen elszakad az állampolgároktól. Az ilyen alapokon szerveződő állami működés hatékonyságában dőreség volna bízni, és az alacsony hatékonyságot természetesen vissza is igazolják az érdemi állampolgári számonkérés nélkül működő államok teljesítménymutatói. Ily módon a közéleti érdeklődés és az állampolgári tudatosság hiánya valóban hátráltatja a sikeresség ügyét, hiszen az államnak jelentős szerepe van például abban, hogy egy ország oktatási és gazdasági rendszere hogyan működik.

A közügyek iránt nemigen érdeklődő állampolgár természetesen szívesebben is hagyja az államra minél több probléma megoldását, hiszen nem tájékozódik arról sem, hogy mit hogyan lehetne kézbe venni és kikényszeríteni. Hozzáteesszük, hogy önmagában nem az állami szerepvállalással és annak mértékével van baj. Erre kiváló példa Skandinávia, ahol az állam jelentős jövedelem-centralizációt hajtott végre és más módon is jó pár területen jelen van a gazdaságban (gondoljunk hirtelen csak a norvég állami olajkitermelési monopóliumra vagy a finn állam jelentős segítségére a Nokia felfuttatásában). Azonban Skandináviában emellett az állampolgárok nem mondják azt, hogy az állam feladata lenne a jobb életszínvonal megteremtése és a jövedelmi különbségek csökkentése. E dolgok automatikusan összefüggnek: egy olyan állam, amelynek a működését az állampolgárok aktívan követik, ellenőrzik és erős civil szektoron keresztül bírálják, természetesen hatékonyabban is működik és tisztességesebben költi el az állampolgárok pénzét, mivel ott a tisztességtelen állami gyakorlattal nem csak 4 évre lehet elveszíteni a bizalmat, hanem örökre.

¹⁹ Hazánkban például az elnyomottságból adódó áldozatszerepet még a represszió megszűnését követően is tovább alakító csoportok sokszor kimondottan gyanúsak tartják a sikert és amerikai maszlagnak az önmegvalósítást.

A közéleti érdeklődés és ezzel összefüggésben az állam problémamegoldó szerepének tulajdonított fontosság tehát közvetlen logikai kapcsolatban áll a sikerességgel: az állampolgárok érdeklődésére számot nem tartó állami működés könnyebben válik korrupttá, könnyebben vezeti meg az állampolgárokat, könnyebben alakít ki meritokratikus gyakorlatok helyett ismeretségeken, ad absurdum nepotizmuson alapuló közbeszerzési és munkavállalási kultúrát, amelyek után az állampolgár már valóban keveset tehet azért, hogy az állami működés a társadalmi sikeresség szolgálatába és ne csak egy szűk réteg sikerességének a szolgálatába álljon. Márpedig az államnak elsősorban az oktatáson, a szabályozáson és a gazdálkodási tevékenységén keresztül jelentős befolyása van a gazdaság sikerességére, a környezet minőségének alakulására, a jövedelem-újraelosztás igazságosságára és általában a társadalmi közérzetre, nem beszélve magának a társadalmi kultúrának az alakításáért való felelősségéről, amelynek mechanizmusáról írtunk az 1.3.3.2. alfejezetben.

Emellett az állam nem csak mint döntéshozó, hanem mint nagy számú munkavállalót foglalkoztató végrehajtó szervezet is részt vállal az országok sikeresebb vagy sikertelenebb működésében. Ebből a szempontból nem közömbös, hogy állampolgári kontroll hiányában az állami szervek és az állampolgárokat kiszolgáló hivatalok működésének minősége, munkamorálja is könnyebben erodálódik. Az államnak dolgozó vezetők és munkavállalók motivációs rendszere eltér a magánszektorban tapasztalhatótól. Az államot működtetők olyan döntéseket hoznak és olyan folyamatokat hajtanak végre, amelyekkel tömegek életét befolyásolhatják, vagyis az az állami vezető, aki a beosztottját számon kéri, elsősorban nem a saját érdekei érvényesítését kéri számon – szemben a magánszektorral. Ebből adódik a Sajó András által is említett jelenség, hogy ha az állami szektorban általánossá válik a normaszegés mint érdekközösség, akkor ez akár sokáig is fennmaradhat, hiszen az érdeksérelmet nem az elkövető állam szenved el, hanem végső soron a magánszféra (magánszemélyek és vállalkozások). Nyilvánvalóan egy normakövető értékrendszerrel működő államban a munkahely féltése ráviszi ugyanezeket a személyeket a magánszektorban jellemző menedzsment szemlélet érvényesítésére, de míg a magánszektorban a siker jelentése lényegében egyféle (nagyobb hasznot elérni), addig az állam esetében a sikeres menedzsment a „minél kevesebb munka ugyanennyi pénzért” irányából is értelmezhető, vagyis a vezetői és beosztotti érdekek nem feltétlenül a magánszektorbeli színvonalon találkoznak (lásd pl. Sajó 2008). Az állampolgári kontroll ezért az állami vezetők és alkalmazottak eredményes és etikus munkavégzésben való közvetlen érdekeltiségének megteremtésében is fontos szerepet játszik.

V.2.3. Munkakultúra: a munkahelyi döntések szabadsága

Ezt a változót különösen örömmel üdvözlöttük a releváns magyarázó változók körében, mivel itt egyrészt *nem a* munkahelyi döntések szabadságának *fontosságát* kérdezték az emberektől, hanem hogy hogyan érzik, mennyire hozhatnak szabadon döntéseket a munkahelyükön, másrészt mert ez nem az a kérdés, amelynél komoly kétségeink merülhetnek föl a válaszadás őszinteségét illetően. A munkahelyi döntések szabadsága szorosan kapcsolódik a bizalom, a nyitottság és a hierarchia-szemlélet kérdésköréhez. Ha egy országban az emberek nagy arányban érzik azt, hogy szabadon hozhatnak döntéseket a munkahelyükön, az feltételekhezően azt is jelenti: abban az országban nagy arányban jellemző, hogy az emberek bíznak egymásban; nem mereven, hanem célszerűen és hatékonyan alkalmazzák a hierarchiát és nem utolsósorban az emberek nagy arányban hoznak is döntéseket, amely mögött valamilyen mértékű önbizalom és felelősségvállalás, illetve önállóság is áll. Már itt felismerjük az eddig tárgyalt három témánk közös pontjait.

Innentől különösebb magyarázatot nem igényel a munkahelyi döntések szabadságának kapcsolata a sikerességgel. Az önálló, döntéseiért felelősséget vállaló, nem kizárólag mások elvárásainak megfelelő személyek nyilvánvalóan egy hatékonyabb és a hibák kijavítására is nyitottabb munkakultúrában dolgoznak, ami ösztönzi őket kreativitásuk kibontakoztatására. Ennek a kultúrának ösztönző hatása van a vállalkozásra, a megoldás-orientált hozzáállásra és a sikerorientáltságra, amelyek értelmet adnak az ember tevékenységének és a munkavégzésnek. Ezt a gondolatmenetet igazolja vissza Prónay (2009) is, amikor így fogalmaz: „a sikeresség meghatározó tényezői olyan

munkakultúra-elemekre vezethetők vissza, mint az együttműködés és bizalom, a megfelelően megválasztott célrendszer és közös értékrend, a munkatársak önbecsülése, munkaélvezetének és az állandó tanulás és javítás szemléletének megléte”.

V.2.4. Vállalkozást segítő tulajdonságok: nyitottság, rugalmasság, felelősségvállalás

Az ún. „Vállalkozó index”-be tömörített változók az előző cím alatt írottakhoz hasonló hatásútvonalon működnek, de még szélesebb körben. Napjainkban a műszaki fejlesztésektől a munka világán át a mindennapok ügyes-bajos dolgaiig minden területen gyakoriak a változások, újítások, amelyek megkövetelik az emberektől az alkalmazkodást, a lépéstartást. Minél nagyobb arányban van jelen egy országban a rugalmasság, a jó alkalmazkodóképesség, annál valószínűbb, hogy nem csak jól veszik az újabb és újabb kanyarokat, hanem alkalmasak lehetnek e változások kreatív alakítására, vagy a változások szelének befogására saját vitorlájukba. Ez alatt érthetjük az új, korszerű ismeretek megszerzésére való igényt, az arra való lelki felkészültséget, hogy az ember új területeken próbálja ki magát, vagy hogy egy vállalkozás a szakterületére tartozó újításokkal lépést tartson, vagy újításokat tegyen közzé. A nyitottság és a rugalmasság hiánya indirekt módon visszavezet az önállótlanúság fentebb már érintett témaköréhez is, amennyiben a változásokkal rosszul járó embereknek óhatatlanul növekszik a kiszolgáltatottság-érzetük. Nem tudják elég dinamikusán alakítani sorsukat, ami elveszi az önbizalmat, a sikeresség-érzetet, a jókedélyt és nem utolsósorban a jobb anyagi lehetőségeket is.

A rugalmasság tehát voltaképpen egy megváltozott helyzetre való reagálás képességét, illetve az erre való hajlandóságot jelenti. Egyrészt annak van jelentősége, hogy az egyén mennyire érzi a biztonságát elleni „támadásnak” a változást – ezt elsősorban a változás nagysága és az önbizalom, illetve a szorongás mértéke határozza meg. Másrészt annak van jelentősége, hogy erre milyen reakciót képes, illetve hajlandó adni – ez pedig a jártasságon és az észbeli képességeken kívül elsősorban a megoldás-orientált megközelítésen múlik, vagyis azon, hogy egy adott helyzetet valaki problémaként vagy kihívásként él meg, és a megoldást követően elpanaszolja vagy büszkén elújságolja, hogy mi történt. Ahogy az ismert mondás tartja: „Vállalkozó az, aki lehetőséget lát ott, ahol más problémát érzél.”

Kapcsolódó aspektusa a nyitottságnak és a rugalmasságnak a Hofstede által is vizsgált bizonytalanságtűrés. Hofstede az általunk is vizsgált országok körében az angolszász országokban és az északiaknál mérte a legmagasabb bizonytalanságtűrést. Ez a kockázatvállalási hajlandóságon keresztül közvetlen kapcsolatban áll a vállalkozási készséggel, az önálló kezdeményezés vállalásával.

Érdemes megemlítenünk a munkavállalási rugalmasság és a bizonytalanságtűrés kapcsolatát is. Ahol a munkavállalók nagyon félnek a munkájuk elvesztésétől és ha egyszer lett munkájuk, akkor amíg lehet, azt őrzik, abban az országban a munkavállalókat sokkal könnyebb kihasználni, és az ilyen munkavállalóért a munkaadónak nem is kell nagyon versenyeznie, ami a bérek alacsonyan tartásához, illetve a tőke és a munka haszna közötti különbségek további növekedéséhez vezethet. Ellenben ha egy országban nagy arányban vannak jelen olyan dolgozók, akik könnyen elképzelhetőnek tartják, hogy bármikor munkahelyet váltsanak, azokat a munkavállalókat nemigen lehet rossz értelemben kihasználni, sőt, munkájukért versenyezni kell. A valóság mindig e két vázolt véglet között van, hiszen számos emberi és üzleti tényező játszik szerepet minden egyes munkához kapcsolódó döntésben, de a modell nagyjából így vázolható. Ehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy szegényebb országokban, ahol az embereknek nincsenek anyagi tartalékaik, nem várható el, hogy könnyedén vállalják a (lét)bizonytalanságot, ugyanakkor az is tény, hogy ezekben az országokban a kiemelkedő oktatási színvonal elvezethetne oda, hogy a munkavállalói réteg kevésbé legyen zsarolható.

E témakörhöz kapcsolódik még a felelősségvállalás kérdése, amely szintén az önállóság egyik fokmérője. Amiért mi szívesen vállaljuk a felelősséget, azért általában többet is teszünk, így a több önálló felelősségvállalás több sikerre törekvő cselekvéssel is párosul.

Összességében a vállalkozást támogató tulajdonságok körében rámutattunk a világ változásaira való reagálás jelentőségére, annak a kiszolgáltatottság/önálló kezdeményezés skálán

való elhelyezkedésére. Kiemeltük a bizonytalanságtűrés/kockázatvállalás jelentőségét a vállalkozásban és a munkavállalás területén, valamint a felelősségvállalás és az önálló, sikerre törekvő magatartás kapcsolatát.

V.2.5. A saját sors alakításába vetett hit jelentősége

Sok, eddig már leírt szempont közvetlen megtestesítője a saját sors alakításába vetett hit erősségét mérő változó. Ahol nagy arányban nem hisznek abban, hogy sorsukat nagyjából maguk alakíthatják, az kiszolgáltatottság-érzettel, önállótlanossággal, sőt, a saját sors iránt érzett felelősség hiányával is jár. Ennek a személyes sikerességérzeten, illetve olyan, már tárgyalt útvonalakon keresztül is kapcsolata van a sikerességgel, mint a politikai érdeklődés és aktivitás, a vállalkozási és munkaváltoztatási hajlandóság, az új ismeretek megszerzésének tulajdonított jelentőség, az önálló kezdeményezésekbe vetett hit stb.

V.2.6. Személyes sikeresség-érzet

Önmagát adná a magyarázat, miszerint ahol sokan érzik magukat sikeresnek, ott nyilván a társadalom egésze is sikesebb. Ez egy valós, de messze nem lineáris összefüggés. A személyes sikerességérzet a legkülönbözőbb csatornákon összeadódva eredményezi makroszinten kedvezőbb mutatók kialakulását. A személyes sikeresség-érzet önbizalmat ad, ami általában magasabb affinitást jelent további önálló kezdeményezésekre, valamint a másokkal való együttműködésre is. Ennek multiplikátor hatásai lehetnek mind a gazdasági/üzleti életben, mind a társadalmi interakciók terén. A magukat sikeresnek érző emberek általában pozitív üzeneteket közvetítenek a jövő generációk és saját kortársaik felé is, kiegyensúlyozottabbak a konfliktushelyzetekben és több energiájuk marad arra, hogy adott esetben másokon segítsenek.

Másfelől a személyes sikerességérzetnek okai is vannak. Természetesen múlik azon, hogy az embernek hogyan alakul a konkrét élete, azaz múlik a korábbi tapasztalatok objektív minőségén (nyilvánvalóan nem értékelhető ugyanúgy, ha akaratunkon kívüli csőd eljárásban, mint ha sikeres külföldi piacszerzésben volt részünk). Ugyanakkor az élet sikeres alakításának képességéért többnyire gyerekkorban rögződő önkép-elemek a felelősek. Az a nő, akinek „mindig pechje van a férfikkal”, nagy valószínűséggel nem peches, hanem tudattalan önsorsrontó. Aki mindig éppen lemarad a jó lehetőségekről, annak is feltehetően nem a külvilágban, hanem a saját személyiségében vagy életmódjában kell keresnie ennek az okait. Van egy mondás, amely szerint az életben az ismétlődő negatív eseményekből az első eset véletlen, a második már gyanús, a harmadik pedig már szinte biztosan nem véletlen. Mi ezt osztjuk.

Az objektív tapasztalatok továbbá messze nem egyetlen formálói a sikerességérzetnek. Nagyban befolyásolja a korábbi tapasztalatok *tárgyilagos értelmezése*, vagyis az, hogy megértjük-e, mi miért történt éppen úgy, ahogy, valamint e tapasztalatok *szubjektív értékelése* is. Utóbbit a közismert „félre tele vagy félre üres” szimbolikával írhatjuk le. A sikerességérzet kialakulásában tehát tetten érjük egyrészt a valóság tárgyyszerű értékelésének jelentőségét, másrészt az események siker/kudarc skálán való szubjektív elhelyezésének, azaz a pozitív gondolkodásnak a fontosságát (lásd pl. Bodnár – Simon 1997: 96). E mechanizmus megértésének kutatásunkban azért van nagy jelentősége, mert a többféleképpen értékelhető helyzetek siker/kudarc skálán való elhelyezése hangsúlyosan kapcsolódik az önmagunkkal kapcsolatos teljesítményelvárásokhoz, amely utóbbi a most következő témacsokor egyik központi problémájává emelkedik.

Összességében tehát a sikertelenség bizonytalanságérzethez és bezárkózáshoz vagy torz magatartásbeli kompenzációkhoz, devianciához vezet, jelentősen csökkenti a bátorságot és a motivációt a kreatív önkifejezésre, a másokkal való együttműködésre, az önálló cselekvésre, rossz közérzetet eredményez a családban és a szociális öröklést is megterheli az új generáció számára. Míg a személyes sikerességérzet a nagy számok szintjén a magasabb kockázatvállaláson, az üzleti és társadalmi együttműködésen, a közösségi kommunikáción, a jövő generációk felé közvetített

nonverbális üzeneteken és még számos más csatornán keresztül hozzájárul a sikerességhez, jobb egészségi állapothoz, kiegyensúlyozottabb magánélethez, magabiztosabb alkalmazkodáshoz, a gazdaságban pedig több vállalkozáshoz és magasabb hozzáadott értékhez vezet. Kialakulása azonban messze nem csak a történelmi és mindennapi konkrétumokon múlik: kiemelkedő szerepe van benne az önmagunkkal szembeni teljesítményelvárásoknak, a pozitív gondolkodásnak és a sikeres életvezetésre való képességnek, amelyeknek az alapjai gyerekkorban, tudattalan szinten rögzülnek.

V.2.7. A „kemény munkára való képesség” mint gyermektulajdonság fontossága

Ez a látszólag rendkívül marginális változó ebben a magyarázó részben nyer igazán értelmet. Vizsgált mintánkban e változó mentén kiemelkedően éles különbségek mutatkoztak az országok között. Visszakeresve az eredeti válaszok abszolút számait a következőt látjuk: a 11 volt szocialista országban a régiójánál több tekintetben sikeresebb Szlovénia kivételével mindenhol 70%-ban vagy a fölött válaszolták azt, hogy ez a gyermektulajdonság fontos, míg Dániában, Svédországban, Hollandiában és Finnországban kevesebb mint 15%! (Norvégiára nem volt adat, az izlandiak 44%-os eredményt mutattak). A 90-es években sikeresen felzárkózó Spanyolország 21%-os fontossággal, míg a leszakadó Portugália 69%-kal áll.

Bár nem kívánjuk a nemzetkarakterológia/régiókarakterológia semelyik elemét sem egyetlen változóra alapozni, mégis e változó markáns tartalmi hozzájárulás kutatásunk más tekintetben is világos irányokat kijelölő eredményeihez. Ahol ugyanis a gyermekek több mint 70%-a úgy nő föl, hogy kiemelkedő élménye a szülők részéről tanúsított teljesítményelvárás, abban a társadalomban a következő generációba kódolva van a szorongás, a frusztráció, a részsikerek alulértékelése, továbbá a munkavégzésnek, a párkapcsolatnak, az anyagi helyzetnek, a nyaralási minőségnek, a kortársakhoz képest elért eredményeknek és általában mindennek a teljesítményként való felfogása az életben. Ez aztán természetesen alacsonyabb sikerességérzethez vezet, amelynek a kedvezőtlen hatásairól fentebb szoltunk.

V.2.8. Párkapcsolatszemlélet

E témakörben három tömörített változónk is szignifikáns kapcsolatot mutatott a sikerességgel. A legszorosabb együttállás a párkapcsolati konzervativizmussal való fordított kapcsolat volt. Vagyis ahol a családfelfogás és a párkapcsolati szerepfelfogás konzervatív, ott alacsony a sikeresség és fordítva. Érdekes módon, mint arról már tettünk említést a korábbiakban, Hofstede is vizsgálta a nemi szerepeket egy teljesen más adatfelvétel alapján, és arra jutott, hogy a férfi és a női szerepek közötti legnagyobb hasonlóság az északi országokban van (Izlandra nem volt adat). Egybecseng ezzel eredményünk, amely tisztán a hat északi országot mérte a legliberálisabbaknak. A párkapcsolati szerepekkel és a családfelfogással kapcsolatos liberalizmus kapcsolata a sikerességgel ugyanakkor érzékeny téma, hiszen önmagában a tradicionális családfelfogás felbomlása nem hozható összefüggésbe a sikerrel. Ehelyett azt feltételezzük, hogy napjainkban a családok nem egy keresetből élnek, és a nő hozzájárulása a családi kasszához érdemi, aminek következtében nyilván minden más családi szerepben is illik megosztani a terheket. Ahol ezt nem fogadják el, hanem ragaszkodnak egy olyan modellhez, amely már nem működtethető, ott ez konfliktusokhoz vagy rossz érzésekhez vezet. Önmagában tehát nem a konzervatív felfogás okozza a gondot, hanem annak a jelennel való találkozása. Egyrészt a férfiak nem várhatják el a nőktől, hogy elsősorban őket szolgálják ki, amikor a nő is dolgozik, másrészt a nő nem várhatja el a férfitől, hogy tartsa el és ő otthon lehessen, mert ez egyre kevesebbek privilégiuma. A valósághoz való alkalmazkodás a szerepek hasonlóságának jobb elfogadását követeli meg. Ennek hiánya inadekvát szerepelvárásokhoz, a dominanciaharc legalább latens fennmaradásához, egyszóval rendszeres vitákhoz és sok kritikához vezet, ami az egyén pszichikai állapotát hosszú távon jelentősen megterheli. Mindennek a munkára, egészségre, demográfiai mutatókra is kiható eredményei a szürkébb jövőkép, a rosszabb hangulat, a magasabb

stressz-szint, az otthoni kikapcsolódás nehézségei, az étellel való elégedetlenség, érzelmi kiegyensúlyozatlanság stb.

Dacára annak, hogy e téma terület igen jól tükrözi az adott társadalomra jellemző hierarchiaszemléletet is, természetesen nem állítjuk azt, hogy a párkapcsolati szerepfelfogás vagy a családfelfogás olyan közvetlen és markáns hatással van a sikerességre, mint a bizalomszint, az állampolgári tudatosság vagy a saját sors alakításába vetett hit. Tekintettel viszont a mai európai élet jellegzetességeire, valószínű, hogy ahol a párkapcsolatok nagy számban működnek önálló individuumok változó szerepeket fölvevő partnerségeként semmint öröklött szabályok által körbezárt hierarchikus viszonyokként, ott a változó viszonyokhoz sikeresebb alkalmazkodás várható.

Másik nagy területünk a párkapcsolatok minőségi elemeinek és formai szempontjainak fontossága. E változók sikerességgel való kapcsolatának értelmezéséhez rögzítjük, hogy az e változókba tömörített kérdésekre az interjúalanyoknak a „nagyon fontos”, „fontos”, „nem fontos” válaszok valamelyikével kellett válaszolniuk. Előfordulhatott, hogy bizonyos országokban csak „simán” fontosnak tartottak bizonyos értékeket, míg egy másikban nagyon fontosnak, de ez a standardizált adatsor komparatív karakteréből adódóan úgy tüntetheti fel az előbbi országot, mintha ott nem lenne fontos az emberek többségének a hűség vagy a problémák megbeszélése a házasságban. Ez nincs így. A párkapcsolatok minőségi attribútumai között szereplő változók közül a hűség, a kölcsönös tisztelet, a megértés és tolerancia, a jó testi kapcsolat és a problémák közös megbeszélése kérdésekre nem volt olyan ország, ahol 7% fölött lett volna a „nem fontos” válaszok aránya és olyan sem, ahol 60% alatt lenne a „nagyon fontos” válaszok aránya. Mivel a párkapcsolatok minőségi szempontjainak tömörített változója önmagában földrajzilag is kusza képet mutatott, nem gondoljuk úgy, hogy a sikerességgel való kapcsolatát különösebben magyaráznunk kellene, noha egyébként az e változóban tömörített szempontok igen sokat hozzá tudnak tenni a kapcsolatok sikerességéhez és ezen keresztül támogatják az egyén sikerességének egy lényeges aspektusát.

Sokkal karakteresebb a „formalista párkapcsolat-szemléletnek” nevezett szempontegyüttes viselkedése. Ebben a tömörített változóban azok az országok értek el magas értéket, ahol a házassághoz magas arányban nevezték fontosnak a jó lakást, a jó jövedelmet és a gyerekeket, illetve ahol magas arányban vallották azt a nézetet, miszerint a boldogságnak elengedhetetlen feltétele a házasság vagy a hosszú távú kapcsolat. Ezeknek a nézeteknek az egyértelmű elutasítása már 10 és 15% között alakult, és a „fontos” és „nagyon fontos” válaszok megoszlásának is sokkal magasabb a szórása. Itt sem gondoljuk azt, hogy lenne olyan ország, ahol rengetegen gondolják úgy, hogy mindegy, hol laknak, vagy hogy van-e gyerekük, de mégis egyfajta követelményrendszer felállítását és betartásának igényét sugallja az, amikor valaki azt emeli ki a válaszaiban „nagyon fontosnak”, hogy legyen kapcsolat, legyen gyerek, legyen jó fizetés és legyen jó lakás. Nyilván sok minden másra is azt írták be hogy „fontos”, de az országok egy földrajzilag is értelmezhető körénél e formai szempontok kerültek előtérbe. E változószett nem meglepő módon erős pozitív kapcsolatban állt a párkapcsolati szerepeket illető konzervativizmussal, ahol talán fogalmazhatunk úgy, hogy szintén a forma határozta meg a tartalmat és nem a tartalom vezérelte, hogy mi legyen a forma. E két változószett sikerességhez való együttes viszonyában azt érdemes megemlíteni tehát, hogy a kevésbé sikeres országokban a magánélet területén is hajlamosabbak az emberek bizonyos „szabályokat” fontosnak tartani és ezeket teljesítményelvárásként maguk fölé helyezni, s identitásukat, az élet dolgainak a rendben levését kezdi ki, ha bizonyos feltételek nem teljesülnek. Ezzel szemben a sikeresebb országokban inkább az élet adta konkrétumok befolyásolják a párkapcsolati szerepek alakulását és a párkapcsolatok emberi/tartalmi oldala lényegesebb szerepet tölt be, mint a tény, hogy mindenképp legyen, és hogy annak milyenek az anyagi keretei.

A gyerek fontossága határeset. Nyilvánvalóan az, hogy van-e gyermek a családban vagy nincs, rengeteg tartalmi vonatkozással is jár a kapcsolatra nézve, de talán nem véletlen, hogy a faktoranalízis a formális tényezőkkel közösen csoportosította. Más dolog ugyanis nagyon fontosnak tartani egy kapcsolatban, hogy legyen gyerek és megint más az, hogy valakinek van-e kedve sokat foglalkozni a gyerekekkel. Az, hogy legyen gyerek, rengeteg ember számára társadalmi elvárás is, ismét sok kapcsolatban a gyermek azért nagyon lényeges, mert a felek egymás számára már kevés újat adnak. A válaszadók nagy része nyilvánvalóan már gyermekes apa vagy anya volt, akik soha nem

állítanak azt, hogy a gyerek nem fontos, hiszen a kérdőívben a családi állapotra vonatkozó alapadatokból kiderül, hogy van gyerekük stb. Így összességében nem az az érdekes, hogy ki mondja fontosnak a gyereket, hanem hogy hol nem mondják annyira fontosnak. Valószínűleg ott vallják a gyermek meglétét kisebb arányban fontosabbnak, ahol az élettel való elégedettség forrásai kevésbé az elvárásoknak való megfelelésből fakadnak.

V.2.9. A közösségi és a civil élet intenzitása

E területnek a sikerességhez való hozzájárulása nyilvánvalóan áttételes. A kiterjedtebb közösségi élet mindenekelőtt az egyénnek jó, meg tudja beszélni a dolgait vagy meg tudja osztani a nézeteit másokkal, illetve több őszinte visszajelzést, véleményt kaphat önmagára vonatkozóan. Ugyanakkor vannak kedvező hatásai általában a társadalmi kultúrára is. Mindenekelőtt, ahol az emberek önkéntes közösségekbe szerveződnek, ott nagyobb az alkalmazkodási készség és az együttműködés eszméje is. Emellett a közösség alkalmas arra is, hogy szakmai, üzleti vagy politikai témában bizalmas együttműködések alakuljanak ki, amelyek erősítik a társadalom rezisztenciáját az állami működés esetleges negatívumaival szemben. A civil szektor erőssége szintén kapcsolódik tehát az önállóság témaköréhez, az önkifejezés/túlélés tengelyhez. Emellett a sport- és művészeti klubok látogatottsági szintje a társadalom testmozgás és magaskultúra iránti igényéről is elárul valamit. Ennek az életmódon keresztül a fizikai és a lelki egészségre nézve is vannak következményei, de nyilvánvalóan a sport és a művészet áttételesen is a sikerességet kedvezően befolyásoló tényezők közé tartoznak. A sport elsősorban a kitartáson, a küzdőszellemen és sok esetben a csapatmunkán keresztül, a művészet inkább a lélek finomításához, emelkedettségéhez való hozzájárulása révén és közös élmények nyújtásával támogatja az egyént, rávilágítva sokszor nem kibeszélt vagy nem megfelelő fényben feltüntetett problémákra és tükröt tartva a társadalomnak. Azt, hogy mi a különbség az irodalmat őszintén szerető emberek és az aziránt teljesen közömbösök között, természetesen nagyon nehéz logikusan megmagyarázni, de annál könnyebb azonnal érezni.

V.2.10. A tolerancia és a képzelőerő mint fontos gyermektulajdonságok

Bár a tolerancia mérésére voltak más kérdések is az általunk vizsgált felmérésekben, sajnos az azokra adott válaszok gyanúsak voltak, így arra a nem nagyon elrugaskodott feltételezésre hagytuk, hogy aki valamit fontosnak tart a gyerekénél, az azt szeretné, hogy a felnőttek is olyanok legyenek, vagyis általában is fontosnak tartja azt az értéket. E feltételezés mellett örömmel üdvözlöttük a tolerancia és a képzelőerő fontosságának pozitív kapcsolatát a sikerességgel. Nem ismételjük magunkat: újfent az alkalmazkodóképesség és az önkifejezés témaköreinél járunk, ezúttal azonban nem ezeknek a ténye, hanem ezek fontossága a kérdés, illetve ahol az eredmények markánsak, ott számíthatunk arra, hogy a jövő generációk nevelése ezen értékek mentén történik. Bármennyire is túlhangsúlyozott és elcsépelet lett bizonyos kontextusokban, a tolerancia nagyon fontos érték, amely az egymásra való odafigyelést, az empátiát és az elfogadást erősíti az emberben. Ez az emberek együttműködését alapvetően segíti minden területen és a mindennapi interakciók révén is a jó társadalmi közérzetet támogatja. A képzelőerő fontosnak tartása pedig a gyermekek szabad önkifejezéséhez és önállóságuk kialakításához járul hozzá. Aki gyermekkorában nem mindig szigorú szabályokhoz kell hogy igazodjon, hanem maga is alakíthatja a saját világát, az felnőtt korában is nagyobb eséllyel lesz rugalmasabb, kreatívabb. Ha ebben bizonyos térségek között statisztikailag szignifikáns különbségek mutatkoznak, ez – együtt a hasonló tartalmakhoz vezető más változókkal – lehet egyike a kultúra sikerességre gyakorolt hatásának.

V.2.11. Munkához kapcsolódó eredmények

Ahogyan a disszertáció során már több helyütt írtuk, nem kívánunk túl nagy jelentőséget tulajdonítani a munka világához kapcsolódó eredményeinknek, mert azok hitelessége kérdéses,

illetve a munkával kapcsolatos értékek fontossága logikailag könnyen összefüggésbe hozható volt a térségek közötti jövedelmi különbségekkel.

V.2.12. Megtakarítási ráta

A megtakarítások és a sikeresség kapcsolata nem meglepő. Önmagában a magasabb arányú megtakarítás nagyobb tudatosságot, több előregondolkodást jelez, amelyeknek a jövőről való gondoskodás és a hosszú távú tervezés révén kapcsolatuk van az egészségmegőrzéshez, a családtervezéshez, a szabadidőtöltés és a kikapcsolódás hatékonyságához, a vállalkozásindítás alapjainak megteremtéséhez és egyáltalán a jobb életminőséghez, amely ha tömegesen jelen van, akkor egyértelműen a társadalmi sikeresség fogalomkörébe tartozik és megjelenik a makromutatókban is.

V.2.13. Tradíciók és szokások követése

Tartalmilag az egyik legérzékenyebb, földrajzi eloszlása miatt azonban elemzésünk szempontjából nem a legfontosabb téma, hogy a hagyománytisztelet fordított kapcsolatban áll a sikerességgel annak ellenére, hogy a sikerességet messze nem csak az anyagiakkal azonosítottuk, hanem egészségi, demográfiai és szubjektív jóléti mutatókkal is. Nyilvánvalóan nem szabad, és személyes meggyőződésemmel is teljesen ellentétes lenne azt állítani, hogy a hagyományok követése káros. Természetesen azonban itt nem is arról van szó, hogy a hagyományok követése önmagában okozza a sikertelenséget. Ugyanakkor értelmezhetjük ezt a jelenséget abban a tematikában, amelyet a kívülről hozott szabályoknak való megfelelés/a jövő önálló alakítása tengelyen értelmeztünk. Vagyis a hagyománykövetésre hajlamosabb társadalmakban feltehetően egyéb olyan tulajdonságok is jellemzőek, amelyek a társadalmi/állampolgári önállótlanúság, a merevebb hierarchiaértelmezés, az önálló kezdeményezések alacsonyabb szintje és ezen keresztül a magasabb kiszolgáltatottság és az alacsonyabb sikeresség irányába mutatnak. Mindezt talán egy neve elhallgatásához hozzájáruló pszichológus összegezte legjobban: „fontos a hagyományok ápolása, ugyanakkor a boldogsághoz és a problémáink sikeres megoldásához az első számú recept: 90% jövő és 10% múlt.”

VI. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS NÉHÁNY TÁRSADALOMPOLITIKAI KÖVETKEZTETÉS

Kutatási eredményeinket annak fényében kell értékelnünk, hogy a kutatáshoz felhasználható adatok „kínálatkorlátosak” voltak, a kultúrára vonatkozó változókat pedig kérdőíves felmérésekből származó adatok töltötték meg tartalommal, amelyek megbízhatóságának értékelésekor felmerülnek mindazok a kérdések, amelyeket a IV.1.2. alfejezetben, az adatok megbízhatóságával kapcsolatos módszertani észrevételek körében megfogalmaztunk. Ugyanakkor az adatokat reprezentatív mintán vették fel és azokat szigorú statisztikai feltételek mellett elemeztük, merítve a faktoranalízis, a klaszterelemzés, a varianciaanalízis és a korrelációs számítás eszköztárából, így úgy gondoljuk, az egyértelműen egy irányba mutató, robusztus eredményeket hitelesnek tekinthetjük, míg a gyengébb, de bizonyos összefüggések miatt mégis hitelesnek tűnő eredményekről mindössze annyit állítunk, hogy új kutatási irányokat jelölnek ki. A következőkben összefoglaljuk a disszertáció főbb elméleti kiindulópontjait és megállapításait, majd bemutatjuk a sikeresség és a kultúra regionális vizsgálatára és a két terület kapcsolatára vonatkozó eredményeket. Az értekezést következtetéseink és ajánlásaink zárják.

VI.1. AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB ELMÉLETI KIINDULÓPONTJAI ÉS MEGÁLLAPÍTÁSAI

Kutatásunkban az Európai Gazdasági Térség világgazdasági versenyben maradásának, illetve pozíciója javulásának egyik feltételeként a homogénebb gazdasági és társadalmi teret határoztuk meg. Ennek egyik vetületét jelenti a súlyos *területi különbségek csökkentésének igénye*. Az általunk vizsgált 31 európai ország körében – ha csak a GDP-t vesszük is – az igazán nagy szakadék nem egyes országok, hanem mindenekelőtt egy földrajzilag is összefüggő makrorégió, a volt szocialista országok által formált kelet- és közép-európai régió és Európa többi része között húzódik. Szintén nyilvánvaló törésvonal látható a mediterráneum országai és az északnyugati országok között. Megvizsgálva a GDP-n kívül egyéb, a fejlődés-gazdaságtanban használatos mérőszámot is arra jutottunk, hogy *az európai területi egyenlőtlenségeket hitelesebb makroregionális, mint nemzeti szinten megfogalmazni*. Részben ezt a megközelítést látjuk támogatva az EU regionális politikájának makrorégiós félfordulata által is (lásd a Balti- és a Duna-stratégiát).

Ahogy az okozatok, úgy az okok is megragadhatónak bizonyultak makroregionális szinten. Mivel kutatásunk célkitűzése a sikerességbeli makroregionális különbségeknek a társadalmi kultúra sajátosságaival való részleges megmagyarázása, figyelmünket a kultúravizsgálat egyik legalapvetőbb mérőszám-rendszere irányába, a Hofstede-indexek regionális megoszlására fordítottuk. Ezek szintén inkább makroregionális mint nemzeti szintű különbségeket emeltek ki. Mindezek alapján azt fogalmaztuk meg, hogy *Európa világgazdasági pozíciójavulásának egyik alapvető feltétele a makrorégiók közötti különbségek csökkentése*. E politika helyes célzásához azonban meg kell ismerni az egyenlőtlenségeknek és az egyenlőtlenségek okainak a természetét.

A makrorégiók közötti egyenlőtlenségek mérésében túl kívántunk lépni az egy főre jutó bruttó hazai termék által nyújtott lehetőségeken. Noha úgy gondoljuk, hogy a bruttó hazai termék egy hasznos és hiteles mérőszám, koncepciójában a gazdasági növekedést állítja a fejlődés középpontjába, és közvetlenül csak a gazdasági fejlettséget méri. Ha a fejlődés fogalmát egyáltalán használni kívánjuk, *felfogásunkban ehhez a gazdasági növekedés mindössze eszköz, a cél pedig a társadalom életminőségének javítása*, amibe egyrészt az anyagi jóléten túl más tényezők is beletartoznak, másrészt az egy főre jutó GDP egy átlagérték, amely alapján annak eloszlásáról semmilyen információt nem kapunk, így önmagában a GDP-vel semmiképp nem elégedhettünk meg. Emellett elméleti fejezetünkben kifejeztük részletes aggályainkat a fejlődés fogalmának használata felől, és érveltünk a sikeresség fogalmának használata mellett. A továbbiakban nem is a fejlettség vagy a fejlődés, hanem *a sikeresség mérésére koncentráltunk, amelyet egy komplex, a fejlődés-gazdaságtan különböző képviselőinek elképzelését ötvöző mérőszámmal közelítettünk*.

Elméleti fejezetünk harmadik részében a kultúra meghatározásával, mérhetőségével és a kulturális térrel, illetve távolsággal foglalkoztunk. A szakirodalom mértékadó definíciói nyomán *a kultúrát mint az egyéni cselekvések, illetve viselkedések típusosságát határoztuk meg*. Megállapítottuk, hogy éppen ebből fakadóan a kultúra a sikeresség magyarázatában egy közbülső láncszem, hiszen az egyéni megnyilvánulásoknak okai vannak. Ezek az emberi pszichében rejlő okok a kultúra alakulásának végső okai, ezen egyéni cselekvések/viselkedések összeadódása, de a társadalmi interakció maga is kultúraformáló hatású. *A kultúra így mint ok és mint következmény is felmutatásra kerül.*

A kultúra és a sikeresség kapcsolatát egy logikai-pszichológiai modell keretében vizsgáltuk. Előzetesen leszögeztünk négy saroktételt. Ezek szerint (1) a sikeresség alakulására a kultúra csak részlegesen nyújthat magyarázatot; (2) nem célunk a sikeresség háttérében álló összes kulturális háttértényező feltárása, mindössze az általunk feltárt tényezők érvényességének igazolása; (3) Ingleharttal egyetértve nem állítjuk, hogy a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolat egyirányú, de ez a kultúrától a sikeresség felé mutató hatások vizsgálatát nem érvényteleníti; (4) a kultúra nem az egyéni megnyilvánulások pusztá összessége, hanem azok találkozása során formálódik, gyakran önerősítő folyamatokon keresztül (holisztikus megközelítés).

A kultúra háttérének feltárásában a kultúra alapegységének tekintett emberi megnyilvánulásból (cselekvés, viselkedés, tartózkodás, mulasztás) indultunk ki. Ennek okai között – magyarázó változóink jellege szerinti tipológiát alkalmazva – tudatos és tudattalan meggyőződéseket/értéktulajdonításokat, valamint ösztönös viszonyulásokat/beállítódásokat és a pszichikai és fizikai állapot jelentőségét mutattuk fel. Utaltunk meggyőződéseink, értéktulajdonításaink személyiségbe ágyazottságára és rámutattunk meggyőződéseinknek és ösztönös viszonyulásainknak az önmagunkhoz való viszonyulással való kapcsolatára. Önképünk, önértékelésünk, identitásunk és önbizalmunk, illetve ezen keresztül egész értékvilágunk, személyiségünk és viselkedésünk keletkezés- és fejlődéstörténetében rámutattunk a genetikai öröklés, a kora gyermekkori szocializáció, a késő gyermekkori és fiatalkori hatások és a felnőttkori tapasztalatok eltérő jellegére és jelentőségére.

A kultúra formálódásának kulcsterületeiként neveztük meg

- (1) a kora gyermekkori szocializációt, amelynek során – egyszerűen fogalmazva – a családban a generációk átadják egymásnak önmagukat, az új generációba nagyon mélyen beépítik a személyiség és a gondolkodásmód alapjait, illetve ekkor alakulnak ki az önmagunkról alkotott kép igen nehezen megváltoztatható alapjai is;
- (2) a tömegkommunikáció jelentőségét, amelyen keresztül tömeges tudatformálásra van mód – ennek minősített esete az állam működése, amely rengeteg eszközön keresztül képes tömeghatások elérésére ; valamint
- (3) a mindennapi társadalmi interakciókat, amelyek során apránként ugyan, de szintén érdemben formálódik a kultúra – ennek speciális esete az oktatás, ahol ez a kultúraformálás programozottan is lehetséges.

VI.2. A KIMENETI (FÜGGŐ) VÁLTOZÓKKAL KAPCSOLATOS EREDMÉNYEK

A disszertáció II. fejezetében 13 mutatószámmal, 5 dimenzióban vizsgáltuk 31 ország sikerességét. Az országokat 4 régióba csoportosítottuk, amelyek egyúttal regionális hipotézisünket is megtestesítették.

- „Észak” régióhoz soroltuk Dániát, Finnországot, Hollandiát, Izlandot, Norvégiát és Svédországot,
- „Dél”-hez Ciprust, Görögországot Máltát, Olaszországot, Portugáliát és Spanyolországot,
- „Kelet” régióhoz a volt szocialista országokat: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, míg
- „Nyugat”-hoz Ausztriát, Belgiumot, az Egyesült Királyságot, Franciaországot, Írországot, Luxemburgot, Németországot és Svájcot.

Vizsgált sikerességi tényezőink a következők voltak:

- *Jövedelem dimenzió:* Egy főre jutó GDP és jövedelemeloszlás alindexek
- *Egészség dimenzió:* Születéskor várható élettartam és Öngyilkosság + szándékos önkárosítás aránya alindexek
- *Demográfia dimenzió:* Szaporulati ráta, Házasság/válás arány, egyszülős háztartások aránya és Egyszemélyes háztartások aránya alindexek
- *Környezet dimenzió:* Környezeti Teljesítmény Index és Ökológiai lábnyom alindexek
- *Szubjektív jólét dimenzió:* Élettel való elégedettség és Szubjektív egészségmegítélés alindexek
- *Versenyképesség dimenzió:* A World Economic Forum Globális Versenyképességi Indexe (amely 93 alindex felhasználásával kerül kiszámításra).

Az alindexekből a vonatkozó fejezetben leírt módszertan szerint összeállítottunk egy „Nemzeti Sikerességi Index”-et (NSI) is, amelynek eredményei „ránézésre” is mutattak földrajzilag, sőt, makroregionálisan értelmezhető eloszlást. Az NSI három dobogósa Svédország, Norvégia és Izland, az első 11 helyet kizárólag északi és nyugati országok foglalták el. A következő 10 helyen szinte kizárólag nyugati és déli országok állnak, az egyetlen kivétel Csehország, amely közéjük ékelődött, míg az utolsó 10 helyet maradéktalanul kitölti a keleti régió. Varianciaelemzés segítségével megvizsgáltuk, hogy a regionális hovatartozás szignifikánsan magyarázza-e a sikerességi adatok szóródását. A varianciaelemzés F-statisztikája szignifikáns lett, olyannyira, hogy a csoportok közötti szórás több mint ötszöröse a csoportokon belülinek. A post-hoc Tukey-teszt kimutat egy Észak–Nyugat–Dél–Kelet „lejtőt” a sikerességben azzal az adalékkal, hogy Észak és Nyugat között az eltérést nem jelzi szignifikánsnak (köszönhetően elsősorban a németajkú országok, kiemelten Svájc sikerességének).

A Környezet dimenzió alindexeinek az adatai semmilyen, regionális szempontból releváns földrajzi eloszlást nem mutatnak, és hasonló a helyzet a Demográfia dimenzió Házasság/válás alindexével. Gyenge földrajzi karaktere van az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás mutatónak, valamint a szubjektív egészség-megítélésnek is. A Demográfia dimenzió két további mutatója egy latens kutatói hipotézis áldozata: az Egyszülős háztartások és az Egyszemélyes háztartások aránya szintén markáns regionális különbségeket hoztak, de éppen ellentétes előjellel, mint a többi, egy irányba mutató sikerességi tényező. Ennek lehetséges magyarázataival a II.5. fejezetben külön foglalkoztunk, mindenesetre ily módon e két index az országok közeledéséhez járult hozzá a sikeresség terén, mert mi az egyszülős háztartásban felnövő gyermekek alacsony arányát és az egyszemélyes háztartások alacsony arányát tekintettük sikeres kimenetnek, míg ez a más szempontokból sikeresnek mért országokban éppen fordítva alakul. A régiók statisztikailag is szignifikáns elkülönülését mutatták ugyanakkor a GDP, a jövedelem-eloszlás, a várható élettartam, a szaporulati ráta, az élettel való elégedettség és a versenyképesség alindexek, amelyek magas értékét tekintettük sikernek.

Regionális vetületben a következőket mondhatjuk el.

- A legsikeresebb az északi, skandináv dominanciájú régió, amely a történelmi nagyhatalmak által fémjelzett nyugati régióhoz hasonló, illetve sok tekintetben azt meghaladó sikerességet tudhat magáénak, dacára a periférikus elhelyezkedésnek, a kedvezőtlen természeti feltételeknek és a viszonylag késői iparosodásnak. E térség élvonalbeli jövedelemmel, igazságos jövedelemeloszlással, Európán belül relatíve magas népszaporulattal, kiemelkedő versenyképességgel, nagyon kedvező élettartam-kilátásokkal és az életükkel elégedett állampolgárok magas arányával jellemezhető. Izlandon, Svédországban és Norvégiában kiemelkedően jó a Környezeti Teljesítmény Index is. Emellett azonban magas az egyszülős háztartásban felnövő gyerekek aránya és az egyszemélyes háztartások aránya, továbbá nem teljesítettek túl jól az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás indexben – bár ebben a litvánok és a

magyarok sajnos „verhetetlennek” bizonyulnak. A szubjektív egészség-megítélés, az ökológiai lábnyom és a házasság/válás arány tekintetében a régióknak nincsenek karakteres eredményei.

- Az NSI alapján a *nyugati országokat* magában foglaló régió a második legsikeresebb, ugyanakkor e térség eredményei a legkevésbé karakteresek. Ezek az országok lényegében realizálták történelmi előnyüket, és magas jövedelemmel, átlag fölötti versenyképességgel jellemezhetők, a többi mutatóban azonban eredményeik vegyesek. Nyugatot inkább a másik három régió statisztikailag markáns elkülönülése „avatta” önálló térséggé, mert belső törésvonalakkal éppúgy jellemezhető, mint közös jegyekkel.
- A harmadik a sorban a *mediterrán térség*, amelyből Olaszország részben kakukktojás, mert Észak-Olaszország minden szempontból inkább a nyugati országok rokona, míg Mezzogiorno több mint mediterrán, inkább már balkáni jegyeket hordoz. A déli régió, amely a kultúra bölcsője, a kereskedelem meghatározó színtere, majd gyarmatok birtokosa is volt, nem realizálta történelmi előnyeit. Jók az eredményeik a születéskor várható élettartam területén és Európában kiemelkedően alacsony az öngyilkosságok és szándékos önkárosítások aránya ebben a régióban, azaz egészség dolgában összességében jól állnak, még ha ez a szubjektív egészség-megítélésükben nem is tükröződik kellőképpen. Jövedelmük és versenyképességük tisztán Nyugat és Észak alatt van, jövedelem-eloszlás terén vegyes képet mutatnak. Hagyományos családfelfogásra enged következtetni az, hogy kifejezetten alacsony az egyszülős háztartásban felnövő gyerekek és az egyszemélyes háztartások aránya, míg minden más vonatkozásban vegyes képet mutatnak. Karakteres eredményeik tehát az egészség és a családi mutatók kapcsán adódott pozitív, és a gazdasági sikeresség terén negatív irányban.
- A sikerességi rangsort a volt szocialista országokat tömörítő Kelet- és Közép-Európa zárja. Az alacsonyabb nemzeti jövedelem és versenyképesség alacsony születéskor várható élettartammal, az élettél való elégedettség alacsony arányával, kedvezőtlen szubjektív egészség-megítéléssel és javarészt alacsony szaporulati rátával társul. Kedvező eredményeik az egyszemélyes háztartások alacsony aránya és a viszonylag kedvezőbb ökológiai lábnyom, bár az elsőnek könnyen lehetnek anyagi okai, míg a másodikért elsősorban a termelés alacsonyabb volumene, nem pedig magasabb hatékonysága felel.

A sikeresség vizsgálata nyomán a következő kérdéseket fogalmaztuk meg:

- (1) Kimutathatóak-e az északi régió országaiban olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióknak az adottságai ellenére is kiemelkedő sikerességével?
- (2) Kimutathatóak-e a déli régió országaiban olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióknak az adottságaihoz képest elmaradó sikerességével?
- (3) Kimutathatóak-e a keleti régió országaiban olyan kulturális jegyek, amelyek a nyilvánvaló történelmi hatásokon túl magyarázhatják a régió elmaradottságát vagy a felzárkózás nem megfelelő ütemét, esetleg a régió országainak eltérő felzárkózását?

VI.3. A BEMENETI (FÜGGETLEN) VÁLTOZÓKKAL KAPCSOLATOS EREDMÉNYEK

Miután a III. fejezetben logikai–pszichológiai elemzés segítségével rögzítettük a társadalmi kultúra és a sikeresség közötti lehetséges kapcsolatok jellegét, erősségét, irányát és területeit, feltártuk a kultúraformálódás főbb csatornáit és meghatároztuk a társadalmi kultúra és a társadalmi sikeresség közötti oksági kapcsolat kezelésének módját, a IV. fejezetben 7 dimenzióba csoportosított 158 magyarázó változó elemzését végeztük el a fent említett 31 országra, illetve négy régióra vonatkozóan (a régiók lehatárolását lásd az előző alfejezet elején). A hét dimenziót a Bizalom, a Családszemlélet és párkapcsolati értékek, az Életmód és időbeosztás, a Politikai érdeklődés és

államfelfogás, a Kedélyállapot és énkép, a Munkakultúra és a sikerhez való viszony, valamint a Viselkedési és egyéb értékek változócsoportjai adták.

Főkomponens-elemzés és faktorelemzés segítségével, illetve néhány esetben átlagolással a legtöbb dimenzió belül alkottunk tömörített indexeket, amelyek az adott dimenziót kisebb-nagyobb részben lefedték. A tömörített indexek nagyobb részének a földrajzi eloszlása regionális lehatárolásunk szempontjából értelmezhető volt. Kisebb részük regionálisan nem értelmezhető eredményeket adott, de ez tulajdonképpen megfelelt várakozásainknak: a társadalmi szintű sikeresség humán tényezőinek egy része minden országban nagyjából hasonlóan oszlik meg az emberek között, vagyis az eloszlásuk nem kultúrafüggő, hanem az emberre mint fajra jellemző eloszlás (mint amilyen például az intelligencia). Elemzésünkben azokat a területeket igyekeztünk megtalálni, ahol ez nincs így, vagyis ahol a sikerességet potenciálisan magyarázó kulturális különbségek a makrorégiók között markánsak.

Az említett módszerekkel összesen 16 tömörített változót hoztunk létre, amelyek a vizsgált 158 magyarázó változóból 65-öt foglalnak magukban. Ez a teljes változószett 42%-a. A tömörített indexekben nem szereplő változók földrajzi eloszlását egyenként elemeztük.

Tömörített indexeinkből 5 nem mutatott értelmezhető földrajzi eloszlást. Ezek a vallásos/kontemplatív tevékenység gyakoriságát, a depressziószintet, az „önteltség” fogalma alatt összegezhető tulajdonságokat és a párkapcsolatok tartalmi/minőségi oldalainak fontosságát közelítették, továbbá e csoporthoz tartozik még a „Menedzser-index”-nek nevezett faktor, amelyben a válaszadók a saját céltudatosságukról, illetve viselkedésük és döntéseik határozottságáról adtak számot. E tényezők tekintetében tehát a rendelkezésre álló adatok alapján nem sikerült különbségeket feltárni a régiók között.

A legmarkánsabb makroregionális struktúrát a bizalom, a személyes sikeresség-érzet és a családon belüli nemi szerepeket érintő konzervativizmus/liberalizmus területén találjuk, de világos eredményeket adott az állam szerepének megítélését és a politikai érdeklődést mérő mutató, valamint az a „Vállalkozó index”-nek elnevezett tömörített mutató is, amely a változásokhoz, az új dolgokhoz és a felelősségvállaláshoz való viszonytal közelítette az önálló kezdeményezés iránti hajlamot. Kisebb mértékben területi értelmezésnek adtak teret továbbá a közösségi életet és a civil szektor intenzitását, valamint a párkapcsolatok egyéb aspektusait vizsgáló indexek is.

A tömörített változóinkba be nem kerülő, valamint az azokba bekerülő, de tartalmi jelentősége miatt külön is vizsgálendő mutatók közül egyértelmű makroregionális különbségek voltak mérhetők a munkahelyi döntések szabadságát vizsgáló index, továbbá kisebb mértékben a sorsunk alakításának képességébe vetett hit és bizonyos gyermektulajdonságok fontossága terén, kiegészítve a tradíciók fontosságának megítélésével és az újságolvasás mint életmódelem gyakoriságával.

A magyarázó változók regionális elemzése nyomán a kimeneti változók vizsgálatát követően feltett kérdésekre a következőképpen válaszolhatunk:

- (1) Az északi régió országaiban kimutathatóak olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régió kiemelkedő sikerességével. Ezek mindenekelőtt **a polgártársakkal szembeni magas bizalomszint, a rugalmasság és a felelősségvállalási hajlandóság magas szintje, a munkahelyi döntések jelentős szabadsága, a személyes sikerességérzet magas szintje, a családban és a párkapcsolatokban a nemi szerepek kifejezetten nem-konzervatív megközelítése, továbbá – Nyugattal közösen – a politikai érdeklődés és az újságolvasás magas aránya, az erős állam eszméjének elutasítása, valamint nagy jelentőség tulajdonítása annak, hogy a gyerekek toleránsak legyenek.**
- (2) A mediterrán térségben kimutathatóak olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióhoz az adottságaihoz képest elmaradó sikerességével. Ezek mindenekelőtt: **a polgártársakkal és bizonyos szolgáltatásokkal szembeni kiemelkedően alacsony bizalomszint, az állami problémamegoldásra hagyatkozás erős hagyománya, az alacsony politikai érdeklődés és kevés újságolvasás, illetve a párkapcsolatokban a közös alapokra helyezett kiemelkedő hangsúly (amely a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség és a tolerancia egyfajta tükré).** Ezen felül – Kelettel közösen – **alacsony a személyes sikerességérzet**

és erősen konzervatív a nemi szerepek felfogása a családban és a párkapcsolatokban, továbbá jellemző a hagyományörzés fontossága – ez utóbbi természetesen nem önmagában véve negatív tényező, hanem csak akkor, ha a modernizálódás kedvező oldalait is gátolja.

- (3) A keleti régió országaiban kimutathatóak olyan kulturális jegyek, amelyek a nyilvánvaló, közvetlen történelmi hatásokon túl magyarázhatják a régió elmaradottságát vagy a felzárkózás nem megfelelő ütemét. Ezek mindenekelőtt **a polgártársakkal szembeni kiemelkedően alacsony bizalomszint, a vállalkozó szellemiséget támogató tulajdonságok gyenge eredményei, a munkahelyi döntések szabadságának hiánya (merekv hierarchiafelfogás és bizalmatlanság), a személyes sikerességérzet, valamint az elégedettség és a derű alacsony szintje, a sors alakításának képességébe vetett hit hiánya, a civil szektor fejletlensége, továbbá a párkapcsolatok terén mutatott formalizmus** (amely a párkapcsolat jellemzőit mint elvárást, teljesítményt ragadja meg). Ezen felül – Délel közösen – **a nemi szerepek kifejezetten konzervatív megközelítése a családban és a párkapcsolatokban, a politikai érdeklődés alacsony szintje és az állam problémamegoldó szerepére helyezett túl nagy hangsúly.**

A volt szocialista országok eltérő felzárkózására ez a változószett nem nyújt megnyugtató magyarázatot. Ez már csak azért is valószínű volt, mert a standardizált változók egy nagyobb változószettre készültek, így az abból „kivonatolt” keleti térségen belüli különbségek felmutatására lényegesen kevésbé alkalmasak. E belső törésvonalak feltárásához egy másik, önálló elemzés szükséges (és egyébiránt kíváncsi is).

VI.3.1. Kistükör: Magyarország kultúrájának néhány jellegzetes vonása

Már csak arra figyelemmel, hogy a disszertáció nyelvéből fakadóan annak eredményei is elsősorban hazánkban hasznosulhatnak, a következőkben összegezzük kultúravizsgálatunk Magyarországra vonatkozó eredményeit és – ahol az kiemelésé érdemel – hazánk saját régióján belüli pozícióját.

A vizsgált országok körében Magyarországon a legalacsonyabb a közösségi és civil élet intenzitása, nálunk a legalacsonyabb a polgártársak egymásba vetett alapvető bizalma és a személyes sikeresség-érzet terén is utolsók vagyunk, miközben a válaszok tanúsága szerint a magyarok túlóráznak a legtöbbet a vizsgált társadalmak közül. Utolsó előtti helyezést értünk el az elégedettség és derű indexében, valamint a munkahelyen meghozható döntések szabadsága tekintetében is, míg hátulról a harmadikok lettünk a saját sors alakításába vetett hit terén. Ezek lesújtó eredmények. Emellett további, nem túl kedvező eredmény, hogy viszonylag alacsony a politikai érdeklődésünk és magas arányban várjuk az államtól a társadalmi/gazdasági problémák megoldását. Ebben hátulról ötödikek lettünk, nálunk rosszabb eredménye a régióban csak a románoknak és a letteknek volt. Hazánk érte el a legmagasabb pontszámot a családfelfogást és a párkapcsolati szerepeket illető konzervativizmus terén, és szintén mi neveztük a legmagasabb arányban fontosnak a házasság formai aspektusait (jó lakás, jó fizetés, gyerek). Utóbbihoz hozzá kell tenni, hogy a magyar válaszadók a házasság minőségi elemeit is fontosnak tekintették, úgyhogy itt inkább arról van szó, hogy rengeteg elvárást fogalmazunk meg. Ugyanez mondható el még erősebben a munkáról: a magyar válaszadóknak minden nagyon fontos volt a munkával kapcsolatosan felsorolt szempontok közül, miközben azt is magas arányban vallják, hogy a munka elengedhetetlen feltétele a tehetség kibontakozásának és hogy a „kemény munkára való képesség” már gyerekkorban fontos. Mindez azt jelenti, hogy igen nagy hangsúly van a munkán, de azzal szemben rengeteg elvárást tanúsítunk, ami így együtt gyakorlatilag borítékolja az elégedetlenséget és a panaszt.

Közepes mértékben tartjuk fontosnak a hagyománytisztelést, a régióban azt nálunk fontosabbnak tartják Lengyelországban, Bulgáriában, Romániában, Horvátországban és Lettországon, míg nálunk kevésbé fontosnak Észtországon, Csehországban, Litvániában, Szlovéniában és Szlovákiában. Nem tartjuk különösebben fontosnak a toleranciát mint gyermektulajdonságot, de a régióon belül ebben is inkább középen állunk.

Egyetlen igazán jó eredményünk a nyitottságot, rugalmasságot és felelősségvállalást mérő „Vállalkozó-index”-ben elért eredmény, ahol a teljes mezőnyben tizedikek, a régióban azonban elsők vagyunk! Ez talán a sokat hangoztatott magyar alkalmazkodóképesség egyfajta visszaigazolása, még ha a sikeres alkalmazkodás közben nem is tudjuk jól érezni magunkat.

Érdekes módon tehát a nyitottság, az önállótlanóság, a bizalmatlanság, a (szerepeket illető) konzervativizmus és az igényeskedő elégedetlenség egyszerre van jelen a hazai kultúrában. Ha rátekintünk Magyarország történelmére, akkor egy ehhez tökéletesen illeszkedő képet találunk: Egyrészt igen sikeresen alkalmazkodtunk és együtt éltünk a külső elnyomókkal (török, osztrák, szovjet), másfelől, amikor rajtunk volt a sor néha, hogy a szabadságunkkal kezdjünk valamit, akkor abból keveset hoztunk ki. Másrészt ehhez társul, hogy az olyan történelmi helyzetekben, amikor közös cselekvéssel sokat el lehetne érni, nem zárjuk a sorainkat és nem az együttműködés irányába mozdulunk, hanem elsősorban a belső versengés kap főszerepet. Ez ma is így van – nyilván a nagyfokú bizalmatlanságból is fakadóan. Mindemellett a panasz és a rosszul megválasztott igényességből fakadó elégedetlenkedés állandó kísérője a hazai eseményeknek, ami természetesen a sikeresség-érzetet is rombolja.

VI.4. A KULTÚRA ÉS A SIKERESSÉG KAPCSOLATÁRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK

A sikerességnek és az általunk vizsgált kulturális változók egy részének a földrajzi eloszlása nagyon hasonlóan alakult, vagyis e változók esetében a kultúra és a sikeresség együttállásáról beszélhetünk, amely statisztikai kapcsolat tartalmát az V.2. fejezetben részletesen kibontottuk. Ott rögzítettük tehát, hogy a kultúra egyes aspektusai milyen hatásmechanizmuson keresztül befolyásolják a sikerességet, amely hatásmechanizmus a sikeresség és egyes kulturális mutatók pusztán statisztikai együttállását ok-okozati kapcsolattá formálta.

Eredményeink értelmében *a sikeresség alakulására kiemelten kedvező hatással van az emberekbe vetett általános bizalom szintje, a személyes sikerességérzet, a rugalmasság és a felelősségvállalási hajlandóság, a munkahelyi döntések szabadságának mértéke (amely a hierarchiaszemléletet és a beosztottakba vetett bizalmi szintet is jelezheti), valamint a saját sors alakításába vetett hit mértéke.*

Szintén kedvező hatással van a sikerességre a közösségi és civil élet intenzitása, a tolerancia mint érték fontosnak tartása és a takarékoság, valamint az elégedettség és a derű, továbbá statisztikailag szignifikáns, pozitív kapcsolatot mutatott a sikerességi indexszel az is, ha egy társadalomban a párkapcsolatok tartalmi minőségi elemein (hűség, problémák megvitatása, tisztelet stb.) nagy hangsúly van, ha a szülők fontosnak tartják a gyermekek képzelőerejét, illetve ha kiemelt érték, hogy a munkahelyén az ember kellemes munkatársakkal dolgozzon együtt.

Kifejezetten az alacsonyabb sikerességi szintet magukénak tudható országok és régiók sajátja a családon és a párkapcsolatokon belüli nemi szerepeket illető konzervativizmus, a politikai érdeklődés alacsony szintje és az állami problémamegoldásra hagyatkozás hagyománya, valamint a „kemény munkára való képesség” mint gyermektulajdonság fontosnak tartása (utóbbinak a teljesítményelvárások és az ezzel kapcsolatos szorongás társadalmi szintű alakulásában van fontos szerepe – lásd az V. fejezetben).

Negatív kapcsolatban állt még a sikerességgel a párkapcsolatok formalista megközelítése (anyagi és formai kellékek fontosabbak mint a lelki tartalom), a tradíciók és szokások követésének fontossága, annak az eszmének a támogatása, miszerint a munka elengedhetetlen feltétele a tehetség kibontakoztatásának, valamint a munkában a jó fizetés fontossága. Ez utóbbi négy tényezőnek azonban az eredmények értelmezése során különböző okokból nem tulajdonítottunk kiemelt jelentőséget.

Az eredmények értelmezése során az egyes változók sikerességre gyakorolt hatásának útvonalán számos találkozási pontot azonosítottunk. Ezeket összegezve elsősorban a következő területeken hívjuk fel a figyelmet a nemzetek és régiók közötti kulturális különbségekre:

- *Bizalomszint* (általános bizalom, munkahelyi döntések szabadága, közösségi élet intenzitása)
- *Önállóság* vs. *sodródás* (saját sors alakításába vetett hit, politikai érdeklődés és államfelfogás, közösségi és civil élet intenzitása, de lecsapódhat részben a takarékoságban, részben a szabályokhoz való ragaszkodásban is: családi szerepfelfogások konzervativizmusa, tradíciókövetés kiemelt fontossága)
- *Nyitottság* (vállalkozást segítő tulajdonságok és tolerancia)
- *Teljesítményelvárások* (munka mint identitásformáló tényező, párkapcsolatszemlélet, kemény munkára való képesség mint kiemelt érték)
- *Általános kedélyállapot* (személyes sikeresség-érzet, elégedettség és derű)

VI.5. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK FELHASZNÁLHATÓSÁGA – – TÁRSADALOMPOLITIKAI KÖVETKEZTETÉSEK

Elemzésünkben azt állítottuk, hogy a társadalmi kultúra bizonyos aspektusai hatással vannak a különböző régiók sikerességi potenciáljára, illetve sikerességére. Ha eredményeinket hitelesnek fogadjuk el, akkor adódik a kérdés, hogyan lehet a sikeresség hátterében álló ezen tényezőket a kevésbé sikeres régiók esetében megváltoztatni.

A kultúra meghatározásánál a kultúra alapegységének az emberi megnyilvánulást fogadtuk el, amely cselekvés, viselkedés, mulasztás vagy tartózkodás formáját ölti. E megnyilvánulásainknak oka van. Az okok visszavezetésében megneveztünk tudatos és tudattalan meggyőződéseket/értéktulajdonításokat, valamint ösztönös viszonyulásokat/beállítódásokat, tüneti szinten pedig a pszichikai és afizikai állapot jelentőségét, majd rámutattunk, hogy mindezek az önmagunkhoz való viszonyban, vagyis az identitásunkban, az önképünkben, illetve önértékelésünkben/önbizalmunkban gyökereznek. Feltettük a kérdést: Hogyan születik meg és alakul ki mindez? Arra jutottunk, hogy az egyén önmagához való viszonya, ösztönös viszonyulásai és tudattartalmi a genetikai adottságokon (öröklés), a kora gyermekkori szocializáción (imprinting – család), a késő gyermekkori és fiatalkori neveltetésen és tapasztalatokon (család és iskola), végül a felnőttkori társadalmi interakciókon és egyéb tapasztalatokon keresztül formálódik.

Nyilvánvalóan nincs mód arra, hogy a genetikai adottságokon változtassunk, és nem is gondoljuk úgy, hogy a nemzetek és régiók közötti különbségek múlhatnának ezen: azt feltételezzük, hogy a genetikai állomány „minősége” minden kultúrában és minden népcsoportnál hasonló eloszlású, így az csak az egyéni kulturális különbségeket magyarázhatja, a társadalmi szintűeket nem. Hasonlóképpen nem elfogadható az az elképzelés, amely a családok életébe szólna bele a kisgyermekkori szocializáció megfelelő alakításának szándékával. Ez azonban már egy fontos hiányosság, hiszen a társadalmi kultúra nehéz megváltoztathatósága éppen abból adódik, hogy a kisgyermekkorban kialakult hajlamaink, félelmeink, tulajdonságaink és attitűdjeink, valamint az ekkor elsajátított, nagyjából tudattalan meggyőzések az étellel, az emberekkel és általában véve a külvilággal kapcsolatban, mélyen belénk égnek, csak tudatos önvizsgálattal változtathatók meg és automatikusan átadjuk őket a következő generációnak is. Ebben áll a történelmi tragédiák és a hosszú, rossz történelmi korszakok kiemelkedő kulturális jelentősége. Az egyéni pszichébe beépülve a negatív megközelítésmódok észrevétlenül öröklődnek. Ennek ellenére nincs mit tenni: a gyermekek első néhány évben szerzett tapasztalataihhoz nem lehet jogsértés nélkül hozzáférni és azt befolyásolni.

Láthatóan tehát a társadalmi kultúra programozott befolyásolására iskoláskortól kezdődően van lehetőség. Az államnak a kultúra alakításában betöltött szerepéről már több ízben szóltunk az értekezésben. Rámutattunk, hogy az állam szabályozó, gazdálkodó és munkáltató szerepén keresztül, továbbá a mediatizált politikai kommunikáció társadalmi tudatformálásra alkalmas eszköze révén képes hatást gyakorolni a társadalmi tudatra. Nem soroltuk akkor fel az oktatás kiemelkedő jelentőségét, mert bár az oktatás nagy része a legtöbb vizsgált országban állami tulajdonban van, a

tanárokat mégsem az állam végrehajtóinak vagy funkcionáriusainak tekintjük. A társadalmi kultúra egyetlen igazán ígéretes befolyásolási terepe ugyanakkor éppen az oktatás. A késő gyermekkori és fiatalkori tapasztalatok körében az iskolának kiemelkedő szerepe van. A XX. század első felében és az azt megelőző történelmi időben az iskolának legalább annyira volt nevelési, mint oktatási szerepe. Ma ennek a felvetése gyakran erősen konzervatív színezetet kap és ezért egyes világnézeti körökben elutasító hozzáállást vált ki. Azonban itt nem arra utalunk, hogy az iskolának világnézeti kérdésekben kellene állást foglalnia, hanem hogy az iskola *a sikerre nevelés laboratóriuma* lehetne. Léteznek közös értékek, sőt, honfitársainkkal és európai polgártársainkkal közös érdekeink, amelyek függetlenek attól, hogy valaki vallásos vagy felekezeten kívüli, konzervatív vagy liberális stb. E közös érdek pedig az, hogy az egész társadalom sikeresebb legyen, a közös értékek pedig mindazok, amelyek ezt ideológiáktól függetlenül előmozdítják. Nem hiszem, hogy az állam keresetlen ideologikus szerepvállalását kellene látnunk abban, ha az iskolákban kiemelt hangsúly kerülne az önismeret oktatására, az együttműködés kultúrájának gyakorlati fejlesztésére, és ha minden iskolában, sőt, már óvodában több pszichológus dolgozna, aki a gyermekek/ fiatalok személyiségfejlődését és problémáit nyomon követi. Nem tűnik ördögtől való elképzelésnek, hogy az iskolák legalább akkora hangsúlyt helyezzenek a sikerorientáltságra, az önálló problémamegoldásra, az együttműködési készségre, a kreativitásra, az önbizalomra, a kedvező önbemutatóra, a tárgyilagosságra, az előregondolásra, vagy a tudatosságra fejlesztésére avagy kialakítására, mint amennyit a tárgyi tudás átadására helyeznek. Nem gondoljuk, hogy bárkinek tiltakoznia kellene, ha az iskolák foglalkoznának a gyermekek önképével, általános kedélyállapotával, jövőképével, stresszkezelési képességével, érzelemkezelésével, teljesítményszorongásával, önfegyelmével és kitartásával.

Ha Magyarországot vesszük, azt látjuk, hogy iskolarendszerünk kiemelkedő a szakismeretek átadásában és igen rosszul szerepelünk az ismeretek gyakorlati hasznosításának készségei terén. Nagyon fontos, hogy a hazai oktatás megőrizze a szakismeretek átadásának kiemelkedő színvonalát. De a felsőoktatásban! Az általános és középiskolai alaptanterv rengeteg olyan ismeretet ad át, amely nem alap-, hanem szakismeret. Nem kívánjuk jelentéktelen színben feltüntetni a második pun háború részleteit, lebecsülni egyes hormonok keletkezési körülményeinek jelentőségét vagy rombolni a geográfia tekintélyét a több millió évvel ez előtt végbe ment tektonikai mozgások iránti érdektelenséggel, de úgy ítéljük meg, hogy mind a társadalom-, mind a természettudományok területén az iskola feladata alapismeretek közlésével az érdeklődés felkeltése, és a szakismereteket utána szakkörökön, később pedig a szakirányú felsőoktatás területén kell hogy magához vegye a diák. Annál is kevésbé érezzük ezt a véleményt becsúszónak, mert a jelenlegi tantervből nem csak a nevelés javára kellene időt átcsoportosítani, hanem más, szégyenletesen alulreprezentált tudásterületek javára is. Míg egyes tantárgyak területén a fent példálózó jelleggel felsorolt részleteket is elsajátítják a diákok, addig az általános iskola és a gimnázium elvégzése után „a nagybetűs életbe” alapvető orvosi, jogi, gazdálkodási, pszichológiai és műszaki ismeretek nélkül lépnek ki.

Oktatáspolitikai javaslatunk tehát a következő alapvető koncepcionális irányokat jelölik ki:

- Nagyobb hangsúly a tanulásmódszertanra, a tudás helyett a megértésre és a tudásfelhasználási képességek fejlesztésére.
- Kevesebb szakismeret, cserébe alapismeretek új területeken: egészség, jog, gazdálkodás, pszichológia, műszaki ismeretek.
- Iskola nevelési funkciójának hangsúlyossá tétele a sikerre nevelés jegyében. Ezen belül:
 - *Társas készségek fejlesztése és mentalitásformálás:* kooperatív magatartás, kedvező önbemutató (retorika, kommunikáció), önálló problémamegoldás, önálló kezdeményezés és kreativitás támogatása, sikerorientáltság, tárgyilagos világszemlélet (tudatosság), előregondolkozás.
 - *Pszichikai monitoring és szükség esetén mentorálás:* jellemző kedélyállapot, önbizalom, jövőkép, stressz- és szorongásszint, önfegyelm, kitartás, motiváció.

Az oktatáson túlmenően a társadalmi kultúrára vagy annak egyes elemeire döntő befolyást gyakorolni általában a történelmi sorsfordulók és az ennek nyomán társadalmi szinten átértelt új tapasztalatok, illetve a tömegesen elterjedő új műszaki megoldások vagy szolgáltatások képesek, valamint az államműködése. Az elsőre jellemző példa a „nyugati üzleti kultúra” importálása volt Kelet- és Közép-Európába a transznacionális cégekkel együtt. (Ennek elvileg a hazai menedzsmentkultúrára és üzleti kultúrára is alapvető befolyással kellett volna lennie, de tényleges eredménynek csupán az tekinthető, hogy ma már legalább tanszékek állnak az üzleti tudományok rendelkezésére, amelyek megkísérlik közvetíteni a sikeres menedzsment elméletét.) A második esetre példát az internet elterjedése és életformaszerű használata, vagy a mobiltelefonok elterjedése, esetleg a fapados légitársaságok által kínált tömeglehetőségek adhatnak, de ezek Európa minden régiójában egyformák, így nem döntőek a régiók közötti kulturális különbségek alakulásában. Sajátos esetet képez azonban az állam befolyásoló szerepe, amelyről fentebb ezt írtuk:

„szabályozó szerepén, gazdálkodási gyakorlatán, intézményeinek működési minőségén és politikai kommunikációján keresztül komoly közvetítő szerepe lehet olyan értékvonatkozásokban, mint a tisztesség, a takarékoság, a (nemzeti) önbecsülés, a viselkedés, az életmód, vagy az együttműködési készség. Ki tagadná, hogy az adószedés szabályai és módja, a korrupció mértéke, a takarékoságbeli példamutatás és általában a pénzügypolitika, a munkabiztonság, a szolidaritás, valamint a politikai kommunikációval történő értékközvetítés (adott esetben hisztériakeltés) ne hatna a közhangulatra, a közbizalomra, a kockázatvállalási hajlandóságra (ideértve a vállalkozást, a hitelfelvételt vagy épp a gyermekvállalást), illetve hosszabb távon bizonyos magatartásmintákra, valamint arra is, hogy az emberek többségükben inkább sikerorientáltak vagy inkább kudarckerülők (túlélők) lesznek. Emellett az állam kiterjedt foglalkoztatási tevékenységén keresztül a bérversenyen és a munkahely biztonságán túlmenően az érdem szerinti karrierlehetőségek megteremtése és bizonyos szervezetszociológiai szempontok vonatkozásában is hatással lehet(ne) a munkaerőpiac jellemzőire, a cégek és magánszemélyek munkakultúrájára.”

Azt is kimutattuk azonban, hogy az állami működés minősége demokráciában nem értelmezhető exogén tényezőként. Az állam működtetői a választói akaratból adódóan vannak pozícióban, vagyis a társadalmi kultúrának nem csak alakítói, hanem egyfajta tükröi is. Ez még akkor is így van, ha az információbirtoklás egyenlőtlenségei miatt a kampányban a választókat valamilyen mértékben meg lehet vezetni, illetve ha a választók csak jobb híján szavaznak erre vagy arra, hiszen mindig van lehetőség egyszerűen civil szerveződés segítségével tömegesen bojkottálni a választást. Ez azonban többnyire nem történik meg, mert éppen ott, ahol erre szükség lenne, a civil szerveződés és a választópolgári tudatosság gyenge, ennek megfelelően a megvezethetőség és az érdektelenség magasabb szintű. Emiatt gondoljuk úgy, hogy bár nyilvánvalóan jól összegyűjthetjük a helyes és kívánatos állami működés és politikai kommunikáció szempontjait, nem látjuk értelmét annak, hogy ezeket ajánlásoknak nevezzük. Legalábbis hazánkban a rendszerváltó politikai elittel szemben nem kívánjuk felvenni a tanácsadó pozíciót, miután úgy gondoljuk, nem elsősorban az ismeret vagy a tisztán látás, hanem az elkötelezettség és az emelkedettség hiányzik ahhoz, hogy az államot megfelelő színvonalon működtessék és a hatalmat a politikai és a társadalmi kultúra kedvező alakulását szolgálva gyakorolják. Ettől függetlenül – az értekezés szakmai elkötelezettségét megőrzendő – felsoroljuk, mely területeken látjuk az állam, illetve a politikai szféra kulturális befolyását elméletileg fontosnak.

- Kiszámítható és hosszú távon helytálló jogalkotás
- Tisztességes, átlátható és takarékos gazdálkodás (ideértve az intézményüzemeltetéstől és az újraelosztástól kezdve a privatizáción át a közbeszerzésig mindent)
- Meritokratikus előrelépés biztosítása munkaadóként
- A jogérvényesítés egyenlőségének biztosítása (bírók függetlensége, piaci verseny tisztasága)
- Részvétel biztosítása és támogatása (együttműködés civil és szakmai szervezetekkel)
- Munkaerő-piaci és nemzetkaraktológiai igényeknek megfelelő oktatás (részleteit lásd fent)

- Értékeket közvetítő politikai kommunikáció és politikusi viselkedés – a fentiekben (tisztesség, takarékoság, előregondolkodás, érdem szerinti karrierlehetőség, igazságosság, együttműködés) kívül különösen:
 - Együttműködés nemzeti alapkérdésekben a többi politikai szereplővel
 - Nemzeti önbecsülés és nemzeti összetartozás fontosságának hangsúlyos de nem túlzó képviselete
 - Megjelenés, modor, életmód a politikusok részéről
 - Példamutató kommunikáció az állampolgároknak szolgáltatást nyújtó állami hivatalokban

Ezen túl természetesen az állam nem csak a kultúrán, hanem magának a szabályozásnak a tartalmán, a lehetőségteremtés módjain, a szolgáltatási színvonalon és még sok csatornán keresztül is hozzájárul a sikerességhez.

ZÁRSZÓ

Európa világgazdasági versenyben való eredményes szerepléséhez legsikeresebb régióinak gyakorlatát kell követnie és lehetőség szerint kiterjesztenie teljes területére. E feladat a már meggyökeresedett társadalmi kultúrájú mediterrán térségben és a még könnyebben formálható, de bizonyos okokból nehezen formálódó keleti blokkban a legnehezebb. Bár a kultúra csak egy okcsoport több között, amely a sikerességet befolyásolja, szerepe megkerülhetetlen, ezért úgy gondoljuk, amíg a kultúra terén nem következik be változás, addig a lemaradó régiók számára nincs felzárkózás. Hiszen a sikerességhez – annak szinte bármely aspektusát is vesszük – pénz kell. Ennek megszerzéséhez és hatékony felhasználásához pedig ismeretek és kulturális feltételek szükségesek, enélkül a pénz elfolyik, és nem olyan célokat támogat mint az egészségesebb és nyugodtabb élet, több gyermek jó körülmények közötti felnevelése, magasabb termelékenység és jövedelmi színvonal elérése, fenntarthatóbb környezet, jobb közérzet. Megítélésünk szerint az EU világgazdasági versenyben maradásának egyik feltétele, hogy belső különbségeit csökkenteni tudja. Ez mindenekelőtt a kelet- és közép-európai régió, valamint az utóbbi években veszélyzónává vált mediterrán térség felzárkóztatása nélkül nem lehetséges. Utóbbi két régióval kapcsolatban azonban olyan kulturális sajátosságokra mutattunk rá, amelyek változatlanul maradása hosszú távon akadályozza e térségek felzárkózását. Ezért az EU kohéziós politikájának a kétségkívül hasznos infrastrukturális fejlesztéseken kívül hangsúlyt kellene helyeznie az oktatás átfogó tartalmi reformjára, amelyhez koncepcionális javaslatainkat a fentiekben megfogalmaztuk. Nagyban segítené e folyamatot ha e régiók államai a fentebb szintén megfogalmazott elveket követnék működésükben és hatalomgyakorlásukban, de ehhez rövid távon sok reményt fűzni nem lehet. Az út az oktatáson, a következő generációk állampolgári igényeinek megváltoztatásán át vezet, amely majd kikényszerítheti a politikai elitek minőségi változásait is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Allik, J. – McCrae, R. (2004): Toward a Geography of Personality Traits: Patterns of Profiles across 36 Cultures. *Journal of Cross-Culture Psychology*, 35: 13–28.
- Bodnár G. – Simon P. – (1997): A viselkedés pszichológiai alapjai. Eger: EKF Líceum Kiadó.
- CBI (2010): *2010 Country Brand Index*. www.futurebrand.com (a teljes riportot a Future Brand e-mailen bocsátotta rendelkezésemre).
- Czeplédi Cs. (2006): A nők munkaerő-piaci helyzetének kultúrafüggő sajátosságai. *E-tudomány*, 2006/3.
- Csaba L. (2006): *A fölemelkedő Európa*. Budapest, Akadémiai.
- Dangerfield, M. (2010): Europe's Macro-regions: Integration through Territorial Cooperation. Paper presented at the forum of the Committee of regions, on 13 April 2010.
- Deth, J. W. van – Scarbrough, E. (eds) (1995): *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- EC (2009): *Parents' Views on the Mental Health of their Children*. European Commission.
- Economix (2010): Single Parents around the World. <http://economix.blogs.nytimes.com/2010/03/10/single-parents-around-the-world/>.
- Eigner, P. (2005): Ausztria gazdasági teljesítménye a 20. században. Megjegyzések a bankrendszer és az ipar szerepéről és egymásra gyakorolt hatásokról. *AETAS* 2005/1–2.
- Etzrodt, Ch. (2005): Advanced Modern Versions of Max Weber's Action Concepts. *Ritsumeikan Socian Sciences Review*, 40(4): 91–105.
- Faragó L. (2004): A regionalizmus hajterő Magyarországon. *Tér és társadalom* 18(3):1–23.
- Faragó L. (2012): Térértelmezések. *Tér és társadalom* 26(1):5–25.
- Gallai S. (1998): *A skandináv modell*. Budapest: Aula.
- Gelfand, M. J. – Nishii, L. H. – Laver, J. L. (2006): On the Nature and Importance of Cultural Tightness–Looseness. *Journal of Applied Psychology*, 91(6): 1225–1244.
- Helpman, E. (2004): *The Mystery of Economic Growth*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hofstede, G. – McCrae, R. (2004): Personality and Culture Revisited: Linking Traits and Dimensions of Culture. *Cross-Cultural Research*, 38: 52–88.
- Hofstede, G. (1980): *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2010): Cultural Dimensions. http://www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php/.
- Inglehart, R. (1990): *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- ISM (2008/2009): Inside Switzerland Magazine, Feature Winter issue.
http://www.insidemagazine.ch/g3.cfm/s_page/51720/.
- Jäntti, M. – Vartiainen, J. (2009): What can developing countries learn from Finland's industrial transformation? *WIDER Angle*, 2009. október 1.
- Keating, M. (1997): The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 15(4): 383–398.
- Kirkman, B. L. – Lowe, K. B. – Gibson, C. B. (2006): A quarter century of Culture's Consequences: A review of empirical research incorporating Hofstede's cultural values framework. *Journal of International Business Studies*, 37: 285–320.
- Kiss J. (2001): *Kiválasztott európai országok modernizációs törekvéseinek elemzése. Kutatási összefoglaló*. Budapest: MTA-VKI. http://www.vki.hu/kiss_judit.shtml/.
- Kołodko, G. (2008): *Megatrendek*. Budapest, Akadémiai.

- Kotter, J. P. (2009): *Tettvágy*. Budapest: HVG Kiadó.
- LSE (2006): *The Depression Report. A New Deal for Depression and Anxiety Disorders*. London: London School of Economics.
- Offe, C. (1992): Demokratikusan tervezett kapitalizmus? *Szociológiai szemle*, 1992/1: 5-21.
- Offshore (2012): Svájci cégalapítás – svájci cég.
<http://www.offshorecegalapitas.szlovakceg.eu/cegalapitassvajc.html/>.
- Phelps, E. S. (2008): „Tiszta versenyre van szükség” – a Nobel-díjas közgazdász, Edmund S. Phelps a gazdasági fejlettség mutatóiról. *Brand News*, 2008. szeptember.
- Polyánszky T. Z. (2008): Az EU-támogatások jogosultsági rendszerének egy alternatívája. *Társadalom és Gazdaság*, 30(2): 235–267.
- Polyánszky T. Z. (2010): Ütköző stratégiák árnyékában. A kelet- és közép-európai térség felzárkózási lehetőségei a XXI. század második évtizedében. *Európai tükrök*, 15(9): 11–26.
- Polyánszky T. Z. (2011a): Lélektani tényezők hatásútvonalai a gazdasági felzárkózás folyamatában. In: *Hitel–Világ–Stádium konferenciakötet*. Sopron: NYME.
- Polyánszky T. Z. (2011b): Társadalmi kultúra és egyenlőtlenség az európai régiókban. *JEL-KÉP*, 2011 nyár.
- Prónay G. (2009): A projektsikert elősegítő munkakultúra jellemzői és létrehozása. *Projektmenedzsment*, 64(5-6).
- Rokeach, M. (1973): *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rokeach, M. (1976): *Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change*. San Francisco–Washington–London: Jossey–Bass.
- Sajó A. (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelődése. *Közgazdasági Szemle*, 55/7-8.
- Sass J. (2004): Bizalom mindenáron!? *Társadalom és Gazdaság*, 26/2.
- Schmitt, D. P. – Allik, J. – McCrae, R. – Benet-Martínez, V. (2007): The Geographic Distribution of Big Five Personality Traits: Patterns and Profiles of Human Self-Description Across 56 Nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2): 173–212.
- Schumacher, E. F. (1974): *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*. London: Abacus.
- Schwartz, S. H. (1994): Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In: Kim, U. et al. (eds): *Individualism and collectivism: Theory, methods and applications* (pp. 85–119). London: Sage.
- Schwartz, S. H. (2004): Mapping and Interpreting Cultural Differences Around the World. In: Vinken, H. – Soeters, J. – Ester, P. (eds): *Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*. Leiden: Brill.
- Seers, D. (1972): What are we trying to measure? *Journal of Development Studies*, 8(3): 21–36.
- Simon, D. (2006): *Fifty Key Thinkers on Development*. Abingdon: Routledge.
- Sobocki, P. et al. (2006): Cost of depression in Europe. *Journal of Mental Health Policy and Economics*, 9(2): 87–98.
- Steel, P. – Taras, V. (2010): Culture as a consequence: A multi-level multivariate meta-analysis of the effects of individual and country characteristics on work-related cultural values. *Journal of International Management*, 16: 211–233.
- Stewart, I. – Jones, V. (1998): *A TA – ma. Bevezetés a korszerű tranzakcióanalízisbe*, Budapest: Grafit.
- Šućur, Z. – Zrinščak, S. (2007): Differences that Hurt: Self-perceived Health Inequalities in Croatia and European Union. *Croatian Medical Journal* 48: 653–666.
- Szakadát I. (2008): *Cselekvésemélet dióhéjban*. Budapest: Typotex.
- Székelyi M. (2009): *A siker története Magyarországon*. OTKA:
http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=1013/.

- Szentes T. és mtsai (2005): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció I.* Budapest: Akadémiai.
- Szondy M. (2009): Hol terem a boldogság? Bernád Emese interjúja Szondy Máté pszichológussal. <http://www.ujno.sk/images/Htm/2009/09033.htm/>.
- Taras, V. – Kirkman, B. L. – Steel, P. (2010): Examining the Impact of *Culture's Consequences*: A Three-Decade, Multi-Level, Meta-Analytic Review of Hofstede's Cultural Value Dimensions. *Journal of Applied Psychology*, 95(3): 405–439.
- TÁRKI (2009a): *A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei.* Budapest: TÁRKI. <http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/>.
- TÁRKI (2009b): A gazdasági felemelkedés társadalmi/kulturális feltételei. Interjú Tóth István Györggyel. *Inforádió*, 2009. okt. 16.
- Triandis, H. C. (1996): The Psychological Measurement of Cultural Syndromes. *American Psychologist*, 51(4): 407–415.
- Trompenaars, F. (1993): *Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business.* Chicago, IL: Irwin.
- Varga K. (2003): *Értékek fénykörében.* Budapest: Akadémiai.
- Világbank (1992): World Development Report. IBRD, Washington
- Wyplosz, Ch. (2010): The failure of the Lisbon Strategy. *Vox*, 2010. január 12. <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4478/>.

A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI

- Polyánszky, T. Z. (2006): Fejlesztéspolitika és fejlesztési tervek Magyarországon. In: Szentes, T. et al.: *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 186–210. o.
- Polyánszky, T. Z. (2008): A decentralizáció és a fejlődési dinamika szerepe a területi különbségek alakulásában. In: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyve.* Pécs: PTE-KTK.
- Polyánszky T. Z. (2008): Az EU-támogatások jogosultsági rendszerének egy alternatívája. Javaslatok a kohéziós politika reformjával kapcsolatos magyar álláspont kialakításához. *Társadalom és gazdaság*, 30(2): 235–267.
- Polyánszky T. Z. (2009): Felzárkózik vagy lemarad a kelet-közép-európai térség? Az uniós fejlettségmérés módszertani útvesztője. In: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyve.* Pécs: PTE-KTK.
- Polyánszky T. Z. (2010): Ütköző stratégiák árnyékában. A kelet- és közép-európai térség felzárkózási lehetőségei a XXI. század második évtizedében. *Európai tükrök*, 15(9): 11–26.
- Polyánszky T. Z. (2011): Lélektani tényezők hatásútvonalai a gazdasági felzárkózás folyamatában. *Hitel-Világ-Stádium* konferenciakötet. Sopron: NYME.
- Polyánszky T. Z. (2011): Társadalmi kultúra és egyenlőtlenség az európai régiókban. *Jel-Kép*, 2011/2-3.
- Polyánszky T. Z. (2011): A társadalmi kultúra szerepe az országimázs alakulásában. Tanulhatunk-e valamit a skandinávoktól? *Grotius* online folyóirat, 2011.
- Polyánszky T. Z. (2012): Central and Eastern Europe – Catching up or lagging behind? The methodological maze of the EU method of measuring development. *Society and Economy*, 34(3): 399–421.

FÜGGELÉK

F1. FÜGGELÉK A II. FEJEZETHEZ

Jövedelem és egyenlőtlenség

Források

Mindkét felhasznált mutató esetén az adatok forrása az Eurostat (letöltve: 2010. március 30.). Egyetlen kivétel a svájci egyenlőtlenségi adat, ezt egy OECD-tanulmányban leltük fel, amelynek elérhetősége: <http://www.oecd.org/dataoecd/52/13/43201528.pdf/>.

Adatgyűjtés éve

Az adatok minden esetben az utolsó elérhető adattal rendelkező három év (2005–2007) átlagából lettek számítva, kivéve a svájci adatot, amely csak egyetlen évre, 2005-re állt rendelkezésre.

Műveletek az adatokkal

Mivel a GDP-nél a magasabb, az egyenlőtlenségnél az alacsonyabb értékek a kedvezőek, a standardizált egyenlőtlenségi adatsort megszoroztuk mínusz 1-gyel, majd a két standardizált adatot országonként összeadtuk és elosztottuk kettővel. Az így keletkezett rangsort tekintjük a jövedelmi dimenzióban elért sikeresség sorrendjének.

Területi egyenlőtlenségek

Szerettük volna a területi egyenlőtlenségek országonkénti alakulását is figyelembe venni e dimenzióban, ez azonban két okból nem volt lehetséges: egyrészt bizonyos országokban még NUTS-3 szinten sincsenek adatok, mert az ország annyira kicsi (Ciprus és Luxemburg), másrészt Izland, Norvégia és Svájc adatai az Eurostatnál nem elérhetők. Az OECD-nél a Gini-index területi különbségeire vonatkozó adat megtalálható Luxemburgra, de Ciprusra nem, továbbá ez a mutató az Eurostatnál nincs meg, az OECD-nek pedig nem minden vizsgált ország tagja. A norvég statisztikai hivatal honlapján a NUTS-3 szintű adatok megvannak, ugyanez – lehet, hogy éppen egy kulturális vonást tükrözve – csak pénzért érhető el a svájci hivatalnál. Izlandon vélhetően nem számolnak regionális GDP-t, mert az nem található meg, míg a lakásokra és a halfogásra vonatkozóan vannak területi adatok – igaz, csak a főváros környékét és az azon kívüli területeket különítik el („capital region” és „outside the capital region” megjelölésekkel).

Egészség

Források

A születéskor várható élettartam forrása az Eurostat, az egészségben eltöltött évek számára, valamint az öngyilkosság és önkárosításra vonatkozóan a WHO adatbázisában voltak teljes körűen elérhető adatok.

Adatgyűjtés éve

Az egészségben eltöltött évek számára vonatkozóan 2003-as adatok alapján végeztünk becslést, a születéskor várható élettartam adatok 2007-esek (letöltés mindegyik esetben: 2010. március 30.).

Az öngyilkosság és szándékos önkárosítás 100 000 főre jutó száma tekintetében az adatok 2004 és 2008 között változnak. Részletesen: 2004 – Belgium, Portugália; 2005 – Szlovákia, Spanyolország; 2006 – Luxemburg, Dánia, Németország, Bulgária; 2007 – Svájc, Ciprus, Franciaország, Olaszország, Lettország, Norvégia, Lengyelország, Svédország, Szlovénia, Egyesült Királyság; a fel nem sorolt országok adatai 2008-asak.

Műveletek az adatokkal

Az egészségben eltöltött évek számára vonatkozóan 2003-ra volt teljes körűen adat. Az Eurostat adatbázisban azonban megtalálható volt hosszabb időszor is, több ország (de nem az összes) vonatkozásában, amely időszor azt mutatta, hogy az egészségben eltöltött és a születéskor várható élettartam aránya együtt változik, arányuk szinte állandó. Frissebb adatok felhasználása érdekében az Eurostat 2007-es születéskor várható élettartam adatait megszoroztuk annnyival, ahány százaléka volt a 2003-as évben az egészségben eltöltött évek száma a születéskor várható 2003-as élettartamnak (az arány tekintetében a módszertan megőrzése érdekében mindkettő WHO-adat volt). Így nyertünk egy becsült 2007-es „egészségben eltöltött évek száma” mutatót. A várható élettartam alindexet e becsült és a 2007-es felmért „születéskor várható élettartam” mutató átlagaként hoztuk létre.

Mivel az élettartamok esetén a magas, az öngyilkosság esetén pedig az alacsony értékek a kedvezőek, a standardizált öngyilkossági adatsort megszoroztuk mínusz 1-gyel, majd a két standardizált adatot országonként összeadtuk és elosztottuk kettővel. Az így keletkezett rangsort tekintjük az országok egészség dimenzióban elért sikeresség sorrendjének.

Demográfia

Források

A demográfiai adatok öt kivétellel az Eurostat adatbázisából valók. A „csoska család” mutató és az egyszemélyes háztartások aránya Svájcra és Horvátországra vonatkozóan nem szerepelt az adatbázisban. Svájc vonatkozásában egy 2000-es OECD-adatot hivatkozó cikkből tájékozódunk (Economix 2010) az egyszemélyes háztartások gyermekes háztartásokon belüli arányáról. Szintén egy cikkben leltünk svájci adatra az egyszemélyes háztartások arányáról (ISM 2008/2009). Horvátország vonatkozásában sajnálatos módon csak a 2001-es népszámlálási adatokból lehetett becsléseket tenni. A 2001-es adatok szerint az egyszemélyes háztartások aránya 20,5% volt, egy 2007-es tanulmány szerint ugyanakkor csak 9,5%, ami minden más ország értékét jócskán alulmúlja (azaz nagyon kedvező). Előnye, hogy frissebb, hátránya, hogy nem volt hozzá hivatkozás. Egy nagyjából a két érték átlaga körüli 15-ös értéket írtunk be, amellyel Horvátország még így is a legalacsonyabb arányt produkálta. Ugyanebből a cenzusból nyertünk adatot az egyszemélyes háztartások arányára. Abszolút számokat adtak meg, de mivel a gyermekes háztartások száma is megvolt, kiszámítható volt az érték.

Érdekes hiányosság volt még a máltai válási statisztika, amely nem létezik, mert Máltán jogilag nincs válás (nincs rá jogszabály). Sok tanulmány foglalkozik azonban azzal, hogy hányan szeretnének elválni egymástól évente, és ezért külföldre mennek válni, mert a házasságukat viszont külföldön elismerik. Meglehetősen önkényesen, de megítélésünk szerint az eredményeket nem torzító módon Máltához bejegyeztük a legalacsonyabb adattal rendelkező Írország rátáját. Valamilyen értéket muszáj volt meghatározni, ellenkező esetben a zéróval való osztás problémájába ütközünk a házassági és a válási ráták elosztásánál.

Adatgyűjtés ideje

Az Eurostat-tól származó adatok a népszaporulati ráta és további egy adat kivételével 2007-esek, Franciaországra vonatkozóan nem állt rendelkezésre válási adat, ezért ott a 2006-os értéket tekintettük irányadónak (amely nem sokat és nem tendenciaszerűen változott az azt megelőző években). A népszaporulati ráta adatai 2006-ra voltak meg Belgium kivételével teljes körűen. Belgium esetén az előző három év átlagának tekinthető 1,7-es értéket vettük számításba. A fentebb már említett svájci családi adatok 2000-ből és 2005-ből valók, a horvát adatok alapvetően a 2001-es népszámláláson alapulnak, kiegészülve egy 2007-es tanulmánnyal. A népszaporulati adatokat 2010. február 10-én, a családi és háztartási adatokat 2010. március 31-én, a házassági és válási mutatókat 2010. április 4-én töltöttük le. Hasonlóképpen április 4-én szereztük be a hiányzó svájci és horvát családi-háztartási adatokat.

Műveletek az adatokkal

Az egyszemélyes háztartásokra vonatkozó adatok az összes háztartás arányában voltak elérhetők, ugyanakkor rendelkezésre állt a gyermekes háztartások összes háztartáson belüli aránya is. A kettőből kiszámítható volt az egyszemélyes háztartások gyermekes háztartásokon belüli aránya. Erre azért volt szükség, mert a svájci adat csak e vonatkozásban állt rendelkezésre, és a svájci statisztikai hivatal – mint fentebb már említettük – a legtöbb

adatot nem bocsátja ingyenesen rendelkezésre. A házasság/válás mutatót úgy képeztük, hogy házasságok 1000 főre vetített számát elosztottuk a válások ezer főre vetített számával.

Mivel a szaporulati rátánál és a házasság/válás mutatónál a magas értékek, a másik kettőnél az alacsony értékek kedvezőek, az utóbbi két mutató standardizált értékeit megszoroztuk mínusz 1-gyel, és így adtuk össze az értékeket a főszövegben szereplő súlyoknak megfelelően, majd osztottuk el öttel.

Különleges számítás volt a házasság/válás arány „deflálása” a vallásossággal. Mivel sajnos a rossz, de egyben maradt házasságokat statisztikailag nem lehet kimutatni, ugyanakkor feltételezzük, hogy a vallásosabb országokban több az ilyen házasság, ezért úgy gondoltuk, hogy a vallásosabb országokban a házasság/válás arány kedvezőbb képet fest annál, mint amennyire valóban sikeres az adott társadalom a házasságok alakításában. (Itt is rögzítjük azonban, hogy természetesen rossz házasságok mindenhol vannak, az egész ezzel kapcsolatos statisztika korlátozottan érvényes csak.) Az Eurobarometer-felmérés Wikipedián elérhető adatai alapján rögzítettük, hogy melyik országban hány százalék hisz Istenben, és elkészítettünk három házasság/válás adatsort. Az elsőben nem vettük figyelembe a vallásosságot (ezek az alap statisztikai adatok). A másodiknál a teljes vallásossági mutatóval „defláltuk” a rátát – ez teljesen megváltoztatta az országok e téren mutatott rangsorát. Végül képeztünk egy olyan adatsort is, ahol az eredeti adatokat a vallásossági együttható felével „defláltuk” csak. Az így kapott rangsor első harmada a deflálás nélküli eredeti statisztikához hasonlít, ugyanakkor a teljes defláláskor előre ugrott (északi) országok a köztes értékkel való deflálás során is felugrottak hátulról a középsőmezőnybe. Végül ez utóbbi rangsor mellett döntöttünk, meghagyva azt a lehetőséget, hogy a vallásosságnak nem csak torzító hatása lehet a statisztikákra, hanem kedvező hatása is lehet a házasságok minőségére.

Szubjektív életminőség

Források

Az élettel való elégedettség indexének (SLI) forrása a University of Leicester által készített Boldogság világtérkép (World Map of Happiness), amelynek rangsoradatait a Wikipediáról töltöttük le 2010. március 31-én. A szubjektív egészség-megítélés a Eurostat New Cronos adatbázisából való, de a Health Interview Survey egy dokumentumából fértünk hozzá. Ez a dokumentum azonban nem tartalmaz adatot Horvátországra vonatkozóan. Horvát adatokat egy horvát felmérés eredményein alapuló tanulmányból nyertünk (Šućur – Zrinščak 2007). A horvát UNDP-program adatfelvétele az EU életminőség-felmérésének (EQLS) kérdőívét használta.

Adatgyűjtés éve

Az Eurobarometer felmérése 2004-es, a horvát adatok 2006-osak. Az SLI mutatóhoz minden ország esetén a 2006-os rangsort használtuk fel.

Műveletek az adatokkal

A horvát szerzők sajnos csak három kategóriában („nagyon jó”, „jó vagy közepes”, „rossz vagy nagyon rossz”) közölték az adatokat. Ebből az első és az utolsó nem probléma, a „jó vagy közepes” kategóriából azonban a „közepest” ki kellett vennünk, hogy ugyanazokkal a számokkal végezhesünk műveletet, mint a többi országnál. Az értéket elfeleztük, és hozzáadtuk a „nagyon jó”-hoz, így kreálva egy pontatlan, de használható számlálót a horvát hányadoshoz.

Környezet

Forrás

Az EPI-adatokat a www.epi.yale.edu honlapról, a mutató hivatalos honlapjáról töltöttük le 2010. március 30-án. Az ökológiai lábnyomra vonatkozóan az adatok nagy része megtalálható volt a World Footprint Network oldalán, de ott bizonyos okokból nem minden ország adatait teszik nyilvánossá. A Wikipedia Luxemburg és Izland kivételével ugyanakkor tartalmazza a WFN adatait (például Svédország értékei csak ott jelentek meg, a hivatalos honlapon nem, de a mindkét helyen megjelenő országok értékei azonosak voltak). Az interneten fellelhető publikációk a két hiányzó országgal kapcsolatban ellentmondásos értékeket közöltek, így levélben

fordultam a szervezethez adatkéréssel. A szervezet Luxemburgra 12-es, Izlandra azonban 52-es értéket közölt, ami irreális. Kereszkérdésekre elküldték az adatok bontását, amelyből kitűnt, hogy a számítási módszertan sajátosságai miatt Izland halászata okozza a teljesen extrém értéket (amely Luxemburgot kivéve minden ország értékének több mint ötszöröse, de a legtöbbször több mint hatszorosa). A szervezet munkatársa egyúttal közölte, hogy az izlandi adat nekik is gyanús, ezért nem is szokták publikálni. Eközben a Floridai Egyetem honlapján egy 1997-es tanulmányban Izlandra 7,4-es 1993-as adatot közölnek, egy új-zélandi, tanároknak adatbázist nyújtó honlap egyik dokumentumában pedig 1996/1997-re 9,9-es értéket állapítottak meg. A szervezet bizonytalanságát és e korábbi értékeket figyelembe véve, ugyanakkor Izland monostruktúrák gazdaságából fakadóan a halászat jelentős mértékű környezethasználatának tényét elfogadva Izlandhoz is beírtunk egy fiktív 12-es értéket, mellyel Izland a legrosszabb eredményt éri el az EFP mutatóban, de nem torzítja értékét annyira, hogy az döntően befolyásolja a környezeti mutatóban való szereplését.

Adatgyűjtés ideje

Az EPI-adatok 2010-ből, az EPF-adatok Luxemburg kivételével 2006-ból valók. A szervezet kérésére közöljük, hogy a luxemburgi adat általuk elvárt hivatkozását: Global Footprint Network, 2008 Edition; www.footprintnetwork.org. Izlandra vonatkozóan 1993-as, 1996/1997-es és (irreális) 2006-os adatok álltak rendelkezésre, amelyek alapján egy fiktív, de funkcionálisan értelmezhető adatot rögzítettünk.

Műveletek az adatokkal

Mivel az EPI esetén a magas, az EFP esetén pedig az alacsony értékek a kedvezőek, a standardizált EFP adatsort megszoroztuk mínusz 1-gyel, majd a két standardizált adatot országoként összeadtuk és elosztottuk kettővel. Az így keletkezett rangsort tekintjük az országok Környezet dimenzióban elért sikeresség sorrendjének.

Versenyképesség

A Global Competitiveness Index 2009-es értékeit vettük figyelembe. Az adatokat a World Economic Forum oldaláról töltöttük le 2010. március 30-án.

Nemzeti Sikerességi Index

Magyarázattal tartjuk szükségesnek ellátni a Nemzeti Sikerességi Index számítását, mivel a disszertáció kéziratát olvasókban felmerült, nem torzítja-e az eredményeket, hogy a mutató számítása során az adatok kétszeri standardizáláson és többszöri átlagoláson esnek át.

A sikerességi index dimenziókból épül fel. Ahol egy dimenzióban egynél több alindex szerepel, ott ezeket az indexeket közös mértékegységre volt szükséges hozni ahhoz, hogy együtt értelmezhetőek legyenek. Ezért például a Környezet dimenzióban standardizáltuk mind az EPI, mind az EFP adatsorokat, és az egyes országok számára e két érték átlagából állt elő a Környezet dimenzióindex. Ez nem minden esetben egyszerű átlagolás volt, a demográfia dimenzióban például nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk a szaporulati rátának, mint a „puha” mutatóknak, így előbbi kétszeres súllyal vettük figyelembe az átlagolásnál. Az imént leírt eljárást alkalmazva jártunk el minden dimenzió esetében, aminek eredményeképpen minden dimenzióra nyertünk egy standardizált adatsorok egyszerű vagy súlyozott átlagolásából származó dimenzióindexet, avagy egyetlen alindex esetén közvetlenül a standardizált adatsor vált dimenzióindexszé is. A dimenzióindexek összesítésénél egyszerű átlagolással jártunk el, mert nem kívántuk egyik vagy másik dimenziót eltérő súllyal figyelembe venni.

Nem elégedtünk meg ugyanakkor ezzel a számítással, mert e számítás alapjául szolgáló standardizált adatsorokban extrém értékek is szerepeltek. Másfelől az extrém értékeket nem kívántuk eltávolítani az elemzésből, mert azzal egy országot kellett volna eltávolítani, és célunk nem az volt, hogy a többségről kapjunk hiteles képet, hanem hogy minden egyes, elemzésbe vont országról legyen összevont indexünk. Az extrém értékek viszont torzítják a nem-extrém értékekkel rendelkező országok relatív pozícióit is, így valamilyen módon kezelni kívántuk ezt a problémát. A kiválasztott „tompító” megoldás értelmében nem csak a standardizált értékeken alapuló dimenzióindexeket vettük figyelembe, hanem azt is, hogy az adott ország az egyes alindexekben hányadik helyezést ért el. Az első helyezés 31 pontot, az utolsó 1 pontot kapott. Például a Jövedelem dimenzióban Luxemburnak a GDP-ben extrém értéke van (3,604) és ezzel első (31 pont), míg a jövedelemeloszlásban a mezőny közepe felé helyezkedik el (0,482) és ezzel 13. helyezett (19 pont). A standardizált pontok átlaga szerinti dimenzióindex $(3,604 + 0,482)/2 = 2,043$, amellyel nagyságrendekkel első

helyezett a második Norvégia előtt (0,92), míg sorrendpontszámainak átlaga a dimenzió belül $(31+19)/2 = 25$, és ezzel a 6. helyezést éri csak el a Jövedelem dimenzióban. Minden ország esetében összeadtuk a dimenziónkénti rangsorpontszámokat is, és elosztottuk a dimenziók számával, így minden országra kijött egy 1 és 31 közötti érték (összesített, átlagolt rangsorpontszám).

Ezen a ponton a standardizált értékekből levezetett és a rangsorponszámokon alapuló összesített indexeket közös mértékegységre kellett hozni, hogy kialakuljon a sikerességi pontszám. Ehhez mindkét adatsort standardizáltuk. Itt aggályosnak legfeljebb a már eleve standardizált adatokból két átlagolással nyert adatsor újabb standardizálása tekinthető, voltképpen azonban matematikailag semmilyen eretnokség nem történt: az eredeti standardizált adatsorok az átlagolás során a zérus irányába „koptak” kicsit, és ezt az újabb standardizálás valamelyest „újraélesíti” – azaz ismét 1 szórású változóvá alakítja, megőrizve az országok sorrendjét és az eloszlás jellemzőit is. Az e fölötti aggodalom alapján az is aggodalmat kelthet, hogy már a folyamat elején a legkülönbözőbb módokon kiszámított indexeket (pl. GCI, EFP, SLI) standardizálunk, amely összetett indexek maguk is elképzelhető, hogy már tartalmaztak standardizálást, hiszen többféle mértékegységű információt kompresszálnak. Megítélésünk szerint a másodszori standardizálás nem torzírtja jobban az eredményeket, mint az egyszeri, mert az országok egymáshoz viszonyított pozícióját megőrzi, míg az vizsgált mintán kívüli összehasonlíthatóság már az első standardizálással elvész. A többszöri átlagolás pedig az adatok karakterességének „kopását” eredményezi, ami leginkább szigorítja az elemzést, hiszen ha ennek ellenére markáns különbségek figyelhetők meg, az csak növeli a vizsgálat hitelességét.

F2. FÜGGELÉK A IV. FEJEZETHEZ

E függelék először közli a IV. fejezet magyarázó változóinak főbb adatait és az adattranszformációk jellegét, azt követően a főkomponensek és faktorok kialakítása kapcsán az adathiányok kezelését részletezi.

Az eredeti adatok

Az F2.A. táblázatban közöljük a változók

- eredeti angol nevét (a magyar fordítás a főszövegben, a vonatkozó résznél található);
- az adatokon végzett transzformáció jellegét (a táblázatot követően részletesen kifejtjük);
- a változó magas értékének jelentését (kódolás);
- a változó forrását;
- az adathiányokat (az országcódok feloldása az irodalomjegyzéket követő rövidítésjegyzékben olvasható).

A forrásokat illetően az alábbi rövidítéseket használtuk:

ESS: A European Social Survey adatai, amelyek:

- Málta esetében nem álltak rendelkezésre;
- Bulgária, Ciprus, Horvátország, Lettország, Litvánia és Románia esetében 2008-asak;
- az összes többi (24) országra vonatkozóan 2004-ből származnak.

A IV.1.1. alfejezetben részletesen kifejtettük, hogy miért a 2004-es adatokat használtuk fel a legtöbb ország esetében.

EVS/WVS: A European Values Survey és a World Values Survey adatai, amelyek:

- Ciprus esetében nem álltak rendelkezésre;
- Norvégia és Svájc esetében 1996-osak vagy 1989/90-esek és a World Values Survey-ből valók;
- az összes többi (28) országra vonatkozóan a European Values Survey 1999/2000-es felvételéből származnak.

Azt, hogy Norvégia és Svájc esetében melyik adat 1989-es és melyik 1996-os, részletesen közöljük a táblázatot követően.

WVS-SUPPL: A World Values Survey olyan kérdésekre vonatkozó adatai, amelyek a European Values Survey alapul vett adatbázisában nem szerepeltek. Ezek az adatok a legkülönbözőbb évekből valók, a forrásokat a táblázatot követően a „Források” cím alatt részletesen közöljük.

Az itt közölt forrásadatok a felmérések általános adathiányaira vonatkoztak. Természetesen egyes konkrét változók esetében további, egyes országokra vonatkozó adathiányok is voltak, ezekeről a táblázat jobb szélső oszlopa tájékoztat.

F2.A. táblázat. Az eredeti magyarázó változók főbb adatai

BIZALOM						
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY	
MPTR_1	Most people can be trusted or you cannot be too careful	Átalakítás nélkül	Magas bizalom	EVS/WVS	CY, MT, PT	
MPTR_2	Most people can be trusted or you cannot be too careful	Tizenegy fokozatúból átalakítva		ESS		MT
MPADV	Most people try to take advantage of you, or try to be fair					MT
MPHELP	Most of the time people helpful or mostly looking out for themselves					MT
HONST	If you want to make money, you can't always act honestly	Ötfokozatúból átalakítva	Nem ért egyet			BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
BUSIN	Businesses only interested in profit, not improve service/quality		Magas bizalom			
TRPLUM	Trust plumber/builder/mechanic/other repairer deal honestly with you					
TRFIN	Trust financial companies/bank/insurers deal honestly with you					
TRPUBL	Trust public officials deal honestly with you					
WORDISH	How worried are you of being treated dishonestly	Négyfokozatúból átalakítva	Nem aggódik			
OVCH_PL	Plumber/builder/mechanic/repairer overcharged you, how often last 5 years	Ötfokozatúból átalakítva	Nem csapták be			
FOOD	You were sold food packed to conceal worse bits, how often last 5 years					
INTIM	Anyone to discuss intimate and personal matters with	Átalakítás nélkül	Igen, van	MT		
UNPAID	Can count on unpaid house/care help from anyone outside household		Igen, számíthat	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO		
CSALÁDSZEMLÉLET						
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS		HIÁNY
FAMIMP	How much is it important for you: Family?	Négyfokozatúból átalakítva	Fontos	EVS/WVS		CY, PT
FAMPRIOR	A person's family should be main priority in life	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért	ESS		BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
JOBSC_1	When jobs are scarce, men have more right to a job than women	Háromfokozatúból átalakítva		EVS/WVS	CY	
JOBSC_2	Men should have more right to job than women when jobs are scarce	Ötfokozatúból átalakítva		ESS	CY, BG, HR, LT, LV, MT, RO	

MOTFAT_1	A child needs both mother and father to grow up happily	Átalakítás nélkül	Inkább egyetért	EVS/WVS	CY
MOTFAT_2	Children in home, parents should stay together even if don't get along	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
SINGPAR	If a woman wants to have a child as a single parent, but she doesn't want to have a stable relationship with a man, do you approve or disapprove?	Háromfokozatúból átalakítva	Nem ért egyet	EVS/WVS	CY
WFULCH	A women has to have children to be fulfilled	Átalakítás nélkül	Inkább egyetért		
MFULCH	A man has to have children to be fulfilled	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
WLESSW	Woman should be prepared to cut down on paid work for sake of family				
MEQRES	Men should take as much responsibility as women for home and children		Nem ért egyet		
IDNUMCH	Ideal number of children	Átalakítás nélkül	Sok gyerek	WVS-SUPPL	CY, GR, LU
PARLOVE	Regardless of what the qualities and faults are of ones parents, one must always love and respect them		Egyetért (az alternatíva a kiérdemelendő szeretet volt)	EVS/WVS	CY
PARSACR	Parents should scarifice their own well-being or have their own life	Háromfokozatúból átalakítva	Fel kell áldozniuk		
INDEP	Important child qualities: Independence	Átalakítás nélkül	Említés gyakorisága		
LONGTERM	A marriage or a long-term stable relationship is necessary to be happy	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért		CH, CY, NO
DISHW	How often disagree with partner about how to divide housework	Hétfokozatúból átalakítva	Ritkán	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
DISMON	How often disagree with partner about money				
DISWK	How often disagree with partner about time spent on paid work				
WHOMON	Who generally get their way on occasional expensive household purchases	Ötfokozatúból átalakítva	Konszenzus		
WHOHW	Who generally get their way on how to divide housework				
IMPFAITH	Importance for successful marriage: Faithfulness	Háromfokozatúból átalakítva	Fontos	EVS/WVS	CY
IMPINC	Importance for successful marriage: An adequate income				
IMPBACK	Importance for successful marriage: Same social background				
IMPRES	Importance for successful marriage: Mutual respect				
IMPRELIG	Importance for successful marriage: Shared religion				
IMPHOU	Importance for successful marriage: Good housing				
IMPAGPOL	Importance for successful marriage:				

	Agreement on politics				CH, CY, NO	
IMPUST	Importance for successful marriage: Understanding and tolerance					
IMPINLW	Importance for successful marriage: Living apart from in-laws					
IMPSEX	Importance for successful marriage: Happy sexual relationship					
IMPHHCH	Importance for successful marriage: Sharing household chores					
IMPCH	Importance for successful marriage: Children					
IMPDISC	Importance for successful marriage: Discuss probs among us					
IMPTIME	Importance for successful marriage: Spend as much time together as possible					
IMPINT	Importance for successful marriage: Talking a lot about mutual interests					
ÉLETMÓD						
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY	
FRIENDS	How often do you spend time with friends?	Négyfokozatúból átalakítva	Gyakran	EVS/WVS	CY NO, CH	
SOCIAL	How often socially meet with friends, relatives or colleagues?	Hétfokozatúból átalakítva		ESS	MT	
COLLEG	How often do you spend time with colleagues out of the workplace?	Négyfokozatúból átalakítva		EVS/WVS		CY NO, CH
CHURCH	How often do you spend time with people from the church/mosque/synagogue?					CY NO, CH
CLUBS	How often do you spend time with people from clubs (sport, arts, culture, etc.)					CY NO, CH
BELONG	Do you belong to cultural/sports/arts organizastion?	Átalakítás nélkül			Sokan	CY, CH
CONTEMP	Do you take moments of prayer, meditation, contemplation?	Átalakítás nélkül	Igen		CY, CH	
PRAY	How often do you pray apart from religious services?	Hétfokozatúból átalakítva	Gyakran	ESS	MT	
PHILO	How often do you think about the meaning of life?	Négyfokozatúból átalakítva		WVS-SUPPL	CY, GR	
TV_WAT	How many hours do you spend watching the television on an average weekday?	Nyolcfokozatúból átalakítva	Sokat	ESS	MT	
NP_REA	How much time do you spend reading newspaper on an average weekday?					MT
RUNOUT	Many things to do at home, often run out of time before I get all done	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetértés mértéke		BG, CY, HR, LTT, LV, MT, RO	
JOBPREV	How often does your job prevent you from giving time to partner/family?		Gyakran			
MUNKA, SIKER, AKTIVITÁS						
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY	
WIMP	Importance in life: Work	Négyfokozatúból átalakítva	Fontos	EVS/WVS	CY	

W_TALT	To fully develop your talents you need to have a job	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért		CH, CY, NO			
W_PAY	Important in job: Good pay	Átalakítás nélkül	Említések aránya		CY			
W_PLES	Important in job: Pleasant people to work with				CH, CY			
W_NOPR	Important in job: Not too much pressure				CY			
W_SEC	Important in job: Secure job				CH, CY			
W_PROM	Important in job: Promotion				CY			
W_RECT	Important in job: Respected job				CH, CY			
W_GHOU	Important in job: Good hours				CY			
W_INIT	Important in job: An opportunity to use initiative				CH, CY			
W_USE	Important in job: Useful for society				CY			
W_HOLY	Important in job: Good holidays				CH, CY			
W_MEET	Important in job: Meeting people				CY			
W_ACH	Important in job: An opportunity to achieve something				CY			
W_RPLE	Important in job: Responsible job							
W_INT	Important in job: Interesting job							
W_ABIL	Important in job: A job that meets one's abilities							
FREDEC	How free are you to make decisions in your job?				Nagy szabadság			
NIGHT	Work involve working evenings/nights, how often				Hétfokozatúból átalakítva	Ritkán	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
NIGHT_P	Partner's work involve working evenings/nights, how often							
OVERT	Work overimte on short notice, how often							
OVERT_P	Partner has to work overtime on short notice, how often							
WEND	Work involve working at weekends, how often	Ötfokozatúból átalakítva						
WEND_P	Partner's work involve working at weekends, how often							
WORWK	Worry about work problems when not working, how often							
RESPCT	Important to get respect from others	Hatfokozatúból átalakítva	Fontos		MT			
SUCCES	Important to be successful and that people recognise achievements							
RICH	Important to be rich, have money and expensive things							
ADVT	Important to seek adventures and have an							

	exiting life				
DECFRE	Important to make own decisions and be free				
TRYNEW	Important to try new and different things in life				
CREAT	Important to think new ideas and being creative				
CH_HARD	Important child qualities: Hard work	Átalakítás nélkül	Említés gyakorisága	EVS/WVS	CY
CH_IMAG	Important child qualities: Imagination				
CH_DET	Important child qualities: Determination and perseverance				
KEDÉLYÁLLAPOT ÉS ÉNKÉP					
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY
JOBSAT	Job satisfaction	Átalakítás nélkül	Elégedett	EVS/WVS	CY
ECSAT	Satisfaction with the state of the economy	Tizenegy fokozatúból átalakítva		Gyakran	ESS
CHEER	Have felt cheerful and in good spirits last 2 weeks	Hatfokozatúból átalakítva	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO		
CALM	Have felt calm and relaxed last 2 weeks				
VIGOR	Have felt active and vigorous last 2 weeks				
WAKE	Have woken up feeling fresh and rested last 2 weeks				
INTR	Daily life been filled with things that interest me last 2 weeks				
EXCIT	Ever felt excited on interested	Átalakítás nélkül	Igen	WVS-SUPPL	CY, GR, HR, LU + RESTL (CH). UPSET (BG)
RESTL	Ever felt restless				
PROUD	Ever felt proud because someone complimented you		Nem		
LONE	Ever felt lonely or remote from other people				
PLESD	Ever felt pleased about having accomplished something		Igen		
BORE	Ever felt bored		Nem		
TOP	Ever felt on top of the world		Igen		
DEPR	Ever felt depressed or very unhappy		Nem		
MYWAY	Ever felt that things were going your way		Igen		
UPSET	Ever felt upset		Nem		
WORDISH	How worried are you of being treated dishonestly	Négyfokozatúból átalakítva	Nem aggódik	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
WORWK	Worry about work problems when not working, how often	Ötfokozatúból átalakítva	Nem gyakran		

TIRED	Too tired after work to enjoy things like do at home, how often				
HWKSTR	Find my housework stressful		Nem ért egyet		
TURNOUT	How much freedom of choice and control you feel you have over the way your life turns out?	Átalakítás nélkül (átlag volt)	Nagy szabadság	EVS/WVS	CY, PT
REPLCE	How difficult/easy for employer to replace you if you left	Tizenegy fokozatúból átalakítva	Nagyon nehéz lenne	ESS	BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
PCHGE	Personal characteristics: Changes	Átalakítás nélkül	Kedveli a változást	WVS-SUPPL	CH, CY, GR, LU
PSUCC	Personal characteristics: I usually count on being successful in everything I do		Említések aránya		
PCONV	Personal characteristics: I enjoy convincing others of my opinion				
PMOD	Personal characteristics: I serve as a model for others				
PGET	Personal characteristics: I am good at getting what I want				
PENVY	Personal characteristics: I own many things others envy me for				
PRESP	Personal characteristics: I like to assume responsibility				
PSURE	Personal characteristics: I am rarely unsure about how should I behave				
PADV	Personal characteristics: I often give other advices				
POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS ÁLLAMFELFOGÁS					
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY
POLIN_1	How much important in life: Politics	Négyfokozatúból átalakítva	Fontos	EVS/WVS	CY
POLIN_2	How mich interested in politics?		Nagyon érdekli	ESS	MT
TVPOL	TV watching, news/politics/current affairs on average weekday	Nyolcfokozatúból átalakítva	Gyakran		
NEWPOL	Newspaper reading, politics/current affairs on average weekday				
GOVRES_1	State should take more responsibilty in making possible better living	Átalakítás nélkül	Avatkozzon be	EVS/WVS	CY
GOVRES_2	Government should reduce income differences	Ötfokozatúból átalakítva	Egyetért	ESS	MT
GOVSTR	Important that government is strong and ensures safety	Hatfokozatúból átalakítva			
EQOPP	Important that people are treated equally and have equal opportunities				
EQFRE	Which is more important: Freedom or equality	Háromfokozatúból átalakítva	Egyenlőség	EVS/WVS	CY
UNLUCK	Why are people in need: Unlucky	Említések aránya, első és második helyen említések összevonva: második helyen említés 0,5-es	Említések aránya		CH, CY
LAZY	Why are people in need: Laziness or lack of willpower				
INJUST	Why are people in need: Unjustice in				

	society	szorzóval			
MODERN	Why are people in need: Part of modern progress				
VISELKEDÉS, TOLERANCIA ÉS NÉHÁNY EGYÉB VÁLTOZÓ					
KÓD	EREDETI VÁLTOZÓNÉV	TRANSZFORM	MAGAS ÉRTÉK	FORRÁS	HIÁNY
BEHAV	Important to behave properly	Hatfokozatúból átalakítva	Fontos	ESS	MT
CH_GMAN	Important child qualities: good manners	Átalakítás nélkül	Említések aránya	EVS/WVS	CY, HR
HUMB	Important to be humble, modest, and not draw attention	Hatfokozatúból átalakítva	Fontos	ESS	MT
ADMIR	Important to show abilities and be admired				
FOLRUL	Important to do what is told and follow the rules				
BREKRUL	Occasionally alright to ignore law and do what you want	Ötfokozatúból átalakítva	Nem ért egyet		BG, CY, HR, LT, LV, MT, RO
CH_OBED	Important child qualities: Obedience	Átalakítás nélkül	Említések aránya	EVS/WVS	CY, HR
TRAD	Important to follow traditions and customs	Hatfokozatúból átalakítva	Fontos	ESS	MT
LOYAL	Important to be loyal to friends and devote to people close				
UNDST	Important to understand different people				
HELP	Important to help people and care for others well-being				
CH_TOL	Important child qualities: Tolerance and respect for others	Átalakítás nélkül	Említések aránya	EVS/WVS	CY, HR
CH_USFH	Important child qualities: Unselfishness				
ENVIR	Important to care for nature and environment	Hatfokozatúból átalakítva	Fontos	ESS	MT
W_USE	Important in job: useful for society	Átalakítás nélkül	Említések aránya	EVS/WVS	CH, CY
W_RSPY	Important in job: responsible job				CY
CH_RSPY	Important child qualities: Responsibility				CY, HR
CH_THFT	Important child qualities: Thrift and saving money				
A 158. változó					
SAVRAT	Gross savings rate	Átalakítás nélkül	Magas megtakarítás	EUROSTAT	HR, LU, MT

Források

A táblázatot megelőzően közzétettük az adatok forrását általánosságban, és jelentük, hogy a források hol kívánnak részletezést. Ezek a pontok a táblázatban EVS/WVS jelzéssel illetett változók Norvégiára és Svájcra vonatkozó, 1996-os és 1989/90-es adatainak pontosítása, illetve a WVS-SUPPL jelzéssel illetett változók forráséveinek megjelölése.

A táblázatban EVS/WVS megjelölésű változók közül:

Svájcra 1989-es adatok az alábbi változók adatai: IMPFAITH, IMPINC, IMPBACK, IMPRESP, IMPRELIG, IMPHOU, IMPAGPOL, IMPUST, IMPINL, IMPSEX, IMPHHC, IMPCH, FREDEC, JOBSAT, EQFRE.

Norvégiára 1990-es adatok az alábbi változók adatai: IMPFAITH, IMPINC, IMPBACK, IMPRESP, IMPRELIG, IMPHOU, IMPAGPOL, IMPUST, IMPINL, IMPSEX, IMPHHC, IMPCH, W_PLES, W_PROM, W_USE, W_MEET, FREDEC, JOBSAT, EQFRE, UNLUCK, LAZY, INJUST, MODERN.

Svájcra és Norvégiára is 1996-os adatok mindazon változók adatai, amelyek a táblázatban EVS/WVS megjelölésűek, a fenti két pontban nem kerültek felsorolásra és a táblázatban az adathiány oszlopban nem szerepel a két ország.

Svájcra vagy mindkét országra adathiányosak azok a változók, amelyek a táblázatban EVS/WVS megjelölésűek, a fenti két pontban nem kerültek felsorolásra és a táblázat jobb szélső oszlopában az adathiány oszlopban szerepel a két ország valamelyike, vagy mindkettő.

A táblázatban WVS-SUPPL megjelölésű változók a legkülönbözőbb évekből valók voltak. Ezeket az *F2.B. táblázatban* összegeztük. A táblázat fejlécének rövidítéseihez a feloldást a táblázathoz fűzött megjegyzésben közöljük.

F2.B. táblázat. A WVS-SUPPL megjelölésű változók forrásévei

	10 EVER	IDNUMCH	CHANGES	8 PERS	PHILO
Ausztia	1990	1990	1990	1990	1999
Belgium	1990	1990	1990	1990	1990
Bulgária	1990	1997	1990	1990	1999
Csehország	1991	1998	1991	1991	1998
Dánia	1990	1990	1990	1990	1999
Egyesült Királyság	1990	1990	1990	1990	1999
Észtország	1990	1996	1990	1990	1999
Finnország	1990	1996	1990	1990	2000
Franciaország	1990	1990	1990	1990	1990
Hollandia	1990	1990	1990	1990	1990
Horvátország		1996			1999
Írország	1990	1990	1990	1990	1990
Izland	1990	1990	1990	1990	1990
Lengyelország	1990	1997	1990	1990	1990
Lettország	1990	1996	1990	1990	1996
Litvánia	1990	1997	1990	1990	1999
Luxemburg					1999
Magyarország	1991	1998	1991	1991	1998
Málta	1991	1991	1991	1991	1991
Németország	1990	1997	1990	1990	1999
Norvégia	1990	1996	1990	1990	1996
Olaszország	1990	1990	1990	1990	1999
Portugália	1990	1990	1990	1990	1990
Románia	1993	1998	1993	1993	1998
Spanyolország	1990	1995	1990	1990	2000
Svájc	1989	1996			1996
Svédország	1990	1996	1990	1990	1999
Szlovákia	1991	1998	1991	1991	1998
Szlovénia	1992	1995	1992	1992	1995

Jelkuls:

10 EVER – Az *F2.A. táblázat* következő változói: EXCIT, RESTL, PROUD, LONE, PLESD, BORE, TOP, DEPR, MYWAY, UPSET.

IDNUMCH – Az *F2.A. táblázat* azonos nevű változója.

CHANGES – Az *F2.A. táblázat* PCHGE nevű változója.

8 PERS – Az *F2.A. táblázat* következő változói: PSUCC, PCONV, PMOD, PGET, PENVY, PRESP, PSURE, PADV.

PHILO – Az *F2.A. táblázat* azonos nevű változója.

Adattranszformációk

Az F2.A. táblázatban a TRANSZFORM oszlopban számos adattranszformációs módra utaltunk röviden. Ebben az alfejezetben kifejtjük ezeket részleteiben. Az adattranszformációkra azért volt szükség, mert a változók értékeit egyetlen, standardizálható adatoszlopra kellett redukálni.

A 158 változóból 62-t átalakítás nélkül tudtunk felhasználni, mert eleve egyetlen adatoszlopként jelentek meg (pl. bináris, „fontos/nem fontos” válaszadás egyik oszlopként, vagy több, mellérendelt válaszlehetőségnél az említés arányaként – utóbbira példa, amikor a felkínált válaszlehetőségek közül néhányat meg kell jelölni, ami a válaszadó szerint fontos, de a válaszlehetőségek nem képeznek skálát). A fennmaradó 96 változóhoz azt írtuk, hogy valahány „fokozatúból átalakítva”. Ez olyan kérdések esetében volt szükséges, ahol a válaszadók egy skálán megjelölték, mennyire fontos nekik egy adott dolog és a válaszok az egyáltalán nem fontostól a nagyon fontosig több fokozatban álltak rendelkezésre, vagy ahol az egyetértés mértékét kellett hasonlóan jelezni stb. Ezekben az esetekben a skála legalsó fokát 1-es szorzóval (súllyal), majd fölfelé haladva lineárisan 2-es, 3-as stb. szorzóval láttuk el, majd ezeket a szorzatokat összeadtuk és elosztottuk az esetszámmal (százalékos eredeti adatok esetén százzal). Bizonyos esetekben a skála legfelső foka szerepel 1-es szorzóval és a szorzók onnan lefelé haladva emelkedtek, ez a tartalomtól függött. Az F2.A. táblázatban azonban látható, hogy az adott változónál mi volt a magas érték jelentése.

Főkomponensek, faktorok és klaszterek adathiányainak kezelése

A főkomponens- és faktorelemzés részleteit a főszövegben közzétettük, azonban az ezek alapjául szolgáló adatokkal kapcsolatos adatbázis-módosításokról itt kívánunk beszélni. Az SPSS az adathiányos eseteket nem foglalja bele az adatredukációs folyamatba, azaz nagyon szigorúan jár el. Például ha egy faktorelemzésbe 90 változót és 30 esetet vonunk be, ha valamelyik eset akár csak 1 változó vonatkozásában is adathiányos, hiába járulna hozzá további 89 adata értékesen az adatredukációhoz, kiesik. A szoftver azonban igazából nem bírálható ezért, hiszen mert pontosan hány adathiánynál kellene meghúzni a határt? Határ hiányában ha a 90-ből mindössze 1 változónál van adata egy esetnek, akkor is kapna faktorszokót – nyilvánvalóan értelmetlenül.

Ezért ezeket az adathiányos eseteket egyenként kellett megvizsgálnunk. Mivel standardizált változókkal dolgoztunk, ilyenkor lehetőség van kézzel beírni nullákat az adatbázis azon pontjaira, ahol faktorelemzés alapját képező változónál van adathiány. Ez azonban csak akkor alátámasztható, ha az adott esetnek (esetünkben: országnak) az összes többi, az adott faktorelemzés alapját képező változónál van adata, amelyek információtartalmát nem kívánjuk elveszíteni. Ilyenkor a nulla beírása mindössze csökkenti az adott ország faktorszokójának a karakterességét, de nem vezet hiteltelen eredményhez. Amikor azonban egy országnak pl. 8 változóból csak egyhez van adata, értelemszerűen nem írunk be hét nullát a többi változóhoz, hanem kihagyjuk a faktorelemzésből, hiszen az eredmény nagyon kevés valós információt hordozna, és a faktorelemzést követő klaszterezésnél olyan országcsoportba sorolná az adott országot, amelyhez nagy eséllyel valójában nem tartozna. A kutatói önkény elkerülésére az alábbiakban részletesen számot adunk arról, mely országok és mely változók találkozási pontjaiban írtunk be nullát az adatbázisba a faktorelemzés információtartalmának növelése céljából.

A *Bizalom* dimenzióban két főkomponenst hoztunk létre. A T_GENR és a T_PART változók egyaránt 6-6 eredeti változóból álltak össze. Máltának a dimenzió összes változója vonatkozásában adathiánya volt, így kiesett az elemzésből. Portugáliának ugyanakkor egy kivétellel az összes adata megvolt, így az MPTR_1 változóhoz bejegyeztünk egy nullát, hogy a többi adatának információtartalmát ne veszítsük el. Így Portugália végül mindkét főkomponensben és a dimenzió összes változóját egyszerre elemzésbe vonó klaszterezésben is megjelent. További ügyet képezett Bulgária, Ciprus, Horvátország, Lettország, Litvánia és Románia esete, amelyeknek a T_GENR főkomponens alapját képező változók mindegyikéhez volt adatuk, míg a T_PART főkomponens alapját képező változók egyikéhez sem. Ennek megfelelően ezek az országok csak a T_GENR főkomponensben kaptak szkórt és a klaszterezésben sem szerepeltek.

A *Családszemlélet* dimenzióban a szempontunkból most irreleváns CONSIND átlagmutató mellett három tömörített változót hoztunk létre főkomponens-elemzéssel. Ciprusnak egyetlen változóhoz sem volt adata, így kiesett az elemzésből. Svájc és Norvégia esetében a főkomponens-elemzés 16 változójából 4-hoz nem volt adat, és további egy adata hiányzott a dimenzióban. Vállaltuk az átlagértékek (nullák) beírását, ezzel Svájc és Norvégia kaptak faktorszokókat és a klaszterezésben is szerepeltek (a hitelességet növelő tény, hogy

utóbbiban Svájc a két másik németajkú országgal egy klaszterben, Norvégia pedig egy szintisza skandináv klaszterben foglalt helyet). Svédországnak, Görögországnak és Luxemburnak mindössze egyetlen, a főkomponens-elemzéshez nem tartozó változónál volt adathiánya, ezeket is nullával helyettesítettük, mert a dimenzió összes többi 35 változójához volt adatuk. Ismét külön csoportot alkot Bulgária, Horvátország, Lettország, Litvánia és Románia, akiknek a főkomponensek alapját képező változók mindegyikéhez volt adatuk, ugyanakkor a dimenzió többi 20 változójából 10 adathiányuk volt. E 10 adathiányból mindössze 4 esett az átlagolással létrehozott CONSIND tömörített index alapját képező változókra, a fennmaradó 6 olyan változók esetében fennálló adathiány volt, amelyek semelyik tömörítésben nem vettek részt. Ezeket az adathiányokat mind nullával helyettesítettük, így módon a klaszterezésben is részt vettek ezek az országok. Eredményeiket lehetséges némi óvatossággal kell kezelnünk, noha a főkomponens-elemzésben adathiány nélkül vettek részt, a CONSIND mutatóban 9 változóból 4 adathiányuk volt, míg a klaszterezésben 36 változóból 26-hoz volt adatuk (72%), ami nem vet fel súlyos hitelességi problémát.

Az *Életmód és időbeosztás* dimenzióban két főkomponenst hoztunk létre (L_COMMUN és L_RELIG), amelyeknek 5, illetve 4 eredeti változó képezte az alapját. Svájcnak és Ciprusnak az első komponens 5 változójából 4 adathiánya volt, a második komponensnél pedig a 4 változóból 2, illetve 3 adathiánnyal rendelkeztek, ezért e két ország kiesett az elemzésből. Görögországnak az L_COMMUN alapját képező változókban nem volt adathiánya, az L_RELIG alapját képező változókban egy volt, azt nullával helyettesítettük, míg Máltának 1-1 adathiánya volt, ezeket is helyettesítettük. Érzékeny esetet képezett Norvégia, amelynek a vallási főkomponenshez 4-ből 3 adata megvolt, míg a másik főkomponenshez csak 5-ből 2. Ezeket is behelyettesítettük nullával, de ez az elemzés leggyengébb pontja is egyben. Tekintettel azonban arra, hogy a dimenzió eredményei nem adtak lehetőséget igazán messzemenő következtetésekre az északi régiót illetően, ezt nem tekintjük az elemzés hitelességét csorbító esetnek.

A *Munka és sikeresség* dimenzióban nem hoztunk létre semmilyen tömörített indexet, ugyanakkor az alfejezet végén közöltük a klaszterelemzés fadiagramját. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy Ciprus 35-ből 28, Málta pedig 35-ből 14 adathiánya miatt kimaradt a vizsgálatból, míg Bulgária, Horvátország, Lettország, Litvánia és Románia 7 adathiányát, továbbá Svájc 5 és Norvégia 1 adathiányát zérussal helyettesítettük, így ezek megjelennek a fadiagramon.

A *Kedélyállapot és énkép* dimenzióban két főkomponens (PS_PERSUC, PS_DEPR) és három faktor (PS_ENTR, PS_SELF, PS_MANAG) került létrehozásra. Az egyik főkomponensnek részét képezi a PSC_SATDEL) átlagolással képzett index is. Ciprusnak és Horvátországnak egyetlen változóra sem volt adata, ezért ezek azonnal kiestek az elemzésből. A faktorelemzéshez Svájcnak, Görögországnak és Luxemburnak egyetlen adata sem volt, így ezeknek az országoknak nincs faktorszámjuk a PS_ENTR, PS_SELF és PS_MANAG indexekben. A többi országnak minden adata megvolt ehhez az elemzéshez. Bonyolultabb volt a PS_PERSUC és a PS_DEPR főkomponensek létrehozása. A PS_PERSUC főkomponensnek 5 eredeti változó és egy 5 változóból átlagolással tömörített index (SATDEL) képezte az alapját, míg a PS_DEPR főkomponens 4 eredeti változót tömörített. Görögországnak és Luxemburnak a 11-ből 8 adathiánya volt, így kiestek az elemzésből, míg viszont Svájcnak és Portugáliának 1-1, a lett-litván-máltai-román csoportnak 2, Bulgáriának pedig 3 adathiánya megengedte elemzésben tartásukat, esetükben nullával helyettesítettük az adathiányt. Utóbbi öt országnak egyébként az egyik adathiánya éppen a SATDEL indexben volt, miután az abban szereplő öt változóból csak kettőhöz volt adatuk, és ezt kevésnek találtuk.

A *Politikai érdeklődés és államfelfogás* dimenzióban egyetlen főkomponens született. Az ennek alapjául szolgáló 7 változóból Máltának 3, Ciprusnak 4, Svájcnak 2 adathiánya volt. Hozzá kell tenni azonban, hogy a főkomponenst alkotó hét változóból kettő különösebb tartalmi relevancia nélkül szerepel a főkomponensben, míg a másik öt tartalmi értelemben annak a gerincét képezi. Ezért itt az adathiányok kezelésénél azt vettük elsősorban figyelembe, hogy melyik országnak van meg legalább három adata ebből az ötből. Svájcnak ötből öt, Ciprusnak 5-ből 2 adathiánya volt e változók körében, így adathiányaikat nullákkal helyettesítettük, míg Málta kiesett az elemzésből, mert csak 2 fontos változóhoz volt adata.

A *Viselkedés, tolerancia és néhány további érték* dimenzióban nem hoztunk létre semmilyen tömörített indexet, ugyanakkor az alfejezet végén közöltük a klaszterelemzés fadiagramját. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a 18 változóból Ciprus 9, Málta 10, Horvátország pedig 7 adathiánnyal rendelkezett, így kimaradtak a vizsgálatból, míg Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia és Svájc egyetlen adathiányát nullával helyettesítettük, így ezek megjelennek a fadiagramon.